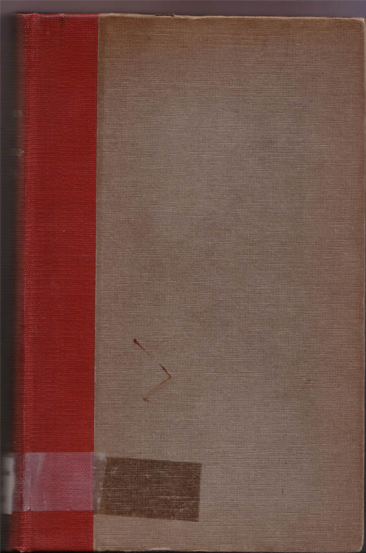

67.A.

Serbo-croatian Population. 66
67a

АПОЛОГИЈА

СРПСКОГА НАРОДА У ХРВАТскоЈ И СЛАВониЈИ

И ЊЕГОВИХ ГЛАВНИХ ОБЕЛЕЖЈА.

Поводом „Оптужице“ кр. држав. одветника у Загребу
од 12. I. 1909. г.

НАПИСАО

РЯДОСЛАВ М. ГРУЏИЋ.

НОВИ САД

ИТАЛ. НАРНАЈА УЧИТЕЉСКОГ ДЕОШЧАР. ДРУШТВА „НАТОШЕНИЋ“
1909.

*„Une conception quelconque ne peut
être bien connue que par son histoire“.*

Auguste Comte.

Знаменити француски филозоф позитивиста О. Конт одавно је истакао здраву мисао: да ни један појав не може се пољано схватити без познавања његове историје. А наша српска народност и наш језик, као и сва друга национална обележја наша несу никаква нова појава — од јуче, као и ниједна друга народност ни један други језик; *мих народне основи историјског живота народа нашег*. Па и данас у лавиринту нашег народног духа ради непрестано дух историјски са свима својим природним силама, и постепеним органичким процесом развија све силе и снаге народне. Зато је народност наша сила природна, социјална, створена и прекаљена историјом, а одлегована православном Српском Црквом нашом. — То је данас управо таква сила од које се не може више наш народ одехити, а да се не одрекне свога властитога бића. . . .

Свима нам је основни карактер један те исти, сви имамо једна заједничка српска предања, један српски језик и сва друга главна обележја, која управо и сачињавају Српство — народност нашу. Ну ипак, као што је физиогномија дете од истих родитеља обично увек бар понешто различита, тако је и са социјалним физиогномијама људских појединих група једног те истог народа. Оту, и социјални живот Српског Народа у Карло

вачкој Митрополији, а посебнице у Хрватској и Славонији, има своју посебну епизодицију, која се знатно разликује не само од живота Народа Хрватскога у тим земљама, него и од живота Народа Српскога по осталим земљама. Тај посебни хоризонт социалног живота појединих делова народа нашег, дала је такођер историја, с обзиром на прилике места и времена, те географски и политички положај наш током векова.

И према томе: ко хоће да правилно и ваљано схвати цео данашњи социални и политички живот наш, мора темељно проучити прошлост нашу, ако већ не у детаљима, а оно у свима главним и маркантним цртама. Уз то, мора имати добро и опрезно, не само социолошко него и психолошко око; а психологија му не сме бити индивидуална, него строго објективна. — Само такав човек могао би бити у стању, да правилно схвати и ваљаноprotумачи извесне социалне појаве у народу нашем! Иначе би се могло догодити, да се у сасвим неважној и природној појави види страшни баук, баш исто онако као што сујеперни човек пролазећи ноћу крај гробља види и чује страшне ањети, да му се кри ужимама леђи; а ипакљив путник пролазећи ноћу кроз шуму, гледа у страху светлуцање недужне креснице и фосфоресценцију трухлогатца и замишља у њима мрке хајдуке, који се устремише на живот његов. . . .

Зато је и г. државни одветник у Загребу имао потпуно право, што је при састављању „Оптужнице“ своје, против 53 Србина ради везеназдаје, ступио на поље историјско и на њему покушао да тражи основа многим данашњим њему загонетним социалним појавама у Српском Народу по Хрватској и Славонији. Ну г. државни одветник није при том био сретне руке, на као нестручњак није умео да нађе поуздане историјске изворе, из

којих би могао добити податке за стварање непристрасног и поузданог суда о свима тим појавама нашег социалног живота. Стога су и његове конјектуре о пореклу, националној свести и разним обележјима Српскога Народа у Хрватској и Славонији често пута сасвим погрешне, а покаткад и међусобно протусловне. Зато је у „Оптужницу“ и унесено много тога, што пружа очиту импресију, да се њоме оптужује васколики Српски Народ и његова Црква у Хрватској и Славонији, па је то дало оправданог повода врховним представницима Српске Цркве наше, преосвећеној господи епископима, и законитим заступницима нашег народног представништва — Саборском Одбору, да се притуже на највишем месту због увреде нанесене Српској Цркви и Народу. . . . А моја је намера овом расправом, да поузданим историјским подацима утврдим несправност тобожњих историјских дедукција г. државног одветника, и у правој и чистој светлости прикажем: како порекло, тако и националну свест и сва друга главна обележја Српскога Народа у Хрватској и Славонији!

У Белогору, на Лазареву Суботу 1909. г.

Рад. М. Грујић.

ПОРЕКЛО

Српскога Народа у Хрватској и Славонији.

„Повјешћу је неспориво (!) установljeno, да *sar* narod grčko-istočne vjere u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, nije na to područje (a to područje jedino je gledom na ovu kaznenu parnicu taj čas od interesa) došao iz Srbije i da nije srpskog porijekla, već da je taj narod u dobrom dijelu autohtoni hrvatski življ od pamtivijeka, od kad je primio kršćanstvo, u kompaktnoj masi grčko-istočne vjere, u dobrom dijelu porijekla romanskog, po narodu „*ehaškov*“, naročito u županiji bjelovarsko-križevačkoj, gorskom kotaru kod Gospića i komorskih Moravica, te sjevernom dijelu ličko-krbavske županije, što najbolje svjedoče osebujna obiteljska imena tog naroda, kakovih u srpskom narodu nema, niti gledom na narav srpskog jezika može imati. — Ustanovljeno je nadalje povjeshću, da je *dobar* dio naroda te vjere *uselio se iz Bosne, u kojoj je barem od rasklada najčistiji hrvatski element bez srpske natrone*, i to u Banovini između Une i Kupe, te u zapadnim dijelovima modraško-riječke i ličko-krbavske županije, a tek jedan dio, da je za turskih provala *prebjegao iz Srbije* na područje ovih kraljevina, i to naročito 36.000 srpskih obitelji god. 1690 zajedno sa svojim patrijarhom Arsenom Čarsojevićem u istočnu Slavoniju napose Srijem, Banat i t. d., a osim toga naseliše u 16. vijeku Turci rađu oko Pakraca i Daruvara iz Srbije (Ourgaczewa, p. 13—14).

„Osim toga *potovjega elementa, doista srpskog porijekla, sar ostali grčko-istočni življ*, u koliko se uselio u područje ovih kraljevina, *nije dolazio pod imenom „srpskim“ već pod imenom „Plasi“*, kojim je narod označivao narodnost romansku (p. 14).“

Државни тужњак дакле, пре свега, категорички пориче српско порекло огромног већини православног народа у Хрватској и Славонији те тврди, да је све данашње православно становништво у тим земљама већим делом: 1) аутохтони Хрватски живљак 2) Хрватски Народ, који је доселио из Босне и 3) неки безимени народ, који је романског порекла „по народну алашког“; а само један незначан део православних, по Срему и источној Славонији, јесте народ српског порекла...

Овим тврдњама зашао је г. државни тужњак на земљиште историјске науке и позивајући се на њезин ауторитет тврди, да она тако учи. Међутим строго научно стајалиште наше, стране, а нарочито и хрватске историјске науке, нећ је и у свима овим питањима потпуно фиксирало и прецизирало, те нам пружа резултате свога непристрасног рада, који стоје у најочитијој оврени са горе изложеним причањем г. државног одветника. Тиме је г. државни одветник навео велику несправду историјској науци, која само онда може се дичити тим именом ако јој је истина преча од свега. Да покажемо право стање ствари изнећемо пре свега у извесној системи резултате научног рада, по овим питањима, четворнице данашњих представника хрватске историјографије, која ће јасно изобличити кроз неосноване тврдње г. државног одветника; а за тим ћемо још боље утврдити и поткрепити њихове резултате најновијим изворним-архивским подацима и резултатима страних научника првога реда.

1. Какове је вере аутохтони народ у Хрватској и Славонији?

Г. државни тужњак на супрот сваком разуму тврди, да је „*počeci našeg ustaočijstva..... da je (u Хрватској) u dobrom dijelu autohtoni hrvatski židaj od rimskih, od kad je primio kršćanstvo i kompaktnoj masi grčko-istočno vjere*“, док је баш напротив у историјској науци већ

давно утврђена чињеница, да је сав Хрватски Народ, од како се 1054. год. разделила Хришћанска Црква на Западну и Источну, уз прву пристао и увек се је стаљно држао.

Председник Југословенске Академије Знаности и Умјетности г. Таде Смићкалас у своме делу: „*Poviest Hrvatska (Zagreb 1882)*“, говорећи о кризи у Хрватској спомиње једино римску припу: „*хрватског и латинског обреда (pp. 284—298)*“. Он вели: „*Црква је у Хрватској била законита само католичка. Када су крајем десетог века дошли били прогнани принци бугарски на двор краља Држислава, примили су по обичају земље пјеру цркве католичке. То се није променило кроз све ове вјекове (говори се о добу до краја XV. века), допаче заштрило се је, како видјесмо. Хрвати сами воде крпаве домаће ратове, да униште богомилство, а измеђ источне и западне цркве нема ни толеранције. Дочим се у Хрватској забрањује вјера источне цркве, у четрнаестом вијеку цар Степан Душан забрањује у својој држави пјеру католичку (I. p. 533—534)*“.

„*Учили су се ипак Хрвати од Угарске темељно и битно, што недоумително у својој кући име вјере доли католичке?*“ (II. p. 257“.

„*Једна и једина вјера католичка у Хрватској стоји кроз сав вијек (од XVI. века) на вјетрови краљевства записана. Колико год су пута унијаи наши ишли на сабор угарско-хрватски, увек носе на првом мјесту: „у нас*

¹⁾ О цркви у Хрватској, за народне династије, види припу расправу Dr. Фране Рацкога у Рада I.XXIX; а о одношају међу црквом и државом у Рада XCI.

²⁾ Проф. Смићкалас цитира ту чак и једну латинску песму Ивана Закмардија Диалковачког, коју су савременаци јако ценjali, на је и у сав саборски записник унели. — У тој песми величају се Хрвати, на се намећу осталога и ово вели:

... „*Marti aliquando crucem iuxta pre stemmate binam, Catholicae solum Religionis amens*...“ (II. p. 257)*

je jedina priznata vjera katoličima¹⁾. Spomenusmo već, da su grčko-istočni stupački na ovoj zemlji imali priznati državnu vjeru ove zemlje, a biskupi Marčanski smatra se sufraganom biskupa zagrebačkoga (II. p. 259).

Univerzitetski prof. Bjekoslav Klanž u svome velikom delu: „Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća (Zagreb 1899 i dalje)“, od koga je do sada izašlo samo prva dva dela — do 1526 g., o crkvi u Hrvatskoj veli ovo:

„Da li je u ono vrijeme (za narodne dinastije) bilo u Hrvatskoj svedbenika grčko-istočnih? O privrženjima grčko-istočne crkve ili onet rimske ne može za ono doba biti pravo govora. Opreka među obima crkva bila je tada još posve neznatna, a mnogi pojavi u hrvatsko-dalmatinskoj crkvi pokazuju, da se u nas nije još tada pravila razlika između zapadnoga i istočnoga obrada (I. p. 135).“

„Nakonak je bilo i veliki preda: tu su se stali širiti krivojerci natarenski, onje onet bjesnile su borbe između latinskoga i hrvatskoga svećenstva radi jezika. Da se zaprijeti širenje natarenske vjere, dozvoli nakonak god. 1248 papa Inocencije IV. seškomu biskupu Mireju porabu slavenske anturgije i glagoljice u crkvi (p. 293).“

„Univerzalna crkva rimska, kojoj su Hrvati vada bili najodaniji sinovi, morala je ustrajivosti hrvatskoj popustiti, te Hrvatit dozvoliti, što nikomu nije prije ni poslije učinila (I. p. VI).“

„Hrvatski je narod u XIV. stoljeću gotovo isklučivo izpovijedaio rimokatoličku vjeru i priznavaio duhovnu glavu zapadne crkve. Svedbenici bogomilске или natarenske nauke biše gotovo sasvim istrijebovani,

¹⁾ „Ali jedno pitanje smućivaše takozvane Vlahi, a to je vjera... Hrvatska je upravo tada najviše držala zastavu katoličke crkve i izricala u svakom saboru: „na zemlji hrvatskoj jedina je vjera katolička“. Zato o slobodi vjere (naziv pravoslavne) ne ima ni govora“ (II. p. 143).

taiko da ih na koncu XIV. stoljeća nalazimo jedino još u Bukovskoj županiji, naročito u kotaru između Bosuta i Save (II. 2. p. 27).“

„Odkako su se u XIV. stoljeću stali po Hrvatskoj naseljavati Vlasi или Морлаци, onet je u kraljevstvu bilo svedbenika grčko-istočne crkve (schismatici). No neka se ustanoviti, da li su ti doseljenici imali tada kakovo crkveno uređenje (II. 2. p. 32).“

Drugi prisi profesor hrvatske istorije na zagrebačkom univerzitetu Dr. Ferdo Šišić u svojoj raspravi: „Francjo batin Trenk i njegovi panduri (Zagreb 1900)“ izričito veli, da su pravoslavnoj (grčko-istočnoj) crkvi u Slavoniji pripadali samo doseljeni Srbi, a autohtoni Slavoni u Sremsu (koji su po njegovu mišljenju bili Hrvati) primili su svi rimokatoličanstvo najkasnije u XIII. veku (p. 46)²⁾. A slično tvrdi i M. Pavuk u svojoj raspravi: „Arhiepiskopati đakovačke biskupije u srednjem vjeku“, koja je otisnuta u: „Glasnik-u Biskupije Bosanske i Srijemske“ za god. 1895.

I u najnovijem delu svome: „Hrvatska Povijest (Zagreb 1908)“, koje je izdala Matica Hrvatska, tvrdi profesor Šišić, da su bili Hrvati u Hrvatskoj i Slavoniji pripadali rimskoj crkvi i „uza sve nevolje i nak ostali vjerni vjeri svojih otaca, koja im bijaše štiti i najuzvišenija zaštita u borbi za opstanak“; a

²⁾ Rade Lopošć, u svome delu: „Karlovac“, tvrdi, na osnovu modruškog Urbara od 1486. god., da su Srbi već oko 1492. god. došli i naselili se oko Modruge, jer su ti krajevi posle provalje turske snage ostali, na su tada neki hrvatske porodice, jer ih je bilo malo bilo, prešli „grčko-istočnoj crkvi, koja nije imala vjermana u starijoj županiji modruškoj“ (p. 151). Među tim su onet mnoga mali srpski rojeva pravoslavnog naroda prešli u rimokatoličku veru, kad dohodo među masu autohtono hrvatskog i drugog katoličkog stanovništva u tim krajevima. Tako se zna pouzdano za one u Prikladu i Posojinju, te po Kranjskoj i Štajerskoj (Vidi: Dr. Biedermann — Neben Ansiedlungen in Steiermark und in Warasdin Grenzgeneralate, Graz 1883), kao i za one oko Cene i Honora (Vidi: Fras, Topographie der Karlstädter Militär-grenze, p. 271 i d.).

„грчко-источној цркви припадали су досељени Срби (II. p. 156 и 159)*.

Па шта више, ни сам др. Рудолф Хорват у својој поузданој: „Povjesti Hrvatske (Petrija 1904)“ ни једном речи не спомиње каконе аутохтоне Хрвате православне вере, него изрично тврди и он: „Хрватски је народ био искрено одан пани и римокатоличкој вјероисповијести (p. 460)*, те је и 27. октобра 1609 г. Хрватски Сабор закључио: „да се у Хрватској признаје *само* католичка вјероисповијест, а све друге се искључују (p. 464—465)*.

А под насловом: „Grčko-istočna crkva“ ишче др. Хорват ово: „О Власима у у Хрватску редовито насељавашу и епископи грчко-источни. Они су *испрвике* признавали *власт* бискупа загребачког односно саског. Гдје није било грчко-источних свештеника, ишли би Власи у католичке цркве, јер се и ту епета миса служила славенским језиком. А догађало се и обротно. Тако су временом неки Власи постали католици, а неки Хрвати прешли на грчко-источну вјероисповијест (p. 465)*.

Др. Хорват шта више тврди, да су сви тако звани Власи у бившем Генералату Вараждинском одмах по доласку своје принади унију, јер се православна црква, као ни једна друга осим католичке, није тада грнела у Хрватској, те су од ње отиали и поново „пристали уз грчко-источну цркву (p. 467)* — кад је с прогомом Турака из Славоније, Срема, Баније, Лице и Крбаве нашао се ту нелики број православних Срба, којима царски аустријски и против поље сабора угарских и хрватских издадоше привилегије и заштитише им веру...

Тако данас, ето сви данашњи историчари хрватски не само да незнају ништа о каковом аутохтоном Хрватском Народу православне вере,¹⁾ него сви сагласно тврде

¹⁾ Ево шта о пореклу православне или грчко-источне и грчко-католичке вере у Хрватској и Славонији рече унијатски бискуп краљевачки Константин Станић, у својој редакцији бечком дјелу од 1810 год. у првом одељку под насловом: „Quae origo episcopatus graeco-orthodoxi in Croatia et Slavonia? Quae eius

да су сви Хрвати, — осим нешто богумила и протестаната и то само за неко време, — увек стално припадали цркви римској и ревносно је чували. А православна, или по њиховом грчко-источна, вера појављује се у Хрватској и Славонији тек с појавом досељених Влаха, т. зв. Влаха или Срба, — већ према томе како их који од тих хрватских историчара назива: ну њу испрва не трпе и православне присиљавају на унију с Римом, „јер стари државни закони хрватски не допуштају никакве друге вере у Хрватској осим римокатоличке“; а почевше је трпети тек силом околности 1690 г., кад то од њих императивно почеше захтевати виши државни разлози и топла крп већ тада многобројног Српског Народа.

Пошто смо овако цитатима веродостојних и најбољих хрватских историчара оборили тобож небориве (!!) новесничке (!?) податке г. државног одметника, прећемо на излагање изворних података, који ће нас још боље уверити, да у Хрватској и Славонији није ни грнела вера православна, а у колико је ипак православних и пре мухачке битке било (до 1526), да су то били православни Срби, а не Хрвати.

Да је у Срему, који је час грчки и бугарски, а час онет угарски и српски био, морало доста православних бити већ од XI. до XIV. века, јасно је већ из самог политичког и географског положаја његова; али је у XIV. веку, а нарочито после криве косовске битке (1389) било православних и у југоисточним деловима Славоније. — Како се је са тим православним народом, који се ређе назива Словенима, а обично Рацима-Раша-

vicissitudines? —: „Modernos tamen in regno Croatiae Graecos non aliorum Croatorum antiquiorum posteris esse, sed cum fine saeculi 16. in Croatia et Slavoniam ex Serbin et Bosnia immigrasse, patet abunde ex historia, quam Canonice Zagrabienis Balthasar Kerchellich in Notit. praef. Pannoniae pluribus persequitur.“ (Dr. Nie. Nilles, — Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris cor. S. Stephani, Oesiponte 1885, II. 731—732).

нима, што управо значи Србima или Србијанцима, по-
ступило под римокатоличком влашћу угарско-хрватских
краљева расветлиће нам ово неколико примера.

Почетком XIII. века био је у Срему католички
бискуп Јован, син краљице Маргарете, који би 1227. г.
екскомуниковао на римске цркве, што није хтео ни у
бој против православних (contra schismaticos) Босанаца,
и ако је узео на себе крст и у име тога примио 200
сребрних марака од свога претпостављеног надбискупа
калочкога. На две године после тога писло је папа
Григорије IX. овоме надбискупу: како је дознао да је
Срем пао у руке једној сестри угарскога краља, те га
стога позива да пре свега испита има ли у Срему
какав православни (шизматички) владика и у позитивном
случају позива се да га обрати римској цркви; а тако
исто нека и свом силом настоји, да све становнике те
покрајине приведе римској цркви.¹⁾ Папа између оста-
лога и ово вели: „За славу апостолске столице одвише
је потребно, да се *Словени и Грци*, који станују у оној
земљи, божјој служби и хришћеним тајнама обраћају,
колико је год могуће на латински обред и у покорност
римске цркве.“²⁾

Новембра 1309. г. одржан је један Синод у Бу-
диму,³⁾ на коме је, по предлогу папског посланика
кардинала Гентилеа, између осталог закључено и то,
да се свима римокатолицима забрањује давати своје
кћери, сестричине или сивовице за жене „јеретичком

¹⁾ G. Fejér. — Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et
civilis. Budae 1841—1843, IX. p. 3 и д. и уноп. Schematismus ven.
cleri Diocesis bosnensis seu diocesis et siradiensis, pro anno
1870, p. 10.

²⁾ У опус. teceary : . . . Maxime quum ad honorem aposto-
licae Sedis pertineat, ut Schavi et Graeci qui inhabitant terram illam,
in divinis officis ecclesiasticis sacramentis, ad Latinorum ritum et
obedientiam Romanae ecclesiae, si potest fieri, convertantur. — Ibidem.

³⁾ Petri. — Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in
regno Hungariae celebrata. Posonii 1741—42 и уноп. Theiser, —
Vetiera Monumenta historica Hungariorum sacrum illustrantia, Romae
1859—1890, I. p. 884.

патарену, катару, *визматик*у или другом ком невернику,
а нарочито не Румуњанима, Бугарима, Србима (Рацима),
Литванцима, који заостају у греху . . . јер, како смо
из искуства научени, мужени, оделивши се од јединства
вере католичке а надражени од ђавола, више вуку
своје жене греху неверства, ма да су католикиње, него
што сами кат. вери приступају.“¹⁾

2. јула 1320. г. сазвао је папа Јован XXII., да
је краљ угарско-хрватски Карло Роберто освојио од
ерскога краља Милутина Мачву, те је одмах о томе
радосно известио западне владаре. Ево шта професор
Кланџ,²⁾ на основу извора првога реда, вели о томе:
„Папа јавља, да је Карло „е јаком руком и с обила-
том појском“ срећно победио расколнике (schismatici),
и да је краљевину Србију (? regnum Macedoniae) поко-
рни својој власти. Надаље жели, да би славобитни
краљ, савладао све расколнике и невернике „све до
приморских страна (usque ad partes maritimos), те *савезе*
уео католичку вјеру . . .“ А пошто сам Карло не може
то све извести, стога папа позива и закљиче западне
владаре, да му помогну у борби против „шизматика“ . . .

А да су угарско-хрватски краљеви заиста прога-
њали и уништили сасвим веру православну код старо-
седилаца, на и код многих нових досељеника у Хрват-
ској и Славонији увериљују нас такође многи погудани
изворици података. — Карактеристична је на пр. порука
угарско-хрватскога краља Људевита I. Великога рим-
ском папи Иночењтију VI., кад се 1346. год. спремао
да навали на државу ерскога цара Душана Силнога.
Он папи јавља папа, да ће ускоро у славу Божију

¹⁾ У опус. teceary : . . . heretico Patreno, Gazano (?), Schis-
matico vel alteri fidei contrario, maxime Ruthenis, Bulgaris, Russis,
Lithuanis, in errore manentibus; . . . nam sicut didicimus ab experto,
viri ab unitate fidei catholicae separati, uxores suas, quantumvis
catholicas, instigante diabolo, ad infidelitatis errorem trahunt, potius
quam trahantur. — Ibidem.

²⁾ Povjesti Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX.
stoljeća. Zagreb 1900, p. 31.

заузети Рашку, која је била и јесте у нашем праву и наших предака, и коју су заиста освојени држали и држе противници свете и једине матере цркве, шизматика, неверници и презирачи католичке вере.⁴⁾ За истог краља приповеда даље Чадловић,⁵⁾ да је 1363. заповедио великом жупану (*comes vargetinus*) жупаније крашовске, да позатвара све оне свештенике источне вере, које нађе у земљи, заједно са њиховим женама и децом, — а на место њихово да постави послате му дalmатинске свештенике глагољаше, који имају задатак да свештенство и народ тамошњи пренеду у католичанство.

Шта више, када су после косовске битке (1389. г.) у Срем и југоисточну Славонију прешли и настанили се ту неки православни Срби, чим се је у Риму зато сазнало, посла папа Евгеније IV. 1438. г. у Славонију Јакова de Marchia, као инквизитора римске столице, да прогони отуд Србе шизматике (*Rascianos schismaticos* — вели се у ориг. тексту)⁶⁾ или их обрати на римски закон....

Ну када су затим угарско-хрватски краљеви свезали пријатељство са српским деспотима, ради зајед-

⁴⁾ G. Frey, — *Annales regni Hungariae*, Vindobonae 1767—1770, II. p. 104 и д. — У ориг. тексту: „... juris Praedecessorum Nostrorum ac Nostri fait et existit, et quod de facto tentum est et tenetur occupatum per sanctae et unice matris Ecclesiae rebelles, Schismaticos, infideles et catholicos fidei contemptores“.

⁵⁾ *Slavonien und zum Theil Croatien. Ein Beitrag zur Völker und Länderkunde*, Pest 1819, II. p. 17. — Ово приповедање Чадловићу, које је он из извора црпео, потврђује и једна була папе Урбана томе краљу, у којој се спомињу и одребе Људевитове од 1360, 1366 и 1379 против православне вере (Види: G. Fejér, — *Codex diplomaticus* etc. IX., p. 325 и д.). А у Будимској Хронизи, коју је Подхрадски издао, на стр. 331. спомиње се како је Људевит зблиа у том своме верском подухулу и успео, те многе „шизматичке Бомњаше, Рашане и Бугаре католичкој вери принео“.

⁶⁾ Koller, — *Histor. Episcopatus Quinque-ecclesien*, IV., p. 513, те уоп. J. Podhradsky, — *Szlavóniáról mint Magyarországnak alkotmányos Réseiről*, Budán 1837, p. 29—30 и E. Fernandez, — *Acta Bosnae, Zagreb* 1892., p. 159.

ничке обраме против Турака, и српским деспотима, у замену за Београд, дали многе градове по Угарској и Славонији, ублажи се дотадашња екстремна верска политика угарско-хрватских краљева и они од сада не само да допунтају православној веру на територију своје државе, него и посебним законским чланцима (Игмунда од г. 1412 и 1428, Владислава 1450 и 1455, Матије I. од г. 1464, 1473, 1477 и 1481, Владислава II. од г. 1495, краљице Ане од г. 1503 и Јована Јаноза од г. 1536) ослобађају Србе и друге православне народе од дужности да плаћају десетак римском свештенству. Тако на пр. у 3. и 4. зак. чланку од 1481 г., који је донесен на сабору у Будиму, а краљ Матија Корвин потврдио га је, вели се:¹⁾ „Исто тако нека се Срби и други такови шизматички не обавезују, да плаћају десетак, на нека их ни старешине сеоске не гоне, попут других (разуме се римокатолика), да плаћају такав десетак.“ Тај законски чланак потврђен је 45. зак. чл. од 1495. год., у коме се поред Срба, као шизматички, набрајају још Рушњаци и Вааси (Румуни).²⁾

Али свештеници и првосвештеници римског закона негу били сагласни са тим одлукама угарско-хрватских сабора и краљева. Они су стално, све до „Toleranz Patent-a“ Јосифа II. од г. 1781. увек непомирљиво настојали мишљењу, да стари закони угарско-хрватских сабора и краљева, о јединој римској вери у Хрватској и Угарској, имају сталну и неотклону моћ, те су не-

¹⁾ У тек. опр.: „Item quod Rasciani et ceteri hujusmodi Schismatici, ad solutionem decimarum non astrigantur, et neque per Comites parochiales, instar aliorum, ad hujusmodi decimarum compellantur...“ А чл. 4. од 1477 год. оправдава то оним: „Postquam eas (decimas) ipsis Episcopis et sacerdotibus suae Religionis dare soleant“.

²⁾ У тек. оригинала вели се: „Sunt plurima loca in confiniis Regni sita, in quibus Rasciani, Rutheni, Wallachi et alii Schismatici in terris Christianorum (католика) habitant, et de eisdem terris hacenus juxta eorum ritum viventes nullas penitus decimasolvere consueverunt, quos tamen ipsi domini Praelati ad decimas solvendas cogere alicentur...“

престано захтевали, да се православни народи признају, да их признају за своје духовне поглавље и илакају им одређени десетак, као и католици.

Међутим ускоро после тога догоди се она грдна катастрофа на Мухачком Пољу (1526 г.) и све угареке и хрватске земље, у којима до тада Срби становаху, брзо пређоше у руке Турака, те већим делом осташе у власти њиховој све до под крај XVII. и почетак XVIII. века. — А када из тих турских провинција у XVI. и XVII. веку почеше прелазити православни Срби у опустеле крајеве Хрватске, на позив аустријских бискупа, усталоше прво бискупни загребачки, а за тим и угарски, против православних, тражећи да им се покорне и признају унију са Римом. При том су се нарочито позивали на диеталне законске чланке: 5. од 1548, 12. од 1550 и 30. од 1563 год., као и на неке друге,¹⁾ којима се нило за тим да се очува јединствена римокатоличка вера у угарско-хрватским земљама; а донесени су махом против пропаганде протестантске у тим крајевима... Због тога је одмах и отпочела агресивна пропаганда уније²⁾ у православном Српском На-

¹⁾ Dr. Nik. Nilles S. J. — *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, Oeniponte 1885, Vol. II, p. 705—704 и др., те сав. нарочито од истога писца расправу: „Über die griechisch-katholische Diöcese Syvidnica“ — у збору „Zeitschrift für kathol. Theologie“, Innsbruck 1884, p. 831.

²⁾ За све ове одношаје особито је карактеристична једна тајна информација кардинала Леополда грофа Колонича, примаса Угарске, на једну молбу патријарха српског Арсенија III. Чарнојевића поднесено царском двору марта 1706 г., ради потврде и заштите народних привилегија. У узводу своје информације рекао је кардинал: „Она у својим тачкама тражи те привилегије погрешно, те изводи, да је по гласу истих нама дозвољено не само да сада „шакматими“ буди, већ да као такови т. ј. оделени од католичке и римске цркве, и даље остати могу. Но то им се не може никакмо допустити, јер не само, да то св. наша католичка црква забрањује, него је одлучно противно и самом државном разлогу; та искуство нас доводио учи, шта је све разлика у вери по Угарској починају у недавно проиша времена, а историја нам казује шта је све догађало се због тога и по другим

роду под аустро-угарском влашћу,¹⁾ која је по каткад умела и тако силно да се размине — е је изгледало да ће доћи до катастрофе. У свакој такој прилици уминале су аустријске државне власти, које су ипаче и саме радиле на унији, свој „храбри, верни и одали“ православни Српски Народ у своју молбу заштити, те давали му нове или потврђивали старе привилегије о слободи православне вере и грчко-источне цркве по српском обичају (*Ut juxta Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Rascianorum consuetudinem etc.*...).

Тако ето доказано поузданим историјским подацима, не само у историјској науци давно утврђену чињеницу, да о православним аутохтоним Хрићанима у Хрватској и Славонији нема ни говора, него уједно и то, да се православни Срби у Срему и југо-источној Славонији већ од почетка XV. века, као припадници

крајевина света. Стога ваља настојати, али без велике гласне и вребања, да се тај изгрек или равик (српски) народ немало сједини са римском црквом, од које се у осталом и онако много не разликује (Ориг. на латинском језику у Двор. Ратном Архиву у Бечу, под бр. 151 ек. 1707. IX. — Сав. моју расправу: „Како се поступао са српским молбама на бисарову двору“ Нови Сад 1906. „Књиге Матице Српске“ бр. 18, p. 13 и 47).

¹⁾ Поред свега овога, што горе набрајасмо за доказ, да у Хрватској нема аутохтоног православног народа, а нарочито да нема православних аутохтоних Хрићана, не ће због тога бити да нагласимо, како се то јасно види и из једног дела, које је 1703 год. написао и штампано, по упути кардинала Леополда грофа Колонича, примаса Угарске, језуита Мартина Сеут-Ишана, у сврху, да се православни народи по Угарској, Хрватској и Славонији преведу у римокатоличку веру, односно у унију с Римом. Делу је томе наслов: „Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu, ac dissolutione Schismatis Graeci, atque Graeci Ritus Ecclesiae, cum Romana Ecclesia, tot votis exoptata Reunione. In gratiam Unionis, Valachorum (Румуна), Ruthenorum et Rascianorum sub corona Hungariae Conscripta a rev. dom. dom. Patre Martino Szent-Istvan societatis Jesu sacerdote. Jussu auctoritate et impensis Eminētissimi ac Reverendissimi Principis ac dom. dom. Leopoldi a Kolonitz S. R. E. Cardinalis, ac Germaniae Protectoris et Archi-Episcopi Strigoniensis etc., Tyrnaviae. Anno MDCCIII.“ — У целом том

толерисане вероисповести називае и изричитим законским чланцима штите од претензија римокатоличких црквених поглавица; док међутим у Хрватским крајевима, који не потпадоше под власт Турака, нема ни спомена о православној вери међу аутохтоним Хрватима, а чим се Срби православне вере почеше појављивати као досељеници на томе територију одмах се подигло и римокатолички бискуп, примењујући против православља разне законске чланке,¹⁾ који су у XVI. веку издани против протестаната у Хрватској....

2. Какове је народности народ у Босни?

Г. државни тужилац тврди даље, да је добар део народа православне вере усељено се у Хрватску и Славонију „из Босне, у којој је барем од времена најчистији хрватски елемент без српске матрине“.

делу већ као и у нареду говоре се само о *православном Српском Народу* на територију Хрватске и Славоније, а о каквим православним Хрватима или другим законим народима православне вере на том територију, нема нигде ни спомена. Међу тим је кардинал Колониа дао иштавати и катихизисе на народним језицима „за Румуне, Србе и Румунаке“, да се забавља њиховој деци деце и тако полако кришћу унију; — али за тобожње православне Хрвате није ни кардинал Колониа ништа знао, а није ни могао знати, јер их није никада ни било (Szent-Ivany, Ibidem p. 3).

¹⁾ Не треба сметнути с ума, да је уз то, на захтев римских бискупа и државних сталеза из Хрватске и Славоније, 1687 год. на Угарском Сабору донешен и XXXIII. закон, чланак, којим се наређује, да у Хрватској и Славонији једино римокатолици могу бити власници непокретних добара; а православници не само да не могу имати никаквих посела, него не могу ни управљати туђим добрима, нити вршити икакве јавне службе. Ну ипак та одредба никад није могла потпуно у живот сprovedена бити, ма да је понављана у новим закон. чланцима од 1715, 1723 и 1741 године, јер је број православних Српског Народа био велики и његове заслуге за дом аустријски и те земље што их је поседовало беху такве, да се јо и њима и у будуће морао озбиљно рачунати (Види пом. зак. чланке у: *Corpus Juris Hungarici*, Bd. 1779, II, p. 200 и др.).

И онда је г. државни тужилац гдио се пребацио, јер не само, да нам сви непристрани историци, него и безбројни најстарији и позиви извори подаци аподиктички сасвим противно тврде. Да еклатантним начином што боље уверимо г. државног тужилаца о потпуној неоснованости његове тврдње, изложимо пре свега систематски разне документарне податке, па ћемо онда са неколико маркантних примера утврдити *исоборити* историјски факат, да је у Босни и Херцеговини од памтних времена живео и живи Српски Народ, и то не онако, као што се г. државни тужилац поспридо изражава, као какова „матруна“, него баш као владајући етнички народ — снага и удаље босанских банова и краљева...

Од најстаријих времена, па до почетка XIV. века, називали су босански народни владаци свој народ свагда српским именом, баш исто онако као и владаци Рашке свој народ. Стога већ у XII. веку сретамо, где конзервативна панска канцеларија у својим списима идентификује Босну са Србијом (*regnum Servilie, quod est Bosnia*);²⁾ а рудименти тога идентификовања одржали су се у панској канцеларији и дуго после тога, шта више и онда кад је Босна већ дано под турском влашћу била.

Ну већ у XIII., а нарочито у XIV. веку, једна значајна околност потакла је босанске владатеље, да престану или бар ређе називају свој народ националним српским именом, и место њега у свима државним пословима употребљавају провинцијално земаљско име Босне.³⁾ А ипак: у то доба Раша се почела нагло раз-

¹⁾ У Хронци попа Дукљанина, одмах иза говора о „*Sorbiens* (Serbiensis) Ecclesia“ каже се, да је *Sorbia* разделила се на две покрајине: *Bosnu* и *Ramcu*. — Због краткоће времена нисам могао да набавим саму Хронику, те ово место цитирам по др. Морницу Фаберу („Гласник земаљ. музеја у Босни и Херцеговини“ Сарајево 1906, XIX, p. 454 пр. 6), који га изводи из Луцку: *De Regno Croatiae libri sept.* ed. 1666, p. 289—290.

²⁾ Гет „*Катихизис*“ за Бошњацима пришут долази у старим списцима тек 1532 год. (Види у Fr. Mikloschich-a. — *Monumenta Serbica*, p. 101).

и остала слична места вели Ђура Даничић у својем „Рјечнику (III, р. 150)¹⁾ : „тако име народно бјеше јаче од земаљскога, те и босански бивови у истијем приликама зваху Србима своје ђуде“.

И у повељи од 22. марта 1240 год. као и у оној од марта 1249 год., вели бан Матија Нинослав,²⁾ назива своје Босњанке више пута само Србљима и никакво „дручине“ — У првој повељи обећава бан Дубровчанима, да ће их брањити и у случају ако се зарате са краљем рашким (српским), те за тим наставља исте речи о парба Срба и Влаха,³⁾ које већ приведосмо из повеље од 1234 год. И у самом индексу (Index Alfabeticus) у Савинчла-сову Академском Кодексу (vol. V., р. 752) изрично се наводи, да је Србин патријонално име за Босњанка (Serbin idem quod Bosnensis, natio). У другој повељи⁴⁾ бан је

је истаја, да првопосељени српски краљ Стеван Немања у једном уговору својем са Дубровчанима (од 1215—1219 г.) исто тако назива своје поданике Србима, а дубровачке Влахе. Он вели: „да не каже Србљина Краљ или Служа“. Ibidem, р. 140.

¹⁾ Ваља још нагласити, да је за бивована Нинослављена у Босни толико католика било, да је напависало 1233. год. својом посланику Јакову, да гледа како ће два, три, па и четири учена човека посветити за бискупне (у Босни). — A. Theiner, — Vet. monum. hist. Hung. I., р. 113.

²⁾ T. Smičiklas, — Codex Diplomaticus. Vol. IV., р. 107, 108 и 386—387.

³⁾ Да се боље види значење речи „Влах“, ево шта о томе вели Фр. Рачин: „Kada se пита za narodnost tih Vlaha, treba razlikovati dvije dobe. U starijoj dobi pripadahu Vlasi za cijelo romanskoj narodnosti Odatle riječ „vlah“ značenje u srbskih spomenicima nekoliko puta Romanu a obće, pa stoga i Dubrovčanima, koji su početkom bili velikim dijelom romanske narodnosti, kano što i stanovnici Zadra, Spljeta i Trogira. Ban bosanski Matej Ninoslav potvrđujući (1234—1240) povlasti, koje je njegov predšastnik ban Kuljin podielio (1189) Dubrovčanima, određuje: „Ako vtrpoye srbljima vlaha, da se pri prđhу баном“ (bosanskim). Ovdje značenje „vlaha“ Dubrovčanima, čovjeka Romana, Latina, „Srbljani“ podanika bosanskoga bana, porekla slovinskoga; što se potvrđuje i drugim spomenicima Ali polaganu su se Vlasi po narodnosti pretocili u Slovence medju kojimi su živeli, i pod kojih su državu oblast pod padali (Rad. LVII, р. 141).“

⁴⁾ T. Smičiklas, — Cod. Dipl. IV., р. 386—387.

још изрлантији, јер ире оне реченице, о Србима и Вла-
хима, која се понавља од речи до речи у све три по-
веље, рекао је још, да ће свагда искрено чувати прија-
тељство са Дубровчанима, те „ако неко од наших кме-
това или од наших људи (властела?) учини ван штетод
јавно, нека се пријави мени и ја ћу им судити ...“;
а то је управо ово: „ако тужи Влах Србљина, нека се
јави пред баном...“ што одмах за тим следи у свези
са обратним случајем.

Кад је цар Душан укидао царину у Требињу, коју
је узимао Дабичев од Дубровчана, рече између оста-
лога и ово: „нека Дабичев не узима од Дубровчана
нити царине, нити којег другог дохотка, ни од трговца
дубровачког Влаха, а ни од Србљина ...“²⁾

Војвода Доњих Крајева Јурај Војисаљих, синовац
херцег Хрвоје, а син кнеза Владислава, даје војводи
Павлу Јурјевићу и кнезовима Николи и Влатку Јурјеви-
ћима, као и кнезу Вуку Вукићевићу град Вратар
(на Неретви) с међана и котарима и градове Нови и
Крушевац (у јужној Херцеговини), па вели, да им све
то уступа и даје тачно према ономе стању како га је

¹⁾ Ibidem р. 387. — Није без значаја и та околност, што
се скоро сви босански краљеви у својим листинама називају
милостивим и милостивим господарем српске, рашке и босанске, а
често пута и самог господара српске. Тако краљ Стеван Твртко I.
вели у својој листини од 10. априла 1378 год.: „... се тако
на господљивост божју сводилом за милостивог престола и царства
својега грамака (Mon. Serbica, р. 187). — Тако вели у својим листи-
нима и остали краљеви: Дабича (M. Serb., р. 221), Остроја (р.
233 и 272), Стеван Остројић (р. 282 и 292), Твртко II. Твртковић
(р. 316 и 378), Стеван Томасовић (р. 485) и т. д. А напоменућу
још и то, да бивши управници Босне Kállay у својој историји
Срба (Види немачки превод од Dr. Schwicker-a, Geschichte der
Serbien, Budapest 1878) изрично тврди, да је Босна Српска Земља
и да је народ у тој српске народности, па да су и Мухамедови
Срби били. Види нарочито цети одељак.

²⁾ Fr. Miklesich, — Monumenta Serbica, spectantia historiam
Serbiae, Bosnae, Ragusii, Bet 1858, р. 117. — „Да не узима Дабичев
Дубровчанца, ни царина да ни кога дохотка, ни трговца дубровачкога Влаха
ни Србљина, да ни коме ...“

он затекао „у држању или Србљину или Влагу“. А то јасно значи, да је Јурај становинике „градова“ Вратара, Новота и Крушевца делом у *Србе и Влахе*). . . . Ваља још уз то приметити, да је и Јурај био католичке вере.

Дубровачки поданик,²⁾ који се као трговац наставио у Сребрници, Нирко Вољесалаћ, потужио се је 1438 год. већу дубровачком, што су два Дубровчанина, с грађанима сребрничким, дошли му у кућу, те га везали и одвели у окове. У тој својој тужби каже Нирко: „Господо, говораш (им) ја Нирко: шта сам нам скривно Срби, да ме нежете безаконо?³⁾ — Дакле, дубровачки поданик назива *становинике у Сребрници Србима*. Слично овоме потужио се је већу дубровачком и неки Дубровчанин Будисав Богавчић из Рудника 13. јануара 1439 год., како су му Дубровчани браћа Зеленике, кад је због куге побегао из Рудника, са *Србима, становиницима рудничким* овлачкали кућу.⁴⁾

¹⁾ Fr. Miklosich, — Mon. Serbica, p. 378. — „... 8. m. 8. чина, затекао, 8. држању или Србљину или Влагу“.

²⁾ Г. В. Ђерић потпуно је схватио ово место. Он каже држи, да је то био босански поданик, што не стоји, јер онда он не би имао разлога тужити се Дубровчанима на своје сународнике Србе, пошто је за то надлежан био босански бан. То је нама сумње био дубровачки поданик, који се као трговац наставио у Сребрници, а таквих дубровачких трговаца било је по свима већим местима Балканског Полуострва. Позната су дубровачка католичка гробља у Београду, Румбуку (Види: абата Stimpert, — *Diarium, oder ausführliche curiose Reis Beschreibung von Wien nach Constantinopel und von da wider zurnick in Teutschland. Den 20. oktob. a. 1699 angetreten und a. 1701 den 29. jan. glücklichem vollendet. Augsburg 1701*, p. 88.) и др.

³⁾ К. Јарецек, — Споменница Српски у Споменнику Срп. Кр. Авачије XI, p. 80.

⁴⁾ Ibidem, p. 80—81. — „... И нешто ми до кривога у Руднику, ишче свбзано (ка) Србима...“ Напомињем, да је на овом месту и запис дубровачког суда, у коме се „са Србима“ пренађа на латински са „cum Slavonibus“. Како из овог тако и из многих других примера знамо, да су у дубровачким и другим споменним споменницама имена „Србин“ и „Slavonibus“ идентична. (Упор. Dr. K. Jireček, — *Die Bedeutung von Ragusa*, p. 54).

1447 год. помиње се: „К (12) српских кмети“ и „српски“ пристај из Херцеговине.⁵⁾

10. априла 1450 год. уговара с Дубровчанима мир Стјепан Косача, херцег св. Саве, и допушта им, да слободно тргују по његовој земљи. Он вели: „Такођер, ако се погоди ма каква год Дубровчанина или трговац дубровачки да понесе паралан или ма шта друго, не сме га сарки (односно самовољно) преузети вољују дотичног терета) нико други, ни Влах ни Србин, до онога места, до кога се (дотични Дубровчанин) најмио...“⁶⁾ Годину дана касније (1451) уговара кнез Владислав, син херцага Стјепана, са истим Дубровчанима и вели: „обвезујем се да нити хоћу нити смеи никада забранити нити зауставити ни једне моје људе, ни Влахе ни Србе, да трговине ради слободно у Дубровник иду...“⁷⁾

Као што су босански владаци и херцеговачки кнезови, те дубровчани и најстарија грчки и франачки писца називали народ босанско-херцеговачки *српским именом*, у доба самосталности тих немала, тако и касније за турског господства страли путници, књижевници, аустријски владаци, па и сами Турци називаху народ тај — *Народом Српским*.

Год. 1532 издао је Словенац Бенедикт Куринешки свој путнички преко Босне у Цариград.⁸⁾ Он вели, да је у доњој Босни, која се по њему простирала од Уне до Сарајева, нашао три народности (nationes!) и три

⁵⁾ К. Јарецек, — Споменница српски, p. 85.

⁶⁾ Fr. Miklosich, — Monum. Serbica, p. 467. — „Такође то се году уговара Дубровчанима, али трговца дубровачки да понесе паралан или ма шта год понесе, да га ни влах, србин, лах или макога ни саркиа до места, доко се мио сарки најмио...“

⁷⁾ Fr. Miklosich, — Monum. Serb., p. 445. — „... ишче свбзано, ми да макога никада забранити ни зауставити нити макога, ни влах ни србин, саркиа до места у Дубровник трговати...“

⁸⁾ То је најстарија путничка Босне. Његовом је путничку писмо: *Itinerium Wegrayss Kün. May. potschaft gen. Constantinopel zu den Türkischen Keiser Soleyman*“ (Види: Rad I.VI, p. 141—196).

вере: „Прво су стари Босњаци, који су римокатоличке вере; друго су Срби (Serben), које зову Власи, а ми их зовемо Зиги (Zigen) или Мартолози (Martscholozen)¹⁾. Они долазе из Смедерева и Београда, а вере су са Павла (т. ј. источно-православне) ... Трећи су народ ирвни (!) Турци ...²⁾ Онеујући на тим горама Босну, која се по њему протезала од Сарајева до Звечана или Митровице, вели Куринешки даље: „Становници ове земље двојачке су народности, а наиме Турци и Срби ... Срби или Зиги (Zitzen) и Мартолози од силних терета бегују ...³⁾ Карактеристично је и оно што за тим каже: „Они исти Срби, које као хришћане затекосмо, много нам љубави исказаше“, те и ако стоје „у тешком вавилонском ропству и вековном сужањству“, ипак су тако снажни духа, да и саме парске посланике овако свегују, храбре и соколе: „Молимо вас, будите постојани у свакој невољи стајни у свом закону ...⁴⁾

Год. 1541 наштампан је секретар илзачке владе, Бенедето Рамберти, књижицу: „Delle cose de Turchi. Vinegia 1541“. — У којој се помињу турске покрајине „Босна, Херцеговина т. ј. Србија која се зове војводина, Снадар ...⁵⁾

¹⁾ Мартолози долазе од грчке речи *martoloi*, што значи оружанска човјек ратноспособна ујак за бој. Види: Diefenbach, — Völkerkunde Ost-Europas II. p. 114.

²⁾ Rad LVI, p. 162, 164.

³⁾ Ibidem p. 174—175.

⁴⁾ Ibid. p. 176.

⁵⁾ Ст. Новаковић, у Споменику Срп. Краљ. Акад. XVIII, p. 10. — Споменићу још онде, да су и Руси Херцеговине само српским именом називали. Сачувана су нам два писма из којих то сазнамо. Једно је од 1798. год., а писао га је руски државни саветник Сергеје Јониковић скардари „Миш Лазареву Пашичу-Требишанину“ и пише му царско писмо „Ка Херцеговинским старешинама Србима“ (Казивају стари Требишани и архива скардара Малине ... (1842 г.), p. 168.). Друго је писмо од цара Павла I. 1799. год. „Благородним и почтенићким старешинама, Князјма и Војводама Србима“ у Херцеговини (Ibidem p. 166).

На последњем листу књиге „Пролог“, која је написана 1628 год. у Хиљандиру, стоји да ју је купио калуђер Максим (из Завале) „за три хиљаде асприх“, па ју је за тим послао: „и свои манастир и подстриг српских земља ... в храм глаголеми Завала, близ града Дубровника“.)

Турски историк и географ Хаџи-Калфа или Ђатиб-Челебија говорећи око 1650 год. о Босни рече, да у илзаници Петровац (Подератица на источном крају Црне Горе), која је заправо у босанској Крајини — „стапују Срби“.)

Занимљив је такођер и један мали речник, што га је написао при свршетку XVIII. века неки Босњак мухамедовске вере, под насловом: „Поние биљка на српском језику (Syrif izre otlar bejandir)“, а писан је илзачки.³⁾

И аустројски ђенерали и цареви називали су онај многобројни народ, што се током XVI., XVII. и XVIII. века спорадично иселавао из Босне и Херцеговине у Хрватску и Славонију — Српским Народом, и ако много чешће Власима и Раџима; ну и тада су по који пут истицали, да су сва та имена синоними за један те исти Српски Народ.

Год. 1538 радило се на томе, да се неки досељеници из Босне паселе у Жумберак. И цар Фердинанд I. издаде том приликом (5. сент.) једну повељу, у којој на пет места назива тај народ Србима или Раџима (Serviani seu Rasciani), а на једном само Раџи (Rasciani).⁴⁾

А Мачвци називали су Херцеговину ириморским Србама (Serbia marittima, schiamata Herzegovina) — Види у Dr. H. Malama, — Сини о негор. правосл. цркви у Далм. I, 208—9.

¹⁾ Хр. Михајловић, у Босанској Визи III. (1888), p. 364. а.

²⁾ Ст. Новаковић, у Споменику Срп. Краљ. Акад. XVIII, p. 80.

³⁾ О. Балз, — Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler, Leipzig 1868, p. 150.

⁴⁾ Rad. Lopasčić, — Spomenici hrvatske krajine I, p. 5—6, Човриг, — Etimographi II, p. 360 и Fr. Vanček, — Specialgeschichte der Militärgrenze, I. p. 27.

Ова се сеоба збиља и обавиша, у октобру и. г. 1538, те је о њој главни заповедник царске војске у Гинсу Никола барон Јуришић 22. окт. известио краља односно цара Фердинанда I. овако: „Мало чте стигне вост од г. бана и осталих хрватских вртака, да су ертно стигли и превели Србе (*die Sierben*), којих је велики број, са њиховим женама, децом и благом....“¹⁾ А цар одмах после тога, 6. новембра и. г., пише у истој ствари бану Петру Келлевићу, како је: из писма Јуришићева и других сазнао „да су капетани и војводе рајске или сервијанске, дотично албанске, који се обично српским називају“²⁾ са својим подложницима и пријатељима ертно под власт његову прешли...

И из краја седамнаестог и почетка осамнаестог века налазимо доста података, да је народ Босне и Херцеговине називан Српским Народом.

Тако већ у једном писму цара Леополда I. од 1685 год. помињу се и „Хришћани Срби Бошњаци (*Christiani Bosnienses Rasciani*)“³⁾ Док се опет у повластичкој царској, од 11. јуна 1689 год., за Србе у Славонији, по вировитичкој, пожењској, валповачкој и сремској жупанији, изрично вели, да су из Босне дошли и населили нарочито: вировитичку и помозлуку жупанију.⁴⁾ А нешто раније, пре него што је ова повластичка издана (1688 г.)

¹⁾ Hungarica, october 1538, — цит. Шимш, — Hrvatska Povijest, Zagreb 1908, p. 146. прим.

²⁾ „Accipimus ex literis tui nobilis Nicolai Jurischitz baronis Guns etc. tam aliorum citam se in hoc, quod capitanei et regnoide Rasciani sive Serviani atque Valachi, quos vulgo Zrlachy vocant, cum eorum subditis et adherentibus...“ Hung. november 1538, цит. Шимш, о. с. ibidem.

³⁾ R. Lopašić, — Spomen. Hrv. Krajine, III, p. 445.

⁴⁾ Леополд овако почиње ту своју повластичку: „Leopoldus etc. generosis, Egregiis et Nobilibus ac strenuis Romano-Catholicis Christianis, nec non Rascianis et Gracis fidei Nicolai Comitatum Verocziensis et Posegiensis, nec non Valchoensis et Sirmionensis, ac aliis...“ на наставља: „... Vos fuculos Verocienses et Posegienses, quam ex Bosnia ad fidelitatem et protectionem benignissime gubernatio Nostrum accurrentes.“ Dr. Fiedler у Archiv-у für österreichische Geschichte, Bd. XXXVII, p. 119—121.

јављено је из Угарске, да је аустријска војска у Босни, помоћу „талованих Срба (*dasinger Raitzen*)“, ударила на 2000 Турака⁵⁾.... И у писму Славоније од 1702 г. спомињу се у неколиким селима Срби (*Rasciani*), који су се недавно доселили из Босне.⁶⁾

Посебине још важно је овде истаћи, баш с обзиром на тврдњу г. државног тужиоца, — да су православни Хрвати из Босне населили Банију „између Уне и Куне“, — да баш те насељенике баш далматинско-хрватско-славонски Адм Баћаши назива Србима и као таковима издаје им 1696 год. заштитну диплому, у којој се налазе и ове речи: „... *populorum Rascianorum intra fluxus Unae et Colapin collocatum ex Bosnia, ... populos eodem Valachicos sive Rascianos*...“⁷⁾

За име српско у Босни имамо и два врсна податка из историје далматинских Срба. — Око 1744 г. пише епископски бискуп Матија Караман против православних Срба у Далмацији и каже на једном месту: „...У време некога рата није било у задарској околини српскога алаџике, на ипак је сна горња околина насељена Србима (*di Serviani*), који су у то време дошли из Босне“.⁸⁾ А када 1759 год. ти православни Срби из Далмације омогућили генералног проводатора млетачког за Далмацију и Албанију, да им се даде владала „од нашег власно-српског језика (народа)“, тада и то споменуше

⁵⁾ Des Glanz-erhöheten und Triumphleuchtenden Kriegs-Helms Römisch-Kaiserl. Majestät und Dero theilen Bundes-Vervandten wider den Mahomedischen Tultant etc. 5 Theile von Christophoro Boethio, Nürnberg 1688—1692, IV, p. 459, и у Анд. Торки Брауна, Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten, Wien 1854, p. 64.

⁶⁾ T. Smičklas, — Dvjestogodišnjica oslobođ. Slavonije, II, p. 163, 191, 38—9.

⁷⁾ R. Lopašić, — Spomen. Hrv. Krajine, III, p. 39—40.

⁸⁾ „Nella guerra di Vienna non vora saecolo serciano nel costato di Zara, eppure il costato superiore tutto è popolato di Serviani, in quel tempo dalla Bosnia venuti...“ Dr. Hak Mezani — Сенин о метр. правосл. цркви у дам.-метр. влад. (Docum. spectan. hist. orth. dioec. Dalm. et Istr.), Задар 1899, I, p. 264.

како су многи: „Славеносрби из многих провинција, а највише из Босне и Херцеговине и из свега Илирика“¹⁾ прешли под властачку власт...

Када смо овако многобројним, поузданим и махом наворним подацима утврдили неоспорни факат, да је народ у Босни и Херцеговини од паметних призивања и називања *Српским Народом*, као што се и сам називао, још ћемо сада показати и доказати, да је и језик тога народа свагда *само српским језиком* називан.

Професор Јагич вели за повељу Кулина бана босанскога од 29. августа 1189 год., — којом дозвољава Дубровчанима да могу слободно трговати по његовој држави, — да није могуће, да би била „*istina Kulina bana od g. 1189 prvo i najstarije pismo, što bi pisano ćirilicom*“²⁾

¹⁾ Dr. H. Miklosich, — *ibidem*, p. 368—373, *Српско-дalmazin. magazin* за г. 1868. (Књ. XXVII, p. 59—65 и *Le Bret — Magazin zum Gebrauch der Staaten und Kirchen-Geschichte* I, p. 221—228. — Међу већ толиким приведеним доказима, да је народ у Босни сматрао Србима не ће бити на одмет, да споменем овде и то, како и сам призивачи унијатски бискуп, у својој краткој историји унијатске цркве у Хрватској и Славонији, — коју је као званичан акт поднео 1819 год. царском двору у Бечу, — тврди, да је народ православне вере, који се из Босне у Хрватску доселио завета Српски Народ. Он између осталог вели: „*Prima notabilior Rascianorum ex Bosnia et Serbia migratio ad insulam regiminis Ferdinandi I. referenda est.*“ (Види целу ту историју у Dr. Nic. Nillesa, *Symbolae ad illustrandum Historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae St. Stephani, Oeniponte 1885, Vol. II, p. 732 и д.*). И Церић у својој знаменитој Етнографији Аустро-угарске Монархије тврди, да су т. зв. Влаши (Die sogenannten Wlachen) из Галице, Босне и Србије³⁾ насељавали се у старој Славонији (наиме, потоњом Београдско-Вараждинском, а данашњој безбедарско-крижевачкој жупанији) још у доба Матије Корвина (1463), Максимилијана II. (1570) и Рудолфа II. (1582 год.), те се позива за то на званична акта у финансијско-министеријалу, архиву у Бечу. За нас је овом приликом особито важно само то, да он ове досељенике из Босне назива т. зв. *Влаши* и *сматра* и *за Србе нарочито народом*, да је *тај народ српског порекла* (Cérigny, — *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, Wien 1855, Bd. III, p. 161., ср. и прим. 3.).

jezicem a srpskim jezikom. Ту се види толика сигурност и окретност у писању језика *srpskoga* слови ćirilskimi, толика еманципација, да управо већа него ли у потонје доба, од уплива црквене словјенштине, да *није могуће вјеровати да не би били у Босни, Захумљу, Даблацији и т. д. већ давна прије Кулина бана поћели писати ćirilicom a narodnijem jezikom srpskijem*“⁴⁾

Да овако аподиктички назива *српским језиком*, језик у поменутој повељи босанскога бана Кулина, и да даље тврди, како је и по целој Босни, Захумљу и Дукљи, још и пре Кулина бана, морало се писати „*народнијем српскијем језиком и ћирилицом*“, нема сумње, да је професор Јагич, осим чисто епилошких разлога морао имати и других — историјско-етнографских. Ми ћемо овде привести само неколико маркантнијих података, јер је она ствар потпуно јасна већ из свега напред изложенога о националном српском имену у Босни...

Год. 1333 дао је босански бан Стеван Котроманић (1322—1353) Дубровнику Рат, Стоп, Премлаку и острија око Рата. Тога ради написане су под Сребрним четири повеље и то две на латинском језику, као службеном језику дубровачком, и две на *српском језику*, као службеном језику босанском. — Бан Стеван нише у листини од 15. марта 1333, овако: „... И за то ударам ја бан Стеван својазлатни печат, да веровати буде и сваки зна и види истину. А за то су четири повеље ... две латинске, а две српске, а на све су ударени златни печати.“⁵⁾

Слично овоме нише 1407 год. и Прибислав Похваниц, који дође у Дубровник, као посланик банине Анке (мене покојнога Вука Вукчића) и војводе Савадава и мене му Катарине Савадавинце: „*Ка нми покни лани. Ч*

⁵⁾ Vatroslav Jagić, — *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, p. 142.

⁶⁾ Fr. Miklosich, — *Monum. Serbica*, p. 107. — „И за те стави он (прелазак) бан Стефан свом злати печату, да њ вјеровати, свом да знавати и види истину. И тако от д. босанск... две латинске и две српске, а на свје златни печати свати.“

Писанъ Похвалиѣ... Срѣ шим листъ канѣс ованъ мога писанъ ф у сѣмъ тетраѣхъ и с' дошгнмъ листомъ границѣмъ ко ф за шимъ листомъ...¹⁾ А мако даље вели: „А дошгн листъ кон за шимъ иди срѣпски естѣ писанъ въ лѣто роштва Христова тисѣщию и четири ста и шесто лѣто лѣтца дѣкѣмѣна двадѣсти данъ“...²⁾ А другимъ припавкомъ опет: „Ба нѣмъ поже аминъ. Ба лѣто роштва Христова тисѣщию и четири ста и седѣ лѣто... шимъ листъ срѣпски... у дошгнмъ листъ срѣпскомъ... у прѣмѣмъ листъ срѣпскомъ“...³⁾ — Онде наѣа неѣаши још и ту околѣност, да је овај Прибисав Похвалиѣ био икавад и католик; на ипакъ нема никакѣве сумње, да онде „срѣпски“ лист и „други лист... срѣпски естѣ писанъ“ не значи ништа друго него да је срѣпскимъ језикомъ писан, као што вели и Ђ. Даличић (Рјечник III, р. 153: „срѣпскимъ језикомъ писан“).

Ради срѣпскогъ језика, који је био не само службени и народни језик Србије и Босне, него шта више у XV. и XVI. веку и дипломатски језик турскогъ, угарскогъ и румуњскогъ двора⁴⁾, наѣа су штогод с Дубровѣчанима или међусѣбно уговарали, држали су Дубровѣчани у спојој опѣлили увѣк два писара (дѣла) — једногъ за срѣпски, а другогъ за латински језик. — У једној дубровѣчкој листини од 7. маја 1447 год. читамо и ово: „И кнез и судѣје испиташе кметѣве и пристѣве, те рекѣше Никши Звѣздику *баку срѣпскомъ*, да упише све по реду... и још нам показаше у латинској канцѣларији, што је написао латински ѣак“...⁵⁾ А још пре тога 1364 год. спомиње се једанъ писар срѣпски овако: „Нико Бѣланъ дѣла срѣпски“⁶⁾

И у XVIII. веку називали су Срби Босанци свој језикъ срѣпскимъ. Већ споменути дѣлматински Срби, који у писму спомене од 1759 год. рекѣше главногъ проведитору млетачкомъ, да су се из Босне и Херцеговине у Дѣлмацију преселили,¹⁾ на неколико мѣста истаћу, да је њихѣв језикъ срѣпски. Тако у томъ писму спомињу не само „нашъ славѣно-срѣпски народъ“, него и „нашъ славѣно-срѣпски језикъ“; док у једномъ ранијемъ писму од 20. новембра 1754 год. истомъ проведитору моле, да добију владѣику „од *нашегъ срѣпскогъ језика* и грчкогъ обреда источне цркве“, те нарѣчито жеде за владѣику свога земљака Дионисија Новаковића, који „*намъ срѣпски језикъ*“ разумѣ.²⁾ — А већ смо напредъ споменули, како је крајемъ XVIII. века неки Бошњакъ мухамѣдѣналъ написао маѣлѣни речникъ подъ насловомъ: „Пописъ бѣлака на срѣпскомъ језику“....

После свега овога држимъ, да више не може бити спора о томе, да је у Босни и Херцеговини од памтѣвѣка живѣо и живи Срѣпски Народъ. Нема сумње, да је у аѣналномъ делу Босне, (и осѣмъ такозв. Турѣске Хрватске), где је највише било католика, могло бити и Хрвата, ну то питање не спада више у границе мога задатка, те ћу само куриозуума ради навести, како је 1847³⁾ год. фратаръ Иванъ Јукић, Баѣлаѣучанинъ, изјавио, да Бошњаци и у босанској Крајини „од *Нѣвѣнтаѣхъ* незнају нѣт ѣмена“, док онѣтъ Иванъ пл. Кукуљѣвић-Сакцински,⁴⁾ описујући спој нукъ по Босни и говорѣка о Пливи (у западној Босни) рече: „*Sad je već odavno izčeznulo tuda ime hrvatsko*“.

¹⁾ М. Пуѣћ, — Споменѣца срѣпски, II, р. 51.

²⁾ Ibidem р. 53.

³⁾ Ваѣи: V. Jagić, — Historija književnosti, р. 146 сраз. расправу Мѣленка М. Вуѣиѣвића: „Срѣпски језикъ на порта XV. и XVI. века („Зора“ за 1900. г. бр. 5., р. 162).“

⁴⁾ К. Јарѣчек, — Споменѣца Срѣпски (Споменѣи Сра. Кр. Аѣла. XI.), р. 86.

⁵⁾ Ibidem р. 33. — Уместѣ ће бити онде приметити, да је неѣа Никѣ ишнуѣа таѣѣѣмѣсѣа после 4 годинѣ овако се потѣнѣо:

„A mi Nico de Biele, scrivam *serbomansko*“ (Ibid. р. 34); а сви латински писари називали су на латинскомъ језику све што је срѣпско: *serbicus, slavonensis* или *slavicus, slavonensis*.

⁶⁾ Dr. H. Mijatović, — Сѣпис, I, р. 368—373.

⁷⁾ Ibidem р. 362—3.

⁸⁾ У „Koln“ од те годинѣ, р. 20.

⁹⁾ Put po Bosni (1858), р. 68.

3. Какове су народности тако зване Власи у Хрватској и Славонији?

Најпосле г. државни тужилац тврди, без икаквих скрупула и сасвим аподиктички, да је, осим тобожњег православног аутохтоног Хрватског Народа¹⁾ и овог досељеног у Срему и источној Славонији, који је и по њему „донета српског порекла“, *сав остали православни народ у Хрватској и Славонији само неки безимени народ „романског порекла, по народну власи“*. А као главни доказ за то истиче тобожњу необориву историјску чињеницу, да сав тај народ: „*уколико се усељо у подручје оних краљевина, није долазио под именом „српски“ већ под именом „Власи“, којим је народ означивао народност романску* (Оптужница р. 14)²⁾.

¹⁾ Није за историчара од великог значаја, али ћу ипак више курјузама ради истаћи, како је госп. државни тужилац овом тврдњом дошао у логичку контрадикцију сам са својим нешто ранијим тврдњама. — Наиме, истакао смо већ, како је он одмах у почетку увода у Оптужницу нагласио, да се сав православни народ у Хри. и Славонији по пореклу дели на четири или заправо на три дела: 1. Аутохтони Хрватски Народ, 2. Хрватски Народ из Босне, 3. Безимени народ порекла романског или Власи и најпосле 4. Народ чиство српског порекла (п. 13—14). Дакле, досељени народ на Босне извадио је православног Хрватског „који је барем од вајкада најчистији хрватски елемент без српске натрупе“. А већ нешто иначе иза тога, сав тај тобоже најчистији хрватски елемент *по сврсту на једном у Власе, који су романског порекла*, јер рече: „Осим тога потоњег елемента (наиме у Срему и Славонији) донета српског порекла, *сав остали грчко-источни живаљ* (дакле и онај из Босне, јер се даље вели:) у колико се усељо (а народ је утврдио да се заиста тај народ из Босне усељавало) у подручје оних краљевина (дакле, сав остали православни народ осим аутохтоног хрватског елемента и тим краљевинама) није долазио под именом „српски“ већ под именом „Власи“ (дакле, најчистији Хрватс Кошалац на Власи?!), којим је народ означивао народност романску (!!!)“.

Ну осим ове има у оптужници и још много других логичких контрадикција, а у колико се историје тиче навешћу на овом месту само још неколико маркантнијих. — Тако у уводу Оптужнице рекао је г. државни тужилац: „... Осим тога насељени у 16 вику Тураци рају око Паграда и Дарувара из Србије

Цео склоп ових реченица, као и садржај њихов и све остало, јасно нам каже, да је госп. државни тужилац све то попричао од Др. Рудолфа Хрвата, тог пошриног, скроз необјективног и некритичког историописца хрватског, а непомирљивог противника Српског Народа. Једини Др. Хрват од свих данашњих историчара Хрватских, прича братеком нам народу хрватском, да ми писмо Срби него Власи, јер да смо под тим именом дошли у Хрватску и Славонију, а заправо смо Романи на старе Рашке, које су Турци водили собом и који су „*sigubili malo po malo sigutno* (!) још у Bosni jezik romanski, kojim su govorili kod kuće, te naučili hrvatski ili srpski (Vienac 1903 год. бр. 1)“³⁾. И др. Хрват сагласно овој, онако тек набаченој, тврдњи, без икаквих доказа, конзеквентно пазио нас и у својој за народ писаној историји⁴⁾ само Власима.

(р. 14²⁾, а на стр. 69 вели, да се у Даруварском котару (као Катанцима, Вулови и т. д.) од 1906 г. почело одржавати овећи састанци „Срба“, на које су долазили „Срби“ и т. д. — Кад су то заиста Срби и пореклом, као што сам г. др. тужилац тврди (р. 14), зашто онда ти народи знакови код имена српског? Зар су и ти, која су досељени из Србије, само тако звали Срби?! Зашто се онда даље акриминира том народу, кад говори за себе „*da je Srbini*“ и шта народне српске песме своје (р. 70 и 71)?! Зашто се за тим из нетих разлога оптужује и Српски Народ у Паграцу и околини — кад оснива социјалне и просветне организације под „srpskim imenom (р. 79)“?! Да под каквим ће, када су Срби и пореклом и осећајем?! Порекло ето наследно и још и сам државни тужилац, а осећаје своје српске изражају они сами у оснивању својих чисто народних српских установа! Зар то није сасвим природно и логичко? И какав значај онда имају ове речи у Оптужници: „Управо народно се ипосред грчко-istočni živalj širi „*Srpsko ime*“ тим, да је *s pitanjem „Srpsko” spojeno pitanje „grčko-istočne vjere”*, а овај се њим изазовно шире...“?! (р. 80). — Па када су то збоља прави Срби: зашто да не приказују „Бој на Косову“, зашто да не пошњу славу и јунаку прошлости своју, за коју се истина у Оптужници не вели да је српска него „србјанска повјест (р. 81)“, али се и за тај народ у истој Оптужници изрично вели, да је насељен ту из Србије (р. 14), на дакле србјанског је порекла, али као што г. др. тужилац вели „*донета српског порекла*“ и т. д. и т. д.

³⁾ Povijest Hrvatske, Petrinja 1904, р. 465 и д.

Међутим професор Таде Смичиклас, већ последњих година осмога деценија XIX. века, назива те тобожње Влахе — „тако зовућим“ Власима,¹⁾ изражавајући тиме јасно, да им то није право национално име, и ако су у старим званичним листинама често пута тако називани. А професор Др. Шинић не само да не употребава у својим делима²⁾ тај стари поспрдни назив „Власи“, него напротив строгим научним апаратом доказује,³⁾ да се под тим именом имају разумети православни Срби у Хрватској и Славонији. Истог је мишљења и професор Кланџ. — Ну не само да тако мисле и пишу сви најбољи хрватски историчари, него тако мисле, тврде и пишу и сви страни научељаци⁴⁾ и народи, који нас окружавају.

¹⁾ Poviest Hrvatska, Zagreb 1882, II, p. 143 и д.

²⁾ Franjo barun Trenk i njegovi panduri, Zagreb 1900, p. 46 и д.

³⁾ Hrvatska Poviest, Zagreb 1908, p. 162—205 у прим.

⁴⁾ Тако на пр. знаменити етнограф аустрајски *Czörnig* у својој долу: *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, Wien 1855, Bd. I и III. — Он има ту цитирах под насловом: „Die sogenannten *Wlachen* im *Warasdiner Generalat*“, за који каже, да је: „*Auszug aus der Species facti über das Kloster Marcha und die Serbische Nation, die man in Kroatien Wlachen nennt*“. *Vin. Minist. Act.* 13 jani 1746* (III, p. 170 и д.); док на стр. 161 у прим. 3 каже, да *za* *Vlache* *srpskog* *porijekla* *zato* *imamo* „*тако зовућим*“, да их разликује од романских или *првобитних* *Vlacha*.

Vaniček, — *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, Wien 1875, I, p. 26 и д.

Picot, — *Les Serbes de Hongrie. Leur histoire, leurs privilèges, leur église, leur état politique et social*. *Prague* 1873.

Schwieker, — *Politische geschichte der Serben in Ungarn*. *Buda-pest* 1880.

Nilles, — *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani, Osmiponte 1885*, Vol. II, и I. у „*Index-y nominum, personarum, locorum, rerum*“.

Merkočić, — *Gli Slavi ed i papi*, *Zagabria* 1897.

Ballagi, — *Wallenstein horvát karabélyosa*, *Budapest*, p. 53—55. — Примећујем, да је *Ballagi* уназича професор светске историје на *Budapestancom* *Univerzitetu*.

Bidermann, — *Serben Ansiedlungen in Steiermark und Warasdiner Grenz-Generalate*, *Graz* 1883 и многа други, од којих ћу неке у току расправе привести.

Једино још међу најближом нам браћом Хрватима нађе се по когод, па на жалост сто и међу највишим слојевима хрватске интелгенције, који нас место правог имена нашег називају средњовековним поспрдним именом Влаха!

Ну, и ако је од стране разних страних и наших научних ауторитета већ давно призната, као несумњива историјска истина, наша претпоставка, да су тако званци Власи, који се током XVI, XVII, и XVIII. века усељавали из Балканских Земаља у Хрватску и Славонију, по народности махом Срби били, са свима етничким, културним и материјалним особинама Српског Народа, ипак ћемо овом приликом и то питање коначно расправити и поузданим подацима утврдити, једанпут за свагда, да Власи у Хрватској и Славонији нису романске већ српске народности. . . .

И ако смо већ у северној отаџбини нашој имали на сва племена наша једино заједничко национално име — Срби, и као такови дошли на Балканско Полуострво, ипак су нас разни суседни народи називали разним — час племенским и провинцијалним, а час овет перским и намирњеним именима; а у извесна времена, због разних политичких и географских односија, и сами смо често истицали своје племенско, дотично провинцијално и топонимско име, па чак и измишљено и наметнуто нам, пред општим народним српским именом. Ко позна добро прошлост народа нашег, од доласка на Балканско Полуострво па до данашњих дана, веће се томе нимало чудити. Судбина нас је бацала баш на главно поприште Истока и Запада, па међу источне и западне културе, па међу православља и католицизма, старог романтизма и језинизма, те новијет германства и словенства — у вртлог нечистог немира, љуте борбе и сакојских невоља...

Франци почетком деветог века називају нас општим народним именом — Срби (*Sorabi*),¹⁾ које донесмо из

¹⁾ Dr. Pachen, — *Documenta, y Monum. spect. hist. Slavov. sericid.* VII, p. 327, 328.

северне домовине своје.¹⁾ Грци већ и пре тога зову нас тако, а крунисани историчар цар византијски Константин Порфирогенит земље наше назива Србијом (Σερβία), нас све Србима (Σερβοί), а народни језик наш „словенским језиком“^{2, 3)} И римске папе и њихови посланици,⁴⁾ у почетку десетог века, називају нас тим народним именом нашим. А када у XII. веку подиже се хегемонија провинције српске Рашке (око поде Рашке у Ст. Србији код данашњег Новог Пазара) над осталим српским покрајинама, потпису то провинцијално име за неко време опште народно српско име, те како у Риму⁴⁾ тако, и још много јаче, у Угарској почеше сав Српски Народ називати покрајинским рашким⁵⁾ именом. Код Мађара ушло је то име и у народ, те нас и данас још у маси народа тако зову; а од њих, као господара својих, примио је и народ наш по Угарској, Срему и Славонији то име, те га прво само у саобраћају с њима употребљавао, док се у XVIII. веку није на њега тако навикао, да га је чак и у саобраћа-

¹⁾ Нестор, руски летописцац, спомиње међу руским племенама и Србе, а у Лузани и данас се налазе Срби, које називају и „Sorabli“ (Види: Giovanni Marković. — Gli Slavi ed i papi, Zagabria 1897, p. 1 etc.).

²⁾ Карактеристично је, да дубровачки археолог и епизолог Антонио Бадури, који је 1711 год. наштампан у Паризу дело: „Imperium Orientale (I—II)“ преводи речи Порфирогенита „ὅτι τὸν Σερβικὸν βασιλεὺς“ са „Serborum idiomate“ (Види код В. Ђебрића у Странижњу VI, p. 414). — О српском имену код Порфирогенита, види у његовој деку: „De administrando imperio“ XXXII, p. 153; XXXIII, p. 160; XXXIV, p. 161; XXXVI, p. 163 и др.

³⁾ Већ у списима о преговорима папских легата са народним представницима на саветском сабору 924 (925) год., поред Хрвата спомињу се и Срби (cum Croatorum atque Serborum procuribus). — У Рачковским: Documenta, p. 190 и сав. код Кукулевића: Јага ... I; p. 8, под насловом: „Decreta Croatorum et Serborum in concilio eorum Spalatense.“

⁴⁾ Види у А. Thöniere-a: Vetera monum. hist. Hung. I, p. 832.

⁵⁾ О постанку речи Рашцини — Рач, као и о српском пореклу у опште, види у П. Ј. Шафарика: „Слованскѣ старозиносѣ“, Праг 1862—3, II, p. 254 и д., те нарочито p. 279; а сав. и Ђ. Даничића, Грјенин. ... III, sub voce „Рашцини“.

ју са самим сународницима својим употребљавати почео, те и народни језик свој рашким језиком¹⁾ почео називати; па и саму православну веру нашу назваше Мађари рашком вером. те ју је тако по каткад и сам Србин називао у саобраћају с људима друге народности и вероисповести. Али ипак никад није ишчезла из народа нашег свест о правом и општем националном имену српском; то име највише је очувала и увек свеже у народној свести одржала Српска Народна Црква и њених представници, који скоро све до под крај XVIII. века беху једина и искључива интелигенција у Српском Народу. ...

Тако ето од српског провинцијалног имена Рашцини постале латинско Rascianus, а од онога мађарска реч Rácz.²⁾ Од Мађара примине то име за Српски Народ

¹⁾ Шта више и сами Буњевци и Шокови у Бачкој, као и у Славонији, називали су свој језик рашким. — Ево шта буњевачки свештеник Ипан Антуновић у својој деку: „Razprava o rodnjavskih i potiskih Bunjevcih i Šokcih (Beč 1882)“ — о томе вели: „U ono vrijeme, kada sam u Aljbašu župnikom bio, gdje je riječ bачка и три језика навиећивана била, те се на једној над проповиједницом стојећој табли означавао језик: на оној буњевачкој билаје великима писмени написана „рачки“, што се није допало тадашњима кнези, иначе веома пошени и богату мну, Буњевци, Андрији Јагићу, па ме умолдо, да тај надпис с оним „буњевачки“ измениш дадем. U то је нисам ради тога прихватио, што сам знао, да i Буњевци о народној својој говору вели: „divoniti или рачки“ (p. 119).

²⁾ Неки стари мађарски историчари, који нису знали да је мађарска реч Rácz дошла од латинског Rascianus, држали су да је морала доћи од Trax — Трачанини (човек из Трације), те су у својим делима место Rácz употребљавали реч Trax, да означи човека српскога порекла. Тако на пр. Иштванко у својој Историји Угарске, издајној 1685 (Regni Hungariae historia post obitum Mathiae Corvini regis), на много места назива Србе — Трачанина (Trax — Tracian), тумачећи по где-где, да је то исто што и Срби (Traces sive Servici). Тако он каже из Палаја Бакића да је из Трације (p. 103), Радич Вожића назива Трачанином (p. 131); а за знаменитог „цара“ Јована Првог каже: да је по народности Трачанин (natione Trax), па да је своје сународнике Трачине или Србе (popularibus kais Tracibus sive Serviciis) унвео, да је његово порекло од краља валадара Србије (e sanguine principum Ser-

и Немци, те нас на своје језику почеше називати Ratze и Raitze;!) и називаху нас тако, заједно са Мађарима, све до XIX. века, до тог тако званог „века народности“, од кад нас у званичним списима увек само Србима називају. — Како су нас, додуше, већ и од XVII. века називали, али врло ретко и обично увек у свези, прио са рацим или алинким именом, а после и са шварским. Када је у XIX. веку и код угарских Срба избила национална свест јаче на површину и српско национално име заузело свој прави положај, и у званичним актима државних власти, тада је име Раци постало посардно име, којим се друге народности, а нарочито деца, ругају Србима, дотично српској деци, слично томе, као и име „швапско“ (Schwabe) за Немце у нашим крајевима.

Ну осим тога морало је српско име, у државним списима аустријских и угарских канцеларија, да претрпи још једну фазу, пре него што извојшти потпуну победу прастаром националном имену своме. Наиме, од почетка века XVIII., а нарочито од друге половине тога

века) ефе. (р. 139 и срав. р. 301 и 329). — Други мађарски историчар Катона уверава нас, да је била то погрешно мишљење код њих владало. Он нам вели: „Под овим (Thraex) разумеш (Иштванов) Раци, које Мађар назива „Рацима“ по латинском „Trax“ (Historia Ecclesiae Colocens. I, р. 71)*. И М. П. Катавич у својој делу: „De Istro sineque adcolis“, издавом 1798 год, каже: „Raci, Thracum posteri...“ (р. 128 и срав. р. 88. и 227).

У регистратурним и скенедним протоколима Двор. Ратног Савета, који се налазе у Ратном Архиву у Бечу (Am Hof), налази се упорно гудан број података о Српском Народу у Угарској, Хрватској и Славонији крајем XVII и почетком XVIII века, под разним насловима, као на пр. „Ratz obererpalatin titl.“, „Rätzliche Gränz-Miliz“, „Rätzlicher Erzbischof zu Pakritz“, „Rätzl. Weiber“ etc. etc. — Вада само погледајте у Индекс тих протокола, под тим именом! Види и у Dr. N. Nilles-a, Symbolae ad illustrandum Historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani I, у „Index-a nominum, personarum, locorum, rerum“ sub voce „Rasciani“ р. CI—III и д, те срав. Анд. Тарпи. Браћа: „Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten, Wien 1854, р. 64 и на много другим местима.

века, да то је, из државних разлога, Српском Народу име шварско.)

Али, док је овако у Аустро-Угарској Монархији Српско име разне фазе морало да прелази, дотле је оно у Дубровнику и код Млетича, а нарочито код словенског Руског Народа скоро искључиво само у првобитном оштрим националном облику употребљавано, — како у приватној употреби, тако и у свима званичним списима.

!) Име шварско почели су, већ од XVI века, неки западни енглежани називати употребљавати, кад су хтели једним именом да означае све јужне Словене и Словене у оштре. Тако на пр. Дубровнички Петар Хекторовић (око 1550 — в. Stari pisci VI; р. 55), Хварски бискуп Петар „Cedulus“ (1592 год. A. Theiner, Vet. monum. Slavon. II, р. 83—4), Бинко Змајевић (1711 г. — Theiner, ibid. р. 241) и др. У званичним актима аустријских државних власти почело се име „Шварц“ употребљавати, као синоним Рацима и Србима, одмах у почетку XVIII века, али непотпуно врло ретко и увек у једно или обадва од поменутих српских имена; а у другој половини тога века превладало је то име у државним актима скоро са свим, те је остала српска имена тако потисла, да се она кини у државним списима и не употребљавају. По интенцији аустриј. државних власти морали су и представници Цркве и Народа нашег у званичном саобраћају да имају место српског имена — име шварско употребљавати, те су после, из навике, по накатка тако поступали и у званичном међусобном саобраћају, па га и неки књижевници наши тога века унесуше у дела своја. Ну у Народ није то име никад продшло, јер чим је основано XIX век, а још и раније за цара Јосифа I, почело је национално српско име све више отицати прелазу, док најпосле у првој половини XIX века није и победило, те ушло у државне списе, као једино законом прихватно име за народ српскога порекла у Аустро-Угарској Монархији.

Шварско име, у рачко, употребљено је први пут званично, на назив Српског Народа, у потврди српских народних прилика од цара Јосифа I. 7. августа 1706 г. (Церинг је погрешно приметно, да је то учињено нешто касније, а на име у потврди припадности, која је изашла те године 29 септембра, преко Угарског Двор. Канцеларије. Види: Ethnographie... III, р. 126 прим. 3). А ипакви су мотиви могли бити, да се то име измисли и натуре Српскоме Народу? Пре свега ваља нагласити, да се Аустрија, већ наскоро после срећне обране Беча од 1683. год., озбиљно заносила мишљу, да окупира све Балканске Земље, тај некадашњи римски Илирик, и Турне протера из Европе; а да тим не треба

Дубровчани¹⁾ су нас од увек називали Србима, а наш језик — српским језиком, на шта више и онда када су поједина наша племена имала сасвим самосталне државне организације. А Млечни²⁾ од када почеше, после провале Турака на Балканско Полуострво, у јачи дотација с нашим народом долазити, називају нас такођер нашим народним именом, те тек само по каткад употребљују и синонимно, у Далмацији, српском имену — име Морлака или Влаха,³⁾ а од друге половине XVIII. века, под

смислу с ума, да је у то доба већ 17 година лежало у тамници несудбени десниот српски Ђорђе Бранковић, који по изјави самих државника аустројезских: „nihil male fecit, sed ratio status sic requirit“. — Требао је из свести Српског Народа потиснути његово славно национално име, које га сећа славе и државне самосталности, и наметнути му туђе, да се тако и национално и верске законе одроди: јер позната девица аустројезке политике према Мађарима: „faciam Hungariam catholicam, postea mendicantem, deinde catholicam“, у великој мери вредила је и за Српски Народ.

¹⁾ Када год су Дубровчани говорили о Српском Народу као етничком народу, увек су употребљавали име Србан, те су јак и језик Бошњака, као и владоца Босанеи, увек само српским језиком називали и посебног српског племена у својој околини држави, као што смо то већ доводило изјасили. Чу кад се говорило о политичком народу употребљавали су Дубровчани за Српски Народ у Босни и провинцијално или боље земаљско име Бошњак — Бошњанин.

²⁾ Они нас кроз цео XVIII век називају: „Serviani“ (Dr. H. Милаш, — Documenta, . . . I, 110, 112, 124—130, 132—142, 145—6, 161—2, 163, 179 и 174, 194, 195—7, 210, 217, 221, 261, 264, 265 и сав. A. Theiner-a, — Vet. Monum. Slavon. II, p. 255), „Greci-Serviani“ или „la greca popolazione Serviana“ (Dr. Милаш, — I, p. 260, 186, 236, 237, 241, 338, 346, 349 и 367, те сав. у С. Љубића, — Споменик о Шћепану Малом у Глазнику Срп. Уч. Друштва II-ог одељ. св. 2, p. 29 и 53); „Serviani di rito greco“ (Милаш, — I, 271, 283, 298, 304, 309, 311—313, 316 и 318) и „Greci Schismatici Serviani“ (Милаш, — I, p. 187, p. 190—191).

³⁾ Та се Морлаци скоро у свим актима идентифицирају са Србима. Тако се на пр. у једном акту од 1734 г. каже: „Morlaeci o Serviani di Dalmazia“ (Милаш, — I, p. 217 и 211): а у једном другом од 1760 г. већ се: „Morlaeci o Schiavoni, detti anco Serviani“, што значи: „Морлаци или Славени, а зову их још и Србима“ (Милаш, — I, p. 339 и сав. p. p. 401 и 422).

утицајем аустројезких државних списа, и име илзирско,⁴⁾ — али увек уз нарочити нагласак, да је свима тим именима ишти значај, те да се употребљавају за један те исти Српски Народ.⁵⁾ Међутим православни Руси, који су нам по вери и језику најближи били, те смо с њима, нарочито од XVI.—XVIII. века, много директних одношаја имали, нису нас никада друкчије називали, него Србима, па ма се ми у којој провинцији и било под којим нашим или страним владоцем налазили;⁶⁾ ишти више, називали су „српским земаљама“⁷⁾ и такве земље, које политички нису никада Србима припадале, али се у њима налажаху или боље населили Срби као јак етнички елемент.

Тако ето у главном прегледасмо сва она разна имена, којима нас суседи и разни господари наши, током

⁴⁾ У млетачким државним актима називан је и језик наш увек српским, а од друге половине XVIII века, употребљава се и у њима поред имена српског и име илзирско. Први такав случај, на који се данас зна, потиче из 1750 г. То је превод на талијански једног српског писма приговорског митрополита Саве. У врх тога превода стоји: „Traduzione dall' Illirico-Serviano“. На другом онет месту стоји: „dall' Illirico ota Serviano“ (У рукопису у пров. Јок. Томша из млет. архива: Sen. Secr., Dispositi, Prov. Gen. di Dalmazia f. 179 и др. Цит. Bernh., — О срп. имену p. 48—49).

⁵⁾ Особито је интересантно, што се у једном извештају надареног катол. надбискупине, од 1760 год., о православној цркви у Далмацији, на једном месту спомиње: „илзирски, влашки, словенски или српски народ“ (nazione illirica, morlaeci, schiavona, o anco serviana), те се данас сва та набројана имена вистину као синонима за Српски Народ у Далмацији (Види тај акт код Dr. H. Милаша, — Documenta, . . . I, p. 339 и сав. 401 и 422).

⁶⁾ У свима актима Руси нас називају само: „Срби“, „Славно-Срби“, „Србо-славонскиј народ“, па и „Славно-Сербские народы“ (Види многобројне податке о томе у М. Драгошину: Материјал за Историју Прије Горе, — Споменик Срп. Краљ. Акад. XXV и XXII).

⁷⁾ Тако на пр. у XVII веку називаху и бивши Ђенералит Варшавински, а данашњи Беловарско-Крижевачки Уједињени, као што ћемо у одељку под насловом: „Национална свест Српског Народа у Хрват. и Славонији“ показати и доводити.

векова све до XIX. века, називаху, јер нам је све то потребно било, да што јасније и разумљивије буде оно, што ћемо сада изложити још о једном називу наших, који се до данас сачувао само у западним крајевима наших и ту — сасвим онако исто, као што у јужној Угарској, Славонији и Срему име Рад служи као по-сирдио име, којим се Мађари и Немци (Швабе) ругају Србима, — служи оно католичкој браћи нашој Хрватима у Хрватској, Далмацији и западној Босни, кад хоће да се наругају православним синонима Српског Народа. — То је оно у Хрватској и Славонији добро познато име „Влах“, „Власи“, које не избива из уста и штампане људи, који у српском имену и Српском Народу гледају само страшне авети...

Да што тачније и убедљивије прикажемо порекло имена „Влах“ и разне фазе његова значења у разним вековима, морамо почети с дубоком старином и постепено корацати из века у век, док не дођемо до про-излога века, који је с потпуним правом назван „столетом народности“.

Кад су Срби и Хрвати из старе отаџбине своје дошли на Балканско Полуострво, у ту стару провинцију римску, нашли су они ту пошесто и народа-староделца, с културом римском и језиком латинским.¹⁾ Пред српским и хрватским освајачима понукао се тај романски или боље речи романизовани народ у горе и планине, те приморске градове и острва. Првих је главно занимање било пастирство, а других трговина. Угледајући се на Грке, наши преци прозивше прие Влахе, а друге Латинима, те их мало по мало, пошто их је било много мање него наших, подлагало славенизираше и претонаше у Србе и Хрвате. Тај процес претанања трајао је по свој прилици од VII. до XI. века; а у хрватском Приморју и Далмацији протеглао је се он и

до XVII. века, — као што мисли најбољи познавалац тих крајева уважени професор бечког универзитета Др. К. Јиречек.²⁾

Тако је сто у прво време име Влах, као и име Латин, значило човека романског порекла, па зато у нашим старим исправама по каткад срећемо, да су наши стари и саме Дубровчане,³⁾ као и њихове поданике, називали Влахе, јер су у главном романског или латинског порекла били. Међу тим, када су ти стари Римани, у југо-источним крајевима већ у XI. веку, наборавили свој матерњи језик и потпуно се славенизирали, изгубило је и име Влах своје етнографско значење, те се почело употребљавати за читав један сталеж људи без обзира на народност, — наиме на све људе, који се као и стари Римани у главном само пастирством или сточарством бавили (pastarii). С овим значењем имена Влах срећемо се понавешће у нашим споменницима већ од дванаестог века. Оно наиме често није долазило и на супрот земљеделца (земљаси људи) и тежак, зметова (види *παροικος, colonus* или *ετορος, арич*), као посебан од њих сталеж — сточарски или пастирски. То је онда уједно био и један од најнижих сталежа, који је од отрока само у толико више стојао, што је уживао вазену слободу, коју отроци, као нека врста робова, нису уживали. Он се је равнао са сталежом полуслободних меропха; те зато и видимо како

¹⁾ Види о овоме епохално дело Др. К. Јиречек: „Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters“ p. 34 и 41, те сраз. и једно стараје мерозо дело под насловом: „Die Wlachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa“ (y Mittheilung der böhm. Gesellschaft d. Wissen. Prag 1879), као и Миклошићу расправу: „Ueber die Wanderungen der Rumänen in den Dalmatinischen Alpen und den Karpaten“ (y Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften, hist.-phil. Cl. Bd. XXV. Wien 1880).

²⁾ Б. Даничић, — Рјечник... I, p. 131. sub voce „Влах“.

³⁾ Види у Даничића, — Рјечник I, p. 131 и сраз. II. 276, те у Миклошића, — Monumenta Serbica, p. 13, и Ст. Новаковића, — Историја Степана Душана цара српског, Београд, 1898, p. 192, 251 и 287.

¹⁾ То су били стари Римани и полуроманизовани Илири — Келти, чији су потомци данашњи Арбанаси.

краљ Стеван Дечански у хрисовуљи својој изданој 1330 г. надужбини својој Високим Дечанима,¹⁾ абирајује Србину, т. ј. човеку слободнага сталежа (властели, независним баштинцима и др.), да се жени Вланином или боље речи: пастирком, сточарком; а ако се ипак ожени с таковом, тада она не улази у слободан сталеж мужевљин, него као и унуцад њена, долази у сталеж полуслободних меропха и под закон одређен за меропхе. (Сличан је поступак био, у средњевековној сталешкој држави нашој, и са свештеничким сином, који не би кингу изучио, да може ступити у свештенички сталеж, и он је тада постајао полуслободним меропхом)...

Тако је име Влах од XII. до XV. века, до коначног пада наше самосталности, означавало не само човека романског порекла, него и свакога онога, коме је пастирство или сточарство главно занимање било, без икаквога обзира на његову народност и порекло.²⁾ А

¹⁾ Миклошић, — Monumenta Serbica, p. 98.

²⁾ Dr. Фр. Рајачи рече: „Ali polgano su se Vlasi po narodnosti pretocili u Slovane, medju kojima su živeli, i pod kojih su državna oblast podpadali. Ime i tada ostalo, ali ne znamenovanje više poroka nego čoveka onoga zanimanja, koje bijaše glavno Romanom stanujućim medju Slovani; imena „vlaxa“ i „pastir, pecararius, pastois istovetna. To bijaše drago, mlada doba, u koje ime „vlaxa“ nije pripisano bilo narodnosti već nacini življenja koškoskupa.“ (Rad LVII, p. 141). Сравни слично тирду у проф. Смицкласа, — Poviest Hrvatska, p. 268 и код Dr. Шамшћа, — Hrvatska povijest. II, p. 162 у прим. Значајити историк Крањске Балзагор, у другој половини XVI. века, каже да је име Влах протерло се: „Auch auf die schlechtest- und geringste Leute der Slavonier selbst, als auf Hirten, Bauern und dergleichen“, те даље наставља: „Daher es denn geschehen können, dass der Morlachen nam auch mit der Zeit hernach, gleichwie vordem, der Nam Wolach (Vlachi) über alle Einwohner dess Gebirges, die allda nach Walachischer Lebens-Art von der Viehzucht sich erhalten, von den Griechen ausgedehnt und erweitert worden, auch die Venetianer, welche stets in Griechenland handelten, von ihnen, den Griechen nemlich, solchen namen entliehen, und diese Vlacher nach Italienischer Red — Art Morlaccos genannt, nachmals auch denselben denen übrigen Italiänern gemein gemacht; wesswegen dann von selbiger Zeit heru die Leute, so in denen Rascianischen, Bosnischen und Croa-

када Турци провазише у наше земље и уништитије сталешку разлику средњевековних наших држава, — због оштре несигурности и непрестаних ратова, напустили су многи дотадашњи сталешки кметови, меропхи и отроци обрађивање земље, па се, по примеру Влаха, покукоше у горе и планине, — далеко од путова и друмова куда пролажаху турске војске, — насути стада своја и издржавајући се производима сточарства. А нова турска властела, која је у Босни махом од помучамадењених патарена (богумила) и католики постала, почела је одмах не само пастире и сточаре, него и све земљоделце — кметове своје, па и све остале хришћанске становнике називати именом презрећих Влаха, које је узела као синоним турским или боље арапским именима: „џаури“ (џаџир — неперник) и „џаја“ (стадо), употребљавајући, разуме се, сва та имена по милој вољи својој. Из Босне пренели су то име, у новом његовом значењу, и у Србију, те од тада увек тако крсте свакога Србина.¹⁾ Осим беса и поноса босанско-херцеговачких потурчина, не верујем да је можда свесно и каква државни разлог узрок био, да се српско име

ischen Gebirgen sitzen, bey den Italiänern Morlachi, und der Kratoische Berg, welcher vorhin Albus hiess, Morlaccs heissen (J. W. Freicher v. Valvasor — Die Ehre des Herzogthums Krain, Rudolfs-werth 1877 Bd. II, p. 297 и 298—299).

Отуд и еретамо код дубровачких ивеца, а нарочито код Марина Држића у његовим пастирским комедијама (Види: „Стамац“ и „Тирена“), да еуседне херцеговачке есказе називају Влазима (Dr. Шамшћ, — Hrv. povijest. II, p. 167, прим.). Шта више, у (дамација још се и данас у том значењу та реч употребљава. Иук у епос Рјеснику каже: „У Дамацији грађани и варошани и отерљани дову Влахом свакога селак — са сухе земље које му драго пјере“; а добро је пошито, да у Босни Мухамеданци још и данас називају Влахом и православне и католике, а нарочито еретице.

¹⁾ Просвећени митрополит карловачки Стратимировић написао је 1806. год. на жељу Тургенева, кратку расправу о Румунима — „W Rumunen“, те у њој рече: „Тјери са Босни и Босне постоје Христјанска Београд и Босни са православна Ел — Елца манастири, Београд су православни а на Елца су доде дотадашњи (Летоние Матице Српске, кн. 228, p. 122).

потискује и презреним влашким именом замењује, јер за то би требало претпоставити више политичке и државничке мудрости него што су је Турци у то време имали; а што је главно, у свима званичним списима турских султана, употребљавано је увек српско име само у његовом националном обliku...

Међу тим су спахиле турске, аге и бегови славу своју само пресреним именом влашким крстили. А дали је сирота хришћанска раја, пред бесним господарима својим, смела се дружице називати него што је они називаху? Изинишно је и питати. — Тако је ето онда то име Влах, које је у прва времена паша на Балканском Полуострву означавало само човека романског порекла, протекло се за тим прво на све пастире, а од друге половине XV. века и на све Хришћане¹⁾ по Босни и Србији, Херцеговини и Даламацији. Ну док је у западним покрајинама оно скоро сасвим превладало и ушло у обичај и код самог народа, у источним и јужним српским земљама није оно ни издалека тако развило се и ушло у употребу, јер је тамо било врло мало потурица, а прави Турци радије су употребљавали своје термине: „каур“ и „рајетин“. Али аустријске власти, следећи примеру босанских Мухамедована, називале су у прво време и праве Србијанце, кад се крајем XVII. века преселили у Срем и Славонију тим погрдним именом Влаха, као што ћемо ниже и документарно утврдити.

¹⁾ Да су и католици називали Власима види код В. Лоренца, — *Spomenici hrvatske krajine*, III, p. 190, где се каже, да у Пазаринцу живе „католички Власи, које дружице зову Буљевцима“ (catholici Valachi alias Bunjevci), и да у Доњемцу има 80 кућа Власа Буљевана (80 domus Valchorum Bunjevaczorum). Још потврђује то и Валадор: „Die meisten Krabaten, wie auch diese Leute so die Meer-Grentzen bewohnen, und fast lauter Walachen, theils Catholischen Religion, theils aber dem Altgriechischen Glauben zugehörig sind, geben weder Steuer, noch Contribution...“ (Die Ehre d. Herzogthums Krain, XII, p. 116). А кајански Хрвати ово Вараждина још и данас зову свакога штокаваца Влахом, био он вере православне или католичке (Види у „Опошћ“ од 1880 г. расправу о Власима у прим. 5.).

Споменули смо већ првог путописца босанског Бенедикта Курипеша, који је 1530 год. прошао кроз Босну, па је у свом путопису забележио, како у западној Босни, поред католика Бошњака и Турака, живе и Срби (Serffen), који су вере православне (св. Павла), а други народи зову их и Власима;¹⁾ док међутим за становнике источне Босне, у којој не беше католика, рече: да поред Турака живе и Срби, — али не спомену да ли и оде Србе називају Власима, и ако је и ту, као и на првом месту, истакао, да Србе други називају још и Зигима и Мартолозима.²⁾ Ја држим да тај пропуст није случајан и тумачим то тиме, што мислим, да у то доба име Влах још није било продрао у источне крајеве Босне, јер је ту било мало потурица, а не беше ни католика, који су већ у то доба а свакако и много раније, у саобраћају са православнима, употребљавали име Влах, да означи њихову верску разлику, као што су онет православљани у западним крајевима латиним, а нарочито у Босни, име Шокац³⁾ и

¹⁾ Rad LVI, p. 162.

²⁾ Ibidem, p. 175. — Ну крајем XVII. века и у источној Босни име Влах је постало доста обично у латини Срба. Тако нам француски путник Кизле, који је почетком 1658 г. путовао из Метакса преко Дубровника и Босне у Цариград, прича, да су му коцкаши махом били Морлаци или Срби, а нарочито на путу од Зворника преко Беоине за Београд. Описујући пут Зворника он пише: „Le cocher yala premiere place sur le devant on dedans, ils sont presque tous Morlaques ou Serbiens, comme on les appelle, т. ј. „Коцкаши има прво место у унутрашњости, спреда, а сви су скоро Морлаци (Власи) или Срби, како их зову“ „Les voyages des M. Quielet à Constantinople per terre. Eriichs d' annotations par le sieur P. M. L. a Paris M. DC. LXIV.“

³⁾ Разна писањама о пореклу имена: Буљевац и Шокац, којима је, нема сумње, осим у верској разлици и преписца народној измешу православних и католика, види код Ивана Антушеца, буљевачког свештеника: „Разрота о родоначиних и рођаких Bunjevcih i Šokeih“, Већ 1882. као и у „Bunjevačkim i Šokačkim Novinama“ за г. 1870., p. 143 и д. — Шта ипак имаме података, да су и сами ертри у Босни и Славонији у XVII. и XVIII. веку називали свој католички народ Шокицима (Види писмо пожењских, сарајевских и банаљачких римокатолика курјаја у Гим

Буњевца (у Херцеговини) употребљавали *vis à vis* римокатолицима, које су још и Латинима,¹⁾ па и Мађарима²⁾ називали.

од 5. окт. 1633. Ferdinandin. — Acta Bosnac. p. i. ервини „Гласник земаља, музеја у Босни и Херцеговини“ XIII, p. 343.), док су међути православне Србе називали Власима (Види: T. Smičiklas, — *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, Zagreb 1891., II. p. 1.) Професор Смиџић дао већи: „Dah Muhamedanizma rodio je „Sokce“ i „Vlahe“ kao dva naroda“ (ibidem, I. p. 86).

Међутим, што је било важно, кад су ератри по Босни и Славонији могли од турских султана, да их ослободи сваке власти православних епископа, тада су увек називали православни народ по Босни Србима — *vis à vis* другим православним народима по Турској — Грцима и Бугарима. (Види: Fabianich, — *Fermani inediti dei Sultani di Constantinopoli*, Firenze 1884, p. 162.

¹⁾ Као што смо већ показали и Латин и Влах у најстарије доба означавало је само човека романског порекла, а затим сваког човека, без обзира на његово порекло, који живи по обичајима и законима старих Римана. Отуд су и сами Хрвати многе своје синархине, који су живели по приморским градовима, по старом романском језику грађанског живота, називали Латинима. Тако на пр. проф. Смиџић даје нам: *Sto iz toge grada (Силета) izloze naprijer pop Slavici i kao Latini na sud hrvatski to nam rekoš otara oči „da su se za Latine zvali i Hrvati, jer su živeli kao građani pod zakonom latinskom“* (Pov. Hrv. I., p. 268.). Слично томе и данас Срби у Србији називају у шали или у грлих Србе из Угарске и Хрватске: „Шибанама“, „Мађарима“ и „Шејкама“ (од Шкоца) — У нашим народним песмама Млачичи, Дубровчани и др. називају се Латинама; а касније промарило је то име као и име Влах, на перско подручје, те се Латинама — у Босни и Србији, називају и синархички њихови римско (латинске) вере. У једном дословцу црквене општине у Сарајеву спомиње се тако 1682. г. „Махала Латинска“ (Гласник Срп. Уг. Друштва XXXVIII, p. 117.), а у једном писму Сарајеваца од 20. септембра 1688. г., епископ беошки патријарху Арсенију III. вели се: „од не давних поданости пошених и скарпих Латинских“ (ibidem, p. 162). Исто тако забележено је у једном рукописном Зборнику старе сарајевске цркве, да је 1656 г. погорело место Сарајево „на каром и црква хришћанска, и црква латинска и латинска мала“ (Гласник земаља, Музеја за Б. и Херцег. XIII, p. 39.).

²⁾ Православни и Мухамедовци у Босни називали су, па и данас називају нарочито у западној Босни, римокатолике Мађарима. То је постојало отуда, што су неке вере били са Мађа-

— Да је римокатолик Курињешки по свој прилици био од босанских католика морао чути, како Србе у западној Босни називају Власима, даје ми основа и та околност, што он не спомиње да су и католици тако називани, а да је за то име чуо од мухамедалица или православних сигурно би истакао да мухамедовци и католике Власима зову, а православни опет да их називају Шкоцима, Мађарима etc. Ну то питање: како је Курињешки дознао за име Влах није онде од каквог посебног значаја, јер је нама овом приликом сасвим довољна и поуздана чињеница, да је сав православни Српски Народ у западној Босни већ у почетку XVI. века називан поред националног свог имена и Власима, будући да је баш тај део нашег народа прии почео селити се у Хрватску, већ под крај XV. века, па је и у XVI. и XVII. веку под тим именом тамо насељаван...

Тако смо ето поузданим историјским подацима приказали све фазе у значењу имена Влах на Балканском Полуострву и утврдили неоспорну историјску чињеницу, да су почетком XVI. века, а сигурно неколико деценија и пре тога, тим именом називани по западним крајевима наним и сви православни несумњиво српског порекла. А сад ћемо још аутентичним подацима доказати, да су сви они људи, који се од XVI до XVIII века населише по Хрватској и Славонији под именом Влаха, по народности прави Срби били, те као такви и од државних аустријских власти и од представника римокатоличке цркве у Хрватској снага признавани. Ну разуме се да је међу овим Србима могло бити нешто и старих славенизованих Влаха (Романа), али је њих морало врло мало бити, јер су они сасвим номиналним животом живели,

рима, који су често у Босну с војском провлакивали, из Хрватске и Славоније, и држали је у вазалном односају. — Отуд је у Босни, нарочито у XV. веку, римокатоличка вера и државног بلا; па је лако могуће, да су римокатолици већ у то доба називали православне пререним именом Влаха, а они опет њих Мађарима, — док је име Латин, Буњевца и Шкоца сигурно нешто старијег порекла.

на су одмах чим је попретила опасност од Турака, већ у XIV и XV веку, напустили Србију и Босну,¹⁾ те се настанили по Далмацији, Хрватској, Приморју и Истрији, па чак и по ostrvima.²⁾ Зато међу такозваним Власима, а заправо Србима, по Хрватској и Славонији врло ретко може се наћи у презимену ма само и основ романски, дочим код оних припадних много беше имена често романских, као што су: Буи, Букор, Фечор, Сингур, Сурдлу, Шербан, Уреуа и т. д., која јасно показују и њихово романско порекло. Једин од оних правих Влаха или Романа беху такођер православне вере, а други онет римокатоличке, ну касније, пошто вера православна у то време није никако трљана у Хрватској, већина је прешла на римокатолицизам и потпуно се славенизирала, дотично хрватизирала, као што и професор Клајић тврди.³⁾

По томе ове славенизоване Влахе романског порекла ваља добро разликовати од такозваних Влаха, који беху прави Срби и српског порекла, као што их разликују и историјски споменници; јер оне прве досељенике у Хрватску и Далмацију, током XIV. и XV. века, називају ти споменници искључиво само: Valachi, Vlachi, Valachi, Olachi, Murlachi, Morlachi и Morolaci, дочим за ове потоње такозване Влахе или Србе споменници често кажу: „Valachi sive Rasciani“, „Rasciani

¹⁾ Зато од то доба и несретаме више у Србији и Босни тако често имена пастира, који су и даље називани Власима, са романским него мако са чисто српским језичним особинама. Тако на пр. босански краљ Остоја моли 1399. год. Дубровчане, да његовим „Власима“ (пастирима), Браку и Влатку, допусте да зимују где су и пре зимовали (Кнез Медо Пулић, — Споменници Српски од 1395. до 1423. год. Београд 1858, р. 76.); а 1. новембра 1406. год. него моли Дубровчане краљ босански Твртко Твртковић за своје „Влахе“ Кујаковиће (Ibidem, р. 81—82) и т. д. и т. д.

²⁾ Види о овим Власима код проф. Клајића, Povjest Hrvata kn. III, р. 16—19.

³⁾ Ibidem. — Проф. Клајић тврди такођер, да су остали правих романских Влаха на острву Крку још и у почетку XIX. века знали понешто свој романски језик, а да такових остатака

vulgo Valachi“, „Morlachi o Serviani“, на шта више доста често и само: „Serviani seu Rasciani“, или само „Serviani“ и само „Rasciani“.

Први до сада познати нам споменник, који говори о Власима у Хрватској, као о Србима, потиче из 1538 године. То је познато нам писмо цара Фердинанда I. хрватском бану Петру Кергезићу, од 6. новембра и. г., у коме се између осталог каже, како му је јављено: „да су канетани и војводе Рашана или Србијанаца, односно Влаха, који се обично Србима зову“, са својим пристанама и подложницима сретно прешли из Турске у Хрватску; а Никола Јуришић, извештавајући цара о њихову долазак (22. октобра и. г.) назива их све само једним и то правим њиховим националним именом — Срби („die Sirfen“),¹⁾ док их онет цар Фердинанд I. у својој повељи изданој 5. септембра и. г., на основу које су и преведени у Хрватску, назива само: „Serviani seu Rasciani“.²⁾ — Ти досељеници насељени су по северо-западној Хрватској, а нарочито по Жумберку, на их је Вазварор, знаменити историк Крањске, прилично подробно описао. Из тог описа Вазваророва од 1689 г., као и са слике српских Ускока у Жумберку, — коју он донесе у тексту, а представља групу сељака граничара, са женом, свештеником и калуђером, — јасно се види чисти стички елемент српски, иако је већ дотле око 150 година прошло како се народ наш у тај крај доселио. Вазварор назива те Србе само Уско-

има и данас још у Истрији око чешког језера, те да и Тапиа у Истрији неку нипта друго до похрваћених Влаха (р. 18 и 19).

¹⁾ „... capitanei et waywode Rasciani sive Serviani atque Valachi, quos vulgo Zrbsky vocant...“ — У тајном бечком архиву Hungarica nov. 1538. лит. Шпшш. р. 164. пр.

²⁾ Ibidem, ект. 1538.

³⁾ R. Lopašić, — Spomenici I, 5—6, Oboernig, — Ethnographie, II, р. 360 (Из Двор. Патм. Архива у Бечу VII. No 3. lit. f.), Fr. Vanček, — Specialgeschichte der Militärgrenze, I, р. 27. — У тој повељи називају се ти досељени Срби или тобожњи Власи пет пута „Serviani seu Rasciani“, а једвапут само „Rasciani“. О Власима нема ту ни спомена.

цима и Власима, ну вели да се од Хрвата у језику само у нечем разликују, дочим се језик њихов од језика Краљаца знатно нише разликује.¹⁾

Ну г. државни тужилац нарочито је истакао, да је православни народ по Јунацији Беловарско-Крижевачкој, те по горском котару, код Гомирја и коморских Моравица, као и по северном делу Личко-Крбавске Јунације, махом романског порекла „или по народној влашкот“, али је том приликом сметнуо с ума једну врло важну околност, а на име: ову неспорну историјску чињеницу, да су влашким именом називани не само ти православни досељеници по поменутих крајевима, него и сви православни у оним по Хрватској и Славонији, па дакле и они по Срему и Славонији, за које и сам г. државни тужилац вели, да су српског порекла, као и они по Банији, између Уне и Купе, и у западним деловима Модрушког Речке и Личко-Крбавске Јунације,²⁾ за које г. држ. тужилац на једном месту изрично тврди, да су чисти православни Хрвати досељени из Босне. А исто тако није смео сметнути с ума ни то, што се сав тај православни народ, по свима тим крајевима Хрватске и Славоније, на врло много места и у самим званичним актима од најстаријих времена, назива још и Српским или Рашким Народом, те се овим народним именима тумачи оно сталено и верско име Влаш. . . .

Што рекосмо, да и докажемо!

Чим су Турци (1687 и д. г.) из Славоније и Срема протерани, одмах је цар Леополд I. почео се старати и

¹⁾ „Dieses Volk redet Walachisch, welche Sprache von der Krabatischen in etwas, von der Crainerischen aber noch was mehr unterschieden ist“ (Die Ehre des Herzogthums Krain, II, p. 296).

²⁾ Морам приметити, да је г. државни тужилац овде пропустио истаћи какаво је порекло православни народ у јужном и источном делу модрушког речке и лично крбавске јунације, јер баш у тим крајевима, као што је познато, најгушће је насељен православни Српски Народ, кога међу тим као таковог г. државни тужилац не признаје. — Какове је онда дакле народности, тај део православног народа?!

о уређењу цркве у тим крајевима, а при корак у томе било је постојање, да се православни Српски Народ унијом сједини са Римом. Тога ради буде, декретом царским од 30. марта 1688 г., дотадашњи православни епископ у Срему Лонгин Рајић, који је међутим приступио унији, потврђен у свом првацим достојанству. У тој динломи вели се, да се Рајић поставља за епископа „Valachorum in Sirmio“, а народ његов у Срему назива се: „Rasciani sive Valachi“. ¹⁾ Рајић је умро 1694 г., а на његово место постављен је за епископа „Valachorum Laesem (Славоније) et Sirmiensem“ Петар Љубибратић, кога, као увијата, Народ Српски није хтео за епископа признавати, те је због тога 26. маја 1699 г. поново на то достојанство потврђен. Како у првом, тако и у овом другом царском декрету каже се, да се његов подлантени му народ у Славонији и Срему (in Regione Sirmiensi et vicina Inferioris Slavoniae) назива: „Valachi sive Rasciani“. ²⁾

— И још много овакових примера могао би набројати, али за постављени задатак доста је већ и ово, те ћу још само напоменути, да док су Турци у XVI. веку, кад су онуд насељавали Србе из Србије и Босне, велики део Славоније називали Малом Влашком, аустријске су државне власти, у прво време после прогона Турака, просто пренајале тај назив на латински са: „Pagva

¹⁾ Dr. J. Fiedler, — Beiträge zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien und Syrmien. Beilage IV. u. Archiv- u. für österreichische Geschichte, Wien 1867, Bd. XXXVII, p. 121—122.

²⁾ Ibidem, Beilage VI. u. VII, p. 123—124 i 124—127. — А и царица Марија Терезија називала је народ наш по Славонији увек Србима или Рашцима, ну често пута и само Србима, и као је за њево владње име царско, у званичним списима, баш највише потпуно старо провинцијално име „Рашани“. Тако и у једном њеном акту, од 16. новембра 1751. год., сретамо само назив српски за православне цркве у Дарувару, одашлем јом Подборју. Она каже рече: „Obwohl wir höchst einstellig ansehn, dass der Pakrzer Bischoff, widern Unserm A. 1746 ergangene allerhöchste resolution, ohngehindert zweyer za Podvorie existirender Kaiserlicher von holt erbanter Kirch, eine dritte von steinen aus dem Grund zuhaben....“ (Ориг. у Митроп.-Патриј. Архиву у Ср. Карловцима бр. 198 ex 1751).

Valachia²⁾, а учени људи на географским мапама, већ од XVI., па све до прве половине XVIII. века, називаху, како Срем тако и целу данашњу Славонију. Римом или *Rascium* (*Rascia*).³⁾ с обзиром на главни етнички српски елемент у тим земљама. А познати аустријски војсковођа Кацијанер, полазећи 1537 год. на воју у Славонију, каже у свом извештају, како се његови описира надају, да ће онде (т. ј. у данашњој Славонији) добро проћи, јер „es sey ein voll Land, die Ritten werden uns genug zuführen, auch noch zu uns fallen“.⁴⁾

¹⁾ Али да је у тој „Малој Влашкој“ живео Српски а не Влашки (Романски) Народ посведочују нам многи поуздани подаци. Тако напр. пуковник барон Нехем извештава из Осеча (априла 1706 г.) „dass die tumultuierende Ritten in der Kleinen Walachy freiwillig wieder aus-ajinander gingen.“ — Exped. Protoc. d. Kay. Hof-Kriegs Kantzei! од 1706 г. у Двор. Ратном Архиву у Бечу под бр. 177. свак и бр. 224. etc.

²⁾ Већ у једној карти Угарске, коју је Dr. Wolfgang Lutz 1572 год. издао у Амстердаму, сав крај од Балзона и Вагона на Нетоу назива се *Rascia* (Dr. 881c. — *Hrvatska Povijest* II. p. 164 прим.); а Czernig, на основу једне карте од 1596 г. и многих других података каже: „Von diesen russischen Einwohnern wurden die drei Komitate Posega, Valkó und Symien, wie auch das Torontaler Komitat, seit Ende des sechzehnten Jahrhunderts und noch in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts in gemeinen Sprachgebräuche Rascien (*Rascia*) genannt“ (*Ethnographie*, II. p. 161.). Ито то потврђује и језуита Мартин Сеит-Наша 1691 г., који у свом делу: „Miscellaneous Decad. Secund. (P. I. p. 148—150)“ тачно описује и границе те славонске Рашке (Срав. Jos. Podhradsky, — *Slavoniaröl* ... p. 67—8). И на карти Угарске, у „Theatrum Europaeum“, од 1701. год. ишае преко територије целе данашње Славоније и Срема: „Rascia und Ruten.“ А слично Сеит-Наша тврди и Ladislaus Sobleny у свом опису Срема од 1746 г. (p. 15). — Види код Першица II. p. 161 пр. 2.

³⁾ Акт у земаљ. Архиву у Љубљани. Цит. др. Штамп. — *Hrv. Rev.* II. p. 164. пр. — Цар Леополд I издао је 1695. год. заветитну диплому за митрополитско-патријарха Арсенија III. Чрнојевића и *Српски Народ* („populum Servianum“, — „Rasciani seu Serviani populi“, — „populo Rasciano seu Serviano“ и т. д.) у пољској и у сремској крају (Rad. Lopašić. — *Spronicnik* ... III. p. 14). А у попису Славоније од 1697, 1698 и 1702 год.

Најпосле ваља ми овде још истаћи, да од како се, после смрти Петра Љубибратића (1704 г.) православни епископи почеше постављати на Срем и Славонију, нема више у државним декретима, којима се они потврђују на та достојанства, ни спомена о каквом влашком имену, него се увек званично називају архиепископима, дотично епископима: прво рашког или сиског, а за тим ипреког и најпосле само Српског Народа. Исто је тако било и у декретима за епископе православне у Костајинчком, Горио-Карловачком и Сеперинском (Марчанском) Владичавству...¹⁾ Нема сумње, да је ова промена морала се

забележити на много места, да ту ставију Срби православне вере („*Rasciani fidei acatholice*“, — „*Rasciani graeci ritus*“, — „*Rasciani*“, — „*Rasciani rustici*“, — „*Rasciani*“). Види код T. Смичкезла, — *Drjestogod. Oslobo. Slavonije*, II. p. 54, 60, 64, 77, 79, 80, 137, 163, 181, 182, 184, 185, 191, 193, 200, 206, 208, 213—214, 217—18, 219, 220²⁾, 222, 224—7, 230, 231, 233—5, 236³⁾, 237, 238⁴⁾, 292, те 183, 204, и 208.), на шта ишае и Срби католичке вере („*catholici Rasciani*“, — „*Rasciani fidei catholice*“, Ibid., p. p. 66, 205.). Овде не треба сметнути с ума, да је у овим пописима народа најпре могло бити забележено право име народно. — Још ћу споменути како је један гласник ишаи 1701. год. ишао сама из Беча, и у писму спомиње Србе у Славонији у Јаковачком крају (A. Theiner — *Vet. mon. Slav.* II. p. 238); а кардинал и надбискуп острогонски Леополд гроу Колоник помиње 1703 г. Српски Народ (*Gens Rasciana*) у јужној Угарској и Славонији, те за тим преноси ујте Франциске за тамошње *Србе католичке вере* („*Rasciani*... qui Catholici sunt“). — Види код Ченановића: *Sinoptico — memorialis catalogus* (1823) p. 184 и ер. p. 202.

⁵⁾ Тако је напр. 1722. год. издао од цара Карла VI. потврда за покретеног владике Н. Стефановића, у којој се каже: да му се допушта извршавати све владичанске послове, док год буде заједно са „*Српским Народом*“ (*Populo Rasciano*) свога владичанства веран царском дому (Dr. J. Fiedler, у *Archiv für österr. Gesch.* XXXVII. p. 137. — *Beilage* XIX, те срани и стр. 143. и 133, где се помиње 1706. год. и „српски судија“ (*Reisen-Richter*) у Славонији. — Види оригинале царских декрета, изданих разним православним српским епископима по Хрватској и Славонији, у Митрополитско-Патријаршијском Архиву у Срем. Карловцима.

збити на интервенцију српских епископа, а можда и других народних представника, одмах у почетку народног живота под аустројском влашћу, јер су они, као што ћемо у одељку за овим доказати, напредно свесни били свога правог националног порекла и имена српског, па су тражили од државних власти, да се бар у званичним списима не употребљава, од Турака и католика наметнуто им, посредно име Влаха као што су 1706 и 1708¹⁾ г. захтевали и то, да их не називају „низматичима“. А државне су власти одмах једно и друго усвојиле и тако националним и верским осећајима Српског Народа задовољиле, и ако су и даље својим путем и начином свим силама тежиле, да нас одврате од православља и сједине са Римом.

Још 1530. год. дошли су многи српски Ускоци из Турске у Поуње и настанили се око града Крупе. Капоњик загребачки Ад. Крчелић каже за њих: да су Срби или Раци бегуници („Profugi Serbii sive Rasciani“).²⁾ А касије, крајем XVI. века, наумио је био православни Српски Народ у Поуњу да пресели из Босне у данашњу Банију — између Уне и Купе, те је почетком јула 1596. год. послао своје посланике заповеднику аустројскоме Херберштајну у Петрињу, да му предложи услове и склопе с њим уговор о пресељењу. Ти народни посланици донели су са собом и једино писмо од првана народних на турској Крајини, у коме су сви главни захтеви српски изложени. То писмо почиње овако: „*Од нас хришћанских синевъ*“, ну одмах за тим, пеито ниже, сетивши се ваљда да име „хришћанско“ не ће бити довољно јасно католичким поглавцима на које је писмо управљено, измеђују то име са именом „*власки*“, с којим су католици обично називали православне. У писму тако наводе се имена

првака Српског Народа у Поуњу, а наиме: протопоп Радослав, војвода Милош, кнез Дођина, кнез Рајак, Богдан ага, кнез Вранеш, кнез Манојло, Вуца Јуџбаша, кнез Богдан, хараџбаша Дракула, одабаше Томаш, Радоња, Радоје, Живко, Воин, Славуј, Нонал, бешли баша кнез Новак, кнез Радосав, Хранисав, кнез Вуни и остали кнезови и пријци народни.“³⁾ — Да ништа друго немамо, већ сама ова имена народних првака могла би сваком непристраном човеку послужити за доказ, да је то морао српски живаљ бити, који је наметнуто му име власко само покаткад и то силом околности, у односијима својим са римокатолицима, употребљавао, да им тиме јасније истакне своју верску разлику од њих — своју истину хришћанску, али и православну вероисповест. Ну осим тога ми имамо и других поузданих доказа, да су ти православни Поуњци заиста Срби били. Наиме: напосред посла тога догађаја написао је своју „Историју Угарске“ познати угарски државник Никола Иштванфи, који је одрастао у Хрватској и ту велика имања имао, те и сам у Бачији био, а те године баш (1596.), као црквени изасланик истакирао је у Загребу бископе хрватске: Гашипара Станковачког и Ивана Драшковића.

¹⁾ Цело то писмо, писано српским језиком и кирилицом, штампано је у оригиналном тексту Dr. A. Nisak у „Archiv für Slavische Philologie“, Berlin 1908. Bd. XXX, pp. 211—212. Уводи немачки превод код B. Lohmeyer, — „Sprosenici I, p. 214, то трам, од истога Karlovic, p. 147, Ф. Вавличка, Specialgeschichte d. Militärgrenze, I, p. 77, М. Грбића, — Карловачко Владичанство I, p. 87. — Пошто се прота Радослав на једном месту у том писму назва и „*својом*“, па му је Херберштајн као таквом и одговорио, сви пугирања писца, осим Лопашевића, називају и сматрају га владиком. Међутим Радослав је био само прота над 30 свештеника у Поуњу, али је у она ратва времена, када у Босни православни српски владика даљеко беше од западних крајева, тај прота уживао места владичанска прана, можда и сва осим јединог прана рукополагања у свештеничка степен. Слично тако постојали су касије и крики игумани у Далмацији, прате писаничаре у Вараждинској Ђенералку и прате брашомеке у Ердељу, кад немаћу законутог владике у средини или близину својој.

²⁾ Види моју расправу: „Како се поступао са српским могама на бесарев двор“, p. 20, 39, и 57.

³⁾ A. B. Kercheliich, — „Notitiae praefinitares de regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Zagrabiae 1770, p. 342.

Он нам у тој својој Историји прича, како су они посланици народни, који су 1596. г. дошли у Петрињу да преговарају с потпуковником Херберштајном, заиста били „српски гласници од протопопа Радослава“ и других „који живе од Куле до Јадранскога Мора“.¹⁾ — За тог истог потпуковника Херберштајна вели Адам Кречет, да је 1597. год. дозвао из Босне и из Србије око 40 српских породица („40 circiter familiae Ruscianae, per comitem generalem Herberstein ex Bosnia et Servia... evocatae sunt“).²⁾

А да је православни народ у Банији и после коначног ослобођења њеног од Турака, и ако је називан Влазима, ипак унек за народ српског порекла и српске народности сматран и признаван, потврђују нам такођер разни званични подаци. Тако на пр. 1688. г. уговарао је загребачки бискуп Александар Игњатије Микулић са Србима, што се населише на његовим добрима око реке Трепче (између Куле и Уне), на их у том уговору пише пута назива *Србима* и вели да их обично *Власима* називају („diversos militares viros, alias ritus Graeci Christianos Ruscianos, vulgo Valachos nominatos“, — „Ruscianos ad praesens locatos et in futurum... locandos“ etc.); док омет они сами називају себе само *Србима*, говорећи и заклинајући се у име своје и у име осталих Срба („Nostrum et reliquorum Ruscianorum... nominibus“).³⁾ А 23. септембра 1696. год. издао је заповедник новоосвојене Баније, хрватски бан Адам Бахањи заштитну диплому за владика Атанасија Љубојевића и „српски племена

¹⁾ Види Иштвановијево дело: „Regni Hungariae historia“..., p. 444 б., те упореди наред наложене податке, који доказују како је Иштванови место Rusciani или Serviani — употребљавао реч Thraci, као синоним тим речима. — На оном месту вели Иштванови: „Adfuerunt etiam nuntii Thracum cum literis à Radoslavo archiepiscopo... alisque omnibus, qui à Colapi ad Adriaticum litus usque sedes habent“...

²⁾ Notitiae praelim., p. 519.

³⁾ Notitiae praelim., p. 502. и R. Lopašić, — Spomenici II., p. 388—9.

међу Уном и Куном, која су из Босне пресељена“ („populum Ruscianorum intra fluvios Unnam et Colapin collocatum ex Bosnia“, — „populos eodem Valachicos sive Ruscianos“),¹⁾ док опет кр. Угарска Дворска Канцеларија у Бечу 27. јануара 1701. год. званично изјављује, да Угарској (а не Аустрији) припадају такођер и они Срби, који станују између Уне и Куле („dass auch die zwischen den Flüssen Unna und Culpa (Colapis) wohnenden Walachen (Reizen) zum ungrischen Reiche gehören...“).²⁾ те зато и да њих имају важити све царске привилегије, које су издате Српском Народу путем Угарске Дворске Канцеларије. . .

Најпосле споменућу још, у колико се српства у Банији тиче, и Српски Народно-Црквени Сабор одржан у Даљу 1718. год., на коме је био и владика коштајничко-зринонолски Никанор Димитријевић са народним посланицима, те се ту у име своје и свога народа потужно кака на градеког команданта у Коштајници, тако и на римокатоличког свештенство, које силом узима деветак и од Срба („Serben“) православне вере.³⁾

У Лици и Крбави било је већ крајем XV. века и српских Ускока, али их највишине населише Турци после 1527. год., кад освојише и опустошише скоро целу Лику и Крбаву. Ну и ти силом населили Срби хатали су сваку згуду, да се неседе испод турске власти и ускоке под власт хришћанских владара, па се то и догађало врло често скоро пуна два века. Те Србе турске поданике називају многа аустријска акта, следећи примеру Турака — Власима, а још чешће Ускоцима; ну на много места срећемо у тим актима и чисти национални назив — Срби или Рашани, којима се обично тумаче они први називи, а честа и сасвим самостално долазе.

¹⁾ R. Lopašić, — Spomenici III., p. 39—40.

²⁾ У Угарском Архиву No 81 ex juri 1701. — Цит. Церниг, — Ethnographie III., у речетима из Архива, Beilage p. 97.

³⁾ Vaniček, — Specialgeschichte... I., p. 389, те срп. и p. 390

Тако се на пр. у једном акту од 1609. год., кога издадоше нински бискуп Блаж и бискип капетан Срђановић, спомињу два лица посланика Николу Драшковић и Тома Милчић, који су дошли у Баг да преговарају о начину како ће се послати испод турске власти, те су довели са собом и писмо од народних првака из Лике; а бискуп и капетан велу, да је то писмо „српски писмо“ („scritta in serbiano“, „sudetta lettera serbiana“).¹⁾ А да тај народ није само српски писао, него да је запоста био и српског порекла и српске народности сведочи нам и сељски бискуп С. Гавлић, који је после ослобођења Лике и Крбаве од Турака, 1696. год. пропутовао тим крајевима и описао их. У том опису своје помиње он врло често и тамошње Србе. — Тако на пр. каже за Риблик: „de noviter baptisatis supersunt domus 5, de antiquis christianis seu Croatis octo. . . Rascianorum schismaticorum loci 40“; за Медак: „colonias elegerunt ibi Vallachi seu Rasciani schismatici ex partibus maritimis illae apulsi, quorum domus recensentur 70“; за Радуч: „habitationes Vallachorum Rascianorum schismatici ab unitate Ecclesiastica avulorum 50 censetur“ и т. д.²⁾

После Карловачког Мира 1699. год. одређена је била посебна комисија, која је имала задатак да тачно ефикасна међе између турске босанске и аустријске карловачке Крајине, па је у ту сврху добила и посебно упуство. У том упуству говори се и о размештању Срба граничара („der Vallachischen und Raizischen gränzen“ . . .) по Карловачкој Крајини;³⁾ а годину дана касније (8. фебруара 1700. г.) позвао је цар Леополд сталезе и редове Хрватске, да одреде колико Српскога Народа („Valachiae seu Rascianae gentis“) треба да се пресели у Славонију и Угарску, — јер је за последњег турског рата много тога народа скупило се у Хрватској граници.⁴⁾

¹⁾ A. Theiner, — Vetera monumenta Slavor. mer. hist. illustr. II. p. 103.

²⁾ R. Lopašić, — Spomenici hrv. krajine III. p. 45—52 и M. Sladović, — Povest biskupija . . . p. 29—40.

³⁾ R. Lopašić, — Spomenici hrv. krajine III. p. 145.

⁴⁾ Ibidem p. 157.

За време тога аустријско-турског рата пренао је и владика босански Атанасије Љубојевић, са својим Српским Народом из Босне, преко Далмације и Приморја, у Лику и настану се у Метку; али римски бискуп ни хтедохе му признати јурисдикцију над православним Српским Народом у Лици и Крбави тврдећи, да се јурисдикција унијатског марчанског епископа, који је досада управљао Србима у Вараждинском и Карловачком Вепералату, има протећи и на Српски Народ по Лици и Крбави. Ради тога била је жестока распра, те кад је 1707 год. владика Љубојевић полазио на Српски Народно-Црквени Сабор у Срем, да са народним посланицима из Лике и Крбаве, и против воље државних власти, учествује у избору наследника патријарху српском Арсенију III. Чаројевићу, дао је цео Народ Српски из Лике и Крбаве, преко својих представника, владини своје нарочито писмено уверење, како је он њихов владика био док су још и под Турцима били, те да је с њима делио свако зло и добро, па зато за живота његова никог другог оспориша неће признати за владика свога. — Уверење то писано је српски и кирилично, па је зато и на оверованом латинском пренису, који се чува у Архиву Дворског Ратног Савета у Бечу⁵⁾ забележено, да је то: „Copia Testimonii quod datur a tota gente Rasciana reverendissimo domino metropolitae Attanasio Lubowitz“, и да је „ex rasciano in latinum translatio“.

Тај врло интересантан и важан акат, из кога уједно сазнајемо како је и Лика и Крбави баш помоћу храбрих српских устаника очишћена од Турака и за аустријску кућу освојена, потписало је 47 народних првака;⁶⁾ и

⁵⁾ У конзулту под бр. 151 (IX.) ex 1707 год. вида № 11 ad 313.

⁶⁾ Поред тих народних представника спомињу се ова места Лике и Крбаве: Грачак, Медак, Дивосело, Почитељ, Мезинар, Барагет, Средња Гора, Ветух, Јопина, Широкс Кула, Ведро Поље, Радуч, Кокић, Кик, Палач, Бруно, Малин, Моговог, Пребан, Бузих, Косић и још нека друга. — Да су они Срби

то: 1 кашетан, 14 заставника, 11 кнезова, 3 протопопа и 18 свештеника. Сви ти, како у почетку тако и на свршетку акта, парично воде да су Срби и представници Српскога Народа, а о властном имену нема ни спомена. Акат у латинском преводу почиње се овако: „Nos infra scripti utriusque status Ecclesiastici et Militaris Officiales superiores et inferiores: Capitanei, Vexilliferes, Protropopi, Kniezi et etiam tota gens communis Rascianae“..., а завршује: „...Propterea pro maiore fide ad notitiam datus et confirmatus omnes officiales gentis nostrae Rascianae.... totaque Patria Licia et Grbavia, nostris propriis manibus, sigillis, conscriptione et subscriptione confirmamus“.

Владика Атанасије, кад је дошао у Срем, предао је одмах молбу царском комесару, на првом Српском Народно-Црквеном Сабору, Игњату п. од Кварненца и Раја, да му се дозволи — у смислу српских народних привилегија, што их је цар Леополд I. дао, а цар Јосиф I. потврдио, на неколики Српски Народ у Угарској и Хрватској, — слободно облажање своје наставе и вршење епископских функција и по Лици и Крбави, као што му је већ 1696 год. то дозвољено за целу Банију. Царски комесар послао је одмах ту молбу, с прилогом горе наведеног народног сведочанства, Двор. Ратном Савету у Беч, а овај затражи извештај од Ратнога Савета у Грону, под који је тада Лика и Крбава потпадала. И грађачки Ратни Савет одговори одмах, да је Ат. Љубојевић застапа „Metropolita und Bischof deren Reisen in der Lika, Karbavia und Zrinopolischen Bezirk“.¹⁾ — На основу тога, кад је и Српски

устанком својим на Турке заступа помоћи аустријској војсци да освоји Личу види се донекле и из извештаја генерала Херберштајна од 22. септембра 1685 г., који се налази у Двор. Тајном Архиву у Бечу. Види: Theatrum Europaeum XII, p. 802. Нарочито види у Цернига. — Ethnographie... II, p. 175—6, где се као најзастајни вођа устаника спомиње и Кнежевић, који се и на овом акту потписао — као кашетан буњички.

¹⁾ Према акту у нештани збирци Рад. Лопатинића — цит. М. Грбић, — Карловачко Владичанство, I, p. 256.

Народно-Црквени Сабор у Крушедолу, 7. јануара 1708. год., једногласно потврдио владика Атанасија за епископа: Лике и Крбаве, Зринопоља и целе Баније, као и Карловачког Генералата,²⁾ издаде му и цар Јосиф I. 20. јуна 1708. год. потврду диплому, у којој га признаје епископом православног Српског Народа у свима тим крајевима. У овој потврди за нас је још нарочито важно то, што цар Јосиф I. наглашава, да владика и св. Народ Српски у тим крајевима слободно може живети по народно-црквеним обичајима својим и мирно изживљати сва права, имунитете и властито, које је отац његов цар Леополд I. (1657—1705 г.) дао „целокупном српском нап и милом народу Иларском или Српском“, а он с њим свечано их потврдио...³⁾

— Најпосле споменућу још на овом месту само то, како је задарски надбискуп Мат. Караман 1750 г. написао извештај о православним Србима у Далмацији, у коме је између осталог рекао, да су Срби насељени у северној Далмацији „све до излазне (Велебита), која их раставља од аустријских Срба“.⁴⁾ За православне насељенике по Гомирију и његову дистрикту, који су као и сви остали обично називали Власима, рекао је гроф Ђорђе Зрински још 1602 г. да су Срби. Он је наиме у писму цару Рудолфу од 14. септембра и. г.

¹⁾ К. а. к. Kriegs Archiv у Бечу бр. 151 (IX.) ex 1707, под посебним бр. 39 ad 313. — На истом месту има и „Specificatio Episcoporum, Colonnellorum, Capitaneorum et Knesiorum Nationis Rascianae, qui in Congressu Carloviciensi (1707.) pro nunc praesentes erant“, на се међу „Episcopi“ спомиње и: „Athanasis Lubovich Episcopus Lyka-Corbavensis et Carlotadiensis cum uno Protropopo et uno Calagero“, и „Sophronius Podgoriczanin Episcopus Paresse Valachiae (Сланоније), cum popo Jovano et igumeno ex monasterio Orovicio, et tres hujusmodi knesi“.

²⁾ К. а. к. Kriegs Archiv у Бечу ibid. бр. 64/II. ad 313. — „...ceterisque conservandis, indultis, juribus, statutis, immunitatibus et privilegiis, quae colendissimus Dominus ac Genitor piissimae memoriae toti fidei Nobis dilectae Nationi Illyricae seu Rascianae benignissime contulit, Nosque confirmavimus...“

³⁾ Dr. H. Милаш, — Сини... I, p. 316.

између осталога рекао и ово: „quod proxime decessor generalis capiteus Carolstadiensis ex ditione Tatarum quosdam Walachos seu Rascianos educeas, locavit in avitica mea desertaque possessione Goumerge vocata“.¹⁾

А Језуита и извештај пошеничар римске цркве Др. Никола Нилс изрично вели за манастир Гомирје, да је „српски манастир“;²⁾ док опет министар царске Марије Терезије барон Бартешиштајн, говорећи 1760. год. о унијањем Српског Народа у Карловачком Ђепералату, рече: како Мађари притискују „Србе који нису унијати“ („Nicht Unirten Roizen“).³⁾

Тако смо ето аутентичним подацима збиља неопорно установили, да је православни народ, не само по Срему и Славонији, него и по целој Банији, Лици и Крбани, дотично по Загребачкој, Модрушко-Речкој и Личко-Крбавској Жупанији, од памтених, или још боље од како се у те крајеве доселио, спада за Српски Народ признаван, и ако је често пута, из верских обзира, називан и Властима. Сад нам још остаје, да то исто докажемо и на православни народ по бившем Вараждинском Ђепералату, а данашњој Беловарско-Кражеваčkoј Жупанији, на ког се је г. државни тужилац најпре окомно тирдећи, да није српског, него тобожњег романског порекла, али се је и ту љуто пребацио и грдно огрешио о истину.

И у Ђепералату Вараждинском, као и у Карловачком, називан је Српски Народ, кад се почео насељавати у том крају, разним именима. У почетку (у другој половини XVI. века) најчешће се сретало са именом Ускоци и Пребјези, ако су добровољно из тур-

ских земаља ускочили или пребјегли у земље аустријских царева; а ако су за време ратних похода аустријске војске тек оружаном силом присиљени на предају и доведени у аустријске земље, где су и римеку перу примили¹⁾ — називани су Предавцима. Ну наскоро поче преваљивати верско име Власт, јер су и католички староседеоци међу које су дошла, а и државни чиновници и часници, с којима су честих одношаја имали, најрадије их тако називали. Међу тим у исто време у авијачним списима, који изађоше из писке и царске канцеларије, сретамо и само српско име, као име народности тога православног или унијатског народа, који се Властима у први мах само зато називао, да се одмах истакне његова верска разлика од католика римских.

— Српско име долази или сасвим само или поред имена влашког, као ознака националности тога народа, који се јавио рекосмо прво по перу, а касније и по граничарском положају и сталеку²⁾ своме, називао Властима....

¹⁾ У први мах називали су римокатолици оне, који су католичку веру напустили и протестанство или православље примали, Предавцима, што упрavo значи издајници (Proditores), те су против њих употребљавали и нарочити законски чланци (Види у Dr. N. Nilles a., — Symbolae ad illustrandum... II. p. 732 и ерск. 735); а касније, нагледа ми, да су и Срби тако називали своје отаџдине од православља. — У околини Беловара, код села Ровинта, налази се и село Предавиц, које нас именом својим подсећа на та далека времена верских међубојца.

²⁾ Интересатно је, да је име Власт, почетком XVII. века значило чак и *границари* или *крајинаци*, јер су у прво време нагом Срби граничари били. Тако се на пр. у једном акту од 15. I. 1615. год. захтева: „Trennung der Walachen von Landesbewohnern (Regnicolae, Selavi, Praedavei“¹⁾, те је касније и закључено, да се Selavi (Славинци) и Предавици, као издигени (староседеоци), те и сви нови страни насељеници, који међу Властима (границарима) живе, морају (као кметови) својим пређашњим господарима повратити. Једини дакле т. зв. Власт имали су као граничари остаци (Scheezig, Ethnographie... III. par., p. 102—103., под год. 1615—1724). А 12. јула 1620. год. један царски отпис расписао је неутласице између Власта (границара) и домаћих сељака — шатора (Landesbewohner — Regnicolae). Ibid. p. 103. — У осталом и позната „Statuta Valachorum“ од

¹⁾ Hungariae ex 1602 г. у Двор. Тајном Архиву у Бечу. — Цит. Dr. A. Innab., — Сеоба Срба у Хрватску и Славонију, Ср. Карловци 1903. p. 11.

²⁾ D. N. Nilles, — Symbolae ad illustrandum... I. p. LXVI. — „Gomiria, monasterium serbicum confini Carolstadiensis in Croatia.“

³⁾ Archiv für österr. Geschichte, Bd. LII. p. 390 и срип. p. 294., 394., те у „Notizenblatt“-у II. 15. и V. 22, 29.

Тако на пр. велики војвода Матија спомиње у једном свом писму од 1604. год., да су Срби („Rascianer“) заузеле некаква имања у горњој Славонији (Windischlandt) и у Крикевачкој Жушници;¹⁾ а те је године падао и један нарочити законски чланак (14.) о томе, како да се насељују Срби (natio Rasciana) у потоњи Бенералат Вараждински.²⁾ Исти надвојвода Матија, у једном своје каснијем писму од августа 1605 г. назива све Србе настале око Копривнице само Рапанима, а не Власима. Он вели: „So ist von sibenden dieß aus des Reley läger gewisse kundschafft einkomen, das die Rützen umb Copreinitz, deren bey drey tausent sein, mit dem türkischen serdar einen verstandt haben...“³⁾ И кад је око 1609 год. у те крајеве дошао и ускочки српски

1630. г. нису ништа друго него војничке уредбе и грађанске појединице за Србе граничаре у Варажд. и Карловачком Бенералитету. А због тога су и сами Срби турски крајиници, да се латински разликују од осталих Срба турских кметова, по примеру потурченица називали себе „Мртве власи“ т. ј. Србица, који су на мртвој стражи — на Крајини. По тим крајиницима турским названо је и једно село у Славонији „Мертво власи“ (T. Smičiklas, — Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, II, р. 70., 234., 235., 236.); а овом приликом ваљно је за нас нарочито истаћи, да су по државном писму од 1702. год. спахизука Каменскога, у који је то село спадало, становници тога села означени као Срби с називомом, да су они ту од паписта и да и под Турцима становали (Locum hunc sub dominio turco inhabitant Rasciani graeci ritus, quem et nunc sicut inhabitant). Држим, да мишљење азад. Смичикласа: да су Срби (или како он каже Власи) ово име добили тако, што су сами спојили име Влах и Мартолаз (Ibidem I. р. 37.) — најје основано, јер вероватније је, да је то име постало од народног имена „мртва стража“, на којој су ти таковани Власи чували границе Турскога Царства. Неће бити сувишно истаћи, да са тим именом не сретамо у Хрватској Крајини где су сви Срби били само граничаре, на које требало међу њима разлике чинити, јер не беше Срба кметова.

¹⁾ R. Lopašić, — Spomenici hrv. krajine I. р. 323. — Око Вел. Погоца и Пошница („Reversibile und Poganoetz“).

²⁾ Dr. N. Nilles, — Symbolae ad illust. ... II. р. 703.

³⁾ Hungariae ex 1605 у Тајном Архиву у Бечу. — Цит. Dr. Nilles.

владика Симеон прозвани Вратања, са много свештенства и Народа Српског,¹⁾ добио је он епископску јурисдикцију не само у том крају, него над свима Србима, који тада становаху по хрватским и угарским земљама, које још остадоше под влашћу аустријском; али је зато морао признати врховну духовну власт римскога папе. У папској були, од 21. новембра 1611 год., спомиње се само Српски Народ католичке вере грчкога обреда,²⁾ а о влашком имену нема ту ни спомена. Исто тако, на неколико места, спомиње се само Српски Народ и српски епископ³⁾ и у були папе Павла V. од и. г., којом се дозвољавало оснивати манастира Марче. Међутим је и цар Фердинанд II. потврдио Симеону Вратању за епископа Српскога Народа (Valachorum et Rascianorum),⁴⁾ дочим га бискуп загребачки Петар Домитровић назива само епископом свију Власа.⁵⁾

У Угарском Архиву, у одељку „Acta Particularia“, налази се под бр. 444. и 445. читав конвент списа, од 1615—1724. год., о Српском Народу у Бенералату Вараждинском. Значајни аустријски етнограф Церинг вели, у својим регестима из тога архива, да су то махом: „... Bittschriften und Eingaben, theils der walachischen Stände, theils ihrer Bischöfe (namentlich Simon Vratania, Bischofs der Raizen (Rascianorum) von 15. jän.

¹⁾ „Circa annum 1600 Simeon Vratania, episcopus nationis Serbicae, cum religiosis viris monachis Basilianis et cum multis populi sui Serbici, h. e., cum Rascianis, e Turearum tyrannide clapsis, in ditiones Austriae confugiebat et circa Maréensem regionem resedebat...“ Dr. Nilles, — Symbolae ... I. LXXXII. sub voce „Marča“.

²⁾ Dr. Nilles, — Symbolae ... II. р. 1058—1059. — „Episcopus dictorum Rascianorum animarum“, „Episc. Rascianorum catholicorum ritus graeci“, „dilecti filii Rasciani“ etc. — У Загребачком Земалском Архиву налази се та була у пренету. Commission. ex 1749. № 3.

³⁾ Dr. Nilles, — Symbolae ... II. р. 738—739 прим. 2.

⁴⁾ Dr. Nilles, — Symbolae ... II. р. 741.

⁵⁾ Dr. Nilles, — Symbolae ... II. р. 741. — „Episc. Universorum Valachorum“.

⁶⁾ Расправљу оле у вратно откуда Симеону придеан „Вратања“ и зашто је почетком XVII. века бивши Бенералат Вараждински називан „Вратанија“ (Вади у В. Писаха: Мана-

1615) um erfüllung der Versprechen, welche beim auszuge der Walachen aus der Türkei gemacht wurden¹⁾. У прилици цара Фердинанда II. гој 15. новембра 1627. год. преко Угарске Дворске Канцеларије у Бечу, издао православном Српском Народу у Венералату Вараждинаском, назива се тај народ Србима (Rasciani)²⁾ и изрично

стир Лепавина, р. р. 15 и 25) — катнад погрешно и „Vretania“ и „Vritania“ — што је до сада доста заборавно било. Прве српске насељиве у овом крају, у другој половини XVI. века, као што тврде значајно неправде, биле су под гором Калињом. Ти усходи српски убрзо после тога очистио је тај крај од Турака и Татара и настанио се с једне и друге стране пута, који води од Крижевца у Вараждина и Штајерску, а називао се онда „Гвоздена Врата“ (Eisene Thor. — Види о томе код Церинга, — Ethnographie . . . II, р. 169—170, и у рукописној Хронизи Манастира Марче, која се сада налази у Манастиру Лепавини, срак. лист 25 б.). Од тих „Врата“ назвао је Српски Народ ту нову своју земљу „Вратанија“ (као од „Ван“ — „Ванија“), што управо има да значи Граница или Крајина, јер су збила Срби на тим „Вратима“ били стражари Европе пред Турцима. То нам потврђује и једна молба наследника Симеоновог на епископској Марчанској столица, Максима Пређејовића, који је молио од цара Фердинанда II. (1619—1637. г.), да га потврди да епископа „Вратаније“ тврди, да то у језику српском не значи ништа друго него Крајина — Граница (. . . informando, quod Vretania lingua ipsorum Valachica confinia vocantur, ac si per hoc nihil aliud significare voluisset, quam episcopus confinium . . .) Види о томе односу релацију загребачког бискупа Петровића, у којој он покушава да обори тврдњу Максимову, да „Вратанија“ значи „confinium“ и просто тврди, да ова последња реч, како у српском тако и у хрватском језику, значи само Крајина (Коменат у Загребач. Надбискуп. Архиву у одељку „Epistolae episcoporum Zagrabica.“ Vol. XI. бр. 153). Нагађање Византијско и Петровићево, да је Симеону било презиме Вратанић сасвим је без основа.

¹⁾ Schoerig, — Ethnographie . . . III, р. 102.

²⁾ У једном попису свих прилики, што их је Српски Народ Венералата Вараждинаског од разних аустријских царева добио и у Северинској цркви св. амоса Петра и Павла (код Беловара) све до под крај XIX века редно чувао, каже се за ту прилику овоко: „Писаност, или Патент, Patent Buch, и партикулт штатума, проматрима, чак и киникетска када Фердинанда II. царина и владике 3 даношн окрштн поздравити, се царским законима притом се измт-

се вели, да су заслуге његове за цело Хришћанство, и нарочито за Круну Угарску врло велике.“)

Загребачки бискуп В. Винковић написао је 28. јуна 1640. год. читаву расправу о влашном или српском влашчанству¹⁾ („de . . . Episcopatu Valachorum seu Rascianorum“) у Хрватској, те је истом приликом настојао да се „српски влашци“ (Episcopi Rascianorum)²⁾ марчански Максим Петровић, отера из службе и на његово место постави изврстан католик-језуит Лепавковић. Ова расправа је заправо извештај бискупов о Србима у Хрватској и Славонској Крајини, а поднесена је папском нунцију у Бечу надбискупу Гашинару Матеју, те се у њој на много места истиче, да су у Хрватској и Славонији т. зв. Влази управо Срби. Тако се ту говори како је цар Фердинанд II. „pro Valachis sive Rascianis ex Turcia in regnum Slavoniae profugientibus et in diocesi Zagrabienensi considentibus rita Graecorum utentibus“ потврдио за владуку Симеона Вратанићког, те Винковић вели, да према томе први епископ „Valachorum sive Rascianorum in diocesi Zagrabienensi degentium erat nomine Simeon, cognomine Vretanich³⁾“. Затим се вели: „Rascianorum sive Valachorum in diocesi Zagrabienensi residentium secundus in ordine episcopus modernus vocaretur Maximus Petrovich“, који је становао у манастиру Марчи „in quo etiam prior episcopus Valachorum sive Rascianorum catholicus Simeon Vretanich cognominatus manebat“. После смрти Симеонове отишао је Максим цару Фердинанду и замолио га „ut illum Valachorum sive Rascianorum schismaticorum quidem episcopum nominaret“, а касније му је и неки патријарх Пајетије Јањевац дао власт

ион сабине, латински, проматрима на Рачић Нероа, који епископ Симеонотска код славонских владарина, датиром из Биско од 15-го новембра 1627.“ — У једној рачуноској књизи манастира Марче, која се сада чува у Манастиру Лепавини.

¹⁾ Справни код манастира Bartenstein-a, Kurzer Bericht... р. 71.

²⁾ I. Kukuljević, — Arhiv, IX, р. 283 и 297. — Ту за Лепавковића, који је по народности Хрват био каже бискуп: „qui novit enim perfecte linguam valachicam et scripturam cyrillicam, qua Valachi utuntur“.

„super Valachos sive *Raschianos* non solum in regno Slavoniae et Croatiae, sed etiam in Styria et Hungaria residentes“. Иза овога набраја бискуп разне тобожње заблуде православне цркве на вели: „clerici et laici Valachorum sive *Raschianorum* summum pontificem pro Antichristo habent“; а затим је још додао: „gens autem Valachica ipsa sive *Raschiana* cum nullas disciplinas, nullas artes, nullas scholas, nullos doctores aut instructores habeat“. Најпосле истакао је ту бискупу Винковићу своју нарочиту жељу „*Raschianos* sive Valachos schismaticos in diocesi mea Zagrabienſi locatos et residentes, salvos fieri et ad agnitionem veritatis pervenire“.¹⁾

У донацији, коју је 1649. год. наследник Винковићев, бискуп загребачки Петар Петретић (1648—1667), издао лешавинском архимандриту Симеону Кордићу, говори се пре свега о Симеону Вратанском, који је дошао у „Угарску“ (горњу Славонију) „cum innumerabili fere Valachica seu *Raschianae* gentis familiarium numero“, те се истиче како је тај владика почео „ipsam gentem *Raschianam* seu Valacham ad veram dei agnitionem informare pietatem cultumque dei in eis promovere“.²⁾ А у декрету конгрегације римске „de propaganda fide“, изданом у Загребу 29. јануара 1649. год. иште и ово: „Relatio statui ecclesiae seu monasterii Sancti Michaelis Archangeli (Марча) gentis *Raschianorum* in Croatia et in diocesi Zagrabienſi in confinibus Turcarum degentium“, на се свимљасе и донација дата „Simeoni, *Raschianorum* et dictae ecclesiae Sancti Michaelis episcopi“. У истом акту вели се још на једном месту: „ad favorem reverendissimi patris Basilii archimandritae episcopi praefatorum *Raschianorum* sub titulo ecclesiae svidnicensis“.³⁾

Тај исти бискуп Петар Петретић у једној својој каснијој информацији од 14. септембра 1651. год. прича, између осталог, и то: како је архимандрит манастира

Марче Сава Станислављевић ишао у Рим, да се представи папи и добије од њега потврду за епископа „*Valachi* или *Срба* у *Хрватској* и *Славонији*“ („pro episcopatu Valachorum sive *Raschianorum* in Croatia et Slavonia“).⁴⁾ На истом месту рече бискуп Петретић и ово: како је око 1600. год. велики број „*Валашког* или *Рашког*, а заправо *Српског Народа*“ из Турске прешао у пограничне крајеве Хрватске и Славоније („Postquam circa annum Domini 1600. ex Turcia sat frequentim numero gens Valachorum sive *Raschianorum* vel potius *Servianorum* in confinia Croatiae et Slavoniae contra Turcas situata advenisset...“);⁵⁾ док опет на другом месту, у својој расправи о Марчанском Владичанству (које је обухватало цео Вараждински и Карловачки Ђезералат) од 21. априла 1662. год. коју је као информацију поднео Дворском Ратном Савету у Бечу, изрично вели, да су те крајеве око 1600., 1608. и 1609. населили *крани Срби*, који се иначе зову још и *Власима* или *Рашанима*, јер су пореклом из Србије („certi Valachi sive *Raschiani* vel ut verius dicam *Serviani*, nam ex Regno Serviae prodierant“).⁶⁾ Ту Петретић говори даље и о епископу Симеону Вратанском и о његовој агенти парохи иванџинском Мартину Дубравцу „origine et natione Valacho sive *Serviano*“, те каже како је Симеон, уз препоруку бискупа загребачког Петра Домитровића, тражио од наше Павла V. благослов, да као епископ може управљати црквеним стварима „*Raschianorum* ritus Graeci populo prout etiam in aliis Suae Maestatis ditionibus extra hanc diocesim sacramenta et pontificalia“. Прелазећи затим на владика марчанског Василија назива га „electum

¹⁾ Концепат у Загребач. Надбис. Архиву у одељку „Epist. episcop. Zagrab.“ T. I. бр. 64.

²⁾ Ibidem.

³⁾ I. Kukuljević, — Arkiv, IX. p. 320—321. Бискуп Петретић, као савременик тих наших сеоба у Хрватску и одашњу горњу Славонију (давањшћу Беловарско-Крешковачку Жупанију) најбоље је могао знати порекло и народност њиху, те су његове изјаве, да су се *крани Срба* у те крајеве преселили, поред осталог, управо екстреман доказ.

⁴⁾ У бечком Тајном Архиву Styrico — Serbica, Fasc. I, Conv. 1. — Цит. Др. Ивћ.

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Ibidem.

seu nominatum episcopum praefatum *Rascianorum*¹⁾. О владци Предојевини вели, да је дошао за епископа „sub novo titulo Wretaniensi sive Wretaniensi ex cognomine sui antecessoris Wretani dicti, facto et formato dolose impetravit (!) explicando vocalem Wretaniensem idem sonare lingua Serviana, quae apud nos Valachica dicitur“; а за наследника Предојевинина архимандрита Василија каже, да му је папа дао власт да управља „genti Valachicae sive Servianae in ditionibus Sanae Majestatis“, ну нека, како се држи, брзо отроваше српски марчански калуђери на бојазни „ne gentem istam Valachorum sive Servianorum ad fidem catholicam converteret.“²⁾

И ако је већ током XVII. века, у званичним списима, превладало верско име Власи пред националним именом Срби и провинцијалним Рашани или Расциани, ипак се често сретало и у XVIII. веку, кад је већ име Илири, као званично име за Српски Народ, почело преотимати маха, да се и у Варајдинском Генералату право национално и старо провинцијално име употребљава, као искључива ознака за православне и поупијане Србе. Тако је на пр. 1701. год. један папски посланик из Беча писао у Рим о свидничком или марчанском унијатском владци Гаврилу Турчиновићу, те каже: како међу *Србима* (*Rasciani*) има мало учених људи, који би могли постављени бити за унијатске бискупе; па овда наставља: како му је кардинал Коловић саопштио, да поменутом свидничком владци није право, што му је цар дао само титулу „за утеху *Срба католика*“ (мисли се унијата), који живе у доњој Угарској³⁾, под којом се разумеваше и Хрватска и Славонија. А кад је 1703. год. саски бискуп Мартин Брајковић писао цару Леополду, споменуо је и *Србе* („*Morlachi e Rasciani*“)⁴⁾ у Варајдинском Генералату. Слично видимо и у једном

писму осорског бискупа Матије Карамана, око 1744 год. у коме устаје против пралославних Срба у Далмацији и каже, да је кардинал Коловић од „Пропаганде“ (Collegium de propaganda fide) у Риму искао, да се постави „у Хрватској српски алајдички католичке вере“ („in vescevo serviano cattolico in Croazia“), па спомине Теофила Пашића као таквога „српскога алајдички католичке вере“ („vescevo serviano cattolico“);⁵⁾ док Крчељи 1770. год. спомине, како је *Србин* војвода Ковачевић („*per vojvodam Kovachevich Rascianum*“)⁶⁾ покrio једну цркву у канелској парохији у Генералату Варајдинском, и да почetak српског (*Rascianorum*) насеља у Хрватској и Славонији пада у време Фердинандово.⁷⁾

Овде ћу уједино истаћи, да тај знаменити каноник забрбачки Адам Крчељи *Србе* унијате увек назива „*Србима*, које уопће зову Власима“ (*Rasciani* vulgo *Vlachi* vocatos“),⁸⁾ те изрично вели, да Србе зову различним именима и да Власи у Хрватској и Славонији ипсу прали Власи т. ј. народ романскога порекла, него заправо *Срби*, које само Власима зову („*Hi Vlachs, Vlachs vocant, hi vero Rasciani, aut Serbici, quidam Albanenses, Bosnenses*“).⁹⁾ Сасвим сагласно овоме ипше и унијатски бискуп крижевачки Константин Станић, у својој краткој историји унијатске цркве по Хрватској и Славонији, коју је 1810. г., на захтев царског двора у Бечу, написао и тамо поднео. Он ипше износи ту

¹⁾ Dr. H. Mazza, — *Sinisi* ... I. p. 264.

²⁾ *Notitiae preliminares*, p. 515.

³⁾ *Ibidem*, p. 434.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 431.

⁵⁾ Ваза знати да се Бока Которска у оно доба звала „*Albania Veneta*“. — У Ратном Архиву Бечком казани се немачки концепат позитивог имена цара Леополда I., од 6. априла 1690. г., за епископског патријарха Арсенија III. Чарнојевића. Интересантно је, да је у том немачком концепту истажато, како је Арсениј патријарх „*Albaniana et Serba*“ („*Albanesen und Serben*“), док се у латинском преводу тога листа оба та имена сликују у једно треће: „*Rascianorum*“ (No IV. ex 1690).

⁶⁾ *Notitiae preliminares*, p. 433.

⁷⁾ *Myrice* — *Serbia*, Fasc. I., Cony. 1. у Двор. Тајном Архиву у Бечу. — *Int. Dr. Hatz.*

⁸⁾ A. Theiner, — *Vetora monumenta Slavov. merid.* II. p. 230.

⁹⁾ E. Loračić, — *Spomen. hrv. krajine* III. p. 230, а сраз. и p. 329.

на много места разna факта, која сведоче, да је сав православни и унијатски народ, који се из верских и обредних обзира по Хрватској и Славонији називао Власима, заправо Српски Народ, који се из Босне и Србије уселио у ове земље.¹⁾ А то исто тврди и министар Марије Терезије барон Бартештајн, који у свом доста опширном званичном извештају о Српском Народу под аустријском влашћу и великим заслугама тога народа, како за кућу аустријску тако и за целу Европу, устаје у одбрану права наших и нарочито набраја невоље Српског Народа у Хрватској и Славонији, које је понајвише ради вере морао подносити. Он ту на много места доказује и наше српско порекло, а

¹⁾ Види целу ту историју у козбно се тече Хрватене и Славоније штампану латински у Dr. N. Nilles-a, — *Symbolae ad illustrandum...* II. p. 730—775. — „Modernos tamen in regno Croatiae Graecos non illorum Croatorum antiquorum posteris esse, sed cum fine saeculi 16, in Croatia et Slavoniam ex Serbia et Bosnia immigrasse.“ (p. 731.); „Prima notabilior Rascianorum ex Bosnia et Serbia migratio ad initium regiminis Ferdinandi I. referenda est“ (p. 732.). „Alter memorabilior populi ex Serbia et Bosnia migratio incidit in tempora Rudolphi II. ... Monachis scilicet quidam Vratania ... cum contratribus suis monachis, ac cum innumerabili de gente Rasciana seu Valachica familiarum numero ex Turcici ditiosis ad Croatia et Slavoniam circa annum 1600 transmigravit, unde magna pars confinium Banatum, ac Vardusiniensi generalatus impopulatus est“ (p. 733). Сравни и многа друга места, на којима само име *Rasciani* употребљавана (p. p. 734, 735, 737., 738; 739, 744. — „totus populus Rascianus in Vardusiniensi generalatu“; 745., 748., 750., 775 etc.). На стр. 733 подата Станак: „cum tempore Rasciani Valachi compellati sint?“, на одговара сасвим правилно: „Vox Valachus civilis et ecclesiasticus sensu spectari potest.“ (p. 736) И тврди, да су Власи у смислу цивилном: „Становници старе Дације, Молдавије, Влашке и Ердеља“, који се иначе Рукунима или Романима називају; а у црквеном смислу под тим именом разумевају се у Хрватској и Славонији православни Срби („Hinc quum hodierni Rasciani in Hungaria et Croatia degentes ex Bulgaria (?), Serbia et Bosnia reapse emigraverint, non mirum est, eosdem Valachos compellari, quod idem est, ac schismaticos dicisse“), те за тим тумачи, како је то име остало и Србима унијатима, кад су се јединили с Римом, — ради негог обрда са православнима (p. 737). — Упореди још и његово причање о бегу српске деце (juvenes Rascianae) на паулскије пријатељских школа (p. 775).

назива нас за онда уобичајеним званичним називом Илира или Рапана.²⁾

О разним називима Српског Народа православне вере, у Хрватској и Славонији током XVIII. века, и управо конуално употребити тих назива, имамо један прло карактеристичан пример у једном писму францезког провинциала Фране Ивановића својим гвардијантима по Срему и Славонији. — Радило се ниме о томе, да се францезима, који су вековима, као прилохијски свештеници, опслуживали католички народ по Босни, Срему и Славонији и стекли многих заслуга за веру и народ, одузму парохије и предаду римокатоличком световном свештенству, које се још у то доба махом из Хрватске и Далмације регрутовало. А кад су францези зато сазнали одмах пошалу свога провинциала у Беч, да код црквеног двора измоли милост францезичком реду, те да и даље може вршити парохичке дужности своје народу. Провинциал је нашао у Бечу неке високе личности за пријатеље и протекторе у овој ствари, који су му саветовали, да набави и од Српског православног Народа по Срему и Славонији сведочанства, да је сав народ с њима задовољан и да са свима у слози живи, јер та српска сведочанства моћи ће много њихову ствар подупрети на царском двору. И провинциал Ивановић обратио се одмах писмом, од 5. јула 1746 год., на своје гвардијане, у коме између осталог и ово пише: „Ovi protekturi rekose mi, da i *rasci attestioni* verlo ghie (će) nam upart (uprti) u kola; po ovime poznati chie (će) kraglicza, da istim *vlachom* mi fratri provinciae Bossanskae jesmo addicti i da mlogo moremo kod isti *vlaha* za kuchiu austriansku; *serbski officiri* nek nam dadu *attestatione*, da su oni vazda u ghubavi i u jedinstvu s nam fratri i s *nasepa naroda karstjani* živili, i jednokupno s *nassima* vazda virni bili kuchii austrianskoj,

²⁾ Freiherr von Bartenstein, — Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten zahlreichen Illyrischen Nation in dem k. u k. Erblande. Frankfurt und Leipzig 1802.

protivu kojoj nissu se nikada izneverili, nego vazda jedino, *toliko karstjani koliko vlasti*, za vrnost kuchie austrianske karv prolivali i sada su pripravni, i dokle god *cas nas narod illiricki* istoi, pripravan chie biti karv svoju proliti za vrnost kuchie od Austriae; tako da *žele Vlasi* i jedinstoi pribivati *z nami karstjani naroda illirickoga*, i *žele* da mi *fratri naroda istoga illirickoga* budemo pastiri dusa od *nasega puka karstjanskoga*; jer *ako su Vlasi malo u zakonu od nassi oddijeli, nista, ne manje ni malo, nism oddijeli ni naroda, nego istoga naroda illirickoga kako i mi...*¹⁾

Šta dakle vidimo iz ovoga pisma? Pre svega jasno nam se ukazuje činjenica, koju smo do sada već toliko puta istakli i dokazali pouzdanim izvorim podacima, da je ime vlastito upotrebljavano od strane rimokatolika u Hrvatskoj i Slavoniji, za oznaku pravoslavne vere vis-à-vis rimokatoličkoj veri, te da to ime tu nije imalo nikakav nacionalni, niti toponomastički značaj. Pogledajmo kad fratara Ivanovića upotrebljava to ime! Uvek onda, kad ga stavlja na suprot rimokatolika, koje naziva „karstjani“²⁾, ili kada govori o odnošajima

¹⁾ P. Eusebius Fernandez, — Acta Bosniae, potissimum Ecclesiastica, ab anno 925 usque ad annum 1752, Zagrabiae 1898., p. 552. — Istačaji su ovdje, kako je već naposredno pošlo o oslobođenja Slavonije od Turaka provincijalac fra Marije Bugarić obratio se (1707. god.) s jednom molbom na cara Josipa I, da ih zaštititi od beskućul koji hoće da im oduzmu narodnu i daju ih svetomnom sveštenstvu na Hrvatske, koje slabo vladu narodnim jezikom i nerado ga ovaj narod priima („non etiam contra elementissimum intentionem Maiestatis Vestrae Sacratissimae parochii privare, praesbiterosque Croatas hinc Genae minime acceptos, nec linguam nationalem bene colentes introducere et inter alia disturbata iam facta, maiores violentis Provinciae et Plebi inferre vellet...“ Prepis u Dvor. Ratnom Arhivu u Beču ex 1707. IX., br. 151 (No 42 ad 313).

²⁾ Katolici u Slavoniji i Bosni nazivali su sebe „kristjani“ (od Christus-Kristas, Krist), dok su oni pravoslavni nazivali sebe „rimljani“ ili „kristijani“ (od Hristosa, Hristos), na su se po katekad tako i međusobno nazivali. (Vidi moju: „Građa za istoriju Napredakove Vladavine“, Sr. Karlovin 1906. g. 88., 89., 92., 98., 102 etc.). No mnogo čestije je bilo, što

fratara, kao predstavnika rimske crkve i pravoslavnog Naroda Crnog; kad međutim, čim skrene s religioznog pola odmah govori o „*racchi attestazioni*“, koje da im daju „*serbaki officiri*“, pod kojima razumljivo ne samo vojničke časničke crske narodnosti, nego i crske seoske knezove, kao glavne predstavnike Crpskoga Naroda. — pored mitropolita i vladika, sa njihovim sveštenstvom, na koje se sam Ivanović direktno obraćao za ista svjedočanstva....

ito je donekle još i danas po gdje-gdje u običaju, da pravoslavni novu katolika „*Šokaci*“, „*Bunjevci*“ ili „*Kranjci*“, a oni onet pravoslavnog „*Vlasi*“. — Za sve ovo može se naći dosta interesantnih podataka u raspravi bunjevačkog sveštenika Ivana Antkovića, — „*Kazivanja o podrijetku i potiskanih Bunjevcih i Šokeih*“, Beč 1882, te sraz. za Ljube Bujevce i Kranjce (jer su im se stari doselili iz Kranjce) „*Bunjevačke i šokačke povijesti*“ od g. 1870. č. Stjepana Pavelića, u kome se između ostalog za Ljube kaže: „*Srbi bili izdvojeni su bunjevci i počinju obojega spola jako srodni, oni se od šokaca (ovdje zovući kranjci) bitno razlikuju. Bunjevci su ljudi bistrosnmi, razboriti, poslušni, odvažni.*“ (p. 35). Predlozi je pogoditi za ovo nazivlje a raspravi učenoj fratara Martina Nedića o Bunjevcima i Šokcima u „*Glasniku djakovačke biskupije*“ za 1881. god. Cernig vidi, dok su katolici pravoslavne Srbe u Hrvatskoj i Slavoniji na verskih običaja nazivali Vlascima, dotle su Srbi katolike i poučavane Srbe nazivali Šokcima (Ethnographie... II. p. 65.). A da su nas katolici u Hrvatskoj i Slavoniji zvali samo po veri nazivali Vlascima, veka između ostalog potvrditi za dokaz i ovaj primjer. — Početkom januara 1708. g. potukli su se pravoslavni Srbi u Oseku na jezuitne Osečke, koji im mnoge nepravede čine. Zastupnici crkveni na carskom dvoru („*in negotiis Gentem Rascianam spectantibus constitutus Commissarius*“) i komesar carski na prvom narodno-crkvenom Saboru u Krupodolu — Hristofor Ignat. pl. od Karijenta i Rada, kad je pravno ovu tužbu poslao ju je jezuitima u Osek na izjašnjenje. Supernor jezuiti Tobias Mosmann odgovorio je na to 1. febr. 1708. g. istaknuvši odmah u početku, da je to odgovor na crske tužbe („*Ad Rascianorum graecas fidei lamentationes*“...), su odmah na tim odgovarajući na pojedine tačke te optužbe spominje samo Vlase i kaže: „*Wallachi conqueuntur*“, „*docent Wallachi*“ etc., dakle: „*Vlasi se tuže*“, „*Vlasi tvrde*“ (Orig. u Dvor. Ratnom Arhivu u Beču br. 151 dX.) ex 1707., pod posebnim br. 19. ad 313.; sraz. tu i br. 23. ad 313., s prilogom).

Дакле, православни народ у Хрватској и Славонији називан је Влаesima само из чисто перских обзира, а кад је требало истаћи народност тих тако званих Влаха, увек су они називани Србима и сматрани као народ чистог *славенског* порекла; те зато Фра Иваница и вели: „ако су *Влаеси* *мало* и *одељени* од нас *вером*, *нису* они *баш* *ништа* *одељени* од нас *у* *народу*, *него* су *истог* *славјанског* *народа* *као* и *ми*.“¹⁾ А један од најугледнијих и најобразованијих јерараха Српске Народне Цркве у Митропољу Карловачкој, митрополит Стеван

¹⁾ У истом смислу писао је у другој половини XVIII века и језуита Ант. Кампалх, у своме делу: „*Kamen pravi smutnje velike iliti posnetak i uzrok istinito zastavljenya cerkve istočne od zapadne*“, које је Кр. Угар. Дворска Комора издала у Осеку после његове смрти 1780. године. Он наиме у уводу на стр. б. 2. вели: „*Uitam se rako, da ja odgovarajući Menisti (један грци писац историје о раздобија цркава) нећим издати остале наслидние zakona гересkoga, kakono su Slavonci, Serbi, Rosnyoci i Moikori. Polublyeno bratstvo moja! niste vi niste ni rodom, ni jezikom, ni chinom Gerci, suprot koima pisem, nego jeste plemeniti list slavne Shyrianske gore...*“ — Не треба заборавити, да је овом делу главна сврха била, да пре свега православне Србе, те т. зв. Влахе у Хрватској и Славонији задобије за умиш и приведе у крсто римске цркве.

И Др. Нилас наглашује јединство народно имењу т. зв. Влаха и Шокаца. Он вели: „*Tandem hi ex his Serbis, qui fidei catholicam asserpaverunt, vocantur a suis fratribus, qui chismatici manserunt, Sockei*“ (Symbolae... I. „Index“ sub voce „Rasciani“ — р. CI—CII); а то потврђује и један званични акат истражне комисије у Славонији, од 12. јануара 1701. год., у коме се на једном месту вели, како је патријарх Цариградски писао Народу Српском у Славонији: „... чујем да ето праву веру напуштају... и постају Шоцкима“, на се додаје одмах, да тим именом означају се припадници вере римокатоличке („... adio, veram fidem deliquistis... et...“); *facti* *estis* *Sockei*, *per* *quem* *terminum* *exprimeret* *Catholicam* *Romanam* *fidei*“ — Вади код Др. Fiedlera, — у *Archiv-u für Österreich. Geschichte* Bd. XXXVII, p. 131. — Упореди за ово и 16. и 53. стр. „Оутужнице“, где се вели: „да су „*sockei* *Hrvati*“ и тим („српским“) *zemljama* *odnarodjeni* *Srbi*, *revengati*“). И данас још вели се у народу: „*хоће* да нас *пошоче*“ или „*побућене*“ и „*покарале*“. Какога Ју. Марковић у свом делу: „*Gli Slavi od i Pari*“ прича како су Срби Дакматини, после енциклике папе Лала XIII, од 1894. год., говорили: „*Vaš para, brate, htjede nas sve pobunjerčiti!*“ (L p. XXXI).

Стратимировић, у једној својој расправи о Влаesima (Румунима), по Угарској и Румуњској, написаној 1806. год.¹⁾ рече и ово: „*Синистини* *ест*, *да* *има* *Влаха*, *сист* *Келери*, *и* *савних* *славјанских* *народех* *ек* *Кроаци* *и* *Славонии* *живици* *и* *оликателичк-го* *zakona* *свјиха*, *све* *них* *их* *единимычником* *Славјенцима* *и* *Герсима*, *косточнаг* *нашего* *савјестиста* *српних*, *сх* *прирѣжих* *примаска*“, — што ће рећи, да католици по Хрватској и Славонији називају своју браћу, Србе православне, Влаesima, кад хоће да им се вера нарутају....

Најпосле, пре него што завршимо овај одељак, морамо још једанпут нагласити и то, да у целом научном свету нико и никад није називао православни народ, по Хрватској и Славонији, народом романског порекла,²⁾ и ако је име Влах, Власи, за ознаку тога народа, у званичним списима чешће употребљавано, него име Србин и Рашанин. На шта више, осим неких

¹⁾ Ову расправу Стратимировићеву штампао је Др. Јован Радоша у „Летопису Матице Српске“, књ. 228, р.р. 68—122.

²⁾ Један само писац из краја XVIII века, Фр. Вилх. Таубе, изведен писмом „*Мала Влашка*“, покушао је да тумачи како је дотични крај у Славонији добио то име од „Влаха“, који су се тобоже у своје време овамо преселили из Румуније, те поменали се са Славонцима заборавили свој материјал језик и примали славонски (у делу: „*Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien*, Leipzig 1777., p. 24—25). Али потпуно неосновано ове тврдње показује одмах, наред година иза тога, два учена професора Бундеског Универзитета: Mathia Piller и Lodovicus Mittlerpacher. — Они су наиме 1782. год. пропутовали Славонију у научне сврхе, те су тај пут и описали у делу: „*Iter per Possegamum Slavoniam Provinciam*, Budaе 1783. На стр. 116. тога дела вели она: „И ако није овде место, да расправљамо о пореклу и имену народа, инак не можемо прећутати, да се становници, који се од Пазарца до Плоне пружају, називају „Власима“. И то ради тога не можемо прећутати, што саветник Таубе тврди, да су то досељеници из Влашке (Румуније), јер ми *мало* *није* *вероватно*, да би се све добре и лоне особине *мислени* *првобитног* *породка* —“

независних хрватских писца, заслепљених мржњом према Србима, сви историци хрватски и страни, да о нашим и не говорим, изрично тврде, а неки и с научним апаратом доказују, да је сав православни народ у Хрватској и Славонији чистог словенског порекла и српске народности. И о том се може свако уверити; нех погледа само у нећ цитирана дела Рачкога, Јагића, Смицкласа, Кланџа, Шинџика, Пикова, Нилеса, Бидермана, Вањичека, Шинкера,¹⁾ Марковића, румунског митрополита Шагуле,²⁾ Церинга, Чапловића,³⁾ Јиречека, Балиџија, Др. Радића⁴⁾ и многих других историка и писаца

за најдуже време — *може тако казвати, да од нас била ниса ни остала, а нарочито што од језика, који се уас најтеже заборавља, кије остало нашога звања. Нама се стога чини, да је оправдање мишљења оних, који доводе порекао њихово на Боене и Јадраненог Приморја (Моравије), јер се са тим слаже и народно предање, а и веки знаци старих обичаја, те особито женска ношња, која се и до данас сачувала у народа тога.*

¹⁾ Осим већ цитираног дела писао је Dr. Шинкер о Српском Народу у Хрватској и Славонији и у LII. свесци Бечког: „Archiv-a für österreichische Geschichte“, под насловом: „Zur geschichte der Union in der croatischen Militärgrenze“. — *Tu on između ostalog пише и ово: „Měress bildete bis zur Ankunft des Patriarchen Csernovics — 1690. — den kirchlichen Mittelpunkt der griechisch-schismatischen Serben. Aus diesem Grunde lenkten auch die Gegner des Schismas ihre Blicke hauptsächlich auf dieses Bisthum, and es gelang, dasselbe der griechisch-orientalischen Kirche zu entreissen“* (p. 200).

²⁾ *And. Schaguna. — Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich, Hermannstadt 1862. — Tu се каже: „... Die katholischen Kroaten nannten nämlich diese serbischen Kolonisten „Walachen“, um sie dadurch zu verspotten und anzudeuten, dass sie mit den katholischen Kroaten nicht zu einer und derselben Nation gehörten“* (p. 188).

³⁾ *Csaplovics. — Slavonien und zum Theil Croatien, II. p. 30., која такође тврди већ 1819. год., да католички Хрвати из сирдије називају православне Србе у Буенаракту Парадоксом, а и по другим крајевима, — Ваљама.*

⁴⁾ *Dr. Rad. von Radić. — Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche bei den Serben in Oesterreich-Ungarn, Werschetz 1877. I. p. 27. каже: „Spottweise werden die Serben wegen des gemeinsamen Glaubens mit den Walachen, von den römischen Kroaten*

из XIX. и ранијих векова. — А нарочито упозорјујем на врло дело бившег професора изабрушког универзитета језуите Др. Накоде Нилеса: „Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani“, за које учени каноник Марковић пише, да је од неопцењене вредности („d' inestimabile valore“).¹⁾ — У том делу, на основу безбројних архивских аката, приказан је сав рад на унији православних цркава по Угарској и Хрватској, те су и резултати научног истраживања његова у овом погледу сасвим поуздани и закључци потпуно објективни. А тај учени језуита на много места изрично тврди, да су сви тако звани Ваљси у Хрватској и Славонији порекла српског и српске народности, те их зато конзеквентно назива Србима и онда када су унију примали; на шта више, и унијатску Крижевачку Бискупију назива српском, јер је у главном од поунијатљених Срба састављена.²⁾ — Да, тако ради прави научник, коме лебди пред очима само истина и уапштено схваћа свој задатак, те неврда ни лево ни десно!

auch Walachen genannt. Die Magyaren adoptirten nun dieses ganz sinnlosen Spottnamen, in dem sie die serbische Gerechtsame „Statuta et Privilegia Valachorum“ nannten“.

¹⁾ Dr. Giovanni Marković. — Gli Slavi ed i Papi“, Zagabria 1897., vol. II. p. 413. прим. 32.

²⁾ *Symbolae. I. Врди и у „Index-y nomenum, personarum, locorum rerum“ sub voce: „Rasciani“, „Croatia“, „Valachi“, „Serbi“, „Siddnicensis diocesis ritus graeco nationis Serbicae... in Croatia et Slavonia“, „Graeco-cath. ecclesiae cathedra... 7. gr. cath. episcopatus Crisicensis Saborum in Croatia (p. LXXVIII): те нарочито sub voce „Crisium“, где пише о оснивању српске унијатске бискупије прво Марџанске, а за тим Сврдничке и Крижевачке и ово: „... instituta Sedes ad imperatore Ferdinando II. annuente Paulo Papi V. et quidem numerosa immigratione multorum ritui graeco addictorum Serborum schismaticorum ex antiqua ipsius regni Serbici, dieta Rasy, hodie Novi Bazar. Hos Serbenses advenas in Austriam compellabant Sloveni Hungarici, Bohemi, Hungari: Răcz, Germani: Raizen, et antiquiores catholici Austroslavi: Rasciani, ducto nomine a primitiva e rum sede Rasy. Cognomen Răcz est igitur indolis topographicae et sonat recto in plurali: „Răci, Rasciani (Raici, Rašané). Hi Serbi Rasciani considerant in regionibus*

— Сличне вредности је и дело ученог сениског каноника Јована Марковића: „Gli Slavi ed i Papi“, које је изашло у Загребу 1897 г. на талијанском језику, а како чујем, у новије доба, преведено је и на хрватски. И Марковић сасвим сагласно Назеу назива тако зване Влахе Србима и говори само о православном Српском Народу и његовој националној цркви у Хрватској и Славонији.¹⁾

Још нешто. И без свих тих историјских података и строгих научних испитивања, самим здравим разумом и логичким конзеквенцијама може се установити, да сав тај православни народ у Хрватској, за који г. државни тужилац вели да је романског порекла, — није романског порекла, него баш српског и српске народности. А ево како! Треба само чути говор тога народа и разабрати за његове народне обичаје, па ће се видети одмах, да је све то управо на дјану једнако са језиком и народним особинама целокупног Српског Народа. о коме, с обзиром на чистоту језика и народних обичаја, ево шта каже један од најзнаменитијих Хрвата др. Људенит Гај у својој „Danici hrvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj“ од године 1846. Он вели: „... u koga se je sačuvao čisti jezik ilirski, u koga običaji; ko li nam je ponajviše gajio od koljena od koljena narodne pjesme ilirske? U svakom odgovoru naći ćete Srbije i Srpske. Kako dakle da se prepriremo, što je kod Srbaľjah, u kojih od oltara do oltara ništa biti ne može, što nebi narodno bilo; kod Srbaľjah od kojih mi jezik u svoj mladosti i u svom bogoststvu i običaji u svoj izbornosti učiti moramo, ako hoćemo da ilirski život obnovimo; kod Srbaľjah, koji su svetinji

Croatine à Turcis decedatis...“ и т. д. и т. д. А за све његове тврдње, наведене су или у целини донесена многа архивска акта у Vol. II, од стр. 698—818, под насловом: „Symbolae ad illustrandum historiam unionis Serborum in terris eorundem S. Stephani cum Ecclesia Romano-Catholica“.

¹⁾ Види: „Gli Slavi ed i Papi“, p. p. 408—437, под насловом: „Serbi dell' impero austro-ungarico“.

seoga Srpske onaj narodni duh i ono rodoljubstvo uzdržali, kojim smo i mi u novije doba rudi sloge prostranim imenom ilirstva novim životom uskrnuli; kod Srbaľjah, koji su nam od starine sve sačevali, a kojima mi malo ili sasvim ništa glede samoga narodnoga života dati ne možemo...“ (Xro 31., p. 124).

— А да су онолике масе романског народа међу Србима живеле, као што г. државни тужилац хоће, да ли би се могло и замислити, да оне не би кадре биле никакве промене ни у карактеру, ни у језику Народа Српског извести, те шта више ни најмањег трага својих етничких особина међу нама оставити. Та добро је познато и у широком образованом свету, а не само у уском кругу специјалиста, да је стари романски јиназ, напредно живаљ био, те је не само многим народима, према којима је у знатној мањини био, ударио на језику и на карактеру вечити белег свога утецаја; него је шта више и многе народе, који су током векова завладали над њим, етнички у себе претопило, те им сасвим изменио и језик и обичаје. Живи сведок тога и данас су нам још скоро сви западни народи Европе...

Ну не треба ни зато далеко да идемо, јер и у нашој Монархији имамо за напредну живаљост романског елемента доста јасних примера. Сетимо се само Румуна или Влаха у угарским земљама и суседној краљевини Румунској. Ту ето некимима, међу куд и камо многобројнијим другим народима, потпуно се удружило, те шта више у себе асимилизовало па и данас још асимилирају много околних словенског и мађарског елемента, а знатио су утецати и на развјатак мађарског језика. Ти Румуни у Банату и Ердељу потицали су под Српску Цркву од XVI. до половине XIX. века, па ипак нису изменили ни језика ни других етничких особина својих, док су Срби који међу њима и око њих станују примилли доста тога од њихових особина...

Шта више, ево нам примера и данас у самој Хрватској, Славонији и Босни. Етнографски писац Румун Theodor Filipescu написао је 1907 г. у „Гласнику

земаљског музеја за Босну и Херцеговину" (књ. XIX.) прилично опширну расправу: „Каравлашка насеља у Босни. Етнографско-антропогеографско проучавање“, у којој нас научним путем уверава о напредној живљности романских насеља по Босни, Хрватској и Славонији. Он нам каже, да се од XVIII. века налазе нека романска насеља у Подравини, а најмње: у Петеграну, Стружцу и Гумбу; за тим у Посавини: у селу Куте код Старе Градинке и у Лоњском Пољу по шумама,¹⁾ па су ти прави Власи сачували не само свој румунски језик него и све друге етничке особине.

Филипеску је само узгред дотакло се ових Влаха по Хрватској и Славонији, а главније је нажиљу обратити на браћу њихову — праве Влахе или Каравлахе, који и данас по Босни живе. Ево шта он о њима каже: „Ако промислимо миграције ових Каравлаха, које су трајале од средине XVII. вијека до средине XIX. вијека и у обзир узмемо, да су они у малом броју кроз толико времена зајем у додиру стајали са словенским живљем у Босни, онда се морало чудити њиховој отворној етнографској снази, услед које су се могли до данас етнографски одржати. Каравласи нијесу до данас скоро ни мало у етнографском погледу изгубили, напротив они су се одржали и у областима сјеверноисточног дијела Босне, као што су на пр. Батковићи, премаду су ондје највише у додиру стајали са варошким словенским становништвом“.²⁾

„Каравласи су свој румунски језик, народне румунске обичаје и празноверја о порођају, женидби и смрти, о празницима до данас сачували. У том погледу може се рећи, да су Каравласи етнографски врло мало изгубили, премаду су имали истог свештеника као и остало православно становништво дотичних области у Босни“.

¹⁾ Види о тим влашким-румунским насељима чланак Е. Нелеа у „Viena“ за 1890. г. бр. 46., и срач. код Филипеска, у Гласнику музеја XIX. г. р. 339. и 356.

²⁾ Гласник земаљ. музеја XIX. г. р. 340.

„Од њећег утјецaja је словенски језик био на језик Каравлаха особито у најновије вријеме, дакле послиједњих година. Овај се утјечај осјећа много више тамо, гдје Каравласи живе много у додиру са варошким становништвом и гдје је близу школа.... Каравласи ови области употребљавају у говору словенске ријечи, премаду имају и румунске изразе, јер у томе мисле обиди дати виши ступањ културе — сличан оном процесу, кад Словени долазе у додир са западним њемачком културом, па мјешају у говору њемачке ријечи“.

„Они Каравласи, који станују по крчевинама у влашким областима говоре и данас најчешћим и најчистијим румунским језиком, који се говори у западном дијелу Румуније. У погледу облика народних обичаја неких празника, на пр. о Божићу, можемо рећи, да су Каравласи примили поједине облике народних обичаја од православног народа у Босни. Тому је много допринијела српска школа и православна српска црква“.¹⁾

„Каравласи су сачували до данас све етнографске особине румунског народа, они се нијесу скоро никакко с другим народностима нове области упоређивали, и нијесу од своје цјелине ништа изгубили. Нијесу се претопили у православне Србе, премаду с њима највише опле и исту цркву и свештеника имају“.

„И за то можемо рећи, да румунски народ има велику отворну снагу у погледу наједначено с другим народностима. јер се они одржавају и у новим срединама, макар они живели у малом броју и макар више стотина година стајали у додиру с народима других етнографских особина“.²⁾

— Тако ето на основу научног испитивања говори Румун Филипеску о својим сународницима у Босни и Хрватској, а сличне карактеристичне особине запазно је и српски етнограф др. Тихомир Р. Ђорђевић код Румуна или Влаха по Србији.³⁾

¹⁾ Ibidem p. 341.

²⁾ Ibidem p. 42.

³⁾ „Кроз наше Румуне. Путевнице Белешић“. Београд 1906. — Ту има и прилично података о румунизовању не само по-

Osim vlaštokih imena ima još jedna činjenica na koju se poziva g. državni tužilac za dokaz svoje tvrdnje, da su Srbi u Hrvatskoj i Slavoniji, a naročito oni „u južniji bjelovarsko-križevačkoj, gorском котару код Гомирија и комореских Моравица, те сјеверном дијелу личко-крбавске жупаније“, романског, а не словенског порекла, јер то „најбоље свјedoче oсебица obiteljska imena tog naroda, kakovih u srbskom narodu nema, niti gledom na narav srpskog jezika može imati“ (Otužnica p. 14). — Oва чинjenica могла би на први поглед и образованијег човека завести у заблуду; ну кад се дубље промотри и испита право стање ствари одмах се види да и та сама чинjenica опровергава тврдњу г. државног тужиоца, јер не само да не доказује његову тврдњу о романском пореклу дотичних делова Српског Народа у Хрватској и Славонији, него нас напротив уверава, да је у Српском Народу знатно мање него и у једном другом саронском народу страних елемената. Земаљски статистички пописи и шематизми наших дијецела по Хрватској и Славонији јасно нас уверавају, да чак ни у оном делу нашег народа, кога је г. државни тужилац нарочито istакао због „осебица obiteljskih imena“, нема ни 2 постога страних презимена међу чистим српским породичним именима. Ну осим тога ваља овде istаћи, да велика већина тог непознатог постога страних презимена у народу нашем није романског¹⁾ него махом грчког, турског и арбанашког порекла, са свима језичним особинама тих на-

јединачних српских породица него и читавих села у Србији, која се током времена, кад се у њих доселише Гумуни, претопиле у ове, и ако су Срби и преко половине становништва са-чинавали. За ове одношаје види занимљиве податке нарочито на стр. 64—68. и др.

¹⁾ И професор Јарчек тврди, да се већ у средњем веку међу т. зв. влaшким породицама, под којима се у она времена разумеваху православни сточари у ошине, врло ретко сретaju имена са влaшким (романским) обличима. Види: „Die Walachen und die Manrowlachen in den Denkmälern von Ragusa. Sitz. Ber. der k. k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, Prag 1880.

рода, уз извесне српске модификације. Међутим не стоји ни то, да све наше породице, које носе та несрпска презимена, морају бити и несрпског порекла, јер близу је наметн, да је могло бити, као што је заиста и бивало, да су Турци, Грци и Арбанаси, појединим чисто српским породицама, које су међу њима и под њиховом влашћу живеле, дале придевак у свом грчком, турском или арбанашком језику, баш као што се и обротно могло догодити, па се заиста и догађало.....

Тако ето многим поузданим историјским подацима и здравим разумом потврдиomo, да се за данашње православне Србе у Хрватској и Славонији никакo не може рећи — ни да су аутохтони православни Хрвати, ни да су православни Хрвати¹⁾ из Боене досељени, а ни да су народ романског порекла; јер нас и прошлост, поред садашњости, експлицитно уверава, да је сам тај народ чистог српског порекла, осим непознатог броја појединаца, који су током времена из разних обзира и у разним околностима претопили се у Србе, као што су овет на другој страни и многи Срби претопили се у Хрвате и друге народе. — O оном истоњем има толико података, да би се читава посебна студија могла написати!

¹⁾ Професор Шинић тврди: „... doseljene Vlahi u XVII. i XVIII. vijeku nitko nije smatrao pravoslavlima Hrvatima, a niti oni sami sebe, nego Srbima (Racima), čemu je konačno najbolji svjedok dijalekt i tip njihov, različen od autohtonog hrvatskog živilja...“ (Hrvatska Povijest, II, p. 165. у прим.).

II.

Српска насеља у Хрватској и Славонији.

У крајеве данашњих краљевина Хрватске и Славоније усељавало се Српски Народ, као што смо већ донекле и видели, спорадично још од краја XIV. века, а нарочито и стално од века XV. — Прве насеобине јављају се у Срему и Славонији, а затим и по Хрватској.

Немамо поузданих историјских података, али се ипак може с извесном вероватношћу претпоставити, да је приликом сеобе Срба и Хрвата, из њихове северне домовине, на Балканско Полуострво, могло по нешто Српскога Народа заостати и у Срему. Исто тако може се претпоставити и то, да је за владе српског краља Драгутина Немањина у Срему, могло се из Мачве и других суседних српских покрајина преселити понешто српскога становништва у Срем. А нема сумње, да су угарско-хрватски краљевини, кад су и пре и после тога ratoвали са српским владацима, и продирали у српске земље, отуд изводили многе Србе и наставляли их по својим земљама — Срему и Славонији, као и по јужној Угарској. Историјска је међутим коначно утврђено, да су многе српске породице, већ наскоро после смрти цара Уроша V., када наступилише они силни метежи и међусобна борба српских великаша у дотадашњем Царству Српском, а нарочито после несретне битке на пољу Косову (1389 г.), почеле све више према северу селити се, па и преко Саве у Срем, те шта више чак и преко Дунава у горњу Угарску....¹⁾

¹⁾ Као прва житија сеоба Срба у Угарску, означена је у историји, нарочито у Угарској, она сеоба Српскога Народа са доњег Дунава, која се збога првих дана XV. века. Ти насељеници настанили су се на острву Чепелу код Будима и добили су од краља Сигисмунда нарочите повластице већ 1404. године.

За пријатељских веза угарско-хрватских краљева са српским деспотима Степаном Јазаровићем и Ђурђем Бранковићем, а нарочито после 1430 г. када је деспот Ђурађ добио, у замену за Београд, многа добра по Срему и Угарској, на која је пресељено много Српскога Народа из државе своје, отпочело је и насељавње Српскога Народа са Балканскога Полуострва много живље, а наставило се с особитом интензивношћу после пада Смедерева (1459 г.) и коначне пропасти српске државе....

Ну, како у српско порекло православног народа у Срему не сумња ни сам г. државни тужилац оставићу засад Срем на страну, па ћу приказати српска насеља по Хрватској и Славонији.

Прва насеља Српскога Народа по источној Славонији збога су се по свој прилици у исто доба, када и она по Срему — под крај XIV. и почетак XV. века; док у средњој и западној Славонији почињу та насеља особито после пада Босне (1463 г.) и за оних крвавих ратова угарско-хрватских краљева са Турцима по Босни, а нарочито од оног доба, када је српски деспот Вук Гргуровић (Змај Огњени Вук) добио од краља Матије Корина град Бели Стену и Тотушевину са преко 100 села (1469 г.)²⁾, те латин и Комоговину, Градвцу, Озехско, Селце и многа друга добра по Хрватској и Славонији (14. априла 1482 г.)³⁾ — То нам сведочи и једино писмо краља Матије од 12. јануара 1483 год. из кога сазнајемо, да је за последње четири године (од 1479—1483) пресељило се у његове земље око 200.000

²⁾ Ant. Bonfinii, — *Reverum Hungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Napoviae 1606., p. 563. — Тотушевина била предео с обе стране Саве, од Сиска па до ушћа Даве у Саву (Види: Vjek. Klaić, — *Topografske sitnice*, Zagreb 1907., p. p. 5—7).

³⁾ Thaibözy és Aldásy, — *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, Budapest p. 274. и *Starine V.* p. 121 и 122.

Срба...¹⁾ И ако је истина, да се већина тога народа преселила у Срем, Бачку и Банат ипак је ван сваке сумње, да их је доста и у Славонији настанило се.

Али, ови настанини Срби по Славонији нису ни ту остали за дуго на миру. Турске чете брзо су почеле проваљивати и у Славонију те робити и палити по којој и силно становништво, које им је било шака, у робство одводити. То се збивало особито после мухачке битке (1526 год.) и после пада у турску власт и онога дела Босне између Врбаса и Уне (1528 год.), што је до тада било под угарско-хрватским краљевима; а нарочито после битке код Касега (1532 г.), кад је сва огромна војска турска враћала се на две стране: с једне сам Сулејман преко Копривнице, Варовитине и Пожеге, а с друге велики незир преко Крижеваца и Чазме-Посавином. На хиљаде и хиљаде робља одведено је тада из Штајерске, Хрватске и Славоније, а силна села и градови пронадемо у пламену. — У то доба било је већ и у северној Славонији, покрај Драве, много Срба, као што нас уверава аустријски војвода Кацијанер.²⁾ Ну, после пада Пожеге (1536 г.) и ужасног пораза Кацијанерова код Горјана (1537 год.), те када 1538 г. паде и Дубица у турске руке, а Турци почели све жешће проваљивати у Славонију, новукао се и тај досељени Српски Народ, заједно са аутохтоним

¹⁾ Dr. Marczali Henrik, — Regesták a kalföldi levéltárból, Budapest 1882., p. 28. — Цит. др. Ал. Иштв. Из Историје Срба у Угарској, Нови Сад 1909., p. 9.

²⁾ Алат о томе у Земља. Архиву у Лубаани ex 1537. — Цит. проф. Шашки, — Hrvatska Porijek, II. p. 163—4 у прим. — Кад су Турци освојили Срем новукао се у Славонију и дотадашњи господар Срема војвода Радољак Чезик, познат у народним песмама под именом „војвода Рајко“, те је ставио на свој град Небоју (Hungarica ex 1532. г. дат. Dr. Иштв.). Нека сумње, да су са војводом својим и многи Срби из Срема у Славонију се преселили. Те славонске Србе током 1536. год. жалих пута спомиње и војвода Пакле Баџах у својим преговорима о заједничкој акцији Срба и Аустријанаца против Турака (Dr. Иштв., — Сеоба Срба p. 4.).

Славонцима и Хрватима преко Драве.³⁾ Једне од тих досељеника, који су долазили од Коштајнице, гроф Гаспар Среди настанио је у села Schenkowitz и Razersdorf, на својим имањима у Пожуњској Жупанији. За те досељенике вели Ј. Сегеда, да су били Срби и да им је гроф дао имунитет, т. ј. слободу од сваких дажбина, на 12 година...⁴⁾

Наскоро после тога опустела је Славонија скоро сасвим и 1543 год. дође коначно под власт Турака, који ју тада задржаше под собом све до 1687, односно 1691 год.

Кад су Турци освојили Славонију довели су у њу много Српског Народа из Босне и Србије,⁵⁾ да им обрађује пусто земље и уједно буде војска на Крајини. Зато, већ у другој половини XVI. века, на географским мапама налазимо да се Славонија, као и Срем, назива Рашом („Rascia“, а касније „Rascia und Ratzen“).⁶⁾ Јер је Српски Народ у којој сачињавао главни етнички елемент. Али и тај Српски Народ, свестан своје прошлости и жељан слободе, није могао мирне думе да служи своје господаре Турке, те за њих и крв пролива на Крајини Хрватској, на је увек гледао згоду како би се ослободио из робства турског у државу хришћанског владара. И историјски споменници забележили су нам, да је баш из срца Славоније,⁷⁾ од Пожеге, Пакраца, Дарувара, као и из северних крајева, од Вођина, Слатине и Доњег Михољца много хиљада Српског Народа, крајем XVI. и почетком XVII. века преселило се у

¹⁾ G. Gyurkovich, — Illustratio critica situs et ambitus Slavoniae et Croatiae, Pest 1847. p. 74 и 75.

²⁾ Joh. Szegedy, — Rubricis juris Hungariae II. p. 93 и 94. — Цит. Цермајер, — Ethnographie, II. p. 164 пр. 1.

³⁾ Biederman, — Serben Ansiedlungen..., те у беч. Тајној Архиви Hungarica ex 1599. дат. Dr. Иштв. p. 4.

⁴⁾ Види она изврх цитирана места о томе.

⁵⁾ Starine XIX. p. 49, 50, 54, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, etc.

овдашњу горњу Славонију, а даваншју Беловарско-Крижевачку Жупанију. На место ових Турци су довели другу рају своју из јужних крајева наших

Та српска раја у Славонији била је у неку руку и национално-верски организована, јер је наскоро после проглашења обновљене Пећке Патријаршије (1557 год.) добила и она свога владiku, који је резидовао у Ораховици (Ремети) манастиру, а с обзиром на главни град у тадашњој турској Славонији називао се и пожешким митрополитом,¹⁾ и ако му је обичија титула била: владика „србо-славонски“.

Тако је народ наш проживео у Славонији цуних 150 година. А када после друге опсаде Беча (1683 г.) и пада Будима (1686 г.) подиже се све што је хришћанско, по турској Угарској и Хрватској, да стресе са себе јарам турски, подиже се, поред католичке браће своје, и Српски Народ у Славонији, те Славонија би убрзо освојена (1687 г.), а 1691 год. и коначно очишћена од Турака. Али је тада и народа нашег много пропало у крвавим бојевима, доста се иселило у Вараждинску Крајину, а знатан број одведоше и Турци у Босну, те тек само незнатан део остаде у Славонији, која остаде после тих бојева скоро пушта, понађена и оробљена. Зато је сад и прва дужност аустројске управе била, да се постара како би се те пуште земље чим прв населиле. Ну у прво време, не само да народ Хришћански из Босне и Србије није

хтео насељавати се у Славонију, него су и они, који су ту већ насељени били напуштали своје земље и бегали у Турску, од силних глоба и невоља што их моралоше подносити од разних комореских чиновника. Стога и сам војвода Јуденит Баденски обраћа се тога ради цару Леополду 19. јуна 1689 г., а цар му захваљује на томе у писму од 27. јуна и вели, да му пуште земље никакве користи не могу донети, те ако се поново не населе не ће од њих ни најмање хасне бити.²⁾ — Из тих разлога, да заштити народ од угњетаха и да склони турске поданике на сеобу у Славонију, издаде цар 11. јуна и. г. повластицу, у којој на првом месту Србима (Basciani), а затим и Хрватима, допушта да слободно улазе у села и градове, потврђујући у војничким достојанствима све оне, који се као таколи антекоше, те позива и друге способне досељенике, да ступе у војничку службу. За три године опрашта од свих давања и земаљских терета оне, који су већ у Славонији, а тако исто и оне који долазили буду. Од десетине су прве године сасвим слободни, друге године плаћаће двадесети део, а треће петнаести.³⁾ Ширећи те и сличне повластице међу турске поданике по Босни и Србији задобиле су царске војсковође много нашег народа за сеобу, а цар Леополд 31. маја 1692 год.⁴⁾ ослободио је све становнике између Саве и Драве, међу којима оств на првом месту истиче Србе, од свих дажбина, десетка и работе, докле год буду трајале ратне прилике

¹⁾ Кантарев, — „Припадъ въ Москву за милостивоеъ сербскихъ иерарховъ разныхъ епархій и настоятелей разныхъ сербскихъ монастырей въ XVI, XVII, и въ началѣ XVIII столѣтій“. Расправѣ ова штампана је у часопису: „Прибавленія къ издавию творений святыхъ отецъ въ рускомъ переводѣ“. — Ту се наиме прича како је 1688. г. дошао у Москву ерски скопцалски митрополит Јевтимје, који је између осталог и то рекао, како је под немачког цара до то доба потрпао већ седам ерскихъ епископа, па се међу њима изабраја и пожеши. А у записима манастира Ораховице спомиње се владика Јосиф (1585 г.) и Василије (1590 и 1594 г.). Овај последњи пресељен је с народа у Генералат Вараждински (Stafine XIX. p. 67—68).

²⁾ Phil. Röder, — Des Markgraten Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. II. Bd. Karlsruhe 1842, p. 27, 30, и 32, те ерар. p. 31., 85. и др. — из којих се види, да су и Срби из Србије насељавани те године по Славонији.

³⁾ Fiedler, — у Archiv-у für Österreich. Geschichte Bd. XXXVII. p. 119—121.

⁴⁾ Јов. Радоша, — Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII, и XVIII. веку, Н. Сад 1908. Књ. I. p. 68—69. — Ту је забележено да се тај акт налази у Ратном Архиву у Бечу, Bestall. Nr. 2725. Међу тим сам у мојим белешкама забележио, кад сам у Рат. Архиву радио, да се тај акт у превену налази тамо под бр. 2735 ex 1692. V.

Када је под јесен 1690. г. прешао у ове крајеве и српски међски патријарх Арсеније III. Чарнојевић, са много хиљада Српскога Народа, из јужних и источних крајева Српских Земаља, настану се знати део тих досељеника и по Пожешкој и Вировитичкој Жупанији.¹⁾ И цар Леополд I. издаје 4. марта 1695. г. нарочиту заштитну диплому за патријарха Арсенија и са њим тај Српски Народ („populum Serbicum“; „populo Rasciano seu Serviano“ и т. д.²⁾ у Пожешском и у Сремском крају. Али поред свих новинаца и заштитних диплома, које су и касније доста често издаване, поступали су прво коморски, а после Карловачког Мира (1699. г.), и спахијски чиновници врло нечовечно са народом нашим по Славонији, те је народ често дизао устанике и бегао из под Турке или у Барањинску Крајину и ступао у граничаре. За те односије врло су карактеристична два писма владике накрачког Нићифора Стефановића од 1721. и 1724. г. — У првом пише владика: „Хвала Богу, година је сваким плодом добро уродила, али су у земљи терети големи, те се људи расипају и беже

¹⁾ Czernig. — Ethnographie... III. p. 158. — У Срба из Босне, за трајања тога рата, селили су се скоро непрестано у Славонију, а превладале су их овамо и поједине чете аустријске, које су залетале се у Босну. Тако напр. 1690. г. јануара 8. известио је капетан граничареки Комети (Cometti) Доор. Ратна Савет у Бечу, да је са својом четом продро у Босну све до Сарајева и Доње Тузле (Солз) и одатле извео 1500 Срба (Ratzen), са преко 1000 комада крупнога благо („Exped. Protoc. d. Kays. Hof-Kriegs Kantlei“ од 1690. г. у Доор. Ратном Архиву у Бечу бр. 19., р. 9.). Али је од највећег значаја била она сеоба што се збила 1689. г., кад су аустријске војсковање око 6000 Срба из Србије преселили у Славонију. Сви ти Срби беху нагом са обала реке Мораве и из околине Ужца (Wunderbahrer Adlers-Schwung, oder fernerer Geschichte-Fortsetzung Artell Redirivi et Continuat, verfasst durch Joannem Conz. Feiglin, 1694. p. 479; Prot. Exped. ex 1689. p. 106).

²⁾ R. Loračić. — Spomenici... III. p. 14., те срп. код Радошћа. — Прилози... I. p. 80—83. — Оригинал налази се у Митроп. Патријархиј. Архиву у Ср. Карловцима под бр. 40 ex 1695.

куда који може“; а у другом писму, после три године, слика то стање још пријам и вели: „а за народ немам вам шта ни писати, осим да је осиромашно и разнишало се на све стране, док су дажбине још увек једнаке, те Бог зна хоће ли до године и један човек овде се наћи; а и ја сам мислио како да се држим и стојим овде без намете своје“.)

Најпосле кад је опасност повретила, да ће Славонија сасвим опустети изаостави би 1736 год. нарочита царска комисија из Беча, да истражи пране узроке исељавања и многим кривим устанцима. Комисија је ствар савесно истражила и уверила се, да су трајбине спахија претешке, а поступци њихових чиновника с народом веома нечовечни, те је одмах предложила цару да чим пре законском одредбом тачно уређи односије између спахија и њихових поданика. И тако 11. (22.) маја 1737 год. издаде цар Карло VI. при српској Урбар,³⁾ којим су, према схватању онога времена, прилично праведно уређени били сви односији између спахија и њихових кметова. Тако су по славонске сељаке сад наступило нешто боље прилике, те је за рата аустријско-турског 1737—1739. г., а нарочито после Београдског Мира 1739. г., преселило у Славонију доста Српског Народа из Босне, али све те, као и друге сеобе у том и XIX. веку, слабе беху да надоместе онај велики број нашега народа, који се отуд иселио, јер није могао да подноси робски кметски живот, те се или враћао у турску Босанску Крајину или је одлазио у Бисералат

³⁾ Оба писма управљена су на митрополита карловачког Висентија Поповића, те је прво датирало у Пакраду 13. септ. 1721. год., а друго у селу Тисову 25. новембра 1724. — Оригинали тих писама налазе се у Митроп. Патријархиј. Архиву у Ср. Карловцима, међу несконбираним списима.

⁴⁾ Види: Рад. М. Грујић, — Погоде српских сељака пре двеста година у Срему и Бачкој, Земља 1908, p. 21., а сам Урбар налази ће накоро у „Starina Jugosl. Akademije znan. i umjet.“ у Загребу.

Вараждински и Славонску Крајину,¹⁾ да тамо као војник живи и умире. Зато и данас налазимо у Славонији много мање Српскога Народа, него у осталим крајевима Хрватске, који су спадали под Војничку Крајину. — Народ ниш дубоко је увек слободу и витешки живот граничарски; а и вера му је у Граница много боље поштована и чувана била него у Provinciалу. . .

— Тако смо ето у главном приказали историју насеља народа ваљег по Славонији, а сад да видимо како се и кад се населио народ ниш по данашњој Хрватској: по бившем Вараждинском и Карловачком Генералату, по Лици и Крбави, те по Банји и Пољу! —

Чим су Турци освојили Босну (1463. г.) одмах су почели и многе њихове чете проваљивати у Хрватску, те робови, пазећи и пустошећи зајатаху се чак и у Истру, Горњу, Крајску и Штајерску. Многа села и градови осташе у развалинама и пепелу, а силно робље из тих земаља одведено беше у Турску. Због тих напада, који су нећ до мухачке битке (1526. г.) ванредно често били, проредило се становништво пограничних хрватских земаља тако, да су Турци 1528. г. скоро и

без крви коначно освојили целу Лику и Крбаву,²⁾ па се онда одавде зајетали у западне и северне крајеве Хрватске задавајући страх и трепет на све стране. Друге онет чете турске и читаве војске њихове, нарочито после мухачке битке и коначног пада Јајца у турске руке, продираше су робови и пазећи, од Уне па преко Купе и Саве све до самог Загреба, те и те земље брзо опустеше тако, да се од сада у историјским споменцима означају као пустоши (desert). У исто доба проваљивале су троће чете и војске турске са југа из Босне, са истока из Славоније и са севера из Угарске у северну Хрватску, ондашњу горњу Славонију, а данашњу Беловарску и Вараждинску Жупанију, те и те крајеве силно опробеше и опустошише. Сада бисмо они пусти крајеви око Купе и Коране названи — desertum primum, а они од Изове до Крижеваца и Копривнице — desertum secundum.³⁾ Народ из тих крајева, што је утекао мачу и ронету турском, пребегав је да сачува главу које у Крајску и Штајерску, а које онет преко Драве далеко

¹⁾ Smičiklas, — *Porisest Hrvatska*, I. p. 649—654. — И Лику и Крбаву после тога дуго пушта беше. Прве вести о туреском насељавању Срба у Лику падају у 1580. г., а већ 1586. г. јављају аустројски граничарски конвојници, да је Лика сад већ густо населена са Србима, те да су Турци зајимали насељивање Лику (Dr. Ivank, — *Сеоба Срба у Хрватску и Славонију*, p. p. 7—9.).

²⁾ Czernig, — *Ethnographie* . . . II. p. 163, те српак Bartenstein, — *Kurzer Bericht* . . . p. 11, Hietinger, — *Statistik der Milizgrenze*, Bd. I. p. 15—16 (моремно назива Лику и Крбаву тако, Csaplovics, — *Slavonen und zum Theil Croatien*, Pest 1819, II. p. 19, и др. — Да су сви крајеви зајета опустели најпознатији су подаци саборног акта. Тако се напр. већ на сабору, који је одржан на Цетину 27. априла 1527. г. јављају хрватски сталежи: како је читав краљевини Хрватски опустошен и поруган (Totum Regnum Croatiae, quod Croatia dicitur, desertatum et depopulatum est. . . Franknoi Vilm., — *Monumenta Comitialia regni Hungariae* I., p. 170), а на сабору од 9. септ. 1535. г. туже се хрватски сталежи цару Фердинанду, да се безброј њихових кметова послав из Хрватске („nostri jobagiones sine numero in regna Maiestatis Vestrae transierunt et abducuntur. . .“ Franknoi, — *Ibidem* p. 629) и т. д. и т. д.

³⁾ У Летопису Францачког самостана у Градишци забележено је, да су католици и православни (Срби-Власи) у доба Будевита Баденског под вођством Фра Марка Марина из Босне у Славонску Крајину прешли (Protocollo Convent. Gradiska u Arhivu будињских Франчана — *Ист. Antasovich, Bunjevič i Sokci* . . . p. 94). За те Србе (Raitzen), што се населише по Крајини Славонској, ово како се рече у једној званичној представи царских описра у ствари тврђава уз Саву — Раче, Брода и Градишке: „То су зена људи, змекси, неучени али бистра ума, храбри јунаци, за брз као створени, треба их само знати дисциплиновати; ну ваљшто не треба им дати младе ите старје и искувије часице, који ће о њима уздуво поступати. Без велике нужде не сме их се дати шибати, а ако то ипак ваљгод употреба учинити тада треба пре свега јавити ојмама, који уживају углед међу њима, да они увиде потребу назве и одобре поступак“ („Relation über die slawonische Festungen“. У Државном Архиву (Hans- Hof- und Staatsarchiv) у Бечу ex 1747. г.).

у Угарску и Аустроју.¹⁾ А у ово мало хрватскога народа, што је остао по градовима и планинама тих земаља, беше слаба снага, да се одуре странијој сили бесних Турака, те је под крај шеснаестог века, као што вели професор Dr. Шинић,²⁾ цела краљевина Хрватска снала само на један „mali kum zemlje izmedju mora, kranjsko-štajerske granice, Drave i Gjurjevca, pa Sazme i Save nešto niže Siska, onda Kupe i Kapela planine“, а „pošto je narod radi opće bijede i nevolje prepersto lrpimice selio iz Hrvatske“ снага је и у тим слабоим крајевима број народа тако снага, да 1584. г. у целој Хрватској није било више од 3.000 порезних кућа,³⁾ а некад је сама Крижевачка Жупанија имала до 12.000!

Као што је грдња невоља Хрвате нагонила, да остане огњеништа своја и домовину своју, те потраже себи уточишта по Крањској, Штајерској, Угарској и Аустроји, тако је слична невоља довела и Србе у оштећене земље хрватске. Већ после пада Босне (1463.) и Херцеговине (1482.) прешло је по нешто и православних Срба са католичком браћом спојом из западних делова тих земаља у земље хрватске, али је тих православних Срба морало врло мало бити, јер их и у самој западној Босни и Херцеговини не беше много, те су брзо изгубили се међу Хрватима. Турци су међутим у те проређене босанске и херцеговачке крајеве одмах довели рају своју из источних и јужних крајева српских,⁴⁾ те је насељили по Кра-

јини, да им земљу обрађује и Крајину брани, поред сталне турске војске, која је по кулама и градовима смештена била. И тако убрзо већ прве половине XVI. века напуни се Поуње, а за тим Лика и Крбави и западна Славонија великим бројем Српскога Народа вере православне.¹⁾

— Што су баш Срби православне вере на Хрватску Крајину долазили, држим да је између осталога, много томе допринео и познати антагонизам између западне и источне прве, на отуд и између њихових следбеника.²⁾ Турци су те односије морали назнати, па су рачунали с том околношћу и веровали, да ће им Срби због верског антагонизма према католичким поданицима и властима Хрватске тим верији бити и одалије на Крајини послужити, као што је у прво време и било, те зато и видимо како у Босни, тако и у Славонији, да су на граници Хрватској збијени насеља српског православног и мухамеданског становништва, док су католици у колико се нису иселили или потурчили, потиснути више у средину једне и друге земље. — Тај положај и данас је остао скоро исти, као што

беху прости кметови турских спахија, да од великих терета бекџа из земље, додичи о њиховим невољама првих кметова не спомиње (Rad LVI. p. p. 162, 164, 174—175. и 176.).

¹⁾ Сва ова Турска Крајина на граници Хрватској снала је под бездербегат Босну и делила се на ове санджаке: Личу, с Удином, Срадином и Кином; Бихаћ, с Батшем и Поуњем; Черниг, с Черником, Пакрацем и Бјелом Стајеном; а доносила је снадао у Крајину и Пожешки санджак, јер се Вировитица, са Пожегом и целом т. зв. Малим Визаном рачунала у Крајину (T. Smičiklas, — Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Zagreb 1891., I. p. 35 и II. pp. 74 и д., где је у помену истакнуто, која су ове места снала у Крајину).

²⁾ За ово је особито карактеристичан један писат код Долинећа, из кога се види ово: Против Сепала подигао се тузабе, што хватају и робе, поред других, и Србе турске поданике. Камеларар Рудолфа П. — Фаустин Вранић заговарао их је тада (1590. г.) пред царем, наводећи да они морају тражити себи зареде на оних страним стражмама, на је још додао: „Па шта је за то, ако и Хришћанине хватају, па то су Власи српске вере, да које није мтега, да их хватају (R. Lopašić, — Spomenici. I. p. 161).

¹⁾ Sauerzig, — Ethnographie. II. p. 163—4. и др.

²⁾ Hrvatska Povijest, II. p. p. 52 и 56.

³⁾ T. Smičiklas, — Poviest Hrvatska, II. p. p. 105—106.

⁴⁾ Куршенић у свом путопису од 1530. г. вели, да Срби у западној Босни, које зову Власима и Мартолозима, долазе у те крајеве из околине Београда и Скедерева. Док је реч Влах, као што смо утврдили, означавала перску припадност Срба источној први, докле је омет име Мартолоз означавао његово војничко и ратничко ланинство на Крајину. Угодији положај ових досељених Срба на Крајини од ових староседелца по источној и средњој Босни меткао је већ и Куршенић, а иако не директно. Он на име вели за Србе у источној Босни, које

Турцима служе и ради неверних Турака, који им разорише царство и браћу своју пате, воде краве бојење и прозивају крв хришћанску.¹⁾ На зато и видимо већ ондама у почетку XVI. века, а нарочито под крај тога века и у почетку века XVII., где на позив аустријских генерала и хрватских банава напуштају Турне и прелазе под власт аустријских царева, на слободна хрватска земљишта, да са тога земљишта обрну оружје своје и храброст своју против заједничког хришћанског непријатеља Турчина. Шта више, и сами су често пута понудили услуге своје војсци аустријских царева и хрватских банава, те склопилиши уговоре с њима прелазе у крајеве оне и настањивали се по опустелим селима и градовима хрватским. А особито карактеристично је за наше претке и то, што су они најинтензивније почели се селити у ове крајеве из Крајине Туреке баш онда, када је турска сила била на зениту моћи своје, а Хрватска, како проф. Шинић²⁾ вели, спадала беше „на најниже гране“ — под крај XVI. и прве године XVII. века. Дошли су данас у најодсуднијем тренутку, да у збоји с хрватском и аустријском војском одупру се агресивној тежњи турској на остатак земаља хрватских (т. зв. reliquiae reliquiarum) и на друге суседне земље у Западној Европи, те тако с браћом својом на граници хрватској буду грудобран Европи.

¹⁾ Поужски Срби у писму својом генералу Херберштату у Петрињу (од 1596. г.) изричито вели: „да и како мноштво кривога лати и себикити . . . како да сабјити поганима Турцима . . . да им немо постоје и како иму србије и тираје, да им крајеве краје прозивају, а ми великомо ниво краје прозивати него да секојини крајеве . . .“ (Archiv f. Sl. Phil. XXX., p. 212). Слично види и за Србе Крајинице у Славонији у Stajinama XIX., p. 74. и др. Ту цитоване Халек из Вараждина јавља у Грац (21. окт. 1587. г.), да су неке најодлучивије вође и харалбаше српске на покоскога и накрачкога санџака дошле у Вараждин, с намером да се настане по Хрватској Крајини, те сведочи, да ти Срби крајиници турски већ дуго времена нису хтели с Турцима четовати у хришћанске земље.

²⁾ Hrvatska Porijest. II, p. 52.

Као најстарија српска насеља на слободној Хрватској својимме су крајем XV. века (од 1493—1500 г.) она око *Модруше* и *Витрца*,¹⁾ те из првих година XVI. века у *Отоку* испред *Огулина* и *Хрелима* иза *Огулина*.²⁾ Први су били намењени као погранична стража, а други су имали задатак да уходе турску војску и немо кретање, те хришћанске војне старешине о томе обавештавају. За ову службу добили су касније, декретом цара Фердинанда I. од 24. маја 1540 г., и посебну редовну годишњу плаћу. После мухачке битке већ се сретамо и са већим насељима српским у западној Хрватској. Тако се око 1526 и 1531 г. спомињу прва насеља српска по *Жумберку*, *Мариндолу* и *Бојаницима*,³⁾ ну главна сеоба Српскога Народа у те крајеве догодила се под јесен 1538 г. Сеобу ову извео је бан хрватски Петар Кезелевић на основу повластица, што их је дао цар Фердинанд I. 5. септембра 1538 год. Српском Народу, који се буде хтео преселити у слободне хрватске крајеве. Те повластице издате су на захтев представника народних из јужне Босне — од Гламоча и са Унца, те су они, са великим бројем народа и банга, почетком октобра и. г.,⁴⁾ под војводама и кнезовима својим, као што сам цар вели, сретно преселили у северо-западне крајеве Хрватске и настанили се по *Жумберку*.⁵⁾ То је управо прва већа и организована сеоба Српскога Народа у Хрватску; а током XVI. века, на-

¹⁾ Rad. Lopašić, — Spomenici. . . I. a. 3; Fras, — Topographie der Karstländer Militär-Grenze, p. 293.

²⁾ R. Lopašić, — Karlovac, p. 143.

³⁾ R. Lopašić, — Spomenici. . . III. a. 1, 2 и 17 у додатку; Fras, — Topographie. . . p. 379.

⁴⁾ Акта о томе у тајном бечком Архиву „Hungarica“ окт. и новем. ex 1538. — Цит. Шинић, — Нрв. Порјест II., p. 164 прим.

⁵⁾ Mahar, у својем делу: „Geschichte des Herzogthums Steiermark (VIII., p. 435), које је писао на основу извора прве прете, говори нам, да су неки Срби што дојоше у *Жумберак* (aus Serbien und Ungarn) већ децембра 1538. г., под вођама: Радомом Кнеурлићем и Бојетом Крајинићем, преселили у Крајску.

рочите 1547 и 1597 г.¹⁾ дошло је у те крајеве и још неколико српских ројева. — Сав тај Народ Српски, и ако је био територијално јако одељен од масе Српског Народа, ипак је све до друге половине XVIII. века редовно чувао православну веру, док му Ђенерал Петаци силом не наметну унијатске свештенике, а православном горњо-карловачком владци одузе јурисдикцију над тим крајем, па га тако, мало по мало, након жестоке борбе поунијати, те данас сав жумберачки Срби, којих има око осам хиљада, припадају грчко-католичкој цркви и идентификују се с Хрватима у погледу националног имена.

Повластице ових раних српских насељеника у Хрватској састојале су у овоме: 1. Да су за двадесет година потпуно слободни од сваког пореза и терета. 2. Да не буду никада кметови него војници, те да њихови капетани или војводе, ако скупе под своје заповедништво 200 момака, добијају годишњу плаћу од 50 фор. рајнских. 3. Да све оно што, брени се о свом крупу и рупу, отму од Турака припада њима, осим села и градова, те заробљених војсковођа и других одличних Турака. И најпосле 4. Све што отму од Турака, и док су под царском плаћом, остаће њима, само ће се од овога једна трећина узимати у царску благајну, те ће се употребљавати за откуп заробљених старешина и награде одличних војника.²⁾ — Касније, 16. јула 1544 г., ове су привилегије још више проширене, те су Жумберчани сасвим ослобођени били од сваког десетина, намета, припсе, царине и још су добили право на бесплатно подизање соли из царских солана. Потом царев аустријски Фердинанд II. и III., као и Карло VI., понављајући ове привилегије жумберачким Ускоцима,

¹⁾ R. Lepašić, — Spomenici I, д. 7, и Valvasor, — Die Ehre des Herzogth. Krain, XII, р. 74—77., те ерав. Fras, — Topographie, . . р. 300.

²⁾ R. Lepašić, — Spomenici, . . I, р. 5—6; Czernig, — Ethnographia, . . II, р. 156, и 360 и Fr. Vaniček, — Specialgeschichte der Militärgrenze, I, р. 27.

додали су још понеке повластице и проширили их на све касније досељене сенске и друге Ускоке.¹⁾ — Повластице ове имале су вредност своју све до 1746 г., кад је преустројством Војничке Крајине и њихова важност сасвим изчезла.

Друга по времену и броју важна сеоба Српског Народа у крајеве хрватске, који не беху под турском плаћом, јесте она сеоба, која се, крајем XVI. и почетком XVII. века, извела из Славоније и Босне у данашњу Беловарско-Крижевачку и Вараждинску Жупанију, а овдашњу горњу Славонију. Има по нешто података, да је у тим крајевима било Срба већ и у почетку XVI. века, иу ти су подаци непоуздани, те можемо само претпоставити, да је у то доба заиста могла по која српска породица из Босне, преко Баније и Меславице преселити се у ове крајеве, али су оне по свој прилици брзо се изгубиле међу аутохтоним и из јужних крајева досељеним Хрватима. Поуздано је међутим, да је од 1542 г. налазило се по овим крајевима у војничкој служби и неколико стотина српских жумберачких и других Ускока (мартолоза), који су те године с нарочитом мисијом послати у Крајину Крижевачку, те их од сада сретамо настањене, као сталне пограничне страже: у Иванју, Црквени, Крижевцима, Тополовцу, Паулину Клоштру, Вирју (Проданићу), Копривници и Лудбрегу.²⁾ Нема сумње да су ти Ускоци довели овамо

¹⁾ Vaniček, — Specialgeschichte, . . I, р. 27, и 427. Hitzinger, — Statistik der Militärgrenze, р. 18.

²⁾ Тако је Ратни Савет у Штајер. Грацу 4. маја 1542 г. наредио, да се 400 Мартолоза од жумберачких Ускока одели и спреми за „Крижевачку Крајину“ (Starine XVII, р. 171.) а и. г. јула 4. налазило се је већ поред 100 хрватских и 50 Ускока у Проданићу (Вирју), као и у Стрежи (Паулина Клоштар код Беловара), а у Иванју је од 1544. г. заповедник Марко Томашевић. У извештају о „Крајини Славонској“ од 1555. г. спомиње се као заповедник над 49 коњаника у Лудбрегу Иван Маретич (Онај се око 1540 г. спомиње као знаменити војвода славонских Срба у Турској војсци, па је наскоро прешао са својим четима

и породице своје, те их настанили по околним селима, где им се потомци можда још и данас налазе. Ну главна сеоба у ове крајеве отпочела је тек 1587 г., под надзором кнеза Ивана Пејачић-Паша из санджака пакрачкога (црничкога),¹⁾ а нарочито од 1593 г., када дође у Крижевце и настани се по свој прилици у манастиру Марти, владика „србо-славунски“ Василије из мана-

аустријској војсци у помоћ (Biederman) а у Грацу над 50 ко-
панана Никола Брадач; у Тополову војвода Ратко (Прибег)
са 43 слуге, у Иванћу војвода Понак са 49 слугу, у Коприв-
ници војвода Маргетин са 53 слуге, у Крижевцима војвода
Власев (Naislapa?) са 36 хараџија и војвода Брајан са 34
слуге (Starine XVII. p. 215. и 216). У помену чета на „Сла-
вонској Крајини“ од 1588. г. спомиње се и неки нови војвода
по имену Алекса са његовим повојничким хараџијама (Starine
XIX. p. 4.), а 1560. г. наводи се како је ухваћен неки хара-
џија Вујина, који је пређе био војвода на „Славон Крајини“,
на је пребегло Турцима (XIX. p. 10.). 1562. г. дошао је у Ва-
рајдин турски хараџија Остојан Стопик, са петоро своје
браће, побегавши из турског логора под Мославном (XIX. p.
24.), док је опет 1586. г. војвода у Св. Петру (Чаргету?) Никола
Ожеговић повео у боју неки хараџија Остоју, који је пре
тога био војвода у Цркви, на после побегло Турцима и по-
стао заповедник у Врховцима. У исто доба био је војвода
српски у Копривници Иван Станковић, а у Иванћу Петар
Остојич, који се особито одликовао у битци са Ал-Бегом под
Иванћем, док је опет војвода Петар Хасановић од Иванћ
Каштра, који је по свој прилици недавно тамо са народом до-
селио, могао да му се даде извесна војна служба на Крајини
(XIX. p. p. 50., 51. и 53.). — Према томе М. Грбић нема право
кад каже: „1586—87. надују прве, старе српске насеобине у
Варајдинску Крајину“ (Карловачко Властичанство, I., p. 187.).

¹⁾ Овога Ивана, заједно са женом и децом, те још других
100 људи и деце, заробила су аустријски војводи обзбурара
1586. г., приликом напале њихове на Сврач, кад су опустела и
попалена многа села у његовој околини, па је тај кнез већ
тада обехо заповеднику војске Халеку да ће пренећи на ону
страну и много осталих народа. Он је зато постао војводом у
Цркви и лета 1587. г. добио дозвољу, да се војводом Ни-
колом Ожеговићем из св. Петра походи Српске Ускоче у Шта-
јерској, који су још 1555. г. за цара Фердинанда I. тамо наста-
њени и имали своје дворове око Марбурга и Пруја (Starine

стира Ремете (Ораховице) у доњој Славонији.²⁾ Он је
био као нека гаранција православног Српском Народу,
да ће му слободно бити исповедати веру православну
и под католичким владарима тих земаља, те је следе-
ћих година управо нагинуо селити из Славоније у потоку
Варајдинску Крајину све у великим рејенима по неко-
лико стотина и хиљада душа.³⁾ Ова насеља⁴⁾ знатно су
повећана почетком XVII. века, а нарочито 1600. 1604,

XIX. p. p. 49. и 54., те сав. XVII. p. 214.). — После тога по-
хода отинао је кнез Иван Пејачић-Паша у Славонију и одande
извео 12 српских породица, које су већином око Копривнице
почетком октобра 1587. г. настаниле се (Star. XIX. p. 54.). У овој
сеоби има података и у Двор. Ратном Архиву у Бету, Windica
из 1588. г. и даље. — Цит. Dr. Haul, Сеоба Срба у Хрватску
и Славонију, p. 6.

²⁾ Dr. Biederman, — Serben Ansiedlungen in Steiermark und im
Waraadiner Grenz-Generalate, p. 42. и сав. p. 5. — Ово је дело
из многа питања управо извор, јер је израђено на основу мно-
гих необјављених аката из краљских, штајерских и других архива.
Расправу ову прерадио је српски др. Павле Надеждин у „Стра-
чанину“ за 1888. г. Види даље: Starine XIX., p. 67—68. и сав.
Dr. Krasich, — Овие Манасти. Ораховице, p. 8., те B. Loračić, —
Sremceni I. a. 142.

³⁾ Само 1568. год. досељено је онамо преко 3000 српских
душа и настано око Поганца, Иванћа и Ровишта; а 1622. г.
присели је опет оно 3000 Срба из Славоније у ове крајеве. —
Поштом нових података о тим сеобама налази се и у недавно
изашлој расправи Dr. A. Ивана: „Сеоба Срба у Хрватску и
Славонију“, Ср. Карловца 1909., p. p. 22—28., 30—31., 35., 37.,
52—53., etc.

⁴⁾ У Штајерском Земалском Архиву у Грацу налазе се
многи подробици извештаји о овим насељима Српског Народа,
у којима су забележени не само имена него и породична имена
досељеника, као и села ова из којих се доселили и у која се
услили, те је могуће спорно тачно установити за врло многе
породице српске у тим крајевима кад су се и одакле су се до-
селили и где настањени; а моћи ће се протумачити и настани
и порекло многих нових села у крајини овим (Сав. Starine XIX.,
pp. 68—80.). — Ове податке у неколико попуњују подаци из бечких
архива, што их је објавио Dr. Haul у својој расправи: „Сеоба
Срба“, p. p. 22—28. etc.

1608, 1609.¹⁾ 1622 и 1637²⁾ те око 1642 г., када дође у ове крајеве и митрополит босанско-лички Гаврило Пређевић³⁾ са много народа, из доњег Поуља и око Уица у Босни, и великим бројем калуђера из манастира Рмца и Моштанце,⁴⁾ који донесоше са собом многе књиге и утвари црквене. Осим ових главнијих било је током XVII. и XVIII. века, а нарочито за ратова аустријско-турских од 1683—1699 г.,⁵⁾ од 1716—1718 г. и 1737—1739 г., много омањих сеоба — појединих породица и читавих села.... А и ове сеобе биле су већином из Босне и провинцијалних крајева Славоније, јер, као што већ споменусмо, народ наш тешко је подносио кметска живот и спахијску управу, па је бегав у Крајину.

Сви они досељеници у „Славонску Крајину“, од које је постојао Варајдински Бенефатат, врло су радо ту примљени били, јер су, како значајна акта тврде, сви они махом одлични људи и храбри војници били, а прилично и богати, те су са собом дотерали много хиљада крупног и ситног блага.⁶⁾ Они су већ у Турској

организовани били као војнички народ, те су под условом да такови остану и дошли у ове крајеве, а обећане су им и многе друге почастице.⁷⁾ Кад су међутим поједине спахије, на чија су земљишта они настањени били, почели захтевати од њих да их признају својим господарима и обављају им кметске дужности, одбили су они то одлучно, позивајући се на дата им обећања и царске почастице. Па како су царски бенефатати штитили Српски Народ и, позивајући добро његове војничке врлине, свим силама настојали да тај народ остане слободан под управом аустријских војених власти, долазило је често пута до врло оштрих сукоба између хрватских сабора и аустријске владе, док најпосле 5. октобра 1630 г. издаде цар Фердинанд II. позната „Statuta Valachorum“,⁸⁾ којима се коначно уредише војнички и грађански одношаји Српског Народа у Славонији.

¹⁾ Шта нише, поводом 14. зак. чл. од 1604. г. наложено је, да сви Срби, који су недавно населили се на добрима епископа загребачког, грофовца Зринских, спахија Bersky, Rogan и др. имају и даље потпуно слободни бити како од пореза тако и од сваке десетине, јер не спадају ни под једнога спахију, него под војничку власт у Граду, па се могу слободно служити и наплатницима, тумацима и риболовцима. — Осим овога расправљају и многи други зак. чланци о нашем народу у овим крајевима. Тако напр. 9. од 1608. 39. од 1613. 32. од 1618. 24. од 1630. 33. од 1635. 51. и 53. од 1638. 46. и 47. од 1647. 31. од 1649. 89. од 1659. који су махом тражили, да се Срби као кметови подвргну бископској управи и спахијама на којим су земљишту настанили; а зак. чл. 40. од 1635. 90. од 1659. 64. од 1681. и др. нарочито захтеваху: „Valachorum privilegia cassentur“. Ни све то не поможе, јер су царски аустријски штетници потребни им Српски Народ, који икако није хтео о кметству ни да чује, па су привилегије тога народа и даље потврђивали и у крвности одржавали (Тако цар Фердинанд II. 15. нов. 1627. и 5. окт. 1630.; Фердинанд III. 22. авг. 1642.; Леополд I. 12. фебр. 1659., Карло VI. 16. априла 1711. и 2. фебр. 1737.; Марја Терезија 2. децембра 1742., 13. септ. 1745. и 16. окт. 1761. г.).

²⁾ Код Czernig-a, Ethnographie II. pp. 365—372, Vaniček-a, Specialgeschichte I. 85—93, Schwickler-a, Geschichte der österreichischen Militärgrenze, pp. 17—20, T. Smičiklas, Poviest Hrvatska II. p. 141—147, и др.

¹⁾ Dr. Nilles, — Symbolae II. p. 733, 703; Arkiv IX, p. 320—321., R. Lapsie, — Spomenici I. pp. 5—6, 323. и др. Сав. Czernig, — Ethnographie III. p. 161. и чл. под насловом: „Die sogenannten Wlachen im Warasdiner Generalat (Auszug aus der „Species facti über das Kloster Marča und die Serbische Nation, die man im Kroatien Wlachen nennt“)“. Има доста података и у регестима из архива, па крају III. евојее.

²⁾ Dr. Ivanč, — Сеоба Срба, p. 52—53, 62.

³⁾ М. Грбић, — Карловачко Владичанство, I. 173. и 206., те сав. код Nilles-a, — Symbolae II. pp. 710., 744. и 745.

⁴⁾ У овозним црквама код негдашњег манастира Марче нашао сам знатан број старих штампаних и рукописних Србула, које су по гласу записа некад припадале манастирима Рмцу и Моштанци. — Осим тих књига, као и многих других из тога краја, изаћи ће у „Историјском Зборнику“ Срп. Краљ. Академ. Наука у Београду.

⁵⁾ Мославци, а наиме села око Вуковића, Ступоваче, Бриљани, Пашајана и Милеушине, населио је са Србима за овог рата, у мају 1690. год., генерал Кампара (Dr. Ivanč, — Сеоба Срба, p. 96.).

⁶⁾ Види „Starine“ XIX. p. 49., 59. и 68—80.

војској Крајини, која постаде сад посебан политички териториј.¹⁾ подвргнут војничкој управи у штајерском Граду. Тако сав Српски Народ у тим крајевима постаде царски крајишник са извесном унутрашњом самоуправом, којој су на челу стајали кнезови и суди, које је народ сам бирао по прастаром демократском обичају своје; а тиме је уједино први пут алкопом уређено унутрашње устројство у Крајини, које је затим проширено и скоро неизмењено остало у целој Хрватској Крајини све до првих деценија XVIII. века.

Трећа насеља српска по хрватским крајевима, који не беху под Турцима, јесу она око Гомирја и Српских Моравца, Карловаца, Огулина, Плавског и Оточа, од којих касније, заједно са Јумберчанима, основана би Хрватска Крајина или Генералат Карловачки *vis à vis* Славонској Крајини или Генералату Вараждинском. И ове насеобине падају у главном у исто доба, када и оне по Генералату Вараждинском, а на име под крај XVI. и у првој половини XVII. века. Истина има података, да су око Гомирја и по врлетима кавезским (у Јасенку), већ око 1536 г. насељени се неки ројени српски, који су како изгледа 1557 год.²⁾ подигли и мали манастир око Модруше или у самом Јасенку, који почетком XVIII. века би прештеи у Гомирје,³⁾ али о

¹⁾ Dr. Štamaš, — Hrvatska Povijest II. p. 100. и др.

²⁾ По једном извештају о трупу на војску у Хрватској и Славонској Крајини од 1555. год. спомени се, да је у то доба примљено и шест нових укупних касета (војвода) у Хрватској Крајини, од којих је сваки запоседао над 200 момака, те је зато имао годишњу наћу од 50. зор. (Štamaš XVII. p. 217.). Према томе могао би се закључити, да се доста народа нашег и у том крају насељило, где су калуђери који с њим прешоше подигли и манастир себи, која је касније пренесен у Гомирје. О православном манастиру на Модруши спомиње Fris, — Thorogstapfe, p. 117., а у гомирском дијалекту забележено је, да је манастир подигнут 1557. г., међутим поуздано се зна, да је на данашњем месту подигнут тек 1602. г. (Грбић, — Кара. Владичанство, I. p. 22. и 180.).

³⁾ Ово је прештеио савским могуће. Сличан се случај догодио и почетком XVIII. века. 1715. г. подигао је јеромонах

свему томе немамо поузданих података. Поуздани подаци о насељима нашег народа у тим крајевима, према данашњим резултатима науке, потичу тек из последњег деценија XVI. века, а најме од 1596—1600 г. У то доба превели су аустријски војени заповедници Левокић и Виндшпирец, са савским касетанима Работом, Франколом и другима, знатан број Српског Народа из Даламације, са реке Крке и од Кисе, те га настанили по пустим добрима грофовца Зринских и Франкопића око Гомирја, Врбовскога и Моравца. Она насеља умножена су 1605 год. са Српским Народом од Острошца из Босне. Ту сеобу, по споразуму с народним пријани, извео је царски војсковођа Кица, који је и 1607 г. довео у те крајеве још неколико српских породица из турских крајева. У гомирски дијалект настанили су и 1632 г. многа Срби, који су тада доведени били из котара Цазинског — у северозападној Босни.⁴⁾ 1609 год. ступили су лички Срби у преговоре с аустријским властима,⁵⁾ те је један знатан део из околине Рибника (код Госпића) скочио и поубијао неке Турке, на се

Василије Пожмад, са другом Гаврилом, мали манастир Кутиницу на снажијском земљишту код села Кутине, под планином Гарић у Мославина, а после 30 г. напустише тај манастир и Гаврило с другим калуђерима 1745 г. доби дозволу, да може саградити манастир на крајинском земљишту код села Бриљанаца, те га и сагради на том месту и по селу прозва Бриљаштем (Види моју белешку о томе у „Богос. Гласнику“ XIII. p. 109—111.).

⁴⁾ Види о свима овим насеобинама Српског Народа код R. Lorašić, — Spomenici I. s. 165, 168, 169., 170, 205., 206., 207., 209., 215., 217—221., 231 и 236., те сав. M. Грбића, — Караов. Владичанство, I., pp. 28—48., и др. Ивића, — Сеоба Срба, pp. 29., 30., 35., 36., 39., 55. etc.

⁵⁾ A. Theiner, — Vetera monumenta Slavor. merid. II. p. 103. А и нешто раније (1605. г.) такође су уговорили неки Срби из Лике са аустријским војеним заповедницима о свом пресељењу на слободно хрватско земљиште, те их је тада касетан савски Франколо врло симпатично препоручио, изјавивши да су они вазредно врли војници, те да су управо они Турцима Личу до сада одржали (R. Lorašić, — Spomenici, I., p. 266.).

затим преселио и настањено око Врлога и Бриња.¹⁾ У исти крај населило се понешто српских породица и 1611 г. из Подланича. А око Лучана и Водотеца или Прокика настањено је сељски капетан Херберштајн 1637 г. много Српскога Народа такођер из Лике. У Плашки и око њега настањени су Срби у главном 1609 г. под кнезовима Ридојем Ђубинићем, Петром Тадешиковићем и Паулом Јазићем, а за тим су та насеља повећавана новим рејенима нашега народа из Лике и Крбаве 1610, 1611 и 1612 године. Број ових досељеника српских умножен је новим насељима од 1639 год. из Петрова Поља и од 1642. 1655 и 1666 г. од Коренице. Дубрава и Пошкве код Огулина насељени су 1658 г. са Србима из Усоре у Босни; а из тога краја досељени су у исто време и они код Карловца — у Требињу и околини. Најпосле и сва српска села око Оточа насељена су народом ишним из Усоре, који је ту настањен по одредби цара Леополда I. од 27. јула 1659 г. да обрађује пусто Гацко Поље и чува Крлјину од Турака...²⁾

И за све ове досељенике тврди се у званичним извештајима царских заповедника на Крајини, да су³⁾ одлични људи, добро одевени и богати у свему, те да ће напредно послужити царским интересима, јер добро познају ови терен, а уз то су напредно одлучни и храбри.⁴⁾

¹⁾ Ваља нагласити, да је под крај XVI века из Босне и Херцеговине почео се народ наш највише посматрати посебно у складу са успона војводе Грдица у Херцеговини (1597. г.), који је читавих шест сајача подигао и многог народа Турцима задао (Види о томе у Годишници Николе Чушњака књ. I. р. 81. и сл.).

²⁾ За сва ова насеља види податке у R. Lepasić, — Spomenici I. s. 263., 268., 277—279.; II. 4—9., 29., 38., 123., 125., 130., 132., 140—142., 144., 150., 153., 154., 156., 157., 167., 180., 182., 183., 188., 189., 190., 192—193., 199., 218., 220., 234., 235., 236., 245. и 271., III. 170. — Karlovac, p. 146. и прим. 163. Вијешће од 1873. р. 342., Fras. — Topographie, p. 129. и 278., те сав. М. Грбић, — Карловач. Владичанство, I. pp. 49—70. и Dr. Ниша, — Сеоба Срба pp. 36, 39., 41., 42., 44., 48., 58., 62., 63—69., 73., 76—81., 84—86., 92. и 95.

³⁾ Тако нпр. надвојвода Фердинанд у једном писму своје грому Зринском од 1605. г. спомиње гошварске насељенике као:

Стога је и овде било великих натезања између војничких власти и грофов Зринских и Франкована, на чијим се добрима многи Срби насељени били. Грофови су хтели да им Срби кметови буду, а они су снага одлучно изјављивали, да ће пре Турцима се повратити него што би грофови признали за своје господаре и подаргли се њиховој власти. Војене власти потпомагале су за то и штитиле Србе, те им дали сличне попластине, као и ошима у Жумберку и Вараждинском Бенералату; а Гомирци, који су за четирогодишњу војничку плаћу своју отпустили¹⁾ од грофов Зринских своје земље, добили су још и нарочите привилегије, те су поред 200 фор., што су их редовно сваке године добивали на прах и олово (по одредби надвојводе Фердинанда од 4. септ. 1605. г.), ослобођени били од сваке царине и цestarине на свима цестама и пролазима од Реке до Загреба. Ну најважније је то, што је и њима, као и Србима у Вараждинском Бенералату, узакоњена њихова унутрашња самоуправа, под старим изборним кнезовима и судима својим, те је на то издана и посебна привилегија 19. октобра 1666. г., коју су и каснији царски потврђивали.

— Тако дакле, већ из овог кратког прегледа српских насеља по крљевинама хрватским, који не беху под турском влашћу, доста јасно видимо како је сав Српски Народ, који је у XVI. и XVII. веку доселио се из Далмације, Херцеговине, Босне и Славоније у Вараждинску и Карловачку Крајину, са Жумберком, — војнички и грађански прилично потпуно организован био, па је ту организацију уз извесне модификације и овде задржао, а сад ћемо још само нагласити, да је сав тај народ ишним а још једну организацију, која га је целокупног обухватала и у царском јединству држала. То је била прикљено-религиозна организација, којој је на челу од

„als zimbliche anzahl seiner angesehenlicher Wallachen sambt ieren Weib und Kinder“; док капетан сељски већ из ове, што се 1609. г. насељено из Југе око Врлога: „Die leith sein wohl bekent und an vieh und andern reich“, и т. д. и т. д.

¹⁾ R. Lepasić, — Spomenici II. s. 185.

1595 год. био марчански владика, који је у дипломата пећских патријарха називан епископом „западних страна“,¹⁾ у парским декретима „владиком савијеничким“,²⁾ а у нивским булама „епископом платејским“,³⁾ док га је међутим народ наш у прво време називао „владиком ускочким“⁴⁾ или „вратанским (крајинским)“, а касније „марчанским“.

Из овог прегледа наших насеља по Хрватској видимо смо још и то, да су Срби пећином по пустињим хрватским селима око крајинских градова настањени, а све пограничне земље око Илове, Саве, Куне, Коране и испред јужних огранака планине Капеле, које беху отворене турским провазима, биле су сасвим пусте; њих су населили Срби, турски крајиници и кметови, тек у време ових великих ратова аустријско-турских од 1683—1699, 1716—1718. и 1737—1739 г., уставивши претин Турака и притекавши у помоћ хришћанској војсци. — Стију Срба у Хрватској пре ових ратова могло је бити око 2000 кућа, које су тада обично бројале по 8—10, а по каткад и по 25 и више душа,⁵⁾ што је за оно доба био врло велики број, кад се узме на ум, да у целој

¹⁾ Синдрелје пећских патријарха овим владикама назива се у нештампаној зборци Јоанићиневој, која је сада власништво Југосл. Академије у Загребу.

²⁾ Dr. Nilles, — Symbolae, II, pp. 137—144, те сразнај расправу истогa писца: „Über die griechisch-katholische Bistums-Synodus“, у делу „Zeitschrift für kath. Theologie“, Innsbruck 1884.

³⁾ Dr. Nilles, — Symbolae II, p. 717, и др.

⁴⁾ У парохиј. цркви у Гор. Срединама, код Беловара, нашао сам једно дело рукописно четворјезично, које је написано 1622. год. Јан Петар, син војва Радослава из Бачке, у селу Повељну (то је сад селиште Гор. Средина, код „града“ Тополина „дан аустријског епископства у Бачкој“). — Јавио се то четворјезичноме излази у Епископској Библиотеци у Накрапу.

⁵⁾ Види многе новине кућа са бројем душа у Starinaма XIX, pp. 68.—74. — Ну већ една у почетку рата, после друге опсаде Беча (1683.), тај се број јави умножио, јер харизмат Леополд гроф Калонић, у једном свом извештају у Рим од 21. октобра 1686. г., вели: да свиднички епископ има под својом влашћу преко 40.000 душа (Dr. Nilles, — Symbolae, II, p. 716.).

тадашњој Хрватској није било више од 3000 кућа, које су порез плаћале, а у то време (1584 г.) само куће епископских крајиница беху слободне од пореза. Те епископске куће, како нам сведочи сам Ратни Савет у Грацу (6. сент. 1632 год.)¹⁾ давале су редовно преко 1000 момака царској војсци, који су Монахија од велике користи били, а у случају ратне потребе давао је тај Епископ Народ цару већ у почетку XVII. века и 4—5000 хрватских граничара.²⁾

Тако је у главном било стање Српског Народа у Хрватској до друге опсаде Беча (1683 г.) и велике сеобе Срба у новоосвојене Угарске, Славонске и Хрватске крајеве, када је и сам патријарх пећски Арсеније III. Чарнојевић са много хиљада душа³⁾ из источних

¹⁾ Starine XIX, p. 76.

²⁾ У безном Рат. Архиву Windica, ex 1620, pp. 51., 52. и 64.; Croatia ex 1620, pp. 70., 71. и 90. — Цит. Dr. Nilles.

³⁾ Сам патријарх Арсеније у једној својој молби цареву дворцу од марта 1708. г. изјавио је, да је с њиме прешло много хиљада Срба (Види ту молбу у целини отштампану у мојој расправи: „Како се поступало са епископским молбама на бесправу двору“ (Књига Матине Српске бр. 18.), pp. 12—30, и 45—73.); али треба знати да су у исто време, као и неколико година пре и после тога, непрестано прелазиле под власт аустријску, а нарочито у Хрватску и Славонију, хиљаде и хиљаде Српског Народа из разних епископских крајева на Балканском Полуострву. Све те сеобе заједно, јер су догодиле се скоро у исто време, а на њима је време великог аустро-турског рата од 1683—1699. г., назване су великом сеобом Српског Народа, и ако се често пута под тим именом, као најзначајнија, истинита само она под патријархом Арсенијем. — Напомена кр. држав. одветника: „да и какот сеоби „српског народа“ на подручје ових Крајевина не вјерује ни сам разјешњивач Ратис Руварац“ (Оутуж. p. 16.), сасвим је неоснована и неистинита. Г. државни одветник сигурно је прочитао само наслов расправе архимандрита Рувара: „Одломци о грозу Борбу Браковичу и Арсенију Пријојевићу патријарху, с три издата о законској великој сеоби Српског Народа“ (Београд 1896. г.), на је из речи „такозвана“ изнео, да покоји први историчар наш није веровао у сеобу Српског Народа у ове крајеве. Међу тим, да је прочитао ту књигу од 63. на до 164. стр. јасно би се уверио, да архимандрат Руварац не само верује у ту сеобу, него да је читаво три расправине

и јужних крајева српских дошао (1690 год.) у Срем, Славонију и јужну Угарску. У исто време насељени су и сви до тада пусти погранични крајеви Хрватске. А када је с Карловачким Миром, од 26. јануара 1699 г., скоро сав данашњи териториј Хрватске и Славоније (осим доњег Срема, неких пограничних градова на Сави и нешто земаљишта на доњем Пољу) опет дошао под власт аустријских царева био је већ на њему Српски Народ у знатном броју настањен. Професор Шишић пише, да је сада све то новоосвојено земаљиште „тек по старом имену било хрватско, иначе понавјнише опустошено и насељено највећим дијелом страним елементима, у првом реду Србима“¹⁾ на додје: „Макар да је сва

нашело о премјену сеобе, о броју пресељених душа Српскога Народа и о начину како је та сеоба изведена. Он и сам тврди да је народ преселио тада у ове крајеве, само пориче да је био онако велики број као што се то дотле обично узимало (до 3 милијуна) и да је народ добровољно и на позив царев преселио, него тврди, да је то морао учинити силном околности, бојећи се за егзистенцију своју, пошто је аустријска војска, којој се он устанком својим придружио, на свима крајевима од Турала силно потискивана. Даља његова поставка, да су Срби у „Угарској“ били „послани гости“ није основана, те су је прокритиковали и прилично сважно обескрили други историчари и писци наши, а нарочито: Милутин Јакшић („Природа прелаза Срба у Угарску и привилегије“ у Летопису Матице Српске, кн. 206.), Гига Гершић („После десетог година“ у Делу из 1898. г.), Александар Протић („Наши модерни историчари“, Београд 1900.) и Јован Н. Томић „Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима“, Београд 1902. год.).

— У то још не треба заборавити, да Гуварач говори само о сеоби Српскога Народа под вођством патријарха Арсенија III. Чарнојевића у Срем, Бачку, Барању и источну Славонију, а великог пресељена Срба у Хрватску и западну Славонију и не дотиче се. Међутим баш у те крајеве, у исто време, насељено се велико Српског Народа из пограничних турских земаља, да је нар. Леополд I. 1700. год. позвао стазеке и редове хрватске, да одреде вољно је тога народа тамо сувишно, на да се отуд пресели у Славонију и у Угарску (R. Lopačić, — Sprotniški, III, p. 175.), те је абдула насилје тога народа доста и пресељено у Срем и Славонију.

¹⁾ Hrvatska Povijest, II, p. 127.

сила Хрвата оставила тијеском XVI. стољећа угрожену своју домовину, одселивши се у Угарску, Аустрију и Моравску, а оставивши иза себе неке крајеве (нарочито личко-крбавске и Пољује) готово сасвим пусте и празне, ипак бијаху Хрвати и сада главни елемент у земаљи. Уз њих сједе многобројни досељеници из турскога доба, а страном из доба њемачке превласти. У првом су то реху Срби, који населише већим дијелом сну Војничку Крајину, Славонију и Срем. У оним странама гђе никад нијесу владали Турци и гђе није било Војничке Крајине (као у Загорју и јужно од Загреба до Купе) није било ни Срба“¹⁾

— Границе данашњих краљевина Хрватске и Славоније мењале су понешто Пожаревачким Миром од 21. јула 1718 год. и Београдским Миром од 18. септембра 1739 год., а коначно су утврђене овако како данас стоје Свиштовским Миром од 4. августа 1791 године. Сваком том приликом усељавало се знатан број нових српских досељеника из разних српских крајева на Балканском Полуострву, а понешто народа нашег досељено је овамо и током XIX. века; ну све ове сеобе ни из далека не могу се упоредити са онима, које су се збиле под крај XVII. века. Та насеља српска у Хрватској и Славонији била су већ онда тако јака, да су много наменула стични карактер тих земаља и полагану почела утицати на стварање и развијање нових политичких и културних одношаја; а ти Срби излажући се са браћом својом Хрватима, често пута и многим крвавим жртвама, за слободу своје домовине, излагали су се уједино и за интегритет и непријек целе монархије. Безбројна признања и похвале аустријских царева и њихових војсковођа и данас су

¹⁾ Ibidem p. 155. — А професор Јарнх у свом делу: „Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga“ рекао је: „Мноштво старосједилаца хрватских испод Купе и Уне пресељ се што даље на sjever међу Саву и Драву, што изван граница домовне по sjeverozapadnoj Угарској и по Аустрији. Њихова мјеста заузеле су тим бјегунци и ускоци српски (p. 6.).

нам још сведоци оних великих заслуга нашега народа за дом владалачки, Монархију, па и читаву Европу, као што нам се ласкаво признаје у тим документима....¹⁾

Као што смо већ напред видели да је сав народ наш, кад је током XVI. и у почетку XVII. века из Турске Крајине прелазио у слободну Хрватску, долазио овамо не као безглави бегунац и бескућник, већ као угледан, богат, војнички, грађански и црквено организовани народ, који је обично прво уговоре склањао са царским заповедницима на Крајини, па тек онда дизало се против Турака или потајно се оданде уклонно и овамо прелазило, — тако је исто било и са народом нашим што је у грдним масама под крај XVII. века долазило овамо.

На позиве и разна обећања цара Леополда I. од 6. септембра 1687,²⁾ 1688,³⁾ и 6. априла 1690 г.,⁴⁾ као и на многе друге позиве и обећања царских ђенерала⁵⁾

¹⁾ Има тога доста и код Вашичеа, — *Specialgeschichte der Militärgrenze*, као и код министра Баргентајна, — *Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der . . . illyrischen Nation*, етнографска аустројанска Церинга, — *Ethnographie*, etc. те и код многих других писаца, а нарочито по бечким и нашим архивима. А предло је за то погледати и дело: „Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen, Wien 1854, које на читавих 340 стр., на основу документарних података, говори само о тим нашим крвавим заслугама; док су у Српским Народним привилегијама и њиховим потврдама, што их добивасмо од Леополда I. па до Јосифа II, та дела и заслуге отаца наших не само симпатично приказана, него управо сјајно прославирана.

²⁾ T. Smidkiss, — *Dvjestogodišnjica*, I, p. 124.

³⁾ Engel, — *Geschichte von Serbien und Bosnien* nebst einer Fortsetzung der Denkmäler ungarischer Geschichte, Halle 1801, p. 484.

⁴⁾ Csaplóvics, — *Slavonien und zum Theil Croatia*, II, p. 28—29, Рајна, — *Историја разних славенских народа, најмаче Болгар, Хорватов и Србана*, В. Бичић 1795. IV. Прибављени pp. 375—378. и др.

⁵⁾ Rüder, — *Des Markgrafen Ludwig Wil. v. Baden Feldzüge* II, p. 115. и 126, Engel, — *Geschichte von Serbien*, p. 484. etc.

подигао се многи Срби по Босни и Србији против Турака и придружише се, са многбројним четама својим, аустројанској војсци, која помоћу тих чета продоре дубоко у старе Српске Земље и поврати Турцима у самом Цариграду. Али кад је прени војсковођа аустројански Луудевит Баденски привремено напустио бојно поље, а храбри и мудри ђенерал Пикомини умро, изненаси ратна срећа аустројанску војску на Балкану и она мораде врло брзо повлачити се пред Турцима ближе Дунаву и Сави. Многи одлични Срби, заједно са својим патријархом Арсенијем, владикама, калуђерима и свештенством, силно су били компромитовани пред Турцима, што су подигли Српски Народ — турску рају на додашње господаре и придружили се појци Ђесарепој, па су морали и сами поначити се заједно са аустројанском војском пред Турцима, јер криве сече свију Срба, који донадоше Турцима у руке, после узмицања аустројанске војске, па и поред уговора¹⁾ да и сви они, заједно с аустројанском војском могу слободно ићи, јасно им је показивала какова их судбина чека, ако остану у земљи и допадну Турцима у руке. Зато и видимо патријарха, са осталим главарима народним, где се као савезник аустројанског ђесара с његовом војском 1690 год. све више сеперу поначи.²⁾ А када ту сазнаше народни врхари наши, на основу познатог листа цара Леополда I. од 6. априла и. г., и умених слободна, да ће аустројанска војска поново с много јачом снагом ударити на Турке, и да има одлучну намеру прогнати их из свих Балканских Земља, тада се они скупише 18. јуна и. г. у Београду на збор,³⁾ да се договоре како ће и под влашћу римокатоличког аустројанског цара, — коме су они до сада само савезници

¹⁾ J. Hammer, — *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Bd. III, p. 839.

²⁾ Сви ови одношаји најбоље су приказани у студији Јована Н. Томића, — *Десет година из историје српског народа и крвке под Турцима* (од 1683—1693. год.), Београд 1902.

³⁾ Види закључке тога збора у *Летопису Мит. Српског*, кн. 181., pp. 5—12.

били, а од сада ће добровољно и поданици бити, — свој српски и православни народно-црквени организам сачувати и слободан му разитак осигурати. Стога су и послали са тога збора свога пуномоћника епископа јенопољског Исаију Ђаковића да у Бечу, у смислу обећања у царским и генералским позивима истакућим, предложи двору посебне жеље Народа Српског и затражи гаранције на главне тачке њихових народно-црквених захтева. . . .

Народни представници тражили су тада на првом месту, да им се осигура слобода православне вероисповести и потпуна народно-црквена аутономија на челу с архиепископом српским, кога ће бирати српски Народни-Црквени Сабори. Овај захтев истакали су преци наши том приликом на прво место стого, што су из ранијих поступака са православном Црквом под влашћу апостолског краља угарског јасно се уверили, да им вери највећа опасност прети, на су за то пре свега тражили позитивне и јасне гаранције, за потпуну слободу православне вере и њених представника, у царској потврди народно-црквене аутономије, која је имала уједно да буде чувар и народности српске, као и заштитник свега Српског Народа под влашћу аустријском.

Монархији баш тада били су ванредно потребни храбри српски устаници на Балкану, као и они по угарским и хрватским земљама, па је цар Леополд I. врло љубавно примио депутацију представника Српског Народа под вођством владике Исаије Ђаковића, и одмах све њихове захтеве прихватио, те 21. августа 1690 г. издао Српском Народу, по свима крајевима који су већ под његовом влашћу, као и по онима, која ће му у будуће евентуално припасти, свечану привилегију, у којој се гарантује потпуна слобода православне вероисповести и јединствена, за сва Српски Народ, народно-црквена самоуправа, на челу с архиепископом кога ће бирати Српски Народни-Црквени Сабори.¹⁾ Тиме је одмах

¹⁾ „Ut juxta Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Rationum consuetudinem, ac normam veteris Calendarii libere conservemini,

на првом кораку обновљена и под аустријском влашћу законитим путем призната унификација свега Српског Народа православне вероисповести у једној јединственој народно-црквеној организацији, исто онако као што је и под Турцима била. Овај чин био је и остао је од неizmjerne важности за сву даљу судбину Српског Народа у Аустро-Угарској Монархији!

Ну иаде аустријских власти и Српског Народа, да ће бар све српске земље на Балканском Полуострву ослобођене бити од Турана брао су се изјавили, јер не само да аустријска војска није могла напред, него је сваком даном све више северу потицкивала, док најпосле под јесен 1690 г. не изгуби и сам Београд, а с њим и последњу стону земље с оне стране Дунава и Саве. С аустријском војском пређоше тада Саву и Дунав и многобројни устаници српски са својим породицама у Срем, Славонију и Угарску. Све ове земље потпадале су тада под Угарску Дворску Комору, која је почела и са Српским Народом, као и са осталим неспривилегованим народима поступати. Стога патријарх Арсеније, са представницима свога народа, посла поново посланике царском двору у Беч с молбом, да их цар заштити код данаш им привилегија. И цар Леополд издаде одмах 11. децембра 1690 г. заштитну потврду поменуће при-

et prout hactenus ita et deinceps a nullis Ecclesiasticis, vel Saecularibus Statibus ulla officium molestia“.

„Licetque vobis, inter vos, ex propria facultate, ac Natione et lingua Rasciana constitutere Archi-Episcopum, quem Status Ecclesiasticus et Saecularis inter se eligit“.

„Ipsae Archiepiscopus liberam habet facultatem disponendi cum omnibus Orientalibus Graeci-Ritus Ecclesiis verbo, sicut hactenus, Graeci Ritus Ecclesiis et ejusdem Professionis communitati praeesse valeat, et propria auctoritate Ecclesiastica, vigore Privilegiorum a praedecessoribus Nostreis, divis quondam Hungariae Regibus, vallis concessorum, in tota Graecia (заправо т. аа. Југославија или Македонија и Албанија), Rascia, Bulgaria, Dalmatia, Bosnia, Jenopolla et Herzegovina, nec non in Hungaria et Croatia ubi defecto existant et quatenus et quandiu Nobis universi et singuli fideles et devoti erant, facultate disponendi gaudeat“

вилегije од 21. августа 1690 г. У тој потврди јавља цар свима представницима римокатоличких црвених, те својих војничких и комерских власти по *Угарској, Далмацији, Хрватској, Славонији* etc. како је високољиком Српском Народу по наведеним земљама, који је добропононо признао и признаје власт његову, издао 21. августа и. г. нарочите повластице, на свима тим властима препоручује и налаже, да сав тај Српски Народ припоклаше персониности, не само не узнемирују којеквалих потраживањима, него напротив помажу га и штите у уживању дарованих му поластица и права.¹⁾

Али, и поред ове царске заштитне дипломе бивало је подоста представника црвених и државних аустријских власти, који су крилава права и повластице Народа Српског, те на поновну притужбу патријархову издаде цар Леополд 20. августа 1691. год. нову привилегијалну диплому, у којој се понављају све до сада дароване повластице, с обзиром на народно-црквену аутономију Срба под влашћу аустријском, и још нарочито наглашује, да су сви Срби православне вере не само слободни од свакога десетина и тешког пријавља војске на зимске станове (т. зв. *укопачавања* — „*militaria quarteria*“).²⁾ него да

¹⁾ Жефаровићено издање српских народних привилегија у списано-српском преводу (Беч 1745. г.), под насловом: „*Привилегије свиме славеном Императору Австрола. Имперу и Карлу цесареви славеном царици: такође и њих царственом царицици Марији Терези славеном народом Славне Римског...*“ *државима и потраживањима* од 21. августа 1690 г. 1743. г., р. 16—17. — Уједно имаи при руци, поред латинских текстова свих тих привилегија, и један српски превод од 1732. год, који је 1744. год. од царских комесара: грова Патачића и барона Енгелсхофена на народно-српском сабору у Карловцима 1744. г. званично потврђен и одоверен, као потпуно исправан (из Владетарског Архива у Београду).

²⁾ Проф. Смицкилас у својој делу: *Dvjestogodišnjica oslobođenja* (I., 119—120.) спомиње како је 1687. год. краљ ослободио Хрвате од пријавља војске на зимске станове, те додаје: „*Nijedan narod pod žezlom Habsburga nije primio tolike krune žrtve, nijednomu nije dana ota velika polakšica glede primanja vojske na zimske stanove.*“ — Као што се види ово није тачно, јер је и Српски Народ уживао ту повласту, као што је подносио и

им је потпуно слободна и унутрашња општинска самоуправа и у свима световним стварима под својим властитим грађанским управним властима; а архиепископ српски има се сматрати као врховни поглавни света Српског Народа — колико у духовним, толико и у светским стварима, на му је уједно дато и право, да наследије имава свју Срба, који без наследника и тестамена умру.¹⁾

Тиме као да беше проглашена нека прста теократије у Српском Народу под суверенством аустријског цара, слично ономе, као што је дотле било и под Турцима. . . И патријарх Арсеније, као и његови наследници, све до под крај друге половине осамнаестог века, вршили су та дана и права, те су у прво време чак и новонабране војничке заповеднике, капетане и друге часнике утиривали у њиховим знањима својим нарочитим декретима;²⁾ а касније још дуго времена беху они

исте, ако не и веће криве жртве. — Срп. и потврди срп. народ, привилегија од Кара VI. 10. априла 1715. г. (Рајна, — Историја IV, р. Жефаровић, — Привил., р. 10—11.); а нарочито заштитну диплому Ђесара Јосифа I. од 13. септембра 1706. год., из патријарха Арсенија III. и сав Српски Народ по Угарској и Хрватској, — која експрессно искључно говори баш о ослобођењу од укопачавања војске (*einlogir* — *einquarterungen*) и других сличних терета (Види моју расправу: „Како се постујало са српским молбама . . .“, *Каког Матице Српске* бр. 18, р. 77—78.).

¹⁾ . . . Volumus ut sub directione et dispositione proprii Magistratus eadem gens Rasciana perseverare et antiquis privilegiis eidem a Majestate Nostra benigne concessis, ejusque consuetudinibus imperturbate frui valeat. . . . Denique clementissimo volumus et jubemus, ut omnes ab Archiepiscopo, tanquam capite ecclesiastico, tam in spiritualibus quam secularibus dependent. . . . (Carpovics, — Slavonic II, 31—33, Жефаровић, — Привилегија pp. 17—19.).

²⁾ Напр. декрет патријарха Арсенија III. од 1. јуна 1692. г., којим утирљује у знању капетана тителског Живка Зорића, како је народ изабрао за капетана (Бод др. Радоњића, — Привилегија за историју Срба у Угарској I., р. 69.). И декрет истог патријарха од 4. јануара 1694. г., којим потврђује суботичког капетана хади Радоњића Хајлаза (*Ibidem* р. 79.). — О великом праву патријархову у решавању разних цивилизационих спорова и спорова може се доста података наћи и у Витковићевим

врховна инстанција у многим цивилно-правним стварима, јер на њих и њихове судове обраћао се наш народ много радије, него на државне власти и њихове судове. Шта више, дат је у исто време Српском Народу у јужној Угарској, са Сремом и Славонијом, и посебна војсковођа, на место деснота Ђорђа Вранковића, који је од 1689. г. из државних разлога¹⁾ изашао се заробљен прво у Бечу а за тим у Хебу у Чешкој (од 1703—1711.), где је и умро. Војсковођа српске народне војске, под именом подвојводе, био је од 1691. г. Јован Монастерлија,²⁾ а 1707. г. наследио га је Мојсије Рашковић...³⁾

И ако су све ове повластице издате махом на узимање представника оног дела Српског Народа, који је 1690. год. са патријархом Арсенијем III. Чарнојевићем прешао под власт Цесара аустријских, ипак треба нагласити, да ове нису нити тражене нити ограничаване само на тај део народа нашег, него су баш напротив не само захтеване, него и издате за сав Српски Народ вере православне под влашћу аустријском. То се донекле види и на горе изложенога, а сад ћемо ту важну околност још јаче истаћи и поузданим подацима утврдити. Тиме ћемо поново утврдити и изложене нисли о пореклу Српског Народа у Хришћској и Славонији, а пружаћемо и неколико основа за просуђивање националне

Споменница на Будимевог и Пентавеог Архива, који су изашли у издању Срп. Ученог Друштва у Београду, а и по другим местима. И међу списима Митрополитског и Епископских Архива наших има врлилно података о црквено-правној, а нарочито судској власти наших митрополита и епископа од почетка, па све до под крај XVIII. века.

¹⁾ Самим највишим аустријским државницима јавно су неповољно: „Nihil male fecit, sed ratio status sic exprobat“ (Рајак, — Историја IV. р. 337., Гласник XV. pp. 261—264. и др.).

²⁾ О Монастерлији види расправу Dr. Јудеа Хаанс Ђорђевић — у Летопису Матице Српске књ. 247. и 248.

³⁾ Рајак, — Историја IV. р. 436. и др.

свести Српског Народа, у време његове главне сеобе у ове крајеве.

У провратном писму народних захтева са збора од 18. јуна 1690. г. најављује патријарх Арсеније, да је на том збору преко својих представника заступан био сав Српски Народ „својимосрпски и земаљ Босански и Херцеговског савеза, до пола Бугарин и даламатских краља, чисти земаљ Подгорици и шкертских краља, ишановског подела народа и крсти шкертских краља земаљ наших“¹⁾ а представници народни на том сабору vele, да говоре колико у име своје толико и у име „остајих Српског грчкогачког закона“²⁾ Ну особито је важно, што сви они у трећој тачки својих захтева нарочито траже: да народно-црквена аутономија, под врховном управом од Српског Народа и из Српског Црквеног изабраним архиепископом, има се протети на сав Српски Народ „по власт Србин и Бугарин и Хрватини и Даламацији и Боснин, Наврин и Херцеговини и Чирни Гори до мора, и Хрватини и Бугарини, Сирмин, Јанковин, земаљ, де се год под частним краљем светлаго цара римског, где се нахде сад и послан наши люди грчкогачког закона по ти земаљ крсти ишановин, где се год нахде, да имају власт нашу архиепископ Српски над њима“³⁾ — дакле, над свима оним крајевима у којима Српски Народ живи и над којима је имао своју архиепископску власт српски већши патријарх и под Турцима. Не треба сметнути с ума, да се у то доба још рачунало, да ће пар аустријски загладати над свима тим земљама, те се тражила јединствена народно-црквена организација за васкојски Српски Народ, који је већ под влашћу цара аустријског и који ће током времена његовој власти припасти.

Кад је изасланик народних владика Исаја дошао у Беч, на челу изабране народне депутације, поред на-

¹⁾ Летопис Матице Српске, књ. 184., р. 10.

²⁾ Ibidem р. 8. — На збору том био је и епископ згорички Герасим, са неколико босанских представника.

³⁾ Ibid. р. 8—9.

родних представака, дао је он и своје усмено, а за тим и писмено образложење цару — свих тих народних захтева. У тим аудијенцијама он је рекао цару, да су то у главном жеље Српскога Народа, који живи у Угарској, Србији, Хрватској и Јенопољу, а од скора је потпао под власт аустријску, те ако цар испуни те народне жеље задобиће за себе и сав остали Српски Народ по целом Балканском Полуострву, па ће оушешљено и даље борити се у редовима аустријске војске против заједничког непријатеља — Турчина.¹⁾ И цар је одмах усвојио захтеве народне и 21. августа 1690. г. предао Исаји привилегију за васкољани Српски Народ по свима тим земљама, а нарочито је додао: „in Hungaria et Croatia ubi de facto existant“.²⁾ Кад је на тим цар Леополд извештавао своје потчињене власти о тим привилегијама, што су издале Српском Народу, и 11. децембра 1690. г. позвао их, да штите и бране народ наш од сваког оног ко би се усуђио да крши те повластице, обратио се он одмах, поред црквених и светских достојанственика по Угарској, и на представнике својих војничких и цивилних власти по Хрватској и Славонији.³⁾ А у привилегији од 20. августа 1691. г. и опет се изрично каже, да се те привилегије односе на сав Српски Народ, па и онај што станује по Угарској и Хрватској („nec non in Hungaria et Croatia“).⁴⁾

Међутим, кад је 1694. г. почео патријарх Арсеније III., да јединствено народно-црквену организацију васкољског Српског Народа под влашћу аустријском, а нарочито по Угарској, Хрватској и Славонији, у потпуни ред доводи, предложио је цару поделу свих тих земаља на епархије, за које је одмах одредио и епископе. Цар је у

основи прихватио Арсенијев предлог и 4. марта 1695. издао је две потврдне дипломе — једну за самога Арсенија, који добија Срем и целу Славонију за своју архиепископску дијецезу,¹⁾ а другу за све остале епископе, које утврђује у њиховим достојанствима по потчињеним дијецезама. Овом дипломом одређен је био за владика Баније и целог Корловачког Генералата дотадашњи сремски епископ Стеван Метохиац (Stephanus Metochiacz Carlstadtensis et Zrinopolensis). Ту се још види, да све те владике на предлог патријархов постављају се у одређене им округе — у које су, е дозволом Дворског Ратног Савета, населили се многе породице „Ратних или Српских Народа“ („numero competente Rasciani seu Serviani populi familiae“).²⁾ Морам још нагласити, да се у тој дипломи, како примасу и папину Угарске, тако исто и бани Хрватске („et Regnumque Nostorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Bano“), као и свима војенима и грађанским, жуанијским и другим старешинама по Угарској и Хрватској налаже, да имају строго респектовати српске привилегије, те да су за то дужни архиепископа, епископе и сав Српски Народ („eodem universos, Archiepiscoporum videlicet, Episcopos et Populos Servianos“) увек штитити и помагати у уживању њихових повластица; јер је тај Српски Народ обавио проливеом краљу у бојевима, против општег хришћанског непријатеља, већ толико пута јасно засведочио своју верност и велике услуге целој Монархији.³⁾

Дакле, већ из овога је јасно, да су све српске народне привилегије, које је цар Леополд I. 1690., 1691.

¹⁾ Endox. Hurmuzaki, — Documente privative la Istoria Românilor, Bucuresci 1885, vol. V., par. 1, pp. 359—361.

²⁾ Rajak, — Историја IV., p. 381., Жекарповић, — Привилегија, p. 7.

³⁾ Жекарповић, — Привилегија, p. 17.

⁴⁾ Osaplovics, — Slavonien etc. II., p. 32., Жекарповић, — Привилегија, p. 18.

¹⁾ Оригинал у Матронијит. Патријаршавском Архиву у Ср. Карловцима под бр. 40. ex 1695., а са пренеса штампан је код: Rad. Lopašić, — Spomenik III., p. 14 и код Радоњића, — Привилегија I., p. 80.

²⁾ Osaplovics, — Slavonien etc. II. pp. 37—38., Жекарповић, — Привилегија, p. 20. и др.

³⁾ „ fidelibus dicti populi Rasciani servitiis, contra commonem Christianitatis hostem generose impensis, copiosaque sanguinis effusione contestatis, in benignam reflexionem sumptis“ Osaplovics, — Slavonien etc. II., p. 38., Жекарповић, — Привилегија p. 21.

и 1695. г. издао патријарху Арсенију III. Чарнојевићу и другим народним представницима, имале потпуну законску важност, већ од дана када су издате, и за сав Српски Народ по Хрватској и Славонији без обзира на то, да ли је он с патријархом, или пре и после њега, прешао у те крајеве. А то нам потврђују и други поуздани подаци. Већ смо споменули како је 27. јануара 1701. год. Угарска Дворска Канцеларија изјавила,¹⁾ да све те народне привилегије важе и за сав Српски Народ православне вере између Уне и Купе — у данашњој Банцији.²⁾ Јер су и ту, као и у Срему, Славонији, Лици и Крбаној, те Вараждинском Генералату, сви Срби³⁾ — уставцима и многим крвавим жртлама —

¹⁾ Sauerberg. — Ethnographie III., Beilage p. 97.

²⁾ Млетачки онкт Камило Контарини, који је по жалбу млетачког Сената написао историју ратовања цара Леополда I. с Турцима, на основу личних података каже, да је Српски Народ између Уне и Купе чим је рат букнуо скотачо на Турке и многим жртлама својим допринео, да су те земље освојене за Ђесара (Contarini. — *Istoria della guerra di Leopoldo Primo imperatore e de principi collegati contro il Turco, Venezia 1710, I., p. 153—156.*). Посебине спомених се како је заповедник Новогг на Уни Србин Михајло Видановић 1692. г., са својим устанима, продро у Босну све до града Мајдана и освојио га, те се повратио са великим пленом, много заробљених Турака и ослобођених Хришћана (Contarini. — *Ibid.* II., p. 331—333.). — Не треба сметнути с ума, да су у Поуле досељени Срби још 1530. г. (Kerschbich. — *Notitiae preliminares*, p. 342.); а после пада Бихаћа у турске руке (1592. г.), као што је карловачки заповедник Андрија Ауерберг 17. маја 1593. г. известио надвојводу Ернста у Граду насељени Срби (т. зв. Банци) сав крај око Бихаћа, с оне стране Бречанине и с оне стране Ринча, те око Островице и Ваде Дрете до пада Соко. Ауерберг је још додао, да се и дане у те крајеве непрестано, с дана у дан, досељавају нови досељеници Срби (Starine XIX, p. 64.).

³⁾ Велики број података о тим ратним заслугама и јуначким делима васколног Српског Народа код освајања Хрватске и Славоније од Турака налази се и у делу: „Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen“ (Wien 1854, pp. 1—234.); а и професор Сепчински у своме делу „Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije“, нарочито вели, да баш по Аустројугу несретне 1690. и 1691.

знатно допринели, да су ти крајеви очишћени од Турака и повраћени под власт Ђесара аустројских. Шта више, у потврдују дипломи цара Јосифа I. од 20. јуна 1708. г. на Атанасију Љубојевића владiku коштајничког и горњо-карловачког, наглашује се, да поред општих привилегија, што их је дао цар Леополд васколиком Српском Народу (Natione Illyricae seu Rascianae⁴⁾), може се он и Српски Народ у овим крајевима служити и посебним попластима, правима и статутима,⁵⁾ које добише поједини ранија српска насеља, као што су Жумбачка, Вараждинска, Гомбрска и др.

Тако је сто већ и крајем XVII. века сав Српски Народ у Хрватској и Славонији имао јединствену и чврсту народно-привену организацију, којој је на челу био архиепископ с Народно-Црквеним Сабором. Та организација названа је Митрополијом, испрва Крушедолском, а од 1716. г. Карловачком. Митрополија та обухватала је, као што и данас обухвата, и сав Српски Народ што је по Угарској. Овај део Митрополије, што је на територији Хрватске и Славоније делио се испрва на три владичаства и то: Сремско-Славонско, Марчанско⁶⁾ и Горњо-Карловачко; од 1705. г. постоји онет за-

год сви Ђесари и војеновође аустројске хвале јунаштво Срба. Он вели: „Osobito hvale Srbe na ovim stranim i Srjemu. Dan na dan dolaze hrlece o njihovom junačtvu“ (I. p. 159.), а сличне су похвале епископа и за оне Србе по Славонији и Хрватској. (Ист.: Contarini, затим Die freiwill. Theil. и многа друга дела.)

⁴⁾ K. u. k. Kriegs Archiv u Bech бр. 151. (IX.) ex 1707., инд. No 64./II. ad 313.

⁵⁾ По привилегијама имало је и ово владичаство, које је до 1690. године (1690. г.) једино под влашћу аустројском налазило се, заједно са свима осталим српским владичаствима сачинавати једну народно-привену организацију, те је патријарх Арсеније већ 1692. г. обавио и у том крају споју канонску визитацију (Lepotape Mat. Срп. kn. 223—4. и др.), за коју кардинал Ђилић поче: „Dum Croatiae plura armati militis quam ecclesiastici homines ingressus, vi brachio quo militari se Bascianorum caput incutere...“ Али је касније било много патења са овим владичаством, јер је пропаганда римског успеха, да на марчанску епископску столицу још од 1671. г. не бира народ себи епи-

себио Сремско (Карловачко) и засебио Славонско (Пакрачко) Владичанство; а 1713. г. раздвојено је било и Горњо-Карловачко Владичанство на два дела — на Костајничко или Зриновско, које је обухватало територију данашње Баније и Горњо-Карловачко или Сењско, које је обухватало Карловачки Београд, са Ликом, Крбавом, Приморјем и Жумберком. Најпосле 1771. год. својена су ова два владичанства опет у једино, а Београд Вараждински припојен је Пакрачком Владичанству, те је тако и данас.

Ну и ако су царске привилегије издате и имале одмах вредити за сав Српски Народ по Хрватској и Славонији, ипак су разне државне власти, а нарочито били оне у Хрватској, где сталски и редови никако не хтедоше признати ни толеранцију друге вере осим католичке, свим силама старале се, да ограниче и сасвим пониште све те повластице издате Српском Народу. Зато у Хрватској и Славонији не хтедоше ни прогласити тих привилегија све до 1706 г., док није патријарх Арсеније III. енергично затражио, да се све привилегије издате Српском Народу публикују и по краљевинама Хрватској и Приморју, по дистриктима Лица и Крбави, Пољу Зриновском, Славонији и у њој

свопа, него га поставља цар, као апостолички краљ Угарски, који је од Павла Зорича на даље саме унијате на то место постављао, те они не хтедоше, а и не смедоше признавати архиепископа крунскогено-карловачког, него бискупа загребачког, за свога старешину. Ну кад је за то Народ Српски у том владичанству сваки и уверио се да су маркански епископи унијати, отказало им је сваку послушност, те је у Вараждинском Београду ради верских притисака Српски Народ и крваве устанке дицао. Стога је сав православни Српски Народ из тога владичанства од 1716. г. подизнут био прео Костајничком Владичанству, а за тим је 1734. г. добио посебно владичанство свога Свештено Филитовића, који се настанио у Северину, код Беловара. По кад је овај епископ 1743. умро буде то владичанство опет уздицнуто и Српски Народ подизнут власти костајничког православног епископа, док најпосле 1771. год. не дође под Пакрачко Владичанство, којег је и данас саставни део (Види о томе нешто више у мојој књизи: „Прелаз манастира Марче“ Загреб 1908.).

Малој Влашкој.¹⁾ Тада је цар Јосиф I. 24. фебруара 1706 год. издао наредбу и Ратним Саветима у Бечу и Грацу,²⁾ да прогласе: како и по целој Војничкој Крајини у Хрватској и Славонији имају вредити све привилегије, што их је цар Леополд I. дао патријарху Арсенију III. Чарнојевићу и васколиком Српском Народу под влашћу аустријском....

Осим овога потврђивали су све те опште народне привилегије наше сви царски аустријски од Леополда I. до Јосифа II., како путем царске Тајне Канцеларије, тако и путем Угар. Дворске Канцеларије и Дворског Ратног Савета. Преко царске Тајне Канцеларије изашле су Леополдове привилегије од 6. априла и 21. августа 1690 г. Те привилегије потврдио је истим путем цар Јосиф I. 7. августа 1706 г. наглашујући, да је сав Српски Народ одлично заслужно те повластице, јер је верношћу и храброшћу својом у обраци дома аустријскога и земаља круне Угарске не жалели ни имале, ни крв, ни живот свој бесмртну славу стекло, колико у борби против оштрих хришћанског непријатеља толико и против бунтовника Мађарских (Ракоција II.)³⁾ Са истом похвалом и путем исте Канцеларије потврдио је те привилегије и цар Карло VI. 2. августа 1713 г., а

¹⁾ Грзућ, — Како се поступало са српским моабма, р. 19. и 55.

²⁾ „Српски Снос“ за 1907. г. р. 28., тач. 15.

³⁾ „... servitioque Domus Nostrae, quam ferendis promptis suppitiis et sublevandis oneribus communibus magno animo demonstravit, hostiliumque, ac perditionem constantem avertendum causa, cum immortalis laude, nec sanguini, nec substantiae peperit, sed posthabitis bonis omnibus et spretis vitae periculis, cunctisque difficultatibus, Legitimo Regi, et Domino suo constanter adherens, vero fidelem subditorum vasallorumque obligationem adimplevit.“ (Pajuh, — Hierop. IV. р. 383, Желаровић, — Премазери, р. 8.). „... certa Indulta, Privilegia, Immunitates, atque Praerogativas, ob comprobatam fidelitatem suae constantiam, nec non multifaria a dicto Populo et Natione Russica contra communem Christiani Nomini Hostem, Augustiss. Domini Nostrae, tam fideliter, quam utiliter praestita servitia clementissime impertita esse...“ (Pajuh, — Hierop. IV. р. 375., Желар, — Прма, р. 4.).

10. априла 1715 г. објављује, да је наредио свима сталеским по Угарској, Хрватској и Славонији,¹⁾ да имају штитити Српски Народ у уживању свих тих привилегија. Најпосле потврдила је истим путем све те привилегије и царица Марија Терезија 24. априла 1743 год., поновивши све те похвале и додавши још најпосле заслуге насколиког Српског Народа из Угарске, Хрватске и Славоније, који је у великом броју о свом трошку опремно се за бој и отишао у Балиарску, Чешку и Италију, где се против свију непријатеља јуначки борио.²⁾

Путем Угарске Дворске Канцеларије издао је цар Леополд I., 11. децембра 1690, 20. августа 1691 и 4. марта 1695 год., три заштитне дипломе народних привилегија за све Србе по Угарској, Хрватској, Славонији ете. Исто то учинио је за тим цар Јосиф I. 29. септембра 1706 г.,³⁾ те цар Карло VI. 8. октобра 1713 г.⁴⁾ и царица Марија Терезија 18. маја 1743 год.⁵⁾ И у тим заштитним дипломама истиче се врло живо како је Српски Народ, по свима тим крајевима, стекао великих заслуга не само за целу Монархију него и за Хриш-

канство у оните. — Најпосле издадеше цар Карло VI. 22. јуна 1715 г.,⁶⁾ а царица Марија Терезија 4. јуна 1743 г.,⁷⁾ посебне дипломе путем Дворског Ратног Савета у Бечу, у којима се налаже свима војничким кметима по Угарској, Хрватској и Славонији, да бране и потпомажу сав Српски Народ у уживању дарованих му привилегија....

Карактеристично је, да у свима овим дипломама, које су изашле из Угарске Дворске Канцеларије, а докелке и у онима које су изашле путем Дворског Ратног Савета, назива се сав Српски Народ по Угарској, Хрватској и Славонији понављаше само националним српским именом (Serviani)⁸⁾ или провинцијалним рашким (Rasciani), доким се у оним дипломама, које су изашле из царске Тајне Канцеларије, која је била у рукама римског свештенства, народ наш искључиво назива рашким и поновствореним ипскрим именом (Rasciani, или од 1706 г. Illyrici seu Rasciani).⁹⁾ А да су под тим именима разумевали се само прави Срби и нико друго јасно нам сведочи о томе и једна тајна информација кардинала Колонича цару Јосифу I. од 1706 г., на једну опширну молбу патријарха Арсенија III. и осталих народних представника. Патријарх је на име у 11. тачци П. одеда те предетанке молио, да му се призна власт не само над православним Србима, него и над свима православним Русинима и Влаха (Румунима) по свима наследним провинцијама краљева угарских, те да његово свештенство и од њих може кунити десетак и остаас приходе. Ну информатор је на то одговорно: да им се може дозволити десетак и остали штоларин приходи само од Срба („a Rascianis schismaticis“), а никакo од Русина и Влаха, јер ничим не могу посведочити да им је и зато повластица дана („a Ruthenis et Walachis nullo

¹⁾ „... ad Status et Ordines Regnorum Nostrorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae etc. emanato ex expedito.... ut praemissis Indultis, Immunitatibus, atque Privilegiis dictae Gentis, Populoque Rasciano, ipsiusque Archi-Episcopi, sive Metro politis, et Episcopis elementer haecenus concessa, semper firma, atque rata sint....“ (Pajuh, — Историја IV. р. 391—392, Жекароних, Привилегија, р. 10—11.), „... ut non minus praefatae Nobis dilectae Nationis Illyricae seu Rascianae..... fidelis quoque et probena haecenus servitia Nobis et Reipublicae Christianae praestitit....“ (Pajuh, IV. р. 391, Жекароних, р. 9.).

²⁾ „... Idemque Populus (Gentis Rascianae) contractis ex Regno Hungariae, Croatiae et Slavoniae in magno numero armatorum copis bene instructis et militaribus requisitis proprio aere comparatis debite provisus ad exercitus Nostros in Bavaria, Bohemia et Italia locatos contra hostes quoscumque fortiter et strenue militaverit....“ (Pajuh, IV. р. 394, Жекароних, р. 12.).

³⁾ Жекароних, — Привилегија, р. 16, 21—22.

⁴⁾ Ibidem р. 15., 22.

⁵⁾ Ibid. р. 14., 23.

⁶⁾ Ibid. р. 26—27.

⁷⁾ Ibid. р. 25., 28.

⁸⁾ Ibid. pp. 15., 16., 19., 20., 21., 22. и 23., а сав. и р. 26—27.

⁹⁾ Ibid. pp. 3—12. и 28.

modo, quia nullibi possunt hoc ostendere¹⁾.²⁾ На тако је остало и кроз сав скоро XVIII. век, и ако су и једни и други жељели и свим силама настојали, да се подвргну власти епископске јерархије и на њих протегну привилегије издате Српском Народу.³⁾ То је учинио тек цар Јосиф II. дипломом својом од 30. септембра 1783 г., односно 8. децембра 1786 год., али и тада крло ограничено, јер је нарочито истакнуто, да се ти Румуни (Власи) и Руси подвргавају под епископску Карловачку Митрополију само: „in dogmaticis et pure spiritualibus“, а ипак није сме се тај чин схватити, као да се тиме и на ове православне народе проширују уједно и све повластице, које су дане само Српском Народу.⁴⁾

И док су тако саме државне власти равносно се старале, да се повластице издате Српском Народу ипак није протегну и на друге православне народе у Монархији — у Хрватској видимо, да се те повластице без икаквог притолора, на шта више и изричним наредбама самих тих власти, протезу на сав православни народ те и на такозване Влахе, који се у дотичним дипломама просто идентификују са Србима и само као такви називају. Шта то значи? Ништа друго, него оно што смо већ толиким подацима доказали, да су ти такозвани Власи само по имену Власи били, а заправо су они Срби, као и они из Србије. Шта више, све те привилегије кроз цео XVIII. век протезале су и на све нове досељенике у Хрватску и Славонију, ако су били српске народности и вере православне. За ово нам је особито карактеристичан и један акат Илирске Дворске Канцеларије у Бечу, од 31. маја 1791 год. под бр. 493, који је управљен био на српског горњо-карловачког владуку Генадију Димонића. У њему се каже:

¹⁾ Грујић, — Како се поступало са епископским мозама рр. 24. и 64.

²⁾ О томе види у мојој расправи: „Приказ историји одавоња наших с Румунима“ Ср. Карловиц 1906, рр. 8—21.

³⁾ Dr. Schwickler, — Politische Geschichte der Serben in Ungarn, Budapest 1880. рр. 355. и 358. и д.

„На обавра на многоврсне користи, што их добива држава досељаванем српских поданика у царске и краљевске наследне земље („Welche die Einwanderung der Serbischen Unterthanen in die k. k. Erblanden gewähren“) предложено је дне 26. пр. м. пренишњем месту: да се задругама, које су вољне доселити се у царске земље, даде изрично уверење, да ће привилегије и погодности. — које су већ дате и које ће се можда још дати Српском Народу, — важити и за њих као за чланове истог народа; на према томе, да ће се са истим задругама по тим законима и поступати.

А пошто је Његово Величанство овај предлог Српске (Илирске) Дворске Канцеларије најмилоствитније одобрило и заповедити благоизводемо, нека се ипак досељеницима уверење, да све српске народне привилегије важе и за њих: то се ова превршња наредба даје на знање господину владци и то као поновљени доказ о томе, колико Његову Величанству лежи на срцу добро и примање Српског Народа.“⁵⁾

— Тако је ето сав Српски Народ у Хрватској и Славонији, без обзира на то када се у те земље досељо, сачињавао увек једну и јединствену народно-црквену организацију, којој је на челу стојао архиепископ са својим Архиепископским Синодом и Народно-Црквеним Сабором, као законитим представништвом васколикот Српског Народа у Митрополији Карловачкој. На те Саборе, који су од увек водили бригу, као што је и данас воде, о свима народно-црквеним пословима, у смислу царских привилегија, долазили су од почетка изасланици и пуномоћници народни из свију крајева Хрватске, Славоније и Угарске, те су на њима право моћно учествовали и решавали сва питања општег народног и важица питања посебног провинцијалног значаја. Ти изасланици народни бирали су у прво време на Епархијским — Провинцијалним Скупштинама, које

⁵⁾ Оригинал у Епархијском Архиву у Паланку под бр. 685 ex 1791, — Цит. Грујић, I. р. 117.

су се као и данас око свога епископа окупила и решаваће мање послове провинцијалног карактера. Ну најглавнији задаци Српских Народно-Црквених Сабора беху избор архиепископа, неко време и епископа, те уређење народно-црквене аутономије своје у смену дарованих нам привилегија....¹⁾

Тако је на основу закључака Српског Народно-Црквеног Сабора у Карловцима од 1769 г. издано од Царице Марије Терезије прво Народно-Црквено Устројство (1770 г.) под насловом: „Constitutiones Nationis Illyricae“; али ово Устројство није задовољило Српски Народ, јер су закључци Народног Сабора силно откоројени били, те је 1777 г. издала царина друго Устројство, под насловом „Regulamentum Illyricae Nationis“ или просто „Regulament“, као што нише на ондашњем званичном издању у словено-српском језику. Ну ово Устројство беше још горе од првога, јер су и у њему окрњена била многа привилегијална права Српскога Народа, те је сав народ силно узаврео био и претила је озбиљна опасност, да ће то народно негодовање изврши се у крваве побуне. Стога двор повуче и тај Регулменат, па 1779 г. издаде други под насловом: „Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis“, који је под познатим именом „Деклараторије“ све до 1869 г. уређивао све наше народно-црквене одношаје, те му и данас још исуу сви нарагани изгубили практична значаја. А на основу закључака Српског Народно-Црквеног Сабора од 1864—5 год. издало је Његово Величанство цар и краљ Фрања Јосиф I. 10. августа 1868 г. „Превислиши Рескрипт“, којим се и данас у главном уређују сви

народно-црквени одношаји наши у Митрополији Карловачкој.

— Ето када су и како су насељени Срби по Хрватској и Славонији; а о њиховим јуначким делима и заслугама за ову домовину, као и о невољама њиховим, што их морадоше подносити у тој домовини, поред свих царских привилегија и заштитних диплома, могле би се читаве књиге написати!

¹⁾ О смену томе може се подробије читати у расправи: Jos. Jerofek-a „Die serbischen Privilegien, Verhandlungs-Congresse und Synoden“, која је изашла 1864. год. у „Oesterreichische Revue“ Bd. VII. pp. 1—13. и Bd. VIII. pp. 49—63. — Она расправа и ало је настарела и има пошто погрешака ипак није без вредности, јер доста прегледно и прилично верно приказује главне основе нашег народно-црквеног живота у XVIII. веку.

III.

Национална свест Српског Народа у Хрватској
и Славонији.

„Nu i bez obzira na porijeklo svega toga grčko-istočnoga življa, stoji i to, da se je *nae taj narod* u ovoj svojoj domovini *posve aklimatizirao i asimilirao domaćem autohtonom elementu* i da još do pred nedavno *nema u njemu nihi traga osjećaja srpskoga* (Otkrivenica p. 14).“

„Na područja kraljevina Hrvatske i Slavonije, nije se u širjim slojevima naroda, naročito u seljačtvu, prije više godina *ni znao za srpsko im.*“, naročito ni u onom dijelu naroda, koji ispovijeda grčko-istočnu vjeru“.

„Taj dio naroda, koji se nije zasebnim kakvim imenom nazivao i dijelio (?) od naroda drugih ispovjestih, nazivao je sam svoju vjeru grčko-istočnom (vlaškom), te živio sa drugima u najiskrenijoj slozi i najčistijoj ljubavi“ (p. 13)“.

„Tim je putem (uprkom i nikolom narodnom) srpsko ime najprije rašireno među grčko-istočni živalji, a onda prošireno i na Katolike i Muslimane živuće u t. z. „srpskim zemljama“, koje leže izvan granica kraljevine Srbije, kako će se to razabrati iz daljnjega izvijadanja u ovoj optužnici (p. 15)“.

Према оним изјавима г. државног тужиоца сав православни народ у Хрватској и Славонији, дакле и овај тобожњег романског и онај чисто српског порекла, заборавно је брзо на своје порекло, измену је језик и обичаје своје, те се „*posve aklimatizirao i asimilirao domaćem autohtonom elementu*“ — постао права етничка Хрватски Народ православне вере, у коме све до скоро није било „*ni traga osjećaja srpskoga*“, нити се „*znao*

за српско име“; а није се ни „*zasebnim kakvim imenom nazivao*“ и „*dijelio*“ од народа „*drugih ispovjestih*“ (О. р. 13.).

Много је овде тешких обода на свест народа нашег набачено; а по најтежа је ова последица, у којој се ни мање ни више него аподиктички тврди, да православни Срби, не само нису имали свести о пореклу својем и народности својој, него као да су тако врсти и глупи били, глупији него и један народ на свету, те нису знали не само народног имена свога, него ни разлике националне, и то: не само од католичке браће своје Хрвата, него ни од Мађара и Немаца (протестаната) и Јевреја (мојсијеваца), јер су само још те две вероисповести, поред католичке и православне, у Хрватској

⁶⁾ И овде је г. државни тужилац грдно се пребацио, и пао у чудну контрадикцију сам са собом, јер он у самој „Оптуžници“ на много места тврди, да су све до најновијег времена тај народ називали старим његовим именом „Влах“, јер се и сам тако називао, па да је тек од скоро место имена „Влах“ прихватио име Србин (види: pp. 57., 58., 85. и др.). А не треба заборавити, да је г. државни тужилац и у самом уводу, вешто мало неже од овога места, прилично нагласио, да је с називом „Власи“ — „*narod slavenskog porijekla romanjsku*“ (О. р. 14).

⁷⁾ Да се радила овога глупогла упрavo односи на име (дакле и народност), а не на веру, види се јасно из целог скloпа реченице: „*koji se nije zasebnim kakvim imenom nazivao i dijelio od naroda drugih ispovjestih*“, која свечано једну посебну цeлoвиту и интерполирану је у главу реченицу: „*Taj dio naroda nazivao je sam svoju vjeru grčko-istočnom (vlaškom)*“, те живи са другима у најискренijoj slozi i najčistijoj ljubavi“, која показује како се тај народ по вери делио од других и имао посебно име на своју веру, па је ипак живио у љубави са свима. — И тако дакле, док ова главна реченица има задатак да каже, како се православни народ у Хрватској и Славонији по вери делио од народа других вероисповести, прва има други задатак, а наиме: да утврди, како се тобоже по народносном имену није делио, од народа (?) других исповести, што је упрavo погрешно, јер у најбољем случају он се могао делити само од Хрвата, који су онет само католичке вероисповести, а нипошто не и од Мађара, Немаца, Јевреја и др., која исповидају ове „*друге исповести*“ у Хрватској и Славонији.

и Славонији познате, — и ако је, као што се у „Оштужници“ на истом месту нешто више каже, перски се од њих делио и „сам своју вјеру грчко-источном (византском) називао“!

Па да видимо, да ли је г. државни тужилац за овакве тешке обете бар какова историјског основа имао, јер би апсурдно било и помишљати, да је у просвећеном двадесетом веку могао наћи за те тврдње икаква позитивна основа!

Већ из досадашњег расправљања по појединим одељцима даде се разабрати, да је Српски Народ, како под својим владоцима и на своје староме огњишту, тако исто и по различним другим земљама, у које се за навале турске усељо, свагда снестан био не само свога порекла, него и националног имена свога, и ако је кадгод, силом околности, место општег народног, провинцијално име употребљавао; биш као што и данас сваки Србин: Сремац, Банаћанин, Бачанин, Барањец, Славонац, Хрватини и Далматинац, као и онај Бошњак и Херцеговац, употребљавајући ова провинцијална имена у међусобном разговору,¹⁾ добро знаде да је он само огранак великог стабла Српскога Народа. везан с њим не само пореклом и прошастошћу, него и различним етничким особинама....

¹⁾ За употребу ових провинцијалних назива карактеристично је једно писмо владице нахрског Живковића (који је био родом из Бачке), од 5. октобра 1776. год. из Ср. Карловаца, са Савада, своје намеснику у Пакарду против Стојанковића. Он пише: „Мой отец протот! Сада пишем и искуство дозвољаје доказује истину, а и адх. сново говори, да *Славонци* и *Хорвати* немарице есу главе. Све нисе епархије (а наиме: Бачка, Барањска, Сремска и Бачанска) примирине се и покорише царским наредбама и нисе епархије дошав овамо на тужбе, по *Славонци* и *Хорвати* (Оригинал у Владич. Архиви у Пакарду). — И ово нас нисмо још више уверав, како су Срби у Хрватској и Славонији у XVIII. веку врло осетљиви били и показали јаку отпорну снагу насилном упућаву неких новотарија (о којима се из Беча тада свом силом настојао) у српски народно-привени живот по Митрополији Карловачкој, — јачу него остали делови народа нашег.

— Та свест о јединству Српскога Народа по свима земљама, где он као политички или само етнички елемент живи, особито је нашла јаку моралну и материјалну потпору у обновљеној Пећској Патријаршији (1557 год.), која је имала под духовном влашћу својом сав православни Српски Народ, по целој Турској Царевини, те се протезала од Старе Србије и Македоније, по једном делу Бугарске, данашњој Србији, целој јужној и источној Угарској, Славонији и великом делу Хрватске, те по Босни и Херцеговини, Далмацији и Црној Гори; па за то и патријарси пећски већ у наслову своје свагда нагађававаху, да су патријарси *васколикот Српскога Народа (всехъ свихъ Сербскихъ)*. А не треба сметнути с ума, да су ти патријарси, заједно са својим митрополитима и епископима, како од самога народа, тако и посебним бератима турских царева, не само за духовне, него у неку руку и за световне поглавице (милет баше) Српскога Народа под турском влашћу признате биле, са извесном судбеном и управном влашћу, те су ту власт неколико прихватали и под аустро-угарском влашћу уживали....

Све те околности биле су један од главних узрока, да је у целокупном православном народу порекла српскога, не само увек свеже одржавана српска народна свест, него је она и све више јачала; јер после пронасти државне самосталности наших Земаља на Балканском Полуострву, престала је и она, често пута, врло крвава племенска борба о превласт, која је, ценимем народа нашег на неколико државна и државница, много штете нанела и свести народној о националном јединству. Притиснути заједничком невољом, под окриљем једне православне вере и под једним врховним привеним поглавником, који је валаво схватио свој унашени задатак, те често и сав обилазко своје стадо, широм простране патријаршије своје у Турском Царству, нашао се сада сав Српски Народ, и ако географски јако удаљен, ипак духовно врло близу један другога, тим ближе, што се многа племена наша измешаше и

сродније, у оним непрестаним сеобама, те јаче и живље осетити криву везу националног јединства.

— Морао бих далеко заћи, кад би хтео да говорим о стању националне српске свести по целој српској Пењској Патријаршији, за турског господства, и о емпиентном јачању њеном током векова. Стога ћу оставити то питање за сад на страну и приказаћу само стање националне свести Српског Народа по Хрватској и Славонији, током прошлих векова, као и по оним западним крајевима нашим из којих су иреца наши у главном преселили се у Хрватску и Славонију, јер само том дељу народа нашег пориче државни одговорник забрбачки српску националну свест и онтужује га грдно, пред целим културним светом, с тоталне несвесности.

Као што је већ познато, а и напред смо доказали, пелина Српског Народа у Хрватској и Славонији доселила се махом из Босне и Херцеговине, а остали део из Далмације и Србије у њену старом опсегу. Ну видели смо, да и онај народ, што је долазио овамо из Босне и Херцеговине, није био само аутохтони живаљ из тих земаља, него је у те земље досељаван, одмах у почетку турске власти, из југо-источних па и северних крајева српских. Ено нам Кристлх, на основу извора приповеда, да су 1530 г. многи српски ускоци дошли у Поуље (*Profugii Serbii sive Rasciani*).¹⁾ а то нам потврђује и Курићешћ, који каже да је те исте године нашао у западној Босни много Срба, који се досељављају од Смедерева и Београда.²⁾ Курићешћ нам још дале казује, да су ти Срби, као и они у западној Босни, свесни били свога порекла и српског националног имена свога, јер то име на прво место поставља, на онда додаје како их други народи и разним другим пливима називају. Шта више, нашао је код њих добро развијену и перекну, хришћанску свест, јер су га ти

Срби лепо саветовала, да буде постојан у вери хришћанској, као и они што су постојали, поред свих невоља што их од Турака подносио, и зато морају да напунштају огништа своја и склањају се у крајеве где мисле да ће им лакше бити.³⁾ А о свести националној првих насеља српских у Хрватску уверава нас и сам Николз Јуришић и цар Фердинанд I. у својим писмима из 1538 год. Јуришић назива те досељенике само Србима,⁴⁾ а цар вели како му је мило, да су с народом својим пресли капетани и војводе рашке, србијанске или влашке, који се обично (у народу том) „српским називају“ (*„quos vulgo Serbachy vocant“*)...⁵⁾

— Морам овде још нагласити, да је после затвора нашег, крајем XV. и током XVI. века баш у западним крајевима нашим, а најме у Зети, данашњој Црној Гори, Приморју и Херцеговини с Босном, био главни центар српског просветног и културног живота у опште. Тамо се подижу прве српске штампарије⁶⁾ и у њима штампају многе српске богослужбене и друге црквене књиге т. зв. Србуке, које се брзо распродале по свима српским крајевима, те их и данас још много има по разним парохијским и манастирским црквама и у Хрватској⁷⁾ и у Славонији, где се чувају као драгоцени сведоци прошлости народне; и ако је већ скоро два

¹⁾ Ibidem, p. 174., 175., 176.

²⁾ Опис у тајном бечком Архиву Habsburga год. 1538. цит. књиге. — Нег. Ротјест, p. 164. у прим.

³⁾ Ibidem, nov. 1538.

⁴⁾ Прва је српска штампарија основана 1493. г. на Ободу код Цетина, а за тим 1519. у Мелцима, па у Горажду (Босна), Милениво (Херцеговина), Грачаници на Косову, Свзду на Божан, те Руђу, Мршинеј Цркви и Београду у Србији.

⁵⁾ Све те књиге, заједно са рукописима, што их најбох по архивима у биншом Венераљу Варваднском, а данашњој Белогорско-Кричевачкој Жупанији, опсегао сам нацртавањем и списањем их у Византиску Библиотеку у Паризу. А отворено, са извесним претезима и савезима орнаментата из тих књига, изабраше у „Истор. Зборнику“ Срп. Краљ. Академије Наука у Београду.

¹⁾ Notitiae..., p. 342.

²⁾ Rad Jugosl. Akad. LVI, p. 162, 164.

века проишло како су их почеле замењивати руске богослужбене књиге, па их касније и сасвим истисле из практичне употребе.¹⁾ А у тим књигама које су писане и штампане старим српско-словенским језиком, у штампаним поговорима по каткат је и наглашено, да су то српске књиге и српским језиком штампане. — Тако знаменити штампар српски војвода Божидар Вуконић у Молитвенику својом, што га је 1520 г. штампано у Мачима, овако каже: „И дошавши у град Млетке видех како Талијани, Грци и други народи штампашу божанствене књиге на својим језицима, па сам одмах пожелно, да такођер и наше српске и бугарске књиге штампашу се“ („кажделех и наши сръбскыи же калугары такожде на тшпашухъ хр҃стианѣ“);²⁾ а његов син Вићентије издао је 1546 г. у славу оца свога, који је 1540 г. умро, једно дјело издање Псалтира, у коме у предговору обраћа се на све црквене и световне приане српске овако: „Како Христѣу многочестованимъ ѿцама патриархѣма, архиепископѣма, епископѣма, мѣроу, калугерѣма и чсталима рѣдечникомъ и великомъ многочестимъ епископѣма и крављемъ Младенѣмъ, Шерѣмъ Божне Сръпске земље; и чсталимъ кнезѣмъ хр҃стианскимъ великимъ и малымъ шегомъ ѿзъема кнѣжнѣмъ. . .“ и моли их свесрдно: да би нашавши старе рукописне књиге у тим српскимъ земљама, пошлали их њему да их штампашу у славу Христову и за успомену нашихъ стarih („иже нашии старѣ кнѣги писанѣ ѿ Сръпске Земље, пошлантѣ имъ да не пропадѣмъ на спо-

¹⁾ По назоу митрополита београдско-паровацког Вићентија Јовановића од 1733. г. имале су руске књиге сасвим замјенити старе Србуље, по из запису по тим књигама у протопресвитерату Беловарском уверио сам се, да су Србуље у том крају и све до половине XIX. века у цркви употребљаване при богослужењу.

²⁾ Види у И. Каратајева, — „Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами“, Спбурѣ 1883. Т. I. (од 1491—1652); у „Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ“, Томъ XXXIV. № 2, р. 55. — Слав. Гласник Сръ. Уч. Друштва XLV. р. 134.

мненіи старѣхъ и хвалѣ Христѣа . . .“).¹⁾ И Которанин Јероним Загуровић („властелинъ ѿ града Котора“) у својемъ издању Псалтира од 1569 г. истакао је српско име, напоменувши у поговору, да се та књига грчки назива Псалтир, а српски Цјенац („ѿгдѣ дѣлаше гласъ свѣтла тшпаша по грѣскомоу ѿзъмаку. а по сръпскомоу ѿзъмаку Псалтир . . .“). — Иста та напомена изашла је и у једномъ насвијемъ издању тога Псалтира, а наиме 1638 г. у штампарији Бартола Гинами у Млечима.²⁾

Осим српско-словенскогъ језика и правносна, који су те књиге штампане, те горњихъ изречнихъ напомена о српскомъ карактеру њихову, што већ претпоставља развијену свест српску у западнимъ крајевима нашихъ у вековима (XVI. и XVII.), који беху по наш народ најтежи, има још у њима и другихъ података о развијеној националној свести предака нашихъ. — У синаксарима (календарима) по тимъ књигама налазе се међу свјетилима убележени и национални свјетитељи српски, краљеви и архиепископи, који су дотле канонизовани били, па су истажнѣти као заповедни празници и означени првими словима. Тако се у тимъ штампанимъ Србуљама одмах у почетку XVI. века: 14. јануара спомиње св. Сава Немањинъ, као први архиепископ српски; 13. фебруара — велики жулан српски Стеван Немања, као учитељ српски и нови мироточац; 28. октобра — Арсеније пећски, као архиепископ српски и наследник св. Саве; 11. новембра — краљ српски Степан Дечански, отац цара српског Душана Силнога, као мученик српски; а у Псалтиру штампаном у Милешеву 1544 г. убележен је и 6. мај као празник, јер су тога дана 1237. године претресене мошти св. Саве из Трнова града у Милешеву.

У великомъ Зборнику (Празничномъ Минѣју) војводе Божидара Вуконића, који је штампан у Млечима од 1536—1538. год., а и данас се још налази по многимъ

¹⁾ Каратајев, — Ibidem, p. 107.

²⁾ На листу 127. а.

ерским црквама у Хрватској и Славонији, има и три службе ерским светитељима: Симеону (Немањи), Сави и Стевану Дечанском. А у песмама и молитвама из којих су састављене те службе приканује се укратко прошлост Српскога Народа и светла дела тих ерских светитеља, па се нарочито и доста често истиче ерско име за народ, за племена, за цркву и за земљу. Тако на пр. у богослужбеним песмама, на дан смрти Степана Дечанскога, позивају се „*сва ерска кољена*“,¹⁾ да се скупе и прославе свога заступника, „*сви ерски родови*“,²⁾ да се духовно радују и „*сва ерска племена*“,³⁾ да се веселе успомени његовој. А у прологу (кратком животопису) његову, који се на јутрењем богослужењу после шесте песме иза Икоса народу увек читао, назива се он мучеником међу „*царевима ерским*“, истим Стефаном по „*Симеону ерском*“ и сином „*цара (?) ерскога Милутина*“.⁴⁾ Пред том службом његовом налази се илустрација легенде како му је св. Никола очвио вид попутно. Ту је он насликан са круном на глави и у царској одори, по којој су повезени *двоцети бели орлови*, као царски симболи.⁵⁾ Исто тако пред службом св. Саве (14. јан.) налази се илустрација св. Саве и св. Симеона Немање. — Немања је у кидуљерској одори, а св. Сава у архијерејском сакосу, који је ишаран многим *новелима и круговима*, од којих је *сваки крсто*м разделен на *четири дела*.⁶⁾ Над свиком пише: „*Сћи Сава и Симеѡ ерским*“. У песмама се св. Сава велича, да је први

¹⁾ „*Ерсска кољена вид, оутрамо глутити се сваго дистоуњени са-
нопа*“. Кв. X. л. 8. 6.

²⁾ „*Ерсска и ерѡка дјелом дистоуњени, шерио колѡт вгнутамент*...“ Кв. XI. л. 2. 6.

³⁾ „*Рана твѡа, ерѡ, доути ошѡа Славна,..... тѡо ради ерсска
плекина на са, на пакети твојој разбито*...“ Кв. XI. л. 3. 6.

⁴⁾ Кват. XI. л. 6. 6.

⁵⁾ Кв. X. л. 8. 6.

⁶⁾ Кв. XXXI. л. 2. 6.

архиепископску „*столицу ерску*“¹⁾ и „*Ерску Цркву*“²⁾ украсио, те се „*велика Ерсска Црква*“³⁾ са свештеницима, кнезовима и синма вернима весели успомени његовој, па му кличе, као и оцу му Симеону, да је „*ерсска похвала и ерлина*“,⁴⁾ а сиомније се међу песмама и краљ угарски⁵⁾ као непријатељ Савине ерске отаџбине....

Сличних сведочанстава о ерској националној свести у Босни имамо и у Псалтиру Божијара Гораждинина, који је штампан у Горавду 25. октобра 1521 године. У том Псалтиру, на последња два листа, набрајају се неки важнији догађаји из овиње и ерске историје, па се наводи и колико је година између појединих догађаја прошло. Тако се из ерске историје спомиње оно: „*Ѧ Керила философа до сѣго Сави Прваго архи-
епископа оучитѡка и ерѡсѡма ерсскаго, новѡго по
истини алаа и краѡа ѡго Сѡфана Првакѡичанаго краѡа
ерсскаго лѡтѡ ѡ. ѡ. Ѧ Сѡфана Првакѡичанаго
краѡа до цара Сѡфѡана елѡгѡистиваго и христољубиваго
и линѡљубиваго прваго цара ерсскаго лѡтѡ. ѡ. ѡ. (?)
Ѧ цара Сѡфѡана до синѡа ѡго Хриѡа лѡтѡ. ѡ. ѡ. ѡ. ѡ. Ѧ*“. Затим се још прича о наду Београда и Кунинова (1521. г.) у турске руке и о грдним невољама Српскога Народа, што их поднесе том приликом.⁶⁾

¹⁾ „... Први еѡдѡлѡва ерсском оутрамо ѡи, и ѡди сѡи
кѡстољѡво ѡучѡка сѡа“ — Кв. XXXI. л. 4.

²⁾ „*Савѡи твојѡј оучѡка, ерсска прѡи оутра се и ѡѡио разбито
и ерѡсѡлѡи*...“ Кв. XXXI. л. 2. 6.

³⁾ „*Ерсска похвала и ерѡсѡма и ерѡсѡма ѡи, и ерѡсѡма
ѡѡѡио прѡдѡуѡи*...“ Кв. XXXI. л. 4. а.

⁴⁾ „... Савѡи ѡи Нѡвоѡ, Ерсска похвала и еѡдѡлѡи...“
Кв. XXXII. л. 6. 6. и срд. Кв. XXXVIII. л. 2. 6.: „... Ерѡсѡи
ѡѡѡио, Савѡи ерѡсѡи, Ерсска похвала...“, те Кв. XI. л. 8. 6.: „*Дѡи
ѡѡѡѡѡи Ерсска и ѡѡѡи Гѡѡѡи, Сѡѡѡи ѡѡѡѡѡи*...“

⁵⁾ „*Бѡѡѡѡѡи ѡѡѡи Бѡѡѡѡи на ѡѡѡѡи твојој ѡѡѡи се твојој,
савѡи еѡѡѡи ерѡѡѡѡи, дѡѡи сѡѡѡи на твој ѡѡѡи, ерѡѡѡи се ѡѡѡѡи се
ѡѡѡѡи ѡѡѡи ѡѡѡи еѡѡѡѡи, дѡѡи Бѡѡѡи на ѡѡѡѡи ѡѡѡи*“ — Кв.
XXXII. л. 1. 6.

⁶⁾ Глашеник земаљ. Музеја на Босну и Херцег. XIII. р.
334—335. — Слично се и у „Зборнику“ за путнике од Божијара

српској народи нашег источнаго православа“ у Далмацији остао без свога владике;¹⁾ а ти православни Срби у Далмацији поднели 20. новембра 1754. год. поново молбу млетачком сенату, да им се дозволи избор владике, те овако почињу: „Ми, *славено-српски народ* грчкога закона Источне Цркве...“ У тој молби моле даље, да им се даде владика: „од нашег *српског језика* и грчког обрета Источне Цркве“, а нарочито земљак њихов Дионисије Новаковић, потоњи владика будимски, који „*наш српски језик*“ разуме.²⁾ Слична такона молба поднесена је сенату и 1759. год, па се и у њој спомиње: „*наш славено-српски народ*“ и „*наш славено-српски језик*“.³⁾ И касније, 14. септембра 1795 год. молба су Срби Далмацији дозволу за избор владике, па овако почињу: „Многобројни *славено-српски народ* грчке вере...“ моли да му се дозволи изабрати владика „*славено-српске народности* и грчкога обрета“;⁴⁾ те 1796 г. завета и изабраше С. Никовића за владика „*српског нашег славено-српског далматинског народа*“.⁵⁾

Исто тако и у оног дела народа нашег, који је под крај XVII. века, с патријархом Арсенијем III. Чарнојевићем и с другим народним првацима, прешао из Босне и Србије под власт Њесара аустријског, развијена беше

национална и верска свест. На зато и видимо где прваци народни на збору своме у Београду 18. јуна 1690. год. траже, пре свега, потпуну слободу своје православне вероисповести, те одмах затим захтевају: да „*наш српско-славни*“ самовласно буде бирати себи архиепископа „*из нашег рода и језика српскога*“ — па својим светским и духовним саборима. Уједно су и отргнули се против сваког мешања страних елемената у српске народно-црквене послове; па су још изрично нагласили, да над свима православним Србима под влашћу Њесара аустријског („*на Хрватском и Угарском, Сирм. Јаншпелу, Далмацији*“ де о год под чачиним крилом светлаг цара рускога, где се нађе сад и посланици људи...“)⁶⁾ има власт само „*наш архиепископ Српски*“.⁷⁾ И цар Леополд I. тачно је усвојио све те жеље Народа Српског и у својој привилегији од 21. августа 1690. год. именовице је истакао, да сви Срби под његовом влашћу слободно могу исповедати православну веру своју и живети по својим *српским обичајима* („*Rascianorum consuetudinem*...“)⁸⁾

Ну особито јаку светлост, па питање о националној свести васколиког Српског Народа по Хрватској и Славонији, бацају нам појединачна званична акта о нашем првом изборном Народном-Црквеном Сабору 1708. год. у Крушевцу, на ком су били заступници народа нашег из свих крајева где Срби живе под аустро-угарском влашћу.

— Већ пре сабора набила је та свест силно и нарочито се истакла баш код представника Народа Српског из Хрватске. Ствар је била у овом! Аустријске државне власти, мислећи на лакше провађање уније с римском црквом, хтеле су да одеље од јединства народног и црквеног Србе по Хрватској, те зато за Србе по Банији, Лици и Крбавој, Карловачком и Вараждинском Генералату ипсу хтеле издати дозволу, да могу ићи на сабор у

¹⁾ Dr. H. Mitzsch. — Синен I., p. 321., Србско-далмат. Магazin, 1861. г. XX., p. 230.

²⁾ Dr. Mitzsch. — Синен I., p. 362—3., Срб. Далм. Маг. 1864., XXIII., p. 154—155., Le Bret. — Magazin zum Gebrauch der Staaten- und Kirchen-Geschichte, I., p. 250—252.

³⁾ Dr. Mitzsch. — Синен I., pp. 368—373., Срб. далм. Маг. 1861., XVI., pp. 59—65., Le Bret. — Magazin I., pp. 221—228.

⁴⁾ Dr. Mitzsch, I. 491—2., Срб. далм. Маг. XXVII., p. 138., Le Bret, VIII., p. 273—5.

⁵⁾ Dr. Mitzsch, I. 496. — Још више и јасније о српској националној свести код Срба у Далмацији, крајем XVIII. и почетком XIX. века, може се разабрати из аутобиографије далматинског (хрватског) архимандрита Герасима Зелџа. Прво издање изашло је у Будиму 1823. г., а друго у Београду 1897. (I.) и 1898. (II.), у издању „Српске Книжевне Задруге“ кн. 26. и 44.

⁶⁾ Летописе Матице Српске, кн. 184. p. 8—9.

⁷⁾ Rajih, — Историја, IV., p. 380.

Срем.¹⁾ О тој одлуци Дворског Ратног Савета, под кога су тада спадали сви послови Срба као војничког народа, известно је владика Исанија Ђаковић — владика личко-крбавског и зринопольског Атанасија Љубојевића. И тај старац, преко 80 година стар, одмах сазва епархијску скупштину Српског Народа у свом владичанском двору у Медак, на којој изабрани бише народни заступници, који ће одмах по ничи зими, са седим владиком својим на мазама од личких и крбавских планина странутицама, избегавајући немачке војничке страже, Фрушкој Гори сићи, да ту са осталим представницима Народа Српског, и против воље аустријских државних власти, учествују у решавању разних важнијих народно-црквених послова и изабери, на место умрлог патријарха Арсенија, нову врховну духовну, а донекле и световну, главу васкољског Српског Народа под влашћу аустријском.²⁾ Сам царски комесар на том првом сабору ипшом Игњатије пл. од Кваријента и Рала елизо се зачудно кад му се међу народним посланицима прикажа и владика Атанасије са заступницима „Краине Горње, Лике и Крбаве, Карловачког Бенералата и Зрињског Поља“, те изјави: како му је жло што је стари са својим људима, по тако љутој зими тако овакви пут предузео; али се не усуди забранити му учествовање у сабору, јер је владика показујући пуномоћ³⁾ свога народа, који није изаслао на сабор, категорички захтевао, да им се ипшомто не брани приступ на сабор и активно учество-

¹⁾ У заповести Двор. Ратног Савета на команданте, издајој у Бечу 24. октобра 1707. г. речено је у приредби: „NB. Da die von Likan, Corbavia, Cretz, Oprivitz und in Banalischen Croathen stehende *Reitzen* ist darumen nicht geschrieben worden, weiln nur diejenigen Nationales zu diesem Volk und geistlichen Haupt gehörig consideriert werden, welche erst in jüngsten Türken-Krieg mit dem verstorbenen Patriarchen in Hungarn und Slavonien aus Turkey herüber kommen seyndt.“ (Бесџа, Нови Сад 1869. II, p. 144.)

²⁾ Види о овоме многа аста у Архиву Двор. Ратног Савета у Бечу, у конвату под бр. 151. ex 1707. — IX.

³⁾ Штампана је у Бесџа за 1869. г. II., pp. 159—160.

вање у њему, пошто је и његов народ од памтивека и под Турцима увек у народносном и црквеном јединству био са васкољским Српским Народом, те се тога јединства ни по коју цену одрећи неће; а ту изјаву владичину и његових људи поткрепиле и сви остали заступници Српског Народа из разних крајева под влашћу аустријском.⁴⁾ Ево како ти представници народни, у јединој представи својој цару, о томе зборе: „Силно нам је душу узбунило, што нам на толике молбе наше, да се и из дистрикта Лике и Крбаве и Карловачке Крајине посланици народни позову на овај сабор, није царски изасланик још никаквога категоричког одговора дао. Из тога нам се намеће мисао, да Ваше Величанство није вољно, да се из тих крајева нико позове. — Ну треба знати, да и они крајеви, како у најстарија времена тако и данас, нису нигда одељени били од Цркве наше и њезиног поглавице, него су напротив увек у свени и сложи били, на је и народ онај у последњем турском рату исте услуге двору аустријскоме учинио, као и сав други Српски Народ. Даље, не треба сметнути с ума, да митрополит, који би изабран био без учествовања тога народа нашег, не би могао признат бити за врховну главу васкољског Српског Народа, на би Црква наша дошла у таква непогодна положај, који би у народу велику узбујност и грдна зла изазвати могао. С тога нека се сети Ваше Величанство оних привилегија, које су дате народу нашем од благе успомене родитеља нашег, на сте их Ви, Ваше Величанство, недавно потврдили; а у тим привилегијама се види, да се оне односе на васкољки православиши наш Српски Народ и нарочито на онај у Угарској и Хрватској („*nos populi in Hungaria et Croatia, ubi defuncto existunt*“). Па зато, ако се хоће онај народ из учествовања у избору архиепископа искључити, то би онда значило да се ради

⁴⁾ Подробније о свему овоме у званичном извештају царског комесара о нашем првом изборном сабору у поменутом бечком Архиву под истим бројем и у Бесџа 1869. II, pp. 174—176.

и верска свест свију представника нашег народа извојштala је победу и очуvala народно и црквено јединство висококог Српског Народа по Угарској и Хрватској, па га је увек ревносно подржавала и одржала све до данас; те кад год је од стране власти покушавало да се поцена то јединство, букувала је та свест наших предака још силније и истицала се у бесмртним делима њиховим. Касније, јачању те већ тако снажно развијене националне српске свести у народа нашег по Хрватској и Славонији, много је допринела и та околност, што је после Пожаревачког Мира (1718. г.) велики део данашње Србије потпао под власт аустријску, те су онамошњи са онамошњим Србима убрзо, и против воље државних власти, склопили једну јединствену и чисту национално-црквену заједницу.¹⁾ Тада су одржавали и неколики сабори народни у Београду и Карловцима, на које су долазили како Срби из Србије и Угарске, тако и они из најудаљенијих крајева Хрватске, као што су напр. Велика Писаница, Мала Мучина (код Копривнице), Подгорци (код Ровишта), Гомпрје, Медак²⁾ и т. д., на су ту

¹⁾ Види о томе код Dr. J. H. Schwickera, Die Vereinigung der serbischen Metropolen von Belgrad und Carlovitz im Jahre 1731. Wien 1881. — У делу овом има доста нетачности и неточности, али ипак може послужити бар за неко оријентовање онима, који с овим питањем нису познати.

²⁾ Саборски записници и пописи народних посланка — међу неписаним и експлицирним списима у Митрополитско-Патријаршијском Архиву у Срем. Карловцима. — Сраз. и „Гласник Сри. Учен. Друштва“ — 2га од кн. III, где се набаја ко је све 1726. г. био на сабору „От Хрватске и Маричке Краљеве“, „от Шавоине“ и „от Босањине“ (пр. 282. и 283.) и др. А на једном саборском акту од 1731. г., међу другим посланицима, потписале се и ударише печате своје или положиле само крстове — епископ карловачки и саски Давидо Љуботина, католичко-приволонски Степан Љубибратин, патријархо-славонски Илијас Стевановић, агитанс краљичини Гаврило и сепански Вићентије, Давидо Станић свештеник из Подгораца код Ровишта у Хрватској, Стојан свештеник „от Јакин“, Буја повода и Авдеса Крајичковић такође „от Јакина“, те кнез Махарио из Мале Мучине код Копривнице и т. д.

у братском споразуму договарали се и одлучивали о свима оним народно-црквеним пословима...

Први наследници патријарха Арсенија III., — Исаја Ђаковић арадски и Софроније Подгоричанин пакрачки, називају се великим или прховним митрополитима „ксксх“ *Орѣкаал под' властѣ сѣктаго Исара*¹⁾; а од трећег наследника његова Вићентија Поповића Јаљенца (1713—1725.) долази у титулу и наслов „архиепископ“.²⁾ И сви остали митрополити карловачки, као и патријарси од 1848. г., називају се прво архиепископима, а за тим и патријарсима српским, као што је и данас. Тај наслов налази се и у званичним царским потврдама и свима другим актима од како се налазио овде на све до данас. Пу српским именом називали су се, па се и данас и у званичним царским дипломатама називају, и сви епархијски наши епископи.

— Имамо података, да су владике славонске и у XVII. веку, док је Славонија још под Турцима била, називале се владикама Српског Народа. Тако на пр. у једном Четвероеванђељу, које је штампано у Москви 1619. г., а данас се налази у манастиру Ленавини, записано је, да га је 1665. год. поконио томе манастиру Јованом Ђаковић „милостиве Божие архиепископѣ епископѣ Орѣко славѣнскихъ...“ Исти тај владика био је 1667. год. у Москви, те и тамо назива себе еписко-

¹⁾ Тако напр. Исаја у епископској були изданој новопостављеном епископу будимском Вићентију Поповићу, са сабора у Крушедолу 7. јануара 1708. г., и Софроније у були изданој на сабору 23. априла 1710. год. за новопостављеног епископа бачког Христовора Димитријевића.

²⁾ Патријарх пећки Калиник прославио је 18. марта 1710. г. Митрополију Крушедолску самосталном, па се после тога помене митрополити називати архиепископима. — Тако 1716. и 1718. год. пише из Гомпрја владика Саске и Карловачке Краљеве — Давидо Љуботина митрополиту Вићентију Поповићу у Даа: на у наслову вели: „архиепископ и митрополитъ наше славонско-хрватске народѣ востановио се под властѣ сѣктаго Исара“ — Ито тако пише и патријарх пећки Мојсије Рајовић из Бања Луке 1721. г.

Да је овај хрватски крај називан већ од XVII. века Српском Земљом могло се догодити само због тога, што су у њему од то доба становани у великом броју Срби, који су били свесни свога имена и тим се именом називали и поносили. А да су Срби Вараждинског Генералата као и они по другим крајевима, од увек својим националним именом називали се, поред свега тога што су их у значајним актима на и приватно римокатолици Власима називали, имамо осам већ при-

Бачком — на истим и сличним картама тога времена. То су чинили и српски патријарси и митрополити. Тако на пр. патријарх Арсеније III. потврдио је 1692. г. избор тителског капелана Живана, па у тој потврди дипломом назива Бачку српском земљом. Он вели: „и стога Бачку именом српскихних земљах теотократички називаху и зовоша, да на свакој си дисципли и конституцији не биде само, дејство з ојачаности пошлудити“. (Dr. Радонић, — Прилог за Историју Срба..., р. 69.). Митрополит Исаја Таковик у својој дипломатској у Крушедолу 7. јан. 1708. г. владика будимског Вахентију Повонику каже, да је на сабору том било много свештенства и састојачка „српских земљах“, а знамо да су на том сабору били српски народни и црквени заступници на целе Хрватске и Славоније, горњег Срема, Бачке, Барање и арадског краја. Исто тако вели и Софроније Подгоричанин, бивши владика накарачки, у дипломатској својој од 23. априла 1710. г. за владиком бачком Христинора Димитријеваћа (Оригинали у Митроп. Патриј. Архиву у Ср. Карловцима). — У Пењској Патријаршији све земље, које су спадале под управу пењског патријарха (а то су не само Стара и Нова Србија, с Македонијом, Црном Гором и Бокотгорским Приморјем, него и сва Славонија, велики део Угарске и Хрватске, те Далмација, Босна и Херцеговина), јер је ту свуда Српски Народ у знатном броју, а пређе и у велики, живео, називаше се „српским странама“ vis à vis грцима и бугарским (Срп. Гласник Срп. Уч. Друштва XXXVIII, р. 182. у потврди устава сарајевске општине од 13. III. 1734. г.). У XVIII. веку називали су руски учитељи, царски руски посланици на бечком двору и сам Св. Синод руски, све крајеве у којима Срби под аустријском влашћу живе ни мање ни више него „Србијом“. Тако на пр. учитељ Максим Суворов, који је учитељавао у Ср. Карловцима, да је оданде отпуштен био, пише 1. јануара 1737. г. руском Св. Синоду: „Мнѣ адѣсь въ Вѣдѣ дѣлать нечего, въ Сербиѣ же порученное мнѣ дѣло давно отозвало“ (Грујич, — Српске Школе од 1718—1739. г. Прилог културној историји Српског Народа. Београд 1908., р. 73.). Посланици руски на бечком двору Јанчи-

видених и других поузданих доказа. — Тако на пр. у Хроници манастира Марче, која је доведена до 1739 год., пише одмах у почетку, како је тај манастир у XV. веку од Турака и Татара сасвим опустошен и разорен био, те како је после много година „ѿ саркскаго нациѣна, ихъ же Калачли нѣмѣ а' Крѣдѣн нарицѣмъ“, с царском дозволом, поново подигнут; а затим се прича: како је у доба цара Максимилијана (1564—1576) око горе Каланика населило се „из нѣмѣхъ и кѣлике ихъ малѣихъ

сѣи пише 10. нов. 1737. г. о учитељима, по које је 1733. г. митрополит карловачки Вахентије Јовановић послао у Русију (Кијев), не само путни трошак, него и коње и коза. Он вели: „... кола и путний трошакъ прислаха и да и' Серскимъ поудѣлѣхъ учѣтѣли...“, који су затим „ѣхѣхъ есѣдѣхъ и изъ Карловѣкъ прѣшли“, где су основали прву српску гимназију (Ibidem, р. 142. пр. 3.). А руски Св. Синод поводом тога, што се професор крпловачке школе Ем. Колачичини у Северину (код Беловара) запознао, а да се није оженио, забранио је циркуларно сима Русѣма, који као учитељи и иначе међу Србе иду, да у „Србији“, као и нигде иначе, не смеју правити чин свештенички, ако нису оженили или замонашени (Ibidem, р. 154. пр. 28.). Шта више, учени професор инсбрушког универзитета Dr. H. Нилс каже за владиком Самеона Врбавског, који се око 1600. г. са великим бројем Срба доселио у данашњу Беловарско-Крпавенску Жупанију, да је „сѣ Турѣа (Serbia) in Serbiam Austriacam emigravit“ (Symbolae ad illustrandum I. р. CXVIII, sub voce Vratania). — Кад је 1751. и следећих година назван број Срба пресељено из Угарске и Хрватске у Русију, назван је и онај крај што га тамо Срби насељиве (садашња херсонска и јекаторинославска губернија) именом „Новѣя Сербиѣ“ и „Славѣно-Сербиѣ“. — Па кад је тако било од најпача и по свим крајевима где се Срби населилаху, зар се онда може великоиздичком појмом назвати, ако Срби и данас по Хрватској и Славонији где-год кажу „ово је српска земља“, или „ту је Србија“ („Оутугашица“, р. 16., 31., 41., 42., 58., 87. и 88.)? Зар и ту није исти војан, као и у прошлим вековима? Срби сматрају, као и сви други народи, да је онај крај у ком они станују њихов крај, јер је и дотична земља власништво њихово. То нам ено и сама „Оутугашица“ потврђује, јер привођа некаже сведока, који говори, да је „Љубомир Вашић рекао: „ото је земља српска, коју Србиn plagom еге“ (р. 39. и 41.). У Двору се вели, да је оно српски крај (р. 42.), а на пр. у Беловару званично је од давније називала „Српском улицом“, она улица, у којој је српска црква и школа. Назив Србија, ако се где-год и чује постао је од тога,

числа *Горских*¹. Кад се међутим тога народа ту по-
више населило, тада је подигнуто и манастир Марча „и
таме *горским* национ²“ постаде владика Симеон
Вратањски; а кад су Турци, после пада Сигета, заузели
замак Мославину и прешавши Гарић планину спустили
се до Чакме и поново је освојили, тада вели летописец,
Турци „*шкретх Маче населилихх Горком*“ к' елизо-
сти едла два часа *Вданин* вана...“.) Почетком 1845
год. написано је у истој тој Хронци парох капелски
(код св. Ивана Жабно) Лука Шенић, кратку историју
манастира Лепавине, у којој и он, православни народ
у Београдату Варајдинском, назива само Србима. Он
прича на пр. како је ђенерал Ђорђе Ленковић са сво-
јом војском, којој су и „*Горски сенжени*“ били, код
Дубраве разбио војску Хасан паше босанскога, који је,
мазо пре тога, поробио и погазио Крижевац и околину.
Даље се наводи, како је цар Рудолф, после мира са
Турцима од 1606 год., „*позвала српскиј народъ* из
перекрестнаго свет³“, па је збила и преселила у то доба
из турских крајева много Срба у северозападне хрватске
крајеве. Још се ту између осталогача прича како су царе-
ви Матија и Фердинанди II, III, и IV, престано
појевали, које с Турцима, Прусима и Шведима, а које
опет у самој својој земљи са лутеранима, калвинцима и
хушитама, те су у тим ратовима увек храбро учество-
вале и многе чете „*српскога народа*“.⁴)

што ту станују Срби, — те не има значење политичко, него
етничко. Та добро је познато, да прости народ нема тако супстан-
цих политичких појмова, да има све то како треба разишловати,
него бржа појмове како му који на ум дође. А бже и академски
образован човек уме повикад да побрза појмове. — Ено и сам
т. државни одветник на неколико места показује, да не уме рази-
шловати „*српски барјак*“, „*српски грб*“ и „*српску историју*“, од
„*србијанског барјака*“, грба и историје („*Опитујница*“, рр. 15,
29, и упор. р. 60, где на истом месту (код Госпића) назива
барјак прво „*србијанским*“, а за тим „*српским*“, 67, „*србијански ју-
ница*“, 73, 75, 81, „*србијанска војска*“, 87, etc.).

¹) У марчевској Хронци, која се чува у манастиру Лепави-
нин, т. 25. а и 6., 26. 6.

²) Ibidem, рр. 42 а и 6., и 43. 6. — У Славонији називали
су нас и римокатолици, с којима смо становили и у братској

И књижевници наши из хрватских крајева, како
у другој половини XVIII. и почетком XIX. века, тако
и касније унек, изјављивали су у штампаним делима
својим, да су их писали српским језиком, за српску
децу и српске школе. Тако на пр. Бавовиц Стеван
Вујаковић штампао 1772 год. у Бечу немачку граматiku
„*их полаз српскихх дѣтѣй*...“; Личанин Вићентије
Љуштина штампао је опет 1794 г. у Бечу талијанску
граматiku, у којој каже да „*наших италијанскѣй или српскѣй*
српскѣй названѣй“ језик нема члана, а Варајдинац
Павле Соларић (родом из Вел. Писарнице) штампао је
почетком XIX. века многе књиге у Млечима, у којима
је увек наглашавао, да су писате на српском језику,
за ону корист „*свог српскога рода*“, „*ко ушторѣ-
лиа* *Славко-Горски*“ и „*Славко-српскога на-
рода*“; а 1810 штампао је у Млечима и једну књижицу
под насловом: „*Памѣника књижицѣ с Славко-срп-*

слози увек живели, такођер Србима. Споменули смо већ како је
вратарски провинциал Изаовић 1746. г. знао наше описце —
„*srpskim obicima*“, а у једном акту од 17. септ. 1754 год. који
је 11. децембра и. г. у Паграду на немачки преведен и оверва-
нен по енахијском управитељу, пише: „*Wir endes Unterschiebe-
nes Wyrier der Könisch-Katholischen Kirchen geben die Unsere
mit Nahmen, Zannahen und Petchschatten gefertigte Schrift, auf
ansuchen und bitte densen Serbliern grucet ratus, in welcher Instanz
sie Serblir bitten, dass auch Ihrigen Glaubensgenossen das Richter
ant zugetheilt werden mögte: dass, wann es Ihre Kays. König.
Mays. Allerhöchster Willen und Beangenehmung seyn wurde, wir
Ihnen Serbliern hiermitals niemahl entgegen seyn werden*“. Акт је
потписало 23 католика из доле парохи у Осеку (Препасе оно-
премежи у Владичанском Архипу у Паграду). И други народи,
с којима смо заједно становали и истој вери припадали, као
што су Грци и Румуни, називали су нас увек Србима. Тако на
пр. у једном писму грчких трговца из Бета, управљеном 18.
фебр. 1760. г. на митрополита Павла Немодонића, пише између
осталог и ово: „*сине и за царевак привилегија српскога рода, што*
нам предлагате, волата сути и у нас...“ (Ориг. у Митр. Патр.
Арх. у Ср. Карловцима); а Румуни, као што ћемо ниже видети,
називали су и нашу веру „српском“. — Шта пише, аналитича
статистика строго је разликовала православни Српски Народ
(Serben) од Грка (Griechen), Румуна (Walachen) и Цинцара (Macedo

скемъ ек Маткаѣхъ почитанію, кѣликомъ и каагосла-
киномъ Слакино-Сербскимъ Народомъ, докъ је оветъ
1815 г. у истомъ месту издао своје „Окалинне“, уз си-
макъ поведе „Стифна Данишъ краља Сербскогъ“, и
посветио га „рачиталимъ Слакино-Сербскимъ дичи-
мъ“.

Walachen, oder Zinzaren), који су такођер били православне вере.
Тако на пр. у једномъ таквомъ попису од 1821. г. изложена је
та статистика овако:

a) In Provinciali.

Comitat	Zahl der Häuser	Zahl der Seelen	Serben	Walachen Griechen	Maedai Walachen oder Zinzaren
Agramer	19	158	95	—	15
Karlstadt	54	354	354	—	—
Kreuzer	187	2.306	2.241	—	65
Posegauer	2.591	24.688	24.688	—	—
Veröczer	5.062	41.714	41.614	19	56
Syrmier	8.919	57.009	56.596	103	348

b) In Militäri.

Regiment					
Peterwardeiner	9.639	70.847	69.998	361	170
Broder	636	4.234	3.997	2	—
Gradiskaner	1.690	14.888	14.883	—	5
S. Georg	1.639	14.906	14.881	—	1
Krenzer	1.199	13.822	13.729	—	93
Likaner	3.039	37.458	37.453	—	—
Ottosauer	1.942	22.376	22.376	—	—
Oguliner	2.163	21.579	21.579	—	—
Sabiner	1.852	20.178	20.178	—	—
1-te Banal	2.906	27.906	27.906	—	—
2-tes Banal	3.410	30.025	30.025	—	—

И најпосле по дијецезама под насловом:

„Volks Menge der Griechisch Nicht Unirten in den Ungarischen
Ländern, nach der Pfarreconscription vom 1821.“

Diocesen					
Sirmier	21.531	150.819	148.446	489	508
Pakratzer	10.188	94.595	94.254	1	51
Karlstädter	15.462	160.222	160.222	—	—

Један оновремени препис овог статистичког извештаја на-
лази се у Владавичевој Библиотеци у Пазару.

стиг...²⁾ Ну особито је карактеристична за добро
развијену српску свест у Хрватској, већ током XVIII.
века, једна песма коју је славео католички свештеник
Јосип Крмпотић (Личанин) врском јунаку Србину лично
капетану Филипу Вукасовићу, који је 1788 год. са
200 Личана и 200 Оточана, отишао у Црну Гору, да
буде у помоћ тамошњој српској браћи својој у боје-
вима с Турцима, с којима је тада и Русија и Аустрија
ратовала. У тој чети Вукасовићевој било је и право-
славних и католика, а јуначки Крмпотић назива их све
Србима. Ево шта он каже:

„Pred njima je plemić od starine,
Vukasović od ličke krajine...
O-tali su roda viteškoga
Pravi Srbi, pravo slave Boga“.

И даље разлаже:

„Nije li Srbjlin Kraljević Marko
Od kog srpski zande pjevat svatko?...“

„Dvi hiljade jar imade ljetah
Odkad Srbjlin slavom puni svijeta“.³⁾

А да су се збиља и многи католици по Хрватској
и Славонији у XVIII. веку називали Србима сведочи
нам и сам М. П. Катанчић, који под криј тога века за
српско име вели: „Оно је званста нашим Илирима тако
познато, да се свуда Србљима зову, не само они који
живе у Србији него скоро по свему Илирику а и по
Дацији, особито они који су грчкога закона који мисле
да се тим највише од других разликују, што се зову
Србљи и Србљани“.⁴⁾

²⁾ Ст. Новаковић, — Српска Енциклопедија, pp. 12, 30,
63, 78, 86, 90, 93, и 102. — А први наш периодични часопис,
што је изашао у Венецији 1768. год. носи наслов: „Словесно-
Српској Магалин“.

³⁾ Прво изјављење об опшолном кт. realnom гимназији у милој
realci у Бјеловару 1876/7. г., pp. 27, 29.

⁴⁾ „Nostris profecto Illyris adeo id familiare est, ut Serbos
passim se compellent, non Serviam incolentes modo, sed universam

Из XVIII. века имамо још и много других података, који нам сведоче јасно, да је српска национална свест по Хрватској и Славонији снажно развијена била. Међу прима је то и факат, што су Срби у тим крајевима већ и тада све своје институције српским народним именом називали и национална обележја своја ревно чували и поносили се с њима. Тако је и тада, као и пре и после тога, све од св. Саве па до данас, Црква наша називана Српском, исто тако и вера, светињели, календар, школа, писмо, штамарије, књиге, etc.; а српске боје, српски грб и многа друга обележја већ тада беху продрли и у најзабитије крајеве хрватске у којима Срби живе, — као што ћемо се уверити код дотичних одељака, који говоре о главним националним обележјима нашим.

Ну да ко не помисли, да је та српска национална свест наша тако развијена била само код интелигентних слојева народа нашег, а да маса народа није имала те свести, морам пре свега нагласити, да ми још у то доба заправо писмо ни имали такове више интелигенције, која би се знатно разликовала од масе народа; најинтелигентнији слојеви тадашњег народа нашег беху калуђери и мирски свештеници, који су обично на истом нивоу били као и сељаци, а само по који међу њима даго се беше више — читајући разне књиге и ходајући по страном свету. Уз то, баш у ондашњем простом народу нашим, који је тада живео у јако развијеном задружном животу, чувала се ревно и српска народна традиција у причи и песни, које уз домаће огњиште, или по народним зборовима, храмовним славама, сељима и прелима, те мобама и др. састанцима казиваху се и певашу или уз гусле рецитоваху. А било је и посебних народних певача, као што их још и данас има по Далмацији

и Лици, а допекле и по другим крајевима, који иду од села до села, од једног до другог огњишта српског и ту уз гусле певају скупином свету:

„Српску славу и српске јунаке, *то ми ти сути*“

„Буте битке, муке свакојаке ...“

— Стрпца путници који су путовали нашим крајевима сведоче нам у својим делима, да је у народа нашег у прошлим вековима заиста ревносно чувана традиција, а с њом снажена и чувана и српска свест. Тако напр. у другој половини XVIII. века пропутовали су Славонијом у научне сврхе два знаменита професора бундског Универзитета Пилер (Piller) и Митербахер (Mitterbacher), који су описали и живот народа нашег у тим крајевима,¹⁾ па нам нарочито забележише како преци наши напредно радо оневаху у народним песмама својим славна дела својих старих краљева и кнежева (деспота).²⁾ А то нам потврђује и Матија Ант. Рељковић у својој „Сатири“. Ено где он у I. делу, а одељку VI., под насловом: „Друга турска школа: коло“ на своје Славонце ради претераности у љубави према светској песми, па између осталог каже:

„То је начин svetac posvetiti,
Stvoritelju svomu ugoditi;
Ali nije u kolu pivati,
Kraljevića ko sveca slaviti,
Koji nije zaslužio slave,
Zalud ljudi što se o njem have.
Sin je bio kralja Vukašina,
Pobigavši služi u Turčina:
Od' nund *Srbije* zvaše na mejdane,
Dokle teške ne dopade rane ...“³⁾

¹⁾ У делу: „Iter per Poseganam Slavoniam provinciam“, Budae 1783.

²⁾ „Res veterum suorum regum, ducumque praeclara gestas canere amant, casque carminis et rhythmi legibus implicatas habent...“ (Iter ... p. 130).

³⁾ М. А. Рељковић, — Сатирици Дири Ђорки, Загреб 1909, p. 71—72. Осим овога има код Рељковића и још неколико места,

pene Illyricum, ac Daciam quoque, in primis qui Graecum sequuntur ecclesiam, qui per hoc maxime se ab ceteris distingui putant, quod Serbi, Sclavoni nuncupantur“ — „De Istro easque adcolis (1798, г.), p. 217. и др.

А да се у тим народним песмама нашим много спомињало и италијанско српско име, као славно име, сведоче нам поред Реаконића и многе народне песме, што су их неумрли Вук, Петрановић и други од народа чули, пописали и штампали. Посебна студија могла би се о овоме написати, а ја ћу само споменути, да се у збирци Богољуба Петрановића „Српске Народне Пјесме из Босне и Херцеговине“, а нарочито у првој књизи: „Српске пјесме старијег времена“, (Београд 1867. г.) опевају само „Србија“, „Србија“, „српски господари“, „српске војводе“, св. Сана, Стеван Дечански, кнез Лазар, цар Душан и цар Урош, Милош Обилић, царица Милица, пронаст Царства Српског, владика Милутин, и т. д. и т. д. А у „Србију“ се рачуна:

„Скандерија и Урумелија,
Аризутлук и Македонија,
И сва Босна и Херцеговина,
Српљем равни и пола Земуна,
— У томе је и Србија цела.“ (р. 275.).

Ту се пева „Србадија славна“ и свуд се спомиња, у само Срби vis à vis другим народима; а у песми: „Кад зрело име служини не сједај!“ каже се намећу осталог:

„Славу слави светогга Ђорђија,
„Сташино доста Србадије...“

„Што је софра од срме дежене,
„За њом сједе Срби и бољари...“

која нам сведоче, да су краљеви и деспоти, као и други јунаци, који су у народној песми по Славнојнија описани Срби били и као такви слављени и величани. Тако напр. у П. делу, а одељку V., под насловом: „Satir kazuje Slavoncu, да је за ђена i dosada, te baš i gospodskih kućah, svadaja i dioba bivala. Pisma, koja se i danas iz tamnih piva, to isto svidoči.“ — Ту се приводи цела српска народна песма о деоби Јакшића, у којој се каже како су Јакшиће често походили гости:

„Pohodiše krijemski knezovi
I sam glavom car srbski Stjepano...“ (р. 148.).

А карактеристично је и проклетство Бановић Страхиње, којим проклиње издајство Вука Бранковића, те за Косово Поље овако каже:

„Е да Бог да, оно неродило,
Докале Срби опет не добила,
Што су данас на њем изгубили.“ (р. 311.).

У трећој књизи Вукових „Српских Народних Песма“ има доста и таквих песама, из краја XVII. и почетка XVIII. века, које опевају борбу Срба противу Турака по Приморју и Лици, па се у њима често налазе и овакви стихови: „Срби турску кидасаше војску“ (песма 20), „од Срба, а мало ко погibe“ (п. 20, 35), „Зачуло се у Српске (Далматинске) Котаре“ (п. 22 и 35), „па се метну српско одијело“ (п. 35), „Састаше се и Срби и Турци“ (п. 24), „Вино пију и Срби и Турци“ (п. 29), а једна песма пева овако о Удбини, главном месту Лике за турског господства:

„Да л' су дошли удбински јунаци,
„Који дижу чету на Србина?...
„Да чувају стражу од Србина
„Да Удбину Срби не харају... (п. 26).

И у збирци Николе Беговића „Српске Народне Пјесме по Лици и Банији“ спомиње се Српство у велико, са правим поносом. Тако на пр. у песми како је кретао орде добио Приморје и Подгорје, а сви соко Липу и Крбаву, каже се како су удбинске девојке питале сокола: „Ко ти сави круну на врх главе?“ а он одговара:

„Дворио сам србинскога краља,
„Српског цара Силнога Душана...“;

док се опет у песми: „Безвојка лађе градила“ пева: „Трећу даје цару Србинскоме“, а у песми „Српска кућа“, у којој се опева задружни живот у Лучанима, у родном месту патријарха Рајачића, вели се: „Ту је кљобук српског патријарха“. Али највише се српско име спомиње у песми „Манастир Рмањ“, који дежи на граници Босне и даначког котара. Ту се вели:

„Санак сино игумане Васо
 „Ударила зорна Србадије.
 „Са свих страна Срби бију Турке. . . .
 „Од Србаља мало ко изгубе.
 „Весело се Срби повратили
 „И манастир Рмав. осветише.
 „Тада било сад се спомињало
 „Оста Лика без турских сизаника,
 „Руше Срби куле и мунаре. . . .“

Ну јака национална свест народа нашег чиними се да је особито пашла израза у једној лепој народној песмици српској, која се пева и данас по Хрватској па Кордуни, а певају је обично мајке и баке, кад успавајују чеда своја и упуцад своју. Ево те лепе песмице:

„Српско ејера погинути не ће,
 Српска слова потавинити не ће,
 Цар се Лазо заборавити не ће,
 Обилах се прегорети не ће,
 Југ Богдан се спомињати оће
 И Косово Поље жалостиво:
 Док је суница и док је мјесецна.
 — Бранковић се проксињати оће,
 Док Србина на свијету има.“¹⁾

Тај национални понос нашег Српског Народа, по свима крајевима где год он живи, и ту голему љубав његову према славној и тужној прошлости својој, при-

¹⁾ Ова је песмица из „Збирке српских народних умотовина“ од Манојла Кордунаша, а чуо ју је од неке баке Лаје Корутине из Саджовца у Горњој Крајини, кад је том песмом своје унуче успакивала (Види: „Нови Васпитач“ за 1890. год св. V. р. 139.). — Кад сам пре десет година (1899.) путовао кроз западну Босну и Личу видео сам у Доњем Лану како народ игра коло и чуо сам песме, које том приликом пева, па сам међу осталима забележио и ове стихове, од којих је приистина мало вузгара, али зато имах сви врло добро карактерну национални понос протеклих личних Срба:

„ . . . Није куја овиола вука,
 Нит Краљица родила јунака,
 Већ Српкиња носила јој мајка . . .“

мила је од народа и православна Српска Црква наша, па је канонизовали многе љубимце народне: архиепископе, царе, краљеве и десноће српске, и прогласили их светитељима, исти дух народне љубави и народног поноса према српском имену и прошлости унео и у песме припеве, којима се славе и прослављају у црквеном богослужењу ти народни светитељи наши. Већ смо привели за три прва светитеља српска интересантне податке о прикљеном прослављању њихову у народном српском духу, већ у почетку XVI. века, а сад ћемо изнети још неколико занимљивих података о светитељима нашим, који су касније, под крај XVI. и током XVII. века, канонизовани, — били у доба кад су миграције народа нашег са старих огњишта његових најчешће и најмногобројније биле, те је и опасност за православну веру и националну свест народа нашег постала много већа него што је дотле била, док је Српски Народ стајовао у густим масама по старим огњиштима својим, где су били и многи сведоци прошлости народне. Зато мудри и родољубиви представници цркве народне, а нарочито патријарх неђски Пајенје Јањенац (1614—1647.), канонизовали многе нове светитеље српске унесоме у службе њихове и кратку историју васколиког Српског Народа, истичући на много места име српско, као име великог и славног народа из кога поникоме толики светитељи; а владика арадски Синесије Живковић приреди 1761. год.²⁾ и прво штампано издање читавог зборника служба српским светитељима, које је убрзо распродано и ушло у све, па и најзаслужније цркве српске, те се и данас још налази скоро по свима црквама у Хрватској и Славонији.³⁾ По том Синесијевом „Србљаку“ ево свих карактеристичнијих примера:

¹⁾ То је т. зв. Синесијен „Србљак“, која је с благословом митрополита карловачког Павла Пендловића издај те године у Гринику — у Влашкој.

²⁾ У црквеним инвентарима од друге половине XVIII. века забележено је, после 1761., да скоро свака црква по Накратком Владичанству, а нарочито по бившем Вепералату Варјадњеном

24. септембра прославља се дан смрти светог краља српског Стевана Првонепачог, који је у калуђерству добио име Симон, па се у првој стихирѣ на вечерњи вели: „...и перки Сербских ти екичких кмах еси...“; а у другима опет: „Стифани Церковичанини, Сербских виланка пошала, средство твоје не забуди...“; „Днѣ краљ Сербских ѡ пати исхедити...“; „Анци нмчистин совершиса днѣ на есиартног пристава-нии первгш краља Сербских Стифана...“; „Рыдй... великий граде Стѣдничий... ико великий и первый царь Сербских ѡ сего секта разлаччася...“; „Радийса нмчиска пошало и Сербских великий покорнич...“; „Никсимый владика Христос... ико вездѣ та оутверди Сербскомъ языкъ...“; „Приндѣти нмчистин анци и сербскій советр дѣхно да возмисланася...“; „И да ликостѣитъ Сербская виланка Церковск; илѣкочи их начале Гваншн и Савѣс оутверждий, напоследокъ Манах манаха млангася...“¹⁾

4. октобра слави се деснот сремски Стеван Штиљановић, чије тело и данас почива у манастиру Шимановцу, а у једној стихирѣ шестог гласа вели се: „сѣкташ днѣ Сербская Церковк красѣтса, их псалмѣх и пѣснѣх Спас Христъ конѣци...“²⁾

9. октобра прославља се деснот сремски Стеван Бранковић, син деснота српског Ђурђа Смедеревца, па се пева: „Да красѣтса Сербская Церковк...“³⁾

28. октобра слави Српска Црква Арсенија I архиепископа српског, наследника св. Саве, те пева: „Сербской оутверждании великий очн Арсний...“; „Педесѣтѣ

има тај „Србаа“, па шта више и филијанне цркве, које обично осим Апостола, Четвероеванђѣља и Служабника илѣкаве друге црквене књиге не имаху. И што је главно, из тих се „Србаа“ служило народу и утрне и вечерне богослужење о празницима тих српских светитеља, јер то показују многи листови у њима — исцпанн кутим воском, од кога су свеће правиле се.

¹⁾ Синескјев Србаа од 1761, листови 1 а, 2 а, 3 а, 5 а, 5 б, 6 а, 12 а, 17 а и 6.

²⁾ Ibidem, л. 22 б.

³⁾ Ibidem, л. 40 а.

сербскомъ родѣ Арсния издѣк ѣлѣти архѣриа, ико илѣкно оутварь царскю...“; „Сербская причина Церковк созылаори наск ликостѣитъ...“; „Зарю мѣанстѣлх еси сербской достоѣни...“; „Радийса очн зѣман сербскѣ отѣц и оучитѣл...“; „Положимый дѣшѣ за сербской достоѣни...“⁴⁾

30. октобра слави се краљ српски Милутин Немањић, којег је служба особито спечана, па се у стихирѣма каже: „Ты прѣсѣтла вѣзда вѣстѣлх еси ѡ зѣпада, езарамори лѣчлн ксю Сербскю Зѣманю...“⁵⁾

2. децембра прославља се млади цар српски Урош V, син Душана Силног, те је у припенни песмама његове службе много јадиковања и заневања над судбином Српског Народа, као и у служби кнеза Лазара и деснотѣ Бранковића. Он се назива: „Сербской 8 крашнѣ“ и вели се „Сербская Зѣмла красѣтса“; „векѣтѣнскій памѣти темѣ...“, па се помињу и невоље које су снаиле Српску Цркву с пронашѣу Српске Државе и обновѣње Пећке Патријаршије, које се догодило неколико деценија (1557 г.) пре објаве Уроше као светитеља. Стихирѣ о том пева: „Нмѣт днѣ сѣктѣла великог кнеза сербскомъ родѣ, Церковк ко конѣчѣк лѣпѣтѣшѣлѣ, пакн Божѣнихъ мѣнокѣнимъ мѣнѣлѣтѣлѣ...“⁶⁾ — Тело Урошено и данас почива у Срему, у манастиру Јаску.

А особито много истиче се српско име у служби (10. децембра) св. Јовану, унуку деснота Ђурђа Бранковића, који је с мајком својом Анђелијом и братом Максимом резидовао у Срему. Ево тих места: „Красѣтса Цркви Божѣлѣ, сѣтѣла Антрѣмѣлѣ, ликостѣитѣй сербскихъ народѣхъ богослѣрѣнѣлѣ чѣтѣ...“; „Оудѣнѣшѣлѣ Нарѣды Сербскѣи зѣрѣчи сѣю правѣдию дѣшѣ...“; „Приндѣти и еси Сербскѣи Нарѣды, старѣи жи и юни, богатѣи и нириѣ...“; „Глѣнѣ мѣроѣн, правѣды правѣло, пѣсѣлѣ зѣмѣли

⁴⁾ Ibidem, л. 56 б, 57 а, 61 а, 63 а, 63 а и б, 63 б.

⁵⁾ Ibidem, л. 77 а и сраз. 79 б.

⁶⁾ Ibidem, л. 104 а и б, 105 а.

представници цркве наше одмах се постарали, да се младежи школској и наука православне вере наше предаје. Ну при том се није ограничило само на верске истине, него се у Катихизисе за школску младеж а и за одрасле унесе и доста националног елемента. За оно је особито интересантно, овом приликом, Катихизис што га је написао 1772. год. кореничак прота Стојан Шобат, те је касније 1813. г. и штампан у Младцима, трошном горњо-карловачком владике Мијековића.¹⁾ Оно је био уједино и први Катихизис наш, те је по целом Горњо-Карловачком Владичанству већ од 1772. год. јако распрострањен био у рукописима, по којима су свештеници били у школи, а одрасле по пријама поучавали. Он је шта више 1783. год. и у Пакрачко Владичанство заведен, званичном наредбом владике Јосифа п. Јовановића-Шакабента од 6. априла и. г., а само је тада већ од 1774. год. постојао синодални Катихизис, кога је написао архимандрит Јован Рајлић. Поменутог датума циркулирало је владика Јовановић свему српском свештенству по Београдској Вараждинској, путем окружних протопрезвитера, по један примерак тога Катихизиса („Ръководство книжницъ краткия христѣанскѣа оуды нѣкимъ сочинѣнѣю“)²⁾ с напоном, да га у року од 2 месеца има сваки свештеник за себе преписати „и по нѣмъ възвѣстити народѣхъ къ цѣрквѣмъ дѣти къ школамъ и домѣмъ трудолюбно да учатъ и пакъ напосто телебѣхъ чужихъ иудѣямъ и празничнихъ днѣи, а за колѣно, предѣлѣхъ елика къ книжницѣи теѣи нахѣдѣхъмъ, изтелековати знати, свѣдѣи свѣдѣишнѣхъ прихѣжеи да читѣхъ Кадихизисѣхъ елика цѣркви Сѣно-

домѣхъ архидиѣрѣисѣхъ къ Карловѣмъ издѣнимъ...“³⁾ — Тако је сто тај Катихизис Шобатов одмах у почетку, као практична религиозно-национална књига, уведен у оба владичанства наша по Хрватској и Славонији...

— С овим Шобатовим Катихизисом, који је нарочито по Карловачкој и Вараждинској Крајини, као и по Банији, све до друге половине XIX. века изврсно вршио своју религиозно-националну мисију у Српском Народу, задржао сам се овом приликом стога, што је он сав у српском духу написан, те се у њему већ на прво питање: „Ко си ти?“ одговара: „Ја самъ члѣвѣкъ, Срѣникъ, Христѣанинъ“; а за тим на питање: „По чему зовѣхъ се Срѣникъ?“ — каже се: „Зовѣхъ се по родѣи и словѣи нѣмѣи јѣзикѣи онихъ людѣи, шѣи конѣхъ происѣдомъ и конъ именуѣи се Срѣни.“⁴⁾

После свега овога не може бити ни мало чудновато, да су Срби по Хрватској и Славонији с добро развијеном националном свешћу ушли у XIX. век, у ком су многи народи Европе, тек поводом велике Француске Револуције, почели се будити из националног мртвила свога. А када је у том веку, који је с правом

¹⁾ У циркуларном протоколу старе парохijske цркве у селу Гудовцу код Београда, з. 21. и 22.

²⁾ Нема сумње, да је свештенство и пре свог Катихизиса наситило народ наш у чисто српском духу и учило га љубити веру и народност своју, јер и много раније пре тога сретимо доста Срба, који су прилици католичке — немачке школе и постали високи војнички чинови, па се ипак одликовау најредким српским родољубем. Такови беху и генерали Михаилович и Зделаревич, пуковник Михаљевић и многи други баш из Хрватске Крајине. Навешћу само један карактеристичан пример, који нам чини аутентично на оно место у „Оутуженици“, где се говори о „Призвешћу“ и жениди Петра Чанка с римокатоличком (пр. 21. и 62.). — У Митрополитријархијском Архиву у Ср. Карловцима налази се под бр. 644. ех 1767. г. једно писмо српски и ћирилично писано у Горњем Карловцу 17. (28.) децембра 1767. год. То је писмо генерала барона Михаиловича, у ком извештава митрополита Павла Неполовића како је пуковник Белградѣја у Броду наурио да се ожени једном католи-

¹⁾ Под насловом: „Наука Христѣанскѣи оудѣи писѣхъмъ дѣтици, православѣи вѣстѣици дѣтици. Сочинѣи Ѣ Диѣломъ Бѣлѣмъ фѣлѣрѣи мѣстои 1772. гѣти, и по синодалѣи у Карловѣмъ Сремѣмъ гѣти 1777. гѣти“ уторѣномъ Кадихизисѣи поѣбѣи Стефанѣи Шѣтомѣ, прѣтѣропрѣзѣитѣрѣи Карѣвѣмъ елика цѣркѣи Сѣно-хѣи Карловѣмъ.“

²⁾ Да је то баш Шобатов Катихизис био знам отуда, што сам по пријама у протеноцијату Београдском, међу старим књигама, нашао само одломке од тога, а ни од каквог другог рукописног катихизиса.

пазван „стозећем народности“, узанreo национални живот на све стране, скочила је и српска свест од врхуња свога и силом околности изила се бујно у крвавим догађајима 1848—9. године. Та крвава борба за светније народне нашла је одмах одушевљена одјека, не само код свега Српског Народа у Аустро-Угарској Монархији, него и код свих Срба уопште, а та национална солидарност српска, осим активног учествовања у борби, нашла је особитог израза и у народним песмама, које попикише у то доба и одишну напредним родољубљем српским. Те песме попикиле су махом на земљишту крваве борбе, али су необичном брзином рашириле се по целом народу нашем, те су пећ истих година ориле се из српских грла и груди и по најзабитајим крајевима Хрватске;¹⁾ па се још и данас по каткад чују у тим крајевима....

кином, па како му је он писао и саветовао га да то не чини „пошто је она Немци и католицима, па да не раздвоје само на заиграму свога народа.“ Писмо је пуно родољубивих српских мисли, а на крају је молба на митрополита, да и он својим ауторитетом учине на Београдју, да не узме ту женску (у Архину је оригинал тога писма и архиепископа Генералова, што га је послао шукловнику).

¹⁾ У једном Циркуларном Протоколу парохије Српско-Канелске, у Беловарско-Крижевачкој Жупанији наламо сам масу тих народних песама, што се у том крају тада певаху, а уписао их је у протокол 1850. г. парох канелски Лука Шемпић, родом из Доњих Плавница код Беловара. Ту се налази 32 песме у којима се Српство слави и велича, а српско име сваки час спомиње. Ту су и свему нашем народу омилане песме др. Јована Суботића: „Ја сам Србин, српски син“; „Ја сам млада Српкиња.“ и још неке друге опште познате; али има ту и доста непознатих песама, које су по свој прилици у самом том крају постале. Тако напр. ова:

„Ја сам Србин! српски разговарам,
Србин! мене разуме, тражи своја права.
Ја сам унука Душана, силног србеког краља,
Хајде сабља на сабљу да видимо права....
Удри храбри Србине! и мила Хрвати!
Апатеке дунимане, гди вам! срећа хвати!

(д. 106. и 350).“

Од то доба, када је и у Хрватскога Народа национална свест почела се снажније развијати, отпочиње и заједнички политички рад Срба и Хрвата на корист своје заједничке домовине — Хрватске и Славоније. Ну тај родољубиви рад прекидала је, с времена на време, једна страна рука, која је увек умела да згодно баци пламен раздора међу једнокрвну браћу и тако ослаби, не само агресивну него и отпорну снагу и једних и других, па лакше дође до свога циља. — Заједничка непоље наше 1848. и следећих година зближише Србе и Хрвате тако јако, као никад пре ни после тога. Хрвати тада, под утицајем живо избице националне свести наше, званично, јавно и свечено признаше Српски Народ у Хрватској и Славонији и обећаше му потпуну равноправност у сваком погледу....

Кад је Јелачић 11. марта 1848. г. именовао баном управно је дубазао позив „Народ Хрватскога и Српскога с Тринајтог Краљевине Далмациа, Хрватски и Славенија“, да сложним радом на Земалском Сабору, у смислу потпуне равноправности и једнакости пораде заједнички око добра домовине своје; а у другој седници тога Сабора од 6. јуна и. г. рекао је др. Јулијент Гај

Све су те песме певаном под насловом: „Продолжиће србеки и значај нови пјесмама“, а налазе се на листовима 347—352. врло великог folio формата (Протокол се налази у архиви српског правосл. парохијског звања у Сри. Канели, бр. IV. од 1840.).

¹⁾ Тај позив унесе је и у Циркулар. Протокол парохије Српско-Канелске под бр. 98. и насловом: „Позивање Народа Хрватско-Српскога из свих крајева за Београд“, из „Загребачког Поштомца“ No 44.“ — на немачком и српском језику, па је у примедби забележено: „За Србе у србекомъ преводу“ (д. 65—66.). Интересантно је, да се у овом Циркуларном Протоколу налазе и многа акта која се тичу Српско Војводе, циркулар којим се наређује по свима српским правима у Хрватској држати парастосе за убијено војводу српског Стевана Шупљинца и многе друге ствари, које се тичу Српског Народа уопште. — Све то показује колико једну чврсту целину васколиког Српског Народа у Митрополији Карловачкој, толико и интерес тога Народа за све српске народне послове.

između ostaloga i ono: „Usudjujem se, budući da se budućnost naša ne bratinsku Srpsku i Hrvatsku osniva, prirediti . . . Gospodo ovoj narod ima za nas mnoge zaslude, promislite da se mišice na kordunu, koje nas brane samo su Srbiji . . .“ Slično tome izrazili su se i drugi narodni zastupnici na saboru tome, a Ilija Kukušević još reče: „Ovaj nam je Narod Srpski i najvažnija vremena, kad smo pod aristokracijom, latinizmom i germanizmom stajali, našu čistu narodnost sačuvali . . .“ II VII. članak Hrvatskog Sabora od te godine: „... na temelju slobode i završene jednakosti prima se želje Naroda Hrvatskog i za svoje sopstvene priznaje.“ A u predstavi saborskoj nadvojvodi Josifu, u smislu XIX. članka istoga sabora, koju je sam Ilija Kukušević sastavio, rečeno je u tački 2. i ovo: „Da Vaše s. i k. Visočanstvo . . . ne bude samo primiratelj za ove Kraljevine, nego i za pojam Srpsku braću i za sva ovamo spadajuća pitanja: jer sa Srbima smo mi jedan narod, te tako čvrsto stopljeni, da nas ništa više na svijetu razdružiti ne će moći . . .“¹⁾

Osim ovoga mogao bih još veliki broj markantnijih podataka navesti, koji jasno сведоче, da su Hrvati i privatno i javno, već u prvoj polovini XIX. века, priznavali Srbe u Hrvatskoj i Slavoniji i o njima vrlo laskavo se izražavali, ali je za postavljenih ciljeva i ovo dosta, te ću sad samo još spomenuti jedan događaj iz 1861. god., koji bijaše dovoljno svjetlosti koliko na naše međusobne odnose, toliko i na srpsku nacionalnu svjest po Hrvatskoj i Slavoniji.

Na Hrvatskom Saboru 29. aprila 1861. g. rešeno je na predlog Ili. Kukuševića (чл. X.), да се Његово Величанство умолити посебном представком „pošto je Sabor za žalosno opazio, da polovina Naroda Hrvatskoga iz Vojene Krajine Hrv. i Slav. u njem zastupana nije . . .“, да дозволи, да се и посланици из Војене Крајине на сабор

¹⁾ О овим односијима Срба са Хрватима може се подрећије читати у књизи проте Руварца: „Ево, шта сте нам крили! Посвећено „Обзору“, Земун 1895.

позову. Патријарх је убрзо обавештен, како је Кукушевић рекао, да у Крајини јави „чисто Хрватски Народ“, те је одмах енергично устао у заштиту српскога имена и I. (13.) маја и г. поднео жестоку представку Хрватском Сабору против изречене тврдње. Патријарх ту, између осталог рече: „Кад правда краљева, историја, дух времена и пробуђена свест народности у широкој Угарској разликује народе један од другог и од Народа Мађарскога, то ће ми се дозволити приметити, да и у Троједној Краљевини није само један, и то народ само Хрватски, а у Крајини тамошњој најмање . . .“; па онда прича о Гомирцима и вели: „Овај граничарски, чисти Српски Народ са свих страна је између Босније и Фучине окружен Хрватским, Краљевим и Винодолским народима, који су били од њега различити и језиком и другим обичајима и вероизаконом“, па је ипак очувао све своје српске националне особине. Ито вели и за остале Србе по Хрватској, на додаје: „Срби зову Хрвате Краљевима, а Хрвати звали су још из оних старих времена Србе Власима, и зову их и данас тако. Шта више, ово неспрородно име задржало се и у законима и у разним повељама. Знамо за „Privilegia Valachorum“ т. ј. „Serblorum Croatie“ . . . Тежњу за хрватизирањем Српскога Народа изнала „суетниом“ и бесмисленом, па вели: „Србљи, имена свога, које има историју у свету и у Славенству, ни за чије име променута не ће, ни за љубав Илирства,¹⁾ ни Југославениста, ни за љубав

¹⁾ Како је већ у почетку XIX. века у представници Српскога Народа напредно живо развијена била српска национална свест и понос (кад се код Хрвата појавила тежња, да се сједињава под именом Илири) сведочи нам парох Архидије Петроваћ, који је тим поводом 1839. год. у 24, 25. и 26. бр. „Српског Народнот Листа“, што га је тада у Пешти издавао Теодор Павловић написаво родољубив чланак под насловом: „Шта смо ми, шта ћемо бити и како ћемо се звати?“ — Ту се вели: „Шта ћемо дакле бити и како ћемо се звати: Илири или Срби? Ја бих рекао, да ми треба и да будемо и да се зовемо Срби и само Срби. Ми ћемо то бити и тако ћемо се звати — ми на нашем језику, а од турбана и на турби језици звали смо се до

Хрватство. баш да би се то силом и наметнути могло; исто тако, као што ни свога народног карактера, својих народних обичаја, својих историјских успомена и своје пореклене свести нису оставили, макар су који од њих на силу из негда православне цркве, у коју иду сви остали Србљи, нишчуили и поуништавали...¹⁾

— Поводом ове представке патријарха Рајачића најавио је у 20. седници саборској од и. г. велики жупан загребачки Иван Кукуљевић да он није рекао да у Крајини Хрватској и Славонској живи често Хрватски,

сад свакојино, а по најмање оноко, као што би требало, оним широким нашим именом, којим се ми сами зовемо, и које се и код најпознатијих, не народа, већ скитајућих се дикалака, једино за право право име признаје и узима. Како ћемо се даље ми и од сад од других звати то је више њих, него нас насло.

„Али сад се свист пресекнуо. Они (Хрвати), који су пре тога с нама заједно знали, и другима казивали, да смо ми Срби, и да је то наше право име, они нам сад намећу име Илзр. Уа то нас с другим словенским народима уједно сабирају и срешто нам као одричу, које само браћи нашој у Србији дају...“

„По свему ја мислим дакле, да се нама треба држати заједно бесмртног пјевца и родољубца, и да ћемо се ми тога и држати, који вели:

„Србин, Србљин, Срб син србски,

Србљина, србче,

Свој да честијују зли!

Тај и под пером будет жив!“

т. ј., да ћемо ми и бити и звати се Срби и само Срби, а име Илзр, у смислу новог сино-илзризма, да се код нас сами неће примати, ми нам се колико од других наметало.

„Зашто да се ја зовем Илзр на моме језику, а не Србин? Своје ради? То је жалосна и скупа ствар, да ја моје народно име оставим, а још је жалостивије, ако се држи, да ова само може бити и обетати, а иначе не. Ко се са мном као Србином не може или неће да сложи и коме ја као Србин мислим брат мит мнo ми драг, с тим ја мислим ми рад срдити се нити ку се за то огњати, нити се огњати и граба ко зове!“

¹⁾ Та представка патријархова успела је у илзру: „Spisil saborski kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ од год. 1861. Ст. II, р. 146, а бр. 137, под насловом: „Pismo sveteljsega patrijarha Josifa Rajačića dhd. 1. maja 1861., kojim proti pohvaćenju Srbalja protestira“.

него нашки народ — „pod kojim izrazom on je pleme srpsko isto tako, kao i hrvatsko razumjeva“.¹⁾ И сабор Хрватски у 21. седници својој од 17. јуна 1861. год. закључио је путем бана извести патријарха о томе, на је још нарочито додао: „Није ни овај сабор икојом приликом ником, дапаће припошње, да у Троједној Краљевини има и Патријарха од сеог срца ћели, да Срби и Хрвати, као најближа и једнородна браћа један другогца име и племе као народне сестинје љуби и поштује и као досад, тако и у napredak u bratskoj slovi ostanu“.

Шта више, после неколико година у седници Хрватскога Сабора од 29. априла 1867. год., на предлог Ивана Вошчине, донесен је и овај закључак: „Sabor Trojedne Kraljevine svečano izjavljuje, da Trojedna Kraljevina priznaje Srpskom Narodu, koji u njoj živi, da je u seima pravca potpuno jednak i istovetan sa Hrvatskim Narodom“. Али ни од овог обећања не би ништа. Шта је био наскоро после тога, кад је постао бапом Иван Мажуранић, кога Срби жртима својим до те части подигоше, лепо нам је рекао 1893. год. у „Augsburger Zeitung“—у данашњи подбан пресветли госп. Никола Црковић. Он пашме рече: „... Срби се преварише у оправданој нади, да ће народна стравка одржати реч и остварити ону епохалну најаву на сабору од 29. априла 1867. год.: „да се Српски Народ најединачна у правима с Хрватским Народом“...“ У Срем буду послати чиновници, који беху именујени мржњом на Србе, а Срби чиновници послати бише у крајине, где су се осећали као туђинци. Настаде хајка на Срство: затвори и заточена беху награда Србима од оне странке, коју су они довели на владу“.

Из свега овога што рекосмо у овом одељку јасно се види, да је г. државни одметник на екстремној стаљиниту и о националној свести Српскога Народа у

¹⁾ Ibidem.

Хрватској и Славонији, јер ми ето видесмо, да је народ наш, прелазећи са старих огњишта својих у ову нову домовину своју, пренео собом и живу националну свест српску, па ју је и ту непрестано ревно чувао и одржавао; а поспоми те националне свести српске у Хрватској и Славонији не беху само интелигентни слојеви народа нашег, него и масе простог народа, које су често пута у народним песмама својим давале јаче изразе својој српској свести и свом националном поносу, него што су то први могли учинити. — Најпосле, ево видесмо и то, како су нас и Земаљски Сабори Хрватски као Србе признавали и уверавали, да ће и они поштовати и као своје чувати све националне светиње народа нашег; а „Оутуживца“, кад се из ње критички пабаца све оно што није основано и што на нашу ствар не спада, послужиће нам као један изврстан докуменат за доказ природним путем снажно развијене националне свести наше по свима слојевима Српскога Народа у Хрватској и Славонији и у ово доба...

IV.

Српски језик и српско писмо.

„... Od to doba 1906 r.) stalo se u grčko-istočni narod širiti, što je taj narod i primio, da je (србов) *jezik srpski* . . .“ (Оутуживца. р. 67).

„... Napušta se dosadašnje *ijekavsko narječje* i prihvaća „*srpsko*“ *ekavsko* . . .“ (Оут., р. 71 и ср. р. 75).

„I ćirilsko pismo, tu *tobožnju srpsku osuđbu* nije do tog vremena narod uiti poznao, niti se s njom služio“ (Оут., pp. 13 и 15).

У овим изводима г. државни тужилац сасвим је конзеквентан својим пређашњим тврдњама, а наиме: да православни народ у Хрватској није српскога порекла и да није имао никакве националне свести, а нарочито не српске. Стога он и даље тврди, да *језик тога народа није српски*, те му је то име у најновије доба велико-српска пропаганда наметнула, као и *ћирилицу*, коју православни народ у Хрватској и Славонији до то доба, *не само да није употређивао, него је ни познао није* (?!). — После свега онога, што смо до сада говорили о пореклу и националној свести Српскога Народа у Хрватској и Славонији, скоро да је излишно и забавити се у посебном одељку овим питањем, ну ради бољег прегледа ипак ћу то уkratко учинити, пошто располажем и неким новим подацима, који ће нам већ изложене тврдње о пореклу и свести још јаче тврдити, а питање о српском језику и ћирилици доста јасно расветлити.

— Видели смо већ како је српски језик на читаву Балканском Полуострву, па и преко граница његових,

играo знатnu yлoгy, тe је и пoслe пpoпaсти епискoпe државнe самoстaлнoсти у XV. и XVI. нeкy, a и кaснијe јoш, и диплoмaтeским језикoм биo турскoг, утaрскoг и румунскoг двoрa у њихoвим мeђусoбним пoслoвнимa и угoвoрнимa сa Дубрoвчaнимa;¹⁾ a Дубрoвчaни сy oд пaмтивeскa гoвoрили еписки.²⁾ Ево штa o тoмe и пpoфeсoр зaгребaчкoг унивeрситeтa Н. Нoдизo у LXV. „Radu“ Југoслoвeнскe Aкaдeмије рeчe: „U Dubrovniku, ako i ne od prvoga početka, a to od pamtivjeka, govorilo se srpski; govorilo kako od pučana, tako od vlastele, kako kod kuće, tako i u javnom životu. Jest istina, da su se zapisnici raznih vijeća vodili latinski; a prilika je takodje, da pod knezovima mletačkim, njih radi, na vijećima se ponešto raspravljalo i mletačkim kojekakvim govorom. Nego u općini od Mletaka oproštenoj, srpski je raspravni jezik.“³⁾ Пpoфeсoр др. М. Рeмeтaр дoкaзao је дaлe, дa сy „српски“ писaри дубрoвaчкe oпштинe били пpaви, рoђени Дубрoвчaни;⁴⁾ a пpимepa рaди снoмeнујy јoш, кaкo је и 1638. гoд. у јeднoм дубрoвaчкoм oглaсу стajao, дa сe

¹⁾ Vatroslav Jagić, — Historija književnosti . . . , p. 46, u упор. расправицу проф. Милeнкa М. Вукaнeвићa: „Српски језик на Порта XV. и XVI. вијека“, oтпaтaнaл у „Зорa“ 1900. г., p. 162 (бр. 5.). — Прoмeтy јoш јeдaн пpимeр у нoтaрy тoгa, Октобра 1551. гoд. пише еписки и ћирилицoм бeлaс-бeг рoмaнски Мeхмeд-пaшa зaпoвeднику тeмaншaрeмoм Aлхријa Бaтoрићу и нa крaју зaтвa: „И прo дaн пoстaнaлa сeрпски i сeн мe српскeмa сaстaвaлa пoстaлa, a мe фeрмa.“ (Dr. Hunk. — Archiv für sl. Phil., Bd XXX., p. 210—211.).

²⁾ Штa више, у тo дoбa и кaснијe, a нaрoчитo пyтeм рyкoписних и зaтaмних бoгoслужбeних књигa — „Србулa“, рaспрoшaрe сe српски језик и мeђу Русинимa. Тaкo нa пр. Мaтиja Мeхoв (Matthias von Mieschow) у свoмe дeлу: „De Sarmat.“ (I. 2. c. l. p. 142.) пише: „In ecclesiis Rutenorum lingua Serbica, quae est slavonica, divina celebrant legunt et cantant.“ — Bаtja: Wenceslaw Wanka, Dobrowsky's „Slavin“. Zweite verbesserte, berichtigte und vermehrte Auflage. Prag 1834., p. 248.

³⁾ p. 117. — Сpав. Bjeнoслaв Кaзaн, Povjest Hrvata, Zagreb 1901., II. (6), p. 16.

⁴⁾ Archiv für slavische Philologie, Bd XVI., p. 336—7.

дoтични пpедмeт oглaшyје „нa српскoм језику, дa гa сaмoк мoжe бoљe рaзyмeти“.¹⁾

У Бoсин, Хeрцeгoвини, Пpимoрју и Дaлмaцији нaдeлисмo, кaкo сy нe сaмo пpвoслaвни Срби пјeкoвaци, нeгo и кaтoлици микoци нaзивали свoј језик српским језикoм,²⁾ нa штa више и сaми Мухaмeдaнци. Пa кaд је тaкo билo нa стaрим oгњaштимa пaпим, oндa је сaсвим пoјивнo, дa сy Срби, кoји сy у дoбa мигрaциjа нaших из тих зeмaљa, дa и нe гoвoрим o oнимa из Mакедoније, Стaрe и дaнaшњe Србије, сe пoтпунo рaзвијeнoм пaпoнaднoм свeштy пpeшли у Хрвaтeкy и Слaвoнијy, и дaлe зaдржaли српскo имe и зa пaлив свoгa мaтeринeг јeзикa, — тим пpe, штo свe дo пoвијeк прeмeнa никo није ни пoмишљao дa им oспoрaвa српствo њихoвoгa јeзикa, нeгo сy и снa стpaнци, кaо и oни сaми, њихoв језик нaзивали српским.

Тaкo нaпp. нaвeдe смo вeћ кaкo сy 1609. г. пaписки бискуп Блaж и бaшки кaпeтaн Oтjeњинoвић нaзивали нисмo личких Србa — „српским ниском“ (sudetta lettera serviana), и yз тo нaглaсaлa дa је нисмo српским језикoм (scritta in serviano);³⁾ a нeгo тaкo и 1707. гoд. нaдaли сy мнoгoбpoјни нaрoдни пpeдстaвници цeлe Ликe и Кpбaвe yвeрeжe влaдичи свoмe Љубoвићeкy, зa кoјe сe у oвeрoвљeнoм пpeвoду кaжe, дa је „ex rastiano in latinum translatio“.⁴⁾ Личaнин Вaлeнтинe Јуштинa издao је 1794. гoд. у Бeчy свoју тaлијaнскy гpaмaтикy зa Србe, у кoјoј кaжe зa језик свoгa нaрoдa „нaшт илхирический

¹⁾ „... si grida e proclama l' infrascritto tenore in lingua Serviana per maggior intelligenza d' ognuno...“ „Српски Лист“ oд 1886. г., бр. 52. — Цит. др. Бeрoк.

²⁾ Пpимeтy oдe јoш јeдaн пpимeр. У мaнaстиpy Зaтoмшaњкy у Хeрцeгoвини имa јeдaн рyкoпис „Србулa“ („Пpепиркa Јeвpeјинa сa Хpишћaнствoм“) у кoјoј пише, дa јy је 1689. гoд. „нa крaјин српскoј вo српскoм“ пpeвoо јeрoзoлaмcки Сaмoјлo Бaсaкић (Глaскин зeмaљ. Музeјa у Бoсин и Хeрцeг., XIII, p. 51.).

³⁾ A. Theiner, — Vetera m. Sl. mer. II, p. 108.

⁴⁾ K. u. k. Kriegs Archiv u Bevy бр. 151 (IX.) ex 1707, No 11 od 313. Тaкoвих је пpeвoдa у Рaтнoм и дpyгим бeзичим aрхивнимa свa снaзa.

ним *обиче српскихъ названъ*¹⁾; а нешто касније 1809. наштампао је у Будиму „Численицу или науку рачуна“ такођер Личанин Ат. Јов. Доменовић, који каже за њу, да је „од иностранијезика на *Српском сабрата*“²⁾, док овет католички свештеник Симеон Старчевић у рецензи својој од 26. јула 1834. год., поводом једне наредбе Двор. Ратног Савета у Бечу, каже, да би у књиге за основне школе ваљало унети лично наречје, јер: „*Der Sprachforscher ist bekannt, dass die Likaner unter allen Croaten, Istriern, Dalmatiern, Bosniern und Slaviern noch heute zu Tage am reinsten kroatisch, oder wie man zu sagen pflegt serbisch sprechen*“.

Исто тако и у Банији називан је наш језик — српским језиком. Тако на пр. наштампао је 1772. год. Бавовац Стеван Вујановски своју немачку граматiku „въ полузъ сербскихъ дѣтей на *славеносербскомъ языкѣ*“, па у њој вели: да Ен В ваља наговарати као „сербское Ф“, а за S вели „подобно естъ гласомъ *сербскому С*“³⁾. — Карактеристично је и што Долибанц Б. Модрушнѣ, описујући 1863. г. обичаје спога села Лоше, у коме су сами католици, каже: „Упитах ли пako ком приликом старо или младо, осим војакah, који су ето у најновије доба по војнах, заповијелих и т. д. од поглаварah *хрватскому* привикли, којим језиком говори, одрече се ти: *равним или словенским*. А покрстиш ли га сaм оним (хрватским), надне те с истим и с истоименога му земљишта изсмјелхивати и гласу на ругло изметати. Тај зао обичај завладао је још горје по Славонији, — што ако за болјим називом и језика и народа неухлајемо, теško чeмо се икада оцудјена циља докорати“⁴⁾.

За српски језик по Славонији, где и данас још доста старијих људи и жена римокатоличке перовоности каже, да говори „*рѣцки*“, сведок нам је и знаменити Матаја А. Рељковић, који у спомену „*Satira*“, на казивање својих Славонаца, да су њихови стари и без школа добро живели, овако одговара:

¹⁾ Ст. Новаковић, — Срп. библиј., 77—78.

²⁾ Ibidem, p. 12.

³⁾ Кукудезов, Архив VII. (1863.), p. 310.

„O Slavonče! ti se vrlo varaš
Kojigod mi tako odgovaraš.
*Paši stvari jesu knjigi znali,
Srbski štiti a rbski pisali.*...“¹⁾

И у Бенералату Вараждинском увек је језик наш називан српским језиком, па су га и ту као и по другим крајевима разликовали увек од језика хрватскога, наглашавајући, да су та два језика међусобно врло слична, али ипак не истоветна.²⁾ — Почетком 1654. године походио је један игуман левантински патријарха Јерусалимског Макарија, који се тада у Трговиншту (у Молдавској) називао, па је патријархов иратицац ђакон Павле Алениски у опису свога пута забележио и то, како је тај игуман тада причао, да у његовој земљи „Вратанија“ (Брутанија!) православни народ говори „српским језиком“³⁾ а у XVIII. веку назива народ у том крају (у данашњој Беховарској жуупанији) не само наш језик српским језиком, него и књиге, школе па и свој стари календар назива српским, као што ћемо касније, у одељ-

¹⁾ Најновије издање (Друштво Хрват. Средњомл. професора). Загреб 1909., p. 62—63. — Професор загребачки Др. Давид Богдановић, који је приредио ово издање приметно је на оном месту: „Političko (!) ваља пре национално?) име *srpsko* пренешено је па писмо и вјеру. Срби су већ од св. Save имали своју аутономну цркву „srpsku“. Тако се и *civilica* свуда називала од старине *srpskim* писмом, код Руса *russkim*, а код Бугара *bugarskim*...“

²⁾ Сасвим је разумљиво, да су они који су нас Власима називали и наш језик крстили „*власким*“ језиком, као што и она која нас крстите Илѣрима и Раѣима, називаху и језик наш илѣрским и раѣским. Ну при том се обично наглашавало, да је тај „*власки*“, „*илѣрски*“ или „*раѣски*“ језик исто што и српски, те врло сличан хрватском. Тако на пр. Валалор вели за т. зв. Влахе — жумбурчане Србе: „Dieses Volk redet Walachisch, welche sprache von der Kroatischen in etwas, von den Krainerischen aber noch viel mehr unterschieden ist“ (Die Ehre, II, p. 297.); а архимандрит црногорски Анаким, 5. августа 1768. г. рече, да Шћепан Мали говори оном „српскога и хрватскога, подобнаго *српскомъ*, *јазыка*, по *измѣни*, по *французи* и по *италијански*“ (М. Драговић, — Споменик срп. кр. Акад. XXII., p. 31.).

³⁾ „Славински Илѣрѣи“, Сиб. 1906., p. 270.

пима о Цркви и Школи, потпуно се уверити. Стога ћу овде споменути још само то, како је напр. 10. јула 1778. г. из пакрачке Епархијске Конзисторије послат један циркулар свима протима (парћанском, плавиничком и северинском) у Генералату Вараждинском, у коме им се саопштава, да је царица Марија Терезија, одлуком својом од 6. априла и. г., — сазвавши од Синода, да се у оном „*Serbischen Kalenderma*“, који су по наредби њеној од 1769. г. почели се штампати, надалих многе цркан противне погрешке „*чрез типографа (?) уределе*“, које су у народу немир и незадовољство изазвале, — укинула те календаре и дозволила, да се православни Срби по свима крајевима Монархије и даље могу служити својим старим српским календарима. У акту је још додано, да ће то народу по свима парохијама прогласити за то нарочито одређени свештеници у присуству „*банага и јавних српских писарама*“. И знаменити књижевник српски из првих година XIX. века, Великонписаничанин Павле Соларић, изазвао је увек свој језик — језиком српским. Тако напр. 1804. год. штампало је он у Милцима своје „*Заменишнице, преко из језика Српског*“, ¹⁾ те га и у свом *Кључику* изданом и. г. спомиње као „*просто српско ... заменишник*“ и пита: где нам је речник „*Горјско-Нанци и Нанцко-Горски*“ и т. д. А парох Српско-Канелски (код св. Ивана Жајно), Плавничанин Лука Шешнић, ухвајајући 1848. год. у „Циркуларни Протокол“ своје парохије поздрав бана Јелачића „Хрватском и Српском Народу“ привео је упо-

¹⁾ Концепат у Владичањском Архиву у Пакрацу. — Исти акт циркуларан је и свима парохијским званима по Славонији. Још ћу напоменути, да је донопарошњи учитељ у Осеку Стеван Рајић, кад је 1793. г. спремао прво издање Радковићева „Сатира“ књижицу у самом наслову напомену, да је то дело превео на „*просто српски језик*“. Тако је остало и у другом издању 1807. год.

²⁾ Ст. Новаковић, — Српски Библиограф, р. 63.

редо и српски и немачки текст, те је над српским додао: „*За Србе у српском преводу*“.¹⁾

Тако је дакле по свима крајевима Хрватске и Славоније где наш народ живи, а да Срема и не спомињем, увек језик наш српским језиком називан. — Чу г. држ. тужилац истакао је још и тврђњу, да је само екавско наречје српско наречје, а ијекавско, којим скоро половина Српскога Народа говори, не само да није српско, него шта више да га Срби у Хрватској и Славонији тобоже хотимично, у пропагандистичке сврхе, избегавају и замењују екавским. С тим питањем ми Срби бесмо од увек начисто, те је ево и велики број приведених података посведочио нам, да су и Срби, који су говорили и писали ијекавским и икавским дијалектом, увек наизмени свој језик српским језиком, баш као и они који пишу и говоре екавски. А то нам потврђују и научни ауторитети, као што су Миклошић, Јагић, Јиречек и Решетар, поред безброј историјских споменника. Ево шта на пр. др. М. Решетар у Јагићеву Архиву²⁾ вели: „*Како се у старој хрватској искључиво говорило чиковски, како масу становника старе Хрватске сачињавашу Чакавци и како у првим историјским исковима хрватско име долази само у споменцима писаним у чакавским пределима, то је сасвим оправдано с Миклошићем рећи, да хрватски исто значи што и чиковски и обротно. И како нам на другој страни сведоче сви стара писани споменици, да се у свима пределима, који беху једне или краће времена делом српске државе, говорили само ичиковски и да се у овим пределима употребљавало српско име и за народ и за језик, такођер и у оно време, док није било државне заједине са Србијом, то је опет оправдано с Миклошићем казати, да су ичиковски и српски два те исте појма*“.³⁾ Шта више, главни раденик

¹⁾ Поменици протокол л. 65, а 6р. 95, — у парох. архиву у Срп. Канели.

²⁾ Archiv für slavische Philologie, Bd XIII, р. 387, и 388.

³⁾ Овој научној тврдњи признати епиграмски ауторитети и да у прилог и та околност, што и данас најавски Хрвати око

на препoročaju hrvatske književnosti i hrvatskog književnog jezika, slavini Dr. Ćudovant Gađovano je izrazno se o odnosu hrvatskog (naprelog) književnog jezika prema crpskom jeziku: „*Ta sav svet zna i priznaje, da smo mi književnost ilirsku podigli; mi, nama još niti izdaleka nije na um palo ikada tvrditi, da to nije srpski već ilirski jezik, pače ponosimo se i hvalimo Boga velikom, što mi Hrvati s braćom Srbijom sada jedan književni jezik imamo*“.¹⁾

Kasnije se porodila težnja, da se književni jezik hrvatski više približi kajkavskom i čakavskom narječju, kako bi se i Slovenija lakše privela u književno jedinstvo, te je stvorena t. zv. „zagrebačka škola“, čiji je posljednji predstavnik bio Adolfo Beber Tkalcinih.²⁾ On je na posljednji put „zagovarao“ tu „zagrebačku školu“ 29. novembra 1885. god. na glavnoj skupštini „Matice Hrvatske“, gdje je između ostalog i ovo rekao: „*Oražam da njekeji mlađji naši pisci, sve to više pričinjavaju na način pisanja, koji se običao zove srpski, a ja ga imenuem i hrvatskim, što takav jezik govore i Hrvati na istoku (?)*...“³⁾ Проф. Фр. Марковић описујући живот Веберов завршио је овако: „... пак ако ми i jest protivna struja Pulcova ostala pod kraj života pobjedu, ne će ga minati zahvalna uspomena potomstva“.⁴⁾

Вараждина зову свакога Штокавца — Влахом, без обзира да ли је он православни или католик (Види о томе расправу о „Власина“ у „Обзору“ за 1880. г., под прим. 5.). А ево шта Вежак у „Neven“ у 1855. г. каже: „*Hrvati, kako rekoh, uređuje i sami jezik ilirski, akoprem ih je to stalo i stoji neizmjerena truda, jer im je od savršenijega domaćega govora daleko*“ (р. 190.). Срап. и казиваче Станка Врала у „Kolu“ III, р. 31., А. Ткачичевић у „Danici“ од 1847., р. 203., П. Подна у „Kada“ с. 1., р. 68. etc.

¹⁾ „*Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska*“ за 1846. г., р. 124. бр. 31.

²⁾ Види његов чланак: „*Bris jezika ili zagrebačka škola*“ у „*Vienici*“ за 1884. год.

³⁾ „*Sprem knjiga Matice Hrvatske*“, Zagreb 1892, р. 335.

⁴⁾ Ibidem, р. 338. — Из уперела, да Срби у Хрватској и Славонији исто тако имају права називати нови књижевни хрватски језик — својим српским именом, употребно је на ср. и

— Могао бих још много овакових и маркантијних података из пера најугледнијих и најзаслужнијих Хрвата навести, али је већ и ово доста за јасну илустрацију питања о односу хрватског и српског језика, те ћу зато одмах прећи на Њиринцу, да докажем њену вековну и скоро искључиву употребу у Српском Народу по свима крајевима Хрватске и Славоније.

Скоро искључиво, сви историјски споменени на српском језику писани су Њиринцом, а тек неколико из најстаријих времена налази се и глаголицом написаних. Њиринца је заједно са српским језиком владала и у Дубровнику, Далмацији, Приморју, Босни и Херцеговини, па је постала и дипломатским писмом турског, угарског и румунског двора. Њен је углед био увек врло велики, на целом Балканском Полуострву и далеко преко граница његових, а највећи беше од XV.—XVII. века, те из тога доба сретамо доста историјских споменника Њиринцом писаних и по јужним и источним крајевима Хрватске. Тако Њиринцом пишу кнезови Немањини, Талочини, Иван (Алж) Франкован, Келсенаћи и

сам Па. Микуравић, у представи Банске Конференције у Загребу од 27. нов. 1860. г. на тај језик назив „*хрватско-славонски*“, можели, да се према наметну од 7. априла 1850. г. уведу у све јавне послове; а у LVIII. чл. Хрватско-Славонског Сабора од 1861. год., у §. 1. назван је тај језик „*југославонским*“. Тако се ту вели: „*Језик југословенски Троједне Краљевине изјављује се овим за савколики обег Троједне Краљевине, за једино и искључиво службени језик у свих ступањав јавнога живота*“. Међутим у Босни и Далмацији дамак је правилније становните изусто у назову намет заједничког језика. Тамо се он значајно назива „*српско-хрватским*“ језиком. — Тако је напр. Земал. Вада у Босни и Херцеговини и 14. октобра 1907 год. бр. 188.539 поновила наредбу, да за земалски језик, без изузетка, има предити само значајни назив „*српско-хрватски језик*“. Слично је и у Далмацији. Тамо се напр. у окружним земал. наменеништва од 18. маја 1893. г. бр. 1898/р. 2. каже: „*У натјечајима на мјеста учитељска код основних и грађанских школа, у којима је настава језик српски (или хрватски) има се назвати овај: „српско-хрватски“ и т. д.*

др.:¹⁾ а у најновије доба научно је установљено, да је и Никола Јуришић увек само ћирилицом потписивао се,²⁾ па и на званичним државним актима, из чега се прво вероватно изводи, да он другог писма ни познавао није. Ну, у северозападним крајевима хрватским, где није могао допрети утцај српски, није се ни ћирилица никад употребљавала, све до доласка Срба у те крајеве; а када се Срби и туђа поселише они су и даље ћирилицу као своје народно и црквено писмо употребљавали, — исто онако као и на старим огњишћима својим.

Ћирилица је такођер од памтивека у великом поштовању и употреби била и код славонских и босанско-херцеговачких католика и мухамедоваца. Они потоњи употребљавали су је редовно у својој међусобној кореспонденцији и у кореспонденцији са крајинским аустријским и другим заповедницима,³⁾ — па је излазило и на мухамедовским надгробницима⁴⁾ споменницима. А католички епархије, већ од XVI. века, почињу штампати своје књиге за римокатолике по Херцеговини, Босни и Славонији српским језиком и ћирилицом, коју изричито називају и *српским писмом*. Споменућу примера ради „Пач казени дикци“, који је у преводу фра Матије Дивковића из Јелашка издан у Млецима 1630. г.⁵⁾ Ту се већ у па-

¹⁾ Види: Dr. Šurina, — Hrvatski spomenici, pp. 136, 138, 156, 164, 213, 246, 280; Lopašić, — Hrvatski urbani, pp. 1—12, Lukuljević, — Istinje hrvatske pp. 147—148, 213, 243, 244, 245, 251, 252—254, 261, Lopašić, — Bihac i bilježica krajin, pp. 300—302. Сравни такођер и прегледан деп чланак „Cirilica u Hrvata“ од старог вредног „Glagoljaca“, у „Novostima“ од 6. г., бр. 75. и 76.

²⁾ Carniola, Zeitschrift für Heimatkunde. Erster Jahrgang, Leibach 1908, pp. 144—145. — Ту је Dr. Oskar Freiherr von Mitis штампао свој чланак: „Zur Biographie des Nicolaus Jurisic“, у коме назива Јуришића Србином и износи факсимил његова потписа на једном ревизу од 21. марта 1528. год, у старом његовом кнежевству на Репи (Fiuma).

³⁾ Види масу докумената о томе у Starinama XI, pp. 78—152. и XII, pp. 1—41.

⁴⁾ Гласник Срп. Учин. Друштва, LXIX, p. 250.

⁵⁾ Опис ове књиге види код И. Каратаева, — Описанье славяно-русскаго кнѣга печатанныхъ кирилицескими буквами,

слову вели: „кои паче исписахши сарпски, и исписахши много старѣи когоселевацъ фра Матин“. . . . А у једној другој књизи, у којој су, наоко изгледа скупуљена и штампана сва дела тога вредног епарха, налаза се, поред поменутог „Пача“, још и „Берни како Јерал по заповиједи Божијој хрѣшћани приказати на посветишци јединаго сина свога Исака. Кои кириши исписахши сарпски и исписахши много старѣи“. . . .; за тим опет „Печениѣ разлѣки мѣлѣти казанѣи и корисѣи“. . . . Кои мѣлѣти скѣпи и измѣлѣши из диачкога језика ѣ казанѣи језик сарпски ии саеѣи кои когоселевацъ фра Матин Диакѣиѣ из Јелашѣи“ и др. Слична такова изјава налази се и у књизи „Нашѣ крѣшћански“, који је издан у Млецима 1611. год. Ту се у дозволи млетачког цензуре за штампање те књиге вели: и видѣши да ѣ кнѣигаѣ, кои се веѣѣ Нашѣ Карѣшћански, писан ѣзиѣкомъ славѣнскимъ саеѣи сарпскимъ ии фра Матин Бешѣиљаниѣи. И ѣ кнѣигаѣ ѣѣ заѣиљанаѣи гѣспѣина истѣга фра Матин истѣиѣи саеѣи (сарпскиѣи) и ѣ исти ѣзиѣкѣи. . . . коѣи заѣиљанаѣи принѣсаѣи из диачкога језика ѣ језик славѣнски ии саеѣи сарпскиѣи. . . .“ — Касније су неки епархи напустили ћирилицу и од друге половине XVII. века почели, своје књиге за народ штампати латиницом, али народ те књиге није имао радо, јер је он волео своје старо „српско“ писмо и никако га није хтео напустити. Зато у почетку XVIII. века почињу опет неки епархи своја дела штампати ћирилицом, али је више из верских обзира не називају српским него прво латиним, па затим босанским и црквеном писмом, исто као и језик злати и свога народа. Тако напр. 1704. г. штампао је у Млецима епарх Стиван Напљанин из Маритимѣ књижницу „Нѣвоѣиѣи карѣшћански и нашѣ“. У занимљивом предговору те књижнице он између

Сибурга, 1883, pp. 420—421. у „Сборникѣ уѣдѣлѣѣиѣи рускаго ѣзика и славѣности императорскоѣи Академиѣи науѣка“, Томѣ XXXIV, No 2. и сраз. Kukuljević, — Bibliogr. Hrvatska, Zagreb 1860, p. 10.

⁶⁾ Каратаевъ, — Описанье. . . бр. 366. и сраз. Гласник зем. муз. за Б. и Херц. XIII, pp. 339—340. и 341—342.

остадога рече и ово: „З нас з Босни нима одевеница, ланти зго мало, кон не зми три, али четири изника и много сз кинги шмипали и изтедичани з изник посански, ланти словима латински, а кићи дво ѿ пска не зми з она слава; и наша не шмипа остакљена и зачачена псал Диековина и Псаловина, а ксела сз потреница кинги з Босни з наша слава и з наш изник...“¹⁾ А у кини тога братра „Фла ѿ свети, ланти говорина ѿ сватковина званскини прико гадница“, која је 1708. г. штампана у Менима, рекао је писан, да је ту кингу кирилицом наштампано зато, што веуки ауди (згои ѿ наба) „... не зми з латински изник, не зми з кини кинга ни слава латински, (па) да си ни миг з изникотат, да не нмаи кинга з слава и з изник по-сански.“²⁾

Кад су тако ревносно чували кирилицу, као *национално српско писмо* и сами католици босански и славонски, којима је црква латинскога обреда, која је, као што је опште познато, увек провагирала међу својим

¹⁾ Ibidem, — p. 342—343.

²⁾ Ibidem, p. 337—338. — Као што је било у Босни било је и у Славонији. И тамо је кирилица од нахтисека и међу католицима владала. Види у Фр. Мекшоша, — Monumenta Serbica, p. 494, где се приводе кирилицом писано писмо 1465. год. у Броду на Сави. Релковичев „Sati“ такођер нас о томе уверава (pp. 54 и 62—63.). Игнат Браћ, у свом предговору немачким језиком писале граматике од 1833. г., наведеном је, да је у братарској књижици у Намицима видео све до 1721. год. манистирске рачуне и напоре за проноса писале кирилицом. — У Славонији, међу римокатолицима, почела је да негласује кирилицу — латиница тек од другог деценија XVIII. века, пада су почели у њу долазити световни и калуђерски римски на Хрватске, ну ми имамо података, да су се Франевци томе опирали и у четвртог деценију тога века. Тако на пр. франевачки провинцијал Лука Карагић издао је 1. јула 1786. год. озвучицу на све манастире и братре неку потчињену, у којој у тачи б., под претвом строге казне, забранује и једном Франевцу да народним језиком писала писала латинским словима нише, него искључиво само кирилицом, јер је и писмо *до Божи*, нарочито дарови народима и језицима, а не даје се многима“ („Praecipitur omnibus et singulis Patribus ut

вернима, по свима крајевима света, не само своје латинско писмо, него и свој латински језик, јар онда још може какво чудо бити, што су Срби православне вере, — који имају своју националну Цркву, у којој је све словенизирано и србизовано, — још и данас онско исто, као и пре, ревносни чувари и поштованој свага народног писма, којим се од како примине Хришћанство непркидно служе и у црквеном и у светском животу своје?!

Са Балканског Полуострва пренели су Срби и писмо своје на хрватска пуста земљинта, по којима их аустријски војни заповедници и хрватски биспови падалише. — Ево познато нам је писмо поучских Срба од 1596 г., у ствари погодаба о преселењу њихову на аустријску страну, које је писано кирилицом, а налази се и данас у оригиналу у Државном Архиву у Бечу.¹⁾ Па тако и даље непрестано и искључиво пишу не само Срби Бавони, него и они по Лвци и Крбави.²⁾ Карловачком и Вараждинском Ђенералату. Шта више, ти Срби у XVII. веку, као оно и Никола Јуринић у XVI., и не знају никакво друго писмо осим своје

quelque literas in Ilirico idiomate ad aliquem scripserit, nonnulli illicis characteribus scribat, nec ullus latinis literis Ilirica verba exprimat, qui scens fecerit et deprehensus fuerit illico discipline subiciatur.... Nam cum etiam literas dona Dei sint specialiter nationibus et linguis dadas, quae multis non dantur, si contemporaneis horum donorum efficiamus mioribus etiam donis privamur....“ Ivanović. — Banjevci i Sokci, p. 162. s.).

¹⁾ Archiv für slavische Philologie, Bd XXX., p. 211—212.

²⁾ Тако је на пр. позната пуномоћ, личних и црквених и горњо-карловачких Срба, коју су 1707. г. дали својим изабраним посланицима за прав Народног Црквеног Сабер у Крушевцу. — Акат је писан чистијим српским језиком и кирилицом, па су га кирилицом потписали осим свештенства и калетан буњински Кнежевић, са неколико латинина и кнезова, који писмени беху (Беседа за 1809; II., p. 159—160.). А у Двор. Ратном Архиву налази се врло много овјерљених латинских и немачких превода са аката писаних српским језиком и кирилицом, од аустријских и турских Срба, од XVI. па до XVIII. века. Срби, и код Dr. Ивша, Ксеча Срба, p. 15.

Ћирилице. — Загребачки бискуп Вавковић у својој расправи „О влашкој или о српском владиџанству (марџанском)“ у Хрватској, коју је 1640. г. написао тврди, да ни свештеници српски „*nihil praefer scripturam cyrillicam characteribus scriptam sciunt legere*“;¹⁾ а препоручујући братра Рафаела Леваковића за епископа, тих тобоже поштивањених Срба, хвали га да зна „*perfecte linguam Valachicam scripturam cyrillicam, qua Valachi utuntur*...“, те предлаже да се за те Србе, међу њима, подигну школе и у њима уче младих „*cyrillicis, quibus liaschoani utuntur, quam latinae communes litterae*“.²⁾ И касније, у једној информацији загребачког бискупа Петретића (1662. г.) о Српском Народу у Хрватској, каже се на пр. за титуларног владiku Василија, да у њега „*doctrinae in lingua graeca et cyrillica, qua Valachi in scripturis et sacris utuntur, non continentende faciat*“, а за владiku Станислава свића „*nam vix etiam propriam scripturam, multo difficilius alienam, etiam illis cyrillicis, quo Serviani utuntur, characteris, legebat*...“.³⁾

Ну и осим ових сведочанстава може се свако уверити како је код Срба у Хрватској и Славонији ћирилица од увек и искључиво у употреби. Нека само зађе по старим црквама нашим, те прегледа рукописе и штампане књиге од најстаријих времена до данас; нека погледа многобројне записе⁴⁾ по њима, не само од свештеничких него и од световних руку, као и записе на иконама, крстовима, антиминсима, цутирима и другим црквеним утварима; нека за тим прегледа

парохијске, манастирске и владичанске архиве наше, — ту ће наћи многобројне податке и сведоке културно-просветног живота нашег од првих дана наших у овим крајевима, а понешто и са старих огњишта наших. Сви записи, матице, циркуларни протоколи и сви остали писмени споменици наши писани су само ћирилицом. Ту ће наћи и црквене рачуне од XVIII. века, које су водили прости сељаци наши, па ће видети, да су и ти људи, у којима су знали писати, само ћирилицом писали, и ако су под крај тога века спом терали у римокатоличке травијалне школе, у којима су, поред немачке готике, само хрватску латиницу учили; — ћирилицу учили су они сами из љубави према њој, као својом старом националном и црквеном писму, а учили су их ћирилицу и свештеници српски, који по ћирилицом штампали или писали Катихизисима учине их вери православној и љубави према свему што је српско-народно; док их опет не прихватише Српске Народне Школе, које се, као што ћемо видети, брзо основале и рашириле по свима крајевима нашим у Хрватској и Славонији, а главни им предмет беше српски језик и ћирилица.

У прво време поштовали су ту љубав народа нашег, према својом српском писму — ћирилицу, и аустријске државне власти,⁵⁾ па је и сама царица Марија Терезија наредила 1769. г., да се оспује у Бечу српски штампарија — ћирилицом словима, која

¹⁾ То потврђује и молба српских калуђера из Гмила и Моштанце, која је 1642. г. послата у Беч на немачком језику, а игуман Кирил потписао ју је у име свију осталих ћирилица. — *Croatia ex 1643. I. No 14.* — Цит. Др. Ивћ.

²⁾ *Kukuljević, Arkiv, IX. 285. 297.*

³⁾ *Ibidem*, p. 321 и д. Др. Ивћ, — Сеоба Срба, p. 16.

⁴⁾ Ја сам на пр. само у протопрезвитару беловарском нашао 125 комада старих србуљених рукописних и штампаних књига, а још више нових руско-словенских, и записао сам из њих 655 разних записа ћирилицом, из времена од XIV. — XIX. века; а нашао сам скоро исто толико записа и по иконостасима,

претонима и др. црквеним утварима. Шта више, нашао сам и у катедралној унијатској цркви у Крижевцима, на св. престолу, један крст из прве половине XVIII. века са овим српским записом, да који је дотичан калоник, који ми је цркву показивао, мислио да је грчки: „*Св. крст православних Рафаела Давидовића, Власија и ф. а. с. (Добријевећ беше игуман манастира Гомирја и наредио соборнија православља и епископа, те не знам како је овај крст дошао у поод унијатима).*“

⁵⁾ Тако на пр. нашао сам у Владичанском Архиву у Парку један записан алат заповедника у Новој Градиници — Радавац пл. Шенхазна, прота на крајком Стојиновћу, од 24. јуна 1774. г., у ком га извештава како је црница одређала

ће штампати све Српском Народу потребне књиге за цркву, школу и просвету у опште.¹⁾ И већ почетком 1771. год. штампала се тамо Њириљцом неколико хиљада: Букварова, Сборника и Псалтира, о трошку царичину, те се онда бесплатно раздељује српској деци по свима крајевима нашим под влашћу аустријском.²⁾ Ну пред смрт царице Марије Терезије, 1779. год., поче покушај, са стране државних власти, на наговор римских проповедничких, да се и православни Срби одуче од Њирилице, те постепено и они преникну на латиницу, као и Хрвати и до тада већ поуниђањени и покатоличени Срби. Тиме су најве мислили, да ће се лакше прокрстити пут унији с римском црквом васкошког Српскога Народа под аустро-угарском влашћу, — али се и ту у рачуну преварише.

Наскоро после тога умрла је царица Марија Терезија, а њезин син Јосиф II. беше противник верског прозелитизма, па је и ова ствар за неко време заснала. Ну цар Јосиф имао је друге централистичке и германизаторске тежње, те проплагатори уније употребеше то његово расположење, да дођу до свота циља; а пошто је Њирилица код православног Српског Народа била једна врло важна светиња успешном провађању тих државних тежња, то су противници православља врло лако израдали, да је цар 3. фебр. 1781. год. обновио наредбу од 1779. г. и позвао администратора Српске Карловачке Митрополије епископа Мојсија Путника, да све српске епископе и свештенство опомене, да се пошто не уоуде сметати унађању латинице у српске

капетана Естерхаџера, да прође по народу и поучи га у рационалној економији. Цео тај азат писан је Њириљцом, па га је и сам Шенхајм властитоно епископа потписао. — Слично набох и на једном акту од 31. маја 1779. год., кога је Њириљцом потписао судија пожењи Јосип Сараценах.

¹⁾ Види: Archiv für slavische Philologie, XXIX, pp. 511—516.

²⁾ Концент писма митрополитова свима владикама, а нарочито горњо-карловачком, босањачком и нахрчком, у Митрон. Патријаршији. Архиву у Ср. Карловцима под бр. 19. ex 1771 г.

народне основне школе. У том акту није латиница названа својим обичним именом, него „славјонским писмом“, па епископ Путник као администратор није се хтео замислити ни јединама ни другима, те нити је епископе и народ о томе известио, а нити је против наредбе реагирао, изговарајући се касније, да је држао „да чеза латини Главокијска она писмена размишљају се, ижеи Народа наша како е школах и црквах, тако и е кориснојединици досађ употребавала и иже употребавају се...“¹⁾ Али унађању латинице у српске школе стадоше на пут све српске општине, а међу њима беше прва вуковарска општина; и то даде повода цару, да 16. августа и. г. поново енергично опомене, сад већ изабраног и потврђеног митрополита српског Путника, да свима својим подложницима строго нареди, да се имају покорити жељи царској у старој унађања латинице „јер то ошито корист захтева“. Митрополит је одмах о томе известио све епископе, изјављујући, да је тек из оне наредбе право разабрао „дак чеза латини Главокијска, не писмена е Народа е наших е употребавају се, а не писмена е Народа е латински е Херцеговине и Далматине кадеишиског закона приламан размишљају се...“²⁾ И по споразуму са свима епископима обрати се он 25. нов. 1781. год. на цара с молбом, да одустане од те своје наредбе, јер „Народ Офрскиј... сја славјон-српска писмена“³⁾ напредно поштује и цени, па лако може до побуне доћи. Међутим 1. марта 1782. г. састаде се у Пожуну „Школска Комисија“, ради саветовања о преустројству школа по целој Монархији. Од Срба био је члан њен школски надзорник Теодор Јанковић од Миријевка, а од Хрвата каноник и загребачки школски надзорник за целу Хрватску и Славонију Мандић. И овај потона, кад је Јанковић поднео своје

¹⁾ Ориг. извештаја митрополитова владика пакрчком у Владичић. Архиву у Назрану. — Intimata ex 1784.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Гласник срп. учен. друштва, I, p. 132.

предлоге о преустројству српских школа, предложи, да се све књиге и за српске школе штампашу латиницом. Јанковић је одмах устао у одбрану ћирилице, као неког српског националног писма и изнео уједно све штетне последице које могу по државу наступити, ако се заиста буде хтео ћирилицу забранити, па на место њено латиницу увести. Ну Комисија ипак усвоји предлог Мандићев¹⁾ и записник посла цару на апробацију....

Поводом овог закључка Школке Комисије није изаша од цара никакова посебна наредба и народ се ипак најодлучније опирао сваком покушају, да се ћирилица напусти и латиница уведе; а земаљски школски надзорници пријавише то у Беч, те 26. јула 1784. год. издаде од цара нов налог митрополиту Путнику, у коме се, с позивом на наредбу од 1779. год., наређује, да се ћирилица, уз црквено-словенски језик, може употребљавати само у богослужбеним и нерским књигама, а све друге светске и школске српске књиге имају се од сада писати и штампати простим народним језиком²⁾ и латинским словима.³⁾ Та наредба одлука буде саопштена и надзорницима српских народних школа с наредбом, да је имају одмах у живот спровести. Ну чим је народ наш, особито онај по Хрватској и Славонији, за то

¹⁾ Ibidem p. 133—135. — Срап. М. Нешковић, — Историја српских школа у Аустро-Угарској Монархији, Ср. Карловици 1897, p. 74. и А. Сувач — Града за повјест školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, Zagreb 1907, I, p. 572—573.

²⁾ Још 4. авг. 1783. г. обратио се из Загреба заповедајући генерал де Вилс на наредног, а сигурно и на карловачког, српског владика, да се Катихизис, који је прописан за граничарево православно дете, преведе са црквено-словенског или старо-српског (alt-servischen) језика на народни хрватски или српски језик (Krontisch und respective Illyrische Sprache). — Опрг. у Ваад. Архиву у Пазрану. Intimata ex 1783. г. Fasc. 1. No 59.

³⁾ "... ut characteres Cyrillicae, et Illyrica Lingua Lithurgica in libris solum ad Religionis Institutionem pertinentibus adhibeatur, alii vero libri scholastici et profani Dialecto vulgaris, Illyrica cultiori, et characteribus Latinis typis excendantur..." (Intimata ex 1784. Fasc. 1. Nr. 48. и Гласник I, p. 136).

сазнао, осети одмах у том опасност за веру и народност своју, те се на све стране подиже с протестима и онтрим отпором унаваљају латинице. Сам врховни надзорник српских школа по Хрватској и Славонији, Бановац Стеван Бујановски, оде лично цару у Беч и извести га отворено каква опасност може се изродити по народ и државу, ако се латиница буде силом уводила; а митрополит сазва све епископе на збор, који у име свег народа и свештенства поднесоше цару молбу, у којој се врло енергично заузеше за ћирилицу и најавише, да се народ не никад одрећи ће, јер је уверен да се са губитком писмена и самог темеља одрживог карактера народног обраћа.⁴⁾ У исто време обратеше се и на све друге важне факторе у држави, те цар Јосиф повери то питање придворној Школкој Комисији, да га распрпа и њему предлог поднесе. Комисија се састаде 26. јан. 1785. г. и, примивши и од власника српске штампарије у Бечу Ј. Курибека потребне информације, даде изјаву, да сматра за несклопо, да се ћирилица наредану у Монархији укинути, с два разлога: прво, што би се у том случају морала дати штампарију Курибеку оштета од 20.442 флор. 30 нов., што их је уложио у штампање српских књига тим словима, а друго ради тога, што би међу Србима врло лако могли планути опасни немпри. Стога је комисија предложила, да се то питање на неодређено време одложи, а цар је предлог усвоио и путем митрополита 29. марта 1785. год.⁵⁾ известно је све српске епископе и народ, да се ћирилица слова у Српском Народу и српским школама могу слободно и даље употребљавати.

После овога отпочињу поново о саме државне власти и споје званичне наредбе и законе, за Српски Народ, штампати српским језиком и ћирилицом, као што

⁴⁾ Гласник I, p. 137—138.

⁵⁾ Митрополит је преко свог агента Керестурија о тој одлуци царској сазнао много раније, те је већ 27. фебр. 1785. г. известио о томе и владикау пакрачког. Intimata ex 1785. год. Fasc. 1. Nr. 48.

„У Войводоцини Србској с еѣмъ званичнѣмъ дѣловодствомъ кодъ политичнихъ и судейскихъ власти и кодъ скупуштина еѣмъ (србски са кирилицомъ, и то како у управљашкој служби, тако и у отношењу са вышнимъ властима и обратно. У отношењу са напобластнимъ координиранимъ властима има се наблюдавати уѣдѣљеност.

Власти су дужне наредбе свое, које непосредно па мѣстне общине управљаю, у сномъ еѣмъ издавати, комъ е у дотичној общини дѣловодимъ. — Свакој мѣстной общини остави се слободенъ набор дѣловодногъ еѣмъ у своимъ общинскимъ дѣлѣма. Свакогъ е слободно промена и тужбе на власти ма у коме еѣмъ подносити и при скупуштинама ма комъ еѣмъ служити се, комъ се у кругу дотичне власти, ма у предѣлу, изъ когъ е скупуштина сазвана, говори.“¹⁾

А Хрватско-Славонски Сабор од и. г. у 5. §. чл. LVIII. закључио је: „Свакогъ је просто служи се и свѣхъ срѣшћу латинскимъ или кирилскимъ словима“, те кадъ су касније Срби, научени искуствомъ, ипакъ побојали се за кирилицу, као за своје национално писмо, које је тако рећи с животомъ народнимъ срасло, одговорено имъ је у „Розоги“ од 1863. г. бр 56 овако: „... Ии, заг су Hrvati i Slavonci tako netolerantni, da se Srbi moraju bojati, da će latinica istisnati kirilicu?“

После свега овога изашло је IX. зак. чл. Угарског Сабора од 1868. г., којимъ је узаконѣна народно-црковна аутономија православне Српске Митрополије Карловачке и Његово Величанство, у смислу тога закона, издаде 10. августа 1868. г. свој „Превѣншиј Рескрипт“, којимъ се уређују сви народно-црковни и николски одношаји Српскогъ Народа у Митрополији Карловачкој, те су томъ приликомъ и „српски језикъ и кирилица“ узаконѣни као

¹⁾ Дѣлѣни изъавредногъ Србскогъ Народнѣгъ Собора у Карловцима, одъ 21. марта (2. април.) до 8. (20) априла 1861. „државнѣмъ“ У Карловца. Митрополитѣно-Гимназијална Типографѣа. 1861. г. 103. чл. VI. закључака саборскихъ. Справ. јонъ и рр. 28. (чл. VI.) и 34. (чл. XI.), где су изложени предлози већне и мањине одбора о томе, што је горе једногласно примљено.

званични послоничи језикъ и писмо свију нашихъ установа.²⁾ Све оно узаконѣно је посебнимъ закономъ од 14. маја 1887. год. и за краљевину Хрватску и Славонију, те је још у §. 3. посебно додато: „Kod svih zemaljskih oblasti i kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji slobodno је strankama služiti се писмомъ *ćirilicom* као и латинскимъ. Ondje, gdje *Srbi* и повећемъ броју живе, имада се од првихъ молба и riješenja strankama *ćirilskim* писмомъ на *ćirilicom* писане поднеске издати“.

У смислу овихъ закона поступало је у Хрватској и Славонији и даље,³⁾ те је закономъ о уређењу пучке настане од 31. X. 1888. г., као и школскимъ настаннимъ редомъ од 15. VII. 1889. г. бр. 6789., кирилица подигнута и стављена на исти степенъ важности на комъ је и латиница. А још пре тога учињено је исто, са свима конзеквенцијама, и у другимъ деловима наше Монархије, где православни Српски Народ у већимъ масама живи. Тако је наиме у Далмацији,⁴⁾ Босни и Херцеговини, где се и језикъ наш, као што смо видели, званично назива „српско-хрватски!“

²⁾ Види у Рескрипту §. 31. и 32. оде. III, §. 12. оде. IV. А., §. 23. оде. IV. Б., где се говори о српскомъ послоничкомъ језику и кирилицу у школама, Епархијскимъ Конзистеријама, Митрополитѣномъ Црквеномъ Савету и Народномъ Школскомъ Савету. Исто је тако узаконѣно и у §. X. превѣнше потврђеногъ „Уређења Митрополитѣно-Црквеногъ и Народнѣ-Школскогъ Савета“, од 23. VII. 1870. (rescr. 27. V. 1871. г.) а и у другимъ нашимъ уредбама каснијихъ датума.

³⁾ И свесни представница братскогъ намъ Хрватскогъ Народа свѣдаду су изазила на сусретъ нашимъ на закону и правди основанимъ жељама, те намъ допустили увести кирилицу, као наше национално и опште словенско писмо, и у сѣмъ заједничке наше конституције, на су, шта више, држећи се закона и братске љубави допустили намъ то и тако, где смо у мањини. Тако на пр. ишамѣни је у „Narodnimъ Novinama“ од 22. I. 1899. г. извѣштај пожељне жуѣанијске скупуштине од те године, која је једногласно закључена: „Da se српскимъ *ćirilskim* писмомъ имаду писати *ćirilicom* и *latinicom* и ова као *izvornici ojevisti*“, — на је тај закључакъ потврдила и кр. Земља. Влада својимъ отискомъ од 6. II. 1899. у §. 26.

⁴⁾ Ту је шта више „Управитељство Пошта и Брајѣва“ у Задру 31. V. 1901. г. бр. 3696. издало одлуку, да и сва проста

Кад, дакле, овако стоји право стање ствари у питању српског језика и ћирилице, коју и у земаљским комуналним школама већ толико деценија уче не само Срби него и Хрвати и др., — а Срби су је и пре увек учили, и ако не у земаљским или државним, а оно у својим школама и од својих свештеника, који су их пауци вере увек по ћирилицом писаним или штампаним књигама учили, — тада збиља не знамо шта да мислимо о тврђи г. државног одјетника: да православни Народ Српски у Хрватској и Славонији све до пре пар година не само није употребавао, него „није ни познавао“ своје вековно национално писмо, које не само он, него епо и многи други од памтивека називаху и називају „српским писмом“ и „српским словима“, као што и данас народ наш и језик свој и све друге установе своје, назива и називао је увек *српским писмом*! А српска ћирилица разликовала се већ у средњем веку од бугарске и руске, а данас и по готово. — Може ли се онда, дакле, још рећи: да је ћирилица само „тобожња особина“ Српског Народа?!

и препоручена званична писма, намета, поштамске напуштање и т. д., од парох. знања, управ. одбора, српских школа, опћина и цркв. таторетва српских, слободно могу адресовани бити само ћирилицом, па је Епархиј. Конвенторија у Задру својим циркуларом од 15. VI. 1901. г. бр. 1458. извешала о томе све факторе и наредила им, да од тада све само ћирилицом адресују. А нешто касније, 31. дец. 1901. г. издала је Задрска Епархиј. Конвенторија, по споразуму са државним властима, наредбу свима парох. знањима, школама, управ. одборима етс., да: „Са свима цркв. властима има се водити званична преписка само ћирилицом“ (бр. 311.), те су окружни протопресвитери нарочито позвати да назо: „да духовстватеља са свима властима воде званичну преписку ћирилицом.“ (Види о томе „Збирка закона, наредба и рјешених прилога, грађанске и школске власти, које се тичу цркве, правне администрације и школе у Далматинско-Истријској Епархији, од проте Љуб. Влачића, Задр 1906. рр. 239. (24. и 25.), 314. (41. и 44.) и др.

V.

Српска Народна Црква.

„У службу те велико-српске propagande, узете су прије свега оне институције, које имаду највише upliva на масе народа грчко-istočnog. *crkva* и њезине конфесионалне „*skol.*“, које су се тако тјесно spojile, да predstavljaju неки јединство у ustroju „srpsko-pravoslavnih crkveno-školskih općina“; а које имаду dužnost, širitи srpsatvo, što и čine (spis Kostajnica, Gospić, Pakrac, svetosavske besede u školi).“ Оут. р. 15.

„I грч.-istočna crkva, kroz коју се баš и proturalo „srpstvo“ u овим krajevima, doprinjela је своју тој акцији. — Прије годину и по naslikana је u дворској грчко-istoč. crkvi слика, која prikazuje pričešće cara Lazara uz vojsku на Kosovu polju, да се тако и u кући бољој народ oduševljava за „Srpsko carstvo“ и u њем izazivlje тежњу kraljevini — ostatku tog carstva“ (Оут., р. 46).

„Baš djelovanjem crkvenih vlasti sljedbenika грчко-istočne vjeroispovjesti, прије свега је та vjeroispovjest primila naziv „pravoslavne“, pak „srpsko-pravoslavne“ и napokon prosto „srpske“ vjeroispovjesti, а djelovanjem organa тих crkvenih vlasti и „srpskoga“ učiteljstva, provedena је identifikacija те vjeroispovjesti sa srpskom narodnošću тако, да је прије свега svaki pripadnik те vjeroispovjesti već по њој „Srbin“, а masa živlја грчко-istočne vjere, odgojena је u duhu, да је srpska и srpske narodnosti“ (Оут., р. 15).

Овим и многим другим сличним наводима (срав. у Оут. рр. 13., 16., 41., 74., 82 и др.) онтужно је г. држав. тужилац и православну Српску Народну Цркву и њезине представнике у Хрватској и Славонији. Тиме је он у најмању руку показао, да не познаје Цркву нашу и

њего устројство, нити схвата дух Православља у опште, а нарочито не дух нашега народа и његове Цркве. То је донекле и појмино. Он је друге крви и друге вере, а није постао се да проучи ни историјски развитак, ни данашњи живот Цркве наше, те му је све туђе, страно, непонијиво — сами неки проблеми, које он мора да разреши, а нема поуздана темеља за такав посао. И он је тада стао на ексклузивно етајалиште своје *централистичке* и *аристократске* Римске Цркве, па отуд проматра и суди многе сасвим природне и законите појаве у нашој православној Српско-Народној Цркви, која је на често *националним* и *демократским* принципима устројена и развијена. Разуме се, да закључи са таква етајалишта о појавима у Цркви, која је на сасвим другом основу вековима развијала се, у нераздруживој вези са висококласним политичким и културним животом свога народа, не могу бити тачни и оправдани. Стога се и могло догодити, да г. државни тужилац никримира Цркви нашој: што себе назива *српским* и *именом*, а своје верне *Србима*; што веру своју назива *православном*, *српско-православном* и *просто српском*; што светкује *Србе светитеље* на свој начин и допушта у својим еписким храмовима *иконе са ликовима* и *илустрацијима* *важних религиозних догађаја из живота српских светитеља*; што при крштењу даје српској деци *имена српских имена*, а „*Крсто име*“ истиче као искључиву особину Српскога Народа; што је примила *националне боје* народа свога и за своје боје, а у грб свој увела *национално обележје* народа свога „*крстовоснога*“: часни крст са оцима вере народне и најпосле, што је у *тесној вези* са другом просветном институцијом нашом, — *школом народном* којој је она мати и у свом је крилу однеговала, те што *језик и име* своје и свога народа назива *српским* и *именом*. . . .

Да уверимо г. државног тужиоца да нема право, што поменуто појаве никримира Српској Народној Цркви у Хрватској и Славонији, наложимо укратко главне принципе Православне Цркве и извесне моменте

из живота наше Српске Народне Цркве, који ће јасно показати, да су сви ти појави прастари, сасвим природни и у потпуном складу, не само са догматским и канонским учењем Цркве наше, него и са позитивним земаљским законима у Монархији.

Као што је историја сваког појединог човека у главном производ духа, који у њему живи, тако исто и историја народа, са свима њеним појавама, радењима и разним облицима друштвенога бића, јесте производ народнога духа. Дух је по томе оно што је есенцијално у свакој установи, а баш дух Православне Цркве у опште носи на себи од увек карактер националности. Она максимално излази јакот изразом и у одговору Источних Патријарха наци Папу IX., од 6. маја 1848., год., где је између осталог и ово речено: „У нас је *чувар вере* цело тело Цркве, т. ј. *сам народ*, који *хоће* да догматизује *његове вере* остани увек стајни и сагласни са *предањем његових отаца*“.¹⁾ — Према тим и сличним принципима Источнога Хришћанства заведен је одмах у почетку, код свију православних источних Народа, *народни језик* дотичних народа као богослужбени језик њихове Цркве, дота им је *народна јерархија* и допуштено је *световном елементу активно учествовање* у свима синодальним, па и у неким унутрашњим пословима Цркве, — осим позова чисто догматичких и литургијских.²⁾ Српски Народ примио је Хришћанство од Византијске Цркве, па како је од увек био живаљ у своме увео је у приврне облике многе особине свога српског духа. А св. Сава, син генијалног владара српског Немање, апостолским родољубивим радом својим, основавши самосталну Српску

¹⁾ Подробан разбор ових принципа нади у делу: *Quelques mots par un Chrétien orthodoxe sur les Confessions Occidentales*, Paris 1853. — Друго и треће издање овога дела изашло је у Јапану 1855. и 1858. год.

²⁾ О свему томе може се наћи доста прегледа и информација у делу Dr. J. Silbernagel-a: *Verfassung und gegenwärtiger Bestand sämtlicher Kirchen des Orients*, Regensburg 1904.

Цркву, дао је могућност српском народном духу, да што јаче и успешније развија свој рад на зближавању и спајању Народа Српског и Цркве Православне у једну нераздрживу целину, — што се и догодило, јер је Црква хришћанизирала многе прастаре народне обичаје српске и решо их чувала у народу своме, а народ је омет њу србизирао и развио је као засебан тип једне и исте Цркве, међу њезиним другим типовима, као што су: грчки, руски, романијски (машки), бугарски etc.

Те особине српског духа, које су дале православ-ној Цркви нашој српски национални карактер, виде се одмах на први поглед у целом сјелу њеном. Оне од-јекују: у православном хришћанском богослужењу на-шем, у језику и појању, — које се разликују од појања осталих православних народа посебним ритмичким обли-ком, модулацијама и аријама,¹⁾ — јер је све то задах-нуто духом народа нашег. Ваља само заћи у мале сеоске цркве о великим празницима, па ће се одмах уверити, како је српско црквено појање прала химна народнога скупа, балаја који тече из душе народне, јер цела црква пева, — и старо и младо, и богато и убого; те се црк-вене песме, као народне песме, разликују не само по црквама него и по кућама српским, по пољима и по ливадама, а по градовима и на културно-просветним за-бављама. Осим тога, огледају се те особине српског духа и у обредима приливним, у архитектури,²⁾ орнаментичи,

¹⁾ Због тога је и црквено појање наше названо од старине: „српским појаном“. Тако на пр. при испитима интелекту-алног стања српскога свештенства 1733. год., забележено је у дотичним испитним записницима на доста места „поети места српских самонастава“, или „поети места српских и грчких свт. цркви“ etc. (Гласник Срп. Уч. Др. LVI, p. 159. и др. и уопш. моју ра-правку: „Српске Школе од 1718—1739. г.“, Београд 1908, p. 9. и 10.). И архим. Герасим Зелњ у свом „Житију“ прича како су га светогорски Грци 1784. г. замолили: „да по српским мојем на вечерња и јутрњња“. (Напома Срп. Књаж. Задруге, Београд 1897., св. I, p. 121.)

²⁾ Кад смо прешли под аустроугарску власт одмах нам је забрањено било подизати и градити цркве у нашем српско-

живошћу, у спољашњем устројству и т. д., које је истина у основама својим византијско, али у појединостима срп-ско, јер је у сва та поља српски дух унео своју инди-видуалност.

— Што је апостол српски св. Сана основао, при-хватали су с љубављу његови наследници и владоци српски, те даље развијали и учвршћивали; а кад је не-стало српске политичке самосталности евојно је углед Српској Цркви у народу нашем још и више, јер она му је тада била једино утеха, сва радост и утеха ње-гова, па се око ње савијао — као сироте око мајке своје. У то доба сјочила је она и до врхуца моћи своје. Заслугама силом одрођеног Србина, али ипак свесног свога порекла, великог незира турског Мехмеда Соколо-вића, дошла је она у XVI. веку у положај, у којем никад дотле била није. Мехмед је обновио стару само-сталну Пећку Патријаршију српску (1557. г.)³⁾ и дао њеним патријарсима извесну политичку власт над нас-коликим Српским Народом у Турској Царевини, те је тако, с познатим изузетком, сав православни Српски Народ дошао у једну чврсту религиозно-националну за-једницу, у којој је лакше чувао веру и народност своју. А кад је касније, силом околности, велики део народа нашег ванустио стара огњишта своја и преселио под власт ћесара аустријских, задржао је и даље снажну љубав своју према православној Српској Цркви својој и одмах се организовао, под влашћу аустријском, — њето омило у религиозно-национално јединство, као што је и под Турцима било. И царви аустријски, за велике на-

византијеном стњу, него у нетом облику какове су и римске, да би касније, кад се Срби пошукате, као што су се власти надале, лакше се и цркве њихове у римске обрнузе, јер је унија имала бити само мост римокатоличанству. — О томе има познато података у несензибарном делу Митроп. Патриј. Арх. у Ср. Карловцима.

³⁾ О свему томе опширније код архимандр. Н. Рувара: „О неким патријарсима од Макарија до Арсенија III. (1557—1690), Задар 1888, pp. 3—13. и др.

слуге Српског Народа учињене Монархији, потврдиле су организацију, ističući свагда, у својим привилегијама, српски национални карактер наше Цркве и религиозни карактер нашег народа. Тако већ у првој привилегији за Српски Народ од цара Леополда I. 21. августа 1690. г. нарочито се истиче, да се *српском патријарху* („*Rascianorum Patriarcha*“) и његовом православном *српском Народу* („*tota communis ejusdem gr. ritus et Nationis Rascianorum*“) и по Хрватској и по Хрватској доушита, да слободно могу живети у својој православној вери и по *српском обичају* Источне Цркве грчкога обрета („*Ut juxta Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Rascianorum consuetudinem*“); на ње према томе сав тај Српски Народ, под влашћу аустријском, слободно бирају себи патријарха, односно архиепископа *српске крви и језика* („*ex natione et lingua Rasciana*“), који ће слободно управљати Народом Српским и како по градовима тако и по селима постављати *српске свештенике* („*rascianorum sacerdotes*“).¹⁾ Та привилегија беше затим основ свима потонјим привилегијама и законима о Српској Цркви по Угарској и Хрватској, па је тако донешен и „*Zakon od 14. svibnja 1887. g.*“ о православној Српској Цркви у Хрватској и Славонији. У том закону се види, да је донешен у смислу угарског зак. чл. IX. од 1868. г. „*u stvari srpske grčko-istočne crkve*“, те се у §. 1. каже: „*Svi bi ispovjednici vjere grčko-istočne u kralj. Hrv. i Slavoniji, stanjujući u grčko-istočnoj srpskoj samostalnoj mitropoliji, vlasti su ... svoje poslove crkve, škole i ovamo odnosećih se zaklada unutar granica zemaljskih zakona u svojoj srpskoj grčko-istočnoj narodno-crkvenom kongresu ... sazvanom po patrijarhu mitropolit srpskom, za sve istovjernike iste crkve, spajajuće u mitropoliju srpsku, samostalno riješavati, uređivati, te po svojim organima rukovoditi. ...*“

Тако ето поузданим подацима, којих би могли још сву силу навести, доказали смо, да је Српска Црква под аустро-угарском влашћу, већ од првих дана наших у

оним крајевима, призната као национална Српска Црква, па јој тај карактер и данашњи земаљски закони признају и потврђују.²⁾ И према томе њезна назив „*Српска Народна Црква*“ није ништа друго него прост продукт логичке конзеквенције наших прототипа,³⁾ која је санкционисан и у овим земљама; а да она има потпуно право, што своје верне назива „*Србима*“, видели смо јасно већ из свега онога што досада изложи смо. Исто тако расправизисмо већ и питање о *српском језику* и *кирилицы* као српском писму, те смо доказали, да Српски Народ у Хрватској и Славонији, а с њим и његова Народна Црква, има потпуно право, што језик и писмо своје назива *српским*. Ну, што се тиче називања православног вере наше „*српском вером*“, морам најавити, да тај појав г. држ. тужилац кроз неосновано имитира Српској Цркви намају, јер нигде међу споменацима прошлости наше писам намају, да би Црква нама, дотично представници њени, називали тако веру намају. Веру намају они од увек називају, скоро искључиво, само „*православном вером*“, ³⁾ као што је и у свима песмама

¹⁾ И све Уредбе наше народно-црквене аутономије, и сав прошли и садашњи живот Цркве наше јасно показује њезин народни карактер. Осим тога, што народ бира врховног правеног поглавцу — патријарха, он бира и свештенике себи; шта више, он е њ својих заступника активно учествује и у „*Духовним Судоницама*“ (Колегијумама и Митрополитско-Црквеном Савету), а са њ у управу црквеним добрима, која управо и имену строго црквена, него народно-црквена добра, међу која и сами манастири намају броје се. А 1. маја 1848. г. једнодушна гласе Народа Српског дао је архиепископу својом и митрополиту карпатском наредом *српског патријарха*, па је тај глас народа намају Његово Величанство уважило и својим манифестом од 15. дец. и. г. утврдило, капањујући, да је то за „*ванске услуге Српског Народа дому Аустријском*“.

²⁾ Видели смо већ како се у почетку XVI. века (Зборник Бож. Вукотића 1536—8.) и у песмама црквеним намају Црква назива Српском Црквом, а исто тако и у „*Србљацима*“ из полов. XVIII. века (1761. г.).

³⁾ Напомињу овде само неколико примера: „*У манастиру св. Троице код Писваја има један стари србљски Псалтир, кога је 1517. г. написао прелазитер Вук ... да жите Брдо Босанско, речено*

и молитвама црквенима, које се поје и читају при свима празничним, недељним и обредним богослужењима; па је то име за веру нашу, тим путем, поред директне поуке у Катихизисима, нећ од памтљива познато и употребљавано у народу ишмем по свима кријевима, као званично црквено име уз друга народна имена, као што су „римљанска“¹⁾ и „српска“ вера, или по мађарском „роцки“, а хрватском „дзрмичка“. Ну док су шовинерни Мађари и Хрвати, а са њима и Немци, називали нас и нашу веру разним провинцијалним, намирњеним и наметнутим нам именима, докле су једноверни нам

Братови²⁾, па вели да је у те дане, у тој земљи, било „свјетско ерменско-византиског чеда, а православниј³⁾ хрват-христјанског...“ „...пошени ерменски“ (Гласник зем. музеја за Б. и Херц. XIII, р. 310). Зарађени деспот Ђорђе Бринковић издао је 26. јан. 1693, г. пузовичку диплому митрополитом кметану Томи Коланиновићу, те набраја све власти којима се то до знања ставља и завршује: „и кмет колетице урочаничине, православније нашег народа савинисерског“ (Dr. Радоњић, — Прилози, р. 75.). Видели смо даље како се правосл. вера истицала као народна вера у заклетни митрополитовој и народних представника на првом сабору нашем у Крушевцу 1708. г., а приликом другог сабора носило је потврду диплому за изабраног новог митрополита патријарх нески Атанасије (1710. г.), у којој вели да ише: „...ишмем крстоносном ермен у кметовићкој крстоносној сирени православије уметаном“, те каже да новонабраним митрополиту, „...ишмем...“ „...ишмем крстоносном ермен православије, сирени православије...“⁴⁾. Обраћајући се за тим васкољном Српском Народној по Митрополији Крушевској вели: нека митрополита принаду за нас несика српског неског патријарха у тим земљама „...ишмем крстоносном ермен православије...“⁵⁾ и нека се сваке године бар једанпут и световни и духовни јасујућина народни састану на сабор, под митрополита ради црквене управе и „...ишмем крстоносном ермен православије...“ (Ориг. у Митр. Патр. Архиву у Ср. Карловцима, међу неским. списима) и т. д. и т. д.

¹⁾ Шта ише, ово је име ушло у у званичну заклетку пред државним властима. Тако се по једном примјерку те заклетве у Владич. Патр. Архиву од 1775. год. та заклетва почиње овако: „Тако ишмем право Бог ромодго у моја сета *Kristjanska*...“ — У исто време римокатолици називали су своју веру „*Kristjanska*“; а наши свенитанци називали су своју веру, још и у XIX. веку, и „*христјанство*“.

Грци, Руси, Бугари и Румуни називали нас Србима, а веру нашу православном и српском — управо онако као што смо је и ми звали. Тако на пр. у једном писму ердељских Румуна (Влаха) од 1757. год. митрополиту Павлу Неподовићу у Карловце ише: „Пошљи нам архијереја из Карловца нашег закона *Српског* и *Грчког*. *Восточнија Црква*“;⁶⁾ а исто се вели и у једној предстани тих Румуна водвешеној царици Марији Терезији, у којој се ту же на власти, које их гоне на унију, те веде: „И о сем тужим ми Власи, кои јесмо и земља Ердељској, и служимо височајшему Царству, правдоју и нејем госнодам ердељским, и држимосја за закон *Грчки* и *Српски*...“ И сви јесмо очекивали теријашче от височајше кралеице, да нам пошље архијереја по закону *Грчкому* и *Српскому*.“⁷⁾

Што се тиче назива „српска вера“ у самом народу нашем, у колико није импортиран са стране, могао је сасвим природно поћи и развити се као коначна конвенција србизирања Православне Цркве у Српском Народној. — Ко ијоде познаје живот простог народа и његове интелектуалне и есихичке особине знаће, да се прост народ не бави апстрактним појмовима и догматским суиталитетима перских истина, него задржава своју највишу само на симваоличким знацима и радњама, као и на свима оним предметима, с којима се и у којима се дије видљив израз унутрашњем верском расположењу. Српски народ од давније слуша у цркви својој, где се спомињу и прослављају светитељи српске крви, он види ту иконе тих својих светитеља, он чује и зна да се његов патријарх, епископи и свенитанци, као и цркве и манастири називају српским, те да је и његов језик и писмо српско, па јер онда чудо ако он и веру, коју скоро сви

¹⁾ Румунски оригинал у М. П. А. К. под бр. 72. ex 1757. г., а по оновременом српском преводу штампано сам цео тај акт у мојој расправи: „Прилози историји одношаја наших с Румунима, Ср. Карловци 1906., р. 41—42.

²⁾ Ibidem, р. 49—50.

његови сународници Срби исповедају,¹⁾ назива својом „српском вером“?! Та њу зову и други народи тако; а Србин је свестан свога српског порекла и описујући у песмама прошлост своју сећа се и вере своје и поноси се њоме, на пези: „српска вјера погинути неће!“²⁾, док онет у другој народној песми: „Српска вјевојка тврђа у вјери“ поносито кличе: „Него хоћу Српскога остати!“³⁾, — подразумевајући под именом „Српска“ своје православље и идентификујући веру своју с народношћу својом.⁴⁾ Важно је, да су обе ове старе народне песме наше пошле баш у Хрватској — у Горњој Крајини!

Од народа свога примило је српско свештенство, које се махом регрутује баш из народа, и српски назив за православну веру своју, на је од друге половине XIX. века, када се национални запос по целој Европи размахло, почело и у званичном саобраћају своје називати веру своју „српско-православном“, а можда по каткад и сасвим по народном обичају само „српском“. У

1) Са тих разлога називало је у Мађарској, у пређашњим временима, катинство — „мађарском вером“ (magyar hit), па се тако још и данас назива, као што се и катинска црква назива „мађарском црквом“ (magyar templom). — Не треба с метнути с ума, да су и протестантске цркве народне цркве, па ће и овај појав са свима јасан бити.

2) Томе идентификовању вере с народношћу код нас много су допринели и Турци. Овај назив никад нису чинили разлике по крају, језику и народности, већ једино по вери, те је зато сваки ко је постао Мухамедовић аднак сматран и правим Турчином. Отуд се и догодило, да су помухамедовци Босани, амако су наше крај и језика, увек сматрани и називани Турцима, док су опет римокатолици Босански, по вери суседних Мађара, почели се називати Мађарима, па их и данас у западној Босни, како чујем, тако називају Турци; а они који остане у православној вери називаху се и називају се и данас Србима, као што су звади и од магњавска. — У првом народу нашем ово идентификовање вере с народношћу није се још ни данас изгубило... И у песми народној, из Богдановићеве збирке, „Црква на Крешену“ у стиху: „Ква је Србин и прагу пркоси!“ идентификује се православље са српством!

осталом, назив „српско-православна“ сасвим одговара називу „римо-католичка“; јер док у овом називу реч „римска“ има задатак да означаи римски или боље латински обред исповедања католичке вере, дотле онет реч „српска“ има да означаи српски начин исповедања вере православне, па би према томе овај назив „српско-православна“ ваљало увек употребљавати vis à vis називу „римо-католичка“. Назив „грчко-православна“ или „грчко-источна“ не одговара тачно правом стању ствари, јер је то прототип за све хришћанске вероисповести, пошто су апостоли отпочели, поред јеврејског, махом на грчком језику проповедати Хришћанство а тек касније на римском и другим језицима, те су и све књиге Св. Писма Новог Завета, осим посланице Јеврејима и можда јеванђеља по Матеју, написане од апостола и јеванђељиста грчким језиком; а данас се грчким начином исповедања вере служе само народ Грци и нека погрчена племена на Истоку, па према томе само њима припада назив „грчко-источна“ или „грчко-православна“. Хри-

1) Наши стари у XVIII. веку често пута употребљавали су и назив „папа Јерусалимска Црква“ vis à vis „Римска Црква“, с намером, да тиме истакну предност своје Цркве.

2) У „Оутукици“ је речено, да је наш народ до скорога називао своју веру „грчко-источном“. Та тврђа не стоји. Назив „грчко-источна“ за веру нашу уведен је тек од друге половине XIX. века у званичне списе, а нарочито са царским „Рескриптом“ од 10. ауг. 1868. г. Дотле је папа вера називана „грчко-несједињеном“, а још пре тога „расколничком“ или „шизматичком“. Против ових погрдних назива устајали су патријарси, епископи и читави сабори наши и захтевали су, да се вера наша и званично назива „православном“. Тако на пр. већ на првом месту другог одсена патријархови молеб од марта 1706. г. тражили су Срби: „Ut non despectuosa Schismaticorum appellatione inferior afficiamur, sed vero et usitato Orientalis Ecclesiae ritus Graeci Catholicae Oridodoxae nomine titulemur“. (Види у мојој расправи: „Како се поступало са еписким мољбама“, стр. 20, 57). За тим је то исто тражио Народни Сабор од 1708. год.:

„А да нас никога дерзотива назива „Шизматиком, и због Римана, и због Босанца“... (Своменница из будим и пентан, архива“ I, бр. 63. — Латински текст у Двор. Рат. Архиву у Бету Nr. 151. ex 1707, а по једном другом преносу штампан

ишавска вера⁴ основни је назив за све нас на Истоку и Западу, који ту веру исповедамо — без обзира на начин исповедања, а остали су називи чисто интерна ствар дотичних народа и њихових Цркава, те их по њиховој жељи треба и узаконити, уколико не би можда који садржавали у себи упреду друге које вероисповести!

Као што смо већ донекле нагласили православни Срби под аустро-угарском влашћу, иако су имали царске привилегије, које су им гарантовале слободу верског и националног живота, ипак нису били у прва времена мирни у уживању тих привилегија, него су имали често пута да надрже жестоку борбу у одбрану своје вере и народности. Та борба концептисала је све силе народа нашег и још чвршће га пријубила Цркви

је у Церкви, Ethnographie III. etc.). Од то доба у свима државним актима, као и пре тога у привилегијама, називала је наша вера грчко-источном све до царине Марије Терезије, над је опет отпочео агресивни рад на унији. Од тада, па све до половине XIX. века, авали су, као што већ споменуемо нашу веру „грчко несједињеном“, а унијатско „грчко-сједињеном“. Ну наша су се и даље морали тузиати због назива „шизматична“, те је и 1771. г. именована царска одлука, да се српски свештеници не смеју више називати „шизматичким свештеницима“ него „поузданим грчима обрета“ (Двор. Рат. Савета Архив у Бечу бр. 74 ex 1771). Међутим, представници Цркве и народа нашег на Сабору својом 1790. год., донели су између осталог и закључак, да умоме цара, да се укине назив „грчко-сједињених“ и „несједињених“, па да се православни, сходно привилегијама, називају припадницима „западне цркве“, а унијати припадницима „западне цркве“. Исто тако, да се најстрожије забране поругави назив „Акатолзија“, „Шизматична“, „погане“, „Рад“, и т. д., а српски свештеници да се не називају наметнутим именом „поп“, него „свештеницима“ или „восточним паросима“ (т. 18, разр. I. Сабор. Молба). И царском одлуком, издавом у Флоренци 23. априла 1791. г., решено је: „Та неправилна имена, која су се до сад противу Царској Цркви употребљавала, строго се забрањују, и она ће се грчко-сједињени или несједињени, а њихови свештеници неће се више „попови“, него „пароси“ звати“. (Види: „Акта Сабора Народа Србеког у Теминшвару г. 1790. државног и Царска Решења“, Земун 1861. г. I. р. 21, II. р. 8—9.). — Тако је после и остало све до седамдесетих XIX. века! Ну, иако је назив „грчко-источна“ узаконен за веру нашу царским решењем од 26. нов. 1864. г., IX. чл. уг. Сабора од 1868. год.,

његовој; а пошто је она за све време, осим за Ракоцијеву буну 1703—11. и Кошутове 1848—9., најчешће била баш у Хрватској и Славонији, то је сасвим разумљиво да је и тај део народа нашег напредно очигледно и разнито родољубље своје до западне величине. Зато се и могло догодити, да је напр. баш сâм Српски Народ у данашњој Беловарској Жупанији кога владице марцалске извесерише и унију примише, на својим родољубивим плећима и крвним жртвама као победилац изиско чисто православље и Српство своје из скоро тровековне непрекидне борбе око уније.⁵ Слично је било и по другим крајевима тако, да нам у перспективи, историја Српске Цркве и народа нашег у оним крајевима, изгледа као једна непрекидна борба народа нашег око чувања вере и других националних обележја својих. Сваком таквом

царским „Рескриптом“ од 10. VIII. 1868. год. и др. законима, у државном званичном саобраћају, ипак нам никад није брањено да ми своју веру називамо „православном“ или „српско-православном“, него је шта више и изрично дозвољено, да се тај назив искључиво употребљава и у школским уџбеницима, који се штампалају и. вр. издавом књига у Бечу (Отине Министарства Боготоваја и Наставе од 27. јуна 1903. бр. 20.564.). А у том смислу изразило се 21. IX. 1887. г., у Аустројској Парламенту, и аустројски министар боготоваја и наставе, поводом интерпелације једног даламатинског српског заступника противу назива „грчко-источна“, па је таково стајалиште тачно и у Угарској и у Хрватској свагда заузимао vis à vis нашем називу вере — „православна“ и „српско-православна“.

У А. Галчкердинг, у својој расправи: „Цркв. поддржавица православнај вѣри у южнихъ Славѣхъ“ (Москва 1861.), са свим правилно приметно је: „Народ, народ! — воля сила, которая утвердила православную вѣру въ Сербѣхъ и Вогарскихъ земляхъ во время ихъ государственной независимости; и эта же самая сила продолжала хранить ее въ послѣдующую эпоху...“ А на питања: „но какъ объяснить эту народность православной вѣры у южнихъ Славѣхъ? Какъ объяснить эту органическую процессъ слиянія православной вѣры съ старыми изъ народной жизни, безъ котораго невозможно мыслить, напрѣдѣ, самымъ существеннымъ фактомъ въ исторіи Сербскаго Народа? (р. 20), — одговара: природни особинама Српскаго Народомъ и духомъ православља.

приликом народ наш показао је снажну отпорну снагу, му разуме се, да је у тој борби морало бити и губитака, те је заиста приличан број појединаца, који беху интелектуално и морално слабији, стицајем извесних негодних прилика, отпао од вере православне па се за тим и претопио у друге народе међу којима се нашло. — Срби међутим нису могли асимилирати чланове других народа, јер је све до под крај XVIII. века најстрожије забрањено било, и тиме потпуно онемогућено, прелазити из римокатоличке вере у православну. Дакле, у том погледу, они су само губили, а нису добивали!

И баш у време те жестоке борбе истицала је Црква паша највише национални карактер свој. На Сабору Народном у Карловцима 1769. г. одлучено је, да се и многа празника српских светитеља прогласе за заповедне празнике, па је, по дозволи двога, према томе и први штампани календар српски састављен; а кад је митрополит Георгијевић 19. августа 1771. год. пошао епископу пакрчком један екземпляр тога календара¹⁾ наглашено му је, да ће из њега видети: „како ни текло к' њим ничто в доселъ торжественныхъ праздниковъ не отате, но ери и нашихъ сербскихъ святыхъ праздниковъ еликини съта не ономъ себерио угасеиоунихъ и ксеночайниимъ двоѣмъ посланимъ образомъ“²⁾. Сам тај митрополит штампао је исте године у Бечу своју књижицу: „Очерки извѣренихъ молитв...“³⁾, у којој на стр. 51. помиње и све српске светитеље, од српске крви и колена, њих 29 на броју, и завршује молитву овако: „иже ксѣхъ елихъ прославлянихъ и славныхъ

¹⁾ Већ смо напред споменули, како су наши своје календаре називали *српскимъ календарима*. Имам зато још један доказ у циркуларном писму владике пакрскога Живоноша од 22. јула 1778. г., свему свештенству по својој дијезени, да објави народу, да буде спреман дати платна за ишчијавље шарнија за рањенице, у случају рата с Пруском. — Ту владика вели, да му је дотични налог царичин стигао односног датума „*нашииъ сербскихъ календаръ*“ (Концепт у Владич. Архиву у Пакрају).

²⁾ Ориг. у Владич. Архиву у Пакрају.

иже еликииъ столбехъ и прѣдстѣлѣиъ рѣда сербскихъ крѣстоноснѣхъ, молитвъ Бога е. ѡ. ѡ. ѡ.“⁴⁾ па им је он написао и општу стихирну, за заједничку службу свију српских светитеља, коју је такођер у тој књижици штампао, под насловом: „*Стихирѣ свѣихъ святитѣлѣихъ сербскихъ*“⁵⁾. То све беше допуна Синицијевој „Србљаку“, с којим смо се напред већ упознали. А по старим србулским књигама по Хрватској и Славонији, из XVI—XVIII. века налазимо врло често, где је на посебном листу дописан тронар и кондак по којем српском светитељу, а нарочито мученику косовском св. кнезу Лазару.⁶⁾

Св. Саву и кнеза Лазара прослављао је сав наш народ најрадије и најпеченије. — Ну, слобода свечаног прослављања српских светитеља није дуго трајала. Већ одмах идућих година начинише су у календару српском многе погрешке, тобоже од штампира бечког Курцбека, али с провидном намером римског прозелитизма; а за тим је нашим архијерејском Синоду 1774. год. наложено, да има у смислу царичине жеље, обанити редукцију свих заповедних празника Православне Цркве, а нарочито српских празника. Синод је то по дужности својој

⁴⁾ У то доба било је прослављање свију српских светитеља, и мимо штампаних књига, продорно у све крајеве где наш народ живи, па су Фрушкогорски светитељи исто тако слављени свуда, као и други владаци и архијерејски српски. — Тако се на пр. у једној књижици написаној 1786. г. негде у Босанској Крајини, а после пренесеној у Травник, налази и једна молитва, у којој се српски светитељи овако спомену: „... и свѣихъ сербскихъ просвѣтѣлѣихъ Савѣмъ Мисѣтѣмъ, Свѣмъ свѣтѣлѣмъ чѣдѣтѣмъ...“ итд. па од епископа Београдског Тери последила депеша: Мисѣмъ владѣмъ и Нѣмѣмъ депѣмъ, владѣмъ владѣмъ гетѣмъ и прѣвѣмъмъ краља Мисѣмъ... и свѣтѣмъ еписѣпа Лазара па Раѣмъ... и владѣмъ краља Херѣмъ... Гласникъ зем. муз. за Б. и Херц. XIII, р. 68—69.

⁵⁾ Тако наред. има тронар и кондак кнезу Лазару и у једном србулском Псалтиру штампаном у Мисѣмѣ 1544. г., који је наћен негде у Хрватској, па се данас налази у Књижици Југосл. Академије у Загребу (Сигл. XX. А. 119. 27. с. 63). Над тронаром је написано: „*Свѣтѣмъ еписѣпа Лазара Бѣградскогъ владѣмъ гетѣмъ*“ (Тај је запис на последњем листу. — У Књижици је погрешно означено, да је штампана у Мисѣмѣ 1690. г.).

учинio, али је његов предлог у Бечу тако измењен, да је од српских правника само један задржан, те је у „Регуламенту“ од 1777. г. наглашено, да се од српских правника има славити само св. Сава, као: „српског рода заштитник“ (прилог Д. Регуламенту). Касније при пољој редукцији правника 1786. г., за цара Јосифа II., на предлог архиепископа Синода намет „за наших националних патронах“,¹) да и „сви празнични светци“ могу, дозвољено је и опет само празник св. Саве, као заштитника (Als Patron) Српског Народа,²) доким празновање других српских светитеља није дозвољено, — осим где су храмови њима посвећени. А Срби су од најкада своје храмове посвећивали и српским светитељима или их заветовали њима. Тако ми је познато за неке храмове ипак на Хрватској и Славонији, да славе или прослављају св. Саву и св. кнеза Лазара, као специјалне заштитнике своје. На пр. цркви у Врбњањанима, Јоманима и Брзгоу посвећене су св. Сави, а црква у Јасенку (у Гоморском Дистрикту), где су се збила прва насеља српска у Хрватској, посвећена

¹) Цркварски протокол филијале прве у Гудовцу код Беловара ex 1786., л. 68—70. — Том приликом израдили су српски архиепископи, да се и Грцима и Румунима у Аустро-Угарској монархији дозволи прослављати њихове националне заштитнике, те је одређено: „За Грцима Народи две 21. ама Радко апостолски царј, и патронски Грчког Народа, Константин и Ђован и за Еленим Народа две 14. свт. празника светих Варсолави...“ (ibidem).

²) На и нац Народни Сабор од 1861. г., кад је радио на Устројству Српске Војводине, унео је посебан чланак (XIII.), у ком се св. Сава проглашује за заштитника Српске Војводине и ставља у погледу признавања на јети степен са правником св. Стевана краља Угарског (Дјавио ипак. Срб. Народ. Сабора, р. 104.). — У осталом св. Сава је у претходним вековима био у великом угледу и код католика на Балканском Полуострву, те га је и римска црква сматрала светцем (Farlati, — Illust. Saec. VII., pp. 20. и 21.). Ипак ипак, под крај XVII. века написао је његову биографију католички босански бискуп Томко Мрњавић, у делу: „Regine sanctissimae Myricene fecunditas“. Acta Sanctorum — у издању Боландиста (Том. I., Јануар), допосе његов животине.

је мученику косовском — св. кнезу Лазару, као и црква у Грабовници код Чазме, коју је 1738. г. подигла породица заштита Радотића, а и у селу Ботиновцу, код Вел. Поганца у Беловар. Жупанији, била је црквица мала, за коју се у попису од 1772. г. рекло, да је врло стара и посвећена Видов-Дану, — дану косовске погибије и смрти кнеза Лазара. Осим тога, познато ми је, да у Беловарској Жупанији још и црква у Брезовцу код Беловара, у Вел. Поганцу код Копривнице и капелница у виноградима код Вел. Грђевца славе Видов-Дан, дотично св. кнеза Лазара, као заветни дан свој.

У исто време налазе се по српским црквама у Хрватској и Славонији иконе српских светитеља и илустрације дотађаја из њихова живота. Тако се на пр. у Лешанима налази слика св. Саве и св. Симеона Немање, у великом формату, а по свима знацима види се, да је из XVI. или најкасније из прве половине XVII. века. У забитом селу Беловарске Жупаније — Дачевци налази се и иконостас, који је рађен још 1783. год. и на њему има илустрација легенде из живота српског краља Стевана Дечанског, оца Душановог, како му св. Никола повраћа вид. Иста илустрација налази се и у филијалној цркви Војаконској у селу Осјеку под Кадиком, и у филијалној цркви Мало-Трешњевачкој у селу Рибњачкој, а рађене су такођер у десетом деценију XVIII. века, као што нам каже на иконостасима тим сведоче.³) И у манастиру Ораховици у Славонији, поред других, налази се и стара слика на дрвету, на којој је написно: „Србац сватог кнеза Лазара, емшега самодержца Српскихъ, који пострада ѿ турскога цара Мехмета 1. в. 6. 4. 2. т. м. 1389.“⁴) А још ћу само споменути,

³) На мојих путничких белешкама.

⁴) Слична оваква икона кнеза Лазара налази се и у старој српској цркви у Мостару, са написном: „Писанакъ кнеза кнеза Српскогъ, сватогъ Лазара, кои на 1389-омъ годѣ с турскимъ султанимъ победителемъ на Косовомъ Пољу краљъ њиш, гдѣ и побѣдила иконостаси кнезова. Божо тѣмо Божо, да њекогдѣ настави прележъ Српскогъ Народа Кетом, иконостаси њиш и до данасъ садржава, и починио сномъ на манастирѣ Београдѣ на Митрованској Српској Божар...“ (Archiv für slav. Phil. XXIX., p. 624).

да се на најугледнијим местима у црквама нашим у Дишнику и Вел. Писаници, дакле, скоро у најдаљим северо-западним насеобинама нашим по Хрватској, називе и *српски србови*, које Оутужница никримира, а рађени су тамо, као што записи на њима сведоче још 1750. и 1780. године; ну о томе опширније у одељку „о српскоме грбу“. У исто време, а и много раније налазе се *српске боје*: црвена, плава и бела, и у употреби Српске Цркве по Хрватској и Славонији, као што ћемо у одељку „о српској застави“ доказати.

Српска Црква од памтивека чувала је увек редно сва лена обележја Српскога Народа и стекла је неопцењених заслуга, што су многи красни народни обичаји наши, из најстаријих незнабожачких времена, који нас одликују од других народа, уз богату традицију у песми и причи народној, и до данас сачувани у разумно хришћанизованом и оплеменом облику.¹⁾ — Један од најзнатнијих обележја наших, баш као Српскога Народа, јесте и „*Крсно Име*“²⁾ или „Крсна Слава“ наша, са кољивом и крсним колачем,³⁾ те чесница, ва-

¹⁾ Видели смо, како нам је то јавно признао и Dr. Луј. Гај у својој „*Danici*“, у učinili су то, и данас још чине, и многи други уми припадници разних народа; док је на пр. ератар Јужни, у своме „*Zemljopis i poviestnici Bosne* (Zagreb, 1851).“ јавно изјавио, да су код католичког народа у Босни народни обичаји „gotovo izbrisani, jer svećenici deržali ih za pagansko-verje“ (!) *ukinuli su i izbrisali ih*, камо гдекоји остали су“ (р. 19.). — А бивши владика горно-карловачки, Теодан Жинковић, у својој књизи „Српска Народна Црква“ (Тешинвар 1868.), врло је лепо описало односај Српске Цркве и Народа овим речима: „Народна карактер Цркве наше, са црквеним карактером народа нашег, одржали смо у светој брској свези и држе и данас, и Цркву у народу и народ у Цркву“ (р. 67.).

²⁾ Аустријске државне власти сматрале су ту највећу славу нашу „Крсно Име“ као правноверну и 1727. год. тако се изјавиле, али су уједно наглашавале, да је врло опасно дирати у обичаје Српскога Народа, те су га и даље слободно оставили и дозволили свештеништву српском, да за сечење крсног колача може узимати по 12 поца (Глас Срп. Краљ. Акад. LXII. (39.), р. 185.

³⁾ Види о овоме лену расправу Dr. M. B. Васића. — Славна, Крсно име, Београд, 1903.

силаца, божићни колач и т. д., што све други народи немају у онште или бар немају у онакову облику. Најпосле, Српска Црква наша очувала нам је и наша народна имена, те и данас по свима крајевима где год Срби живе, а нарочито тамо где нису помешани са римокатолицима и другим народима, многи Срби носе чиста национална имена, — иста онаква, каква су носили, пре тисућу и више година, и наши преци, док су још у незнабоштву били. Под тим народним српским именима и преселили су преци наши у Хрватску и Славонију. — Видели смо нећ какова беху имена представника поуних Срба, што 1596. преговараху о пресељењу своје и народа свога у данашњу Банију. Исто то видимо и у пописима пресељених Срба у Хрватску и Славонију, током XVI., XVII. и XVIII. века;⁴⁾ ту се скоро искључиво налазе сама српска народна имена, а тек по које календарско грчко или јеврејско име. И тек од XVIII. века, када се измешасмо по селима са римокатолицима, почну и код нас у тим селима⁵⁾ по мало продирати календарска имена, јер су католици само та имена имали, а често су једно другом кумовали; те отуд код Срба долазе и календарска имена, а код католика по каткад сретасмо и народна имена, која су добила од кумова Срба, и ако им је друго крштено име календарско у Матине Крштених забележено. Из тих Матина код нас, од друге половине XVIII. века, врло се јасно даје разабрати, како су постепено годинама почела календарска имена по селима, где наш народ измешан са католицима живи, истискивати народна имена, а у исто доба појављују се у Требињцима српских свештеника, баш по горњим крајевима Хрватским, на посебним листицима пописи српских народних — мушких и жен-

⁴⁾ Види на пр. и Starine XIX., р. 73—75, а нарочито у Гласнику зем. музеја за Бочу и Херцеговину XIX., у чланку „*Povijest naselja u Posavini god. 1718—1739.*“ од Dr. Gustava Bodensteina, pp. 156—160, 377, 380, 381—387 и др.

⁵⁾ Код католика у тим селима налазе се у то доба скоро искључиво сама календарска имена. Ibidem, pp. 161—170, 363 и др.

ских имена над којима обично пише: „Имена Српска, како трица на знамену давати дјетим рођившимсѧ.“¹⁾ Дакле, већ у XVIII. веку старали су се родољубиви српски свештеници, да се лепа српска имена из народа не изгубе и не затру, те су то у XIX. веку чинили и интелегентни родољуби српски световног стажежа. Ено нам и сам г. А. Цунај пише: „Ијера карактеристiku“ др. Ђорђа Патошевића, негдиншег знаменитог управитеља српских народних школа, који је после Бахове владе: „Да се пробуди у народу *narodnosna svijest i ponos* pozivao свештенике, да češe у цркви spominju kneza Lazara, cara Uroša, Sv. Savu i. t. d.; jevrejska, grčka, latinska i ostala tuđinska imena ljudi i žena да се одбаци, па да се дају krasna i slavna imena naših praotaca . . .“ А сличном идејом беху задахнути и приређивач и издавачи „Početnice za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji“ (Zagreb 1892.), у коју је нека сумњаво с истом тејденцијом унесена и песмица под насловом: „Lijepa imena“, у којој прво сеја брату набраја многа лепа српска народна женска имена, па завршује:

„Al meni je najmilije žensko ime Stajka,
Jer se tako zove slatka naša majka“;

док онет брат набраја сеја лепа мушка имена и вели:

„A je li da je najljepše muško ime Vlajko?
Jer se tako zove slatki naš babajko!“ (p. 37.).

Дакле, као што ето видисмо, сви појави, које г. државни тужилац инкриминира православној Српској Народној Цркви нашој, јесу само прастари, природни и савним законити одношаји!

¹⁾ Тако на пр. у једном Требинку штампаном у Москви 1700. год., који се налази у филијалној цркви беловарској у селу Гудовцу.

VI.

Српска Народна Школа.

„... Конфесионалне „škole“ ... имаду dužnost, širiti srpstvo, što i čine (... svetosavske besede u školi) како је то istakao i bivši iztražnik učitelj srpske konfесионалне škole u Kostajnici Lazo Kotur . . ., navodeć, да автономне konfесионалне škole имаду zadaću širiti srpstvo, те да и он usadjuje svakom djetetu u srce, да је Србин, да си то činiti smatra svojom dužnošću ... (Out. p. 15.).

„Ali uzgoj podmlatka u „srpskoj“ konfесионалној školi, odgovara svrsi (necenzurajunčkoј), за којом се иде“ (p. 45).

„Na tako priredjeno i obradjeno tlo, stalo se onda putem raznih srpskih pjesama, koje su importirane iz kralj. Srbije, putem Sv. Savskih beseda i prigodom drugih zabava, sijati med živalj grčko-istočne vjere srpska povijest, а u Sv. Savsku pjesmu bi avršten veliko-srpski politički program, koji obzirom na zemlje Austro-Ugarske Monarkije ide onamo, да su Bačka, Banat, Srijem, Lika, Krbava i Banija srpske zemlje, а srpstvo sve od mora do Dunava ...“ (Out. p. 16.).

Осим што инкриминира српски назив наших аутономних вероисповедних школа и њихову тесну везу са матером њиховом православном Српском Црквом нашој, у законитим „српско-православним црквено-школским одношајима“ (p. 15), понао је г. државни тужилац и даље, те инкриминира и сваку тежњу за отварањем таквих школа (p. 45, 47, 55, 67), као и свако настојање, да се, у смислу постојећих закона, српска деца у тим и земаљским комуналним школама упознаду са *првољубијом народа свог и достојно прославе заштитника просвете и насколнког Народа Српског* — *sv. Savu* (p. 16, 53, 55, 67, 73, 75, 76, 78, 81, 88); а шта више, инкриминира се и то, што Срби учитељи вероисповедних

и комуналних школа *хоче да очувају своју националну индивидуалност* и стога иступају из приватног друштва, које веће да призна равноправност српског имена са хрватским именом (р. 45 и 76), те што се у *светосавској кесми набрајају сви крајеви по Угарској и Хрватској*, у којима Срби, као чланови једне Митрополије Карловачке, станују и као и сви остали *Срби свога светитеља* и просветитеља *свечано славе* (р. 16 и 53)! — Стога ће нам у овом одељку бити дужност, да историјским подацима и позитивним законским одредбама покажемо сву не-исправност и овога стајаљинста г. држав. тужноца!

У доба када су Срби са Балканског Полуострва прелазили у ове крајеве пренели су они са собом и многе сведоке свога дотадашњег културног живота — многе рукописне и штампане књиге, као и многе друге предмете, који су и данас не само уреси наших манастира и цркава, него и многих страних библиотека и музеја. А када су се на овом територију наши преци напали, подигли су одмах многе манастире по свима крајевима, а нарочито у Срему, који су и даље наставили свој просветни и културни рад, те у својим школама учили писму и књизи децу из околине своје и тако ширили просвету у народ, и спремали народно свештество за службу Богу и Народу. У Хрватској било је тада, све до под крај XVIII. века, шест (Лепавина, Марча, Брињанац, Комоговина, Гомирје и Плавши), а у Славонији четири (Ораховица, Пакра, св. Ана и Дреновац) таквих манастира! Њихов просветни рад, с обзиром на тадашње просветне прилике у оним по Хрватској и Славонији, био је довољан, да за неко време подмири просветне потребе народа нашег. А када је у XVIII. веку на све стране по Монархији отпочео јављати рад на просветном пољу, устали су и Срби међу прима, да отварањем редовних нижих и виших народних школа што брже прокрче пут просвети у народ. Ти Срби, први прагаони на просветном пољу, и овет су били јерарси српски, а нарочито митрополити: Мојсије Петровић, Викентије

Јовановић и Павле Ненадовић, а касније Степан Стратимировић и др. Ти родољубиви јерарси наши осетили су живо, чим су дошли у ближи допир са западном културом, каква описност од ње прети, не само православној вери него и националној индивидуалности Српског Народа, који живи међу многобројним римокатолицима под државном влашћу, која је онда напредно агресиван пропатор била римске Цркве међу православним Народима, па је већ и успела да Русине и знатан део Румуна приведе у крило своје Цркве. Стога се митрополит Петровић већ 1718 г. обратио на православној Русији и замолио, да му се одаде пошала спремих људи, који ће у Српском Народу под аустро-угарском влашћу отворити и организовати редовне школе типа руско-словенскога. Исто то учинио је касније и митрополит Јовановић. И православна Русија одазвала се молби јединоверних јој српских митрополита и послала је Српском Народу неколико спремих људи, који у трећем (1726. г.) и четвртм деценију отворили прво мале народне, па за тим и више-средине школе (1733. г.) у Срем. Карловцима, — које се за тим рашириле и по целој Славонији и Хрватској.¹⁾ — Шта више, били главни оснивачи и организатори тих српских школа одлазали су, па позив лепавинско-сеперинског епископа Симеона Филиповића (1735—1743. год.), и у Хрватску,²⁾ те му помогли, у резиденцији његовој у Сеперину (код Беловара), подићи и уредити српску школу (1735. г.), у којој се касније, поред српског језика, учио и латински језик, а учитељ јој је био, до 1743. год., Павле Класовић.³⁾ То је била прва редовна српска школа у северној Хрватској, а у Костајници, такођер у резиденцији српског епископа Стевана Љу-

¹⁾ Подробан извештај о васкољивом родољубивом раду прве двојице поменутих српских митрополита, на устројству и развоју српских школа, види у мојој монографији: „Српске Школе од 1718—1739. г.“ Прилог културној историји Српског Народа. Надање издужбине Из. М. Коларица, Београд 1908.

²⁾ Ibidem, pp. 73, 146.

³⁾ Метр. Патр. Архив Ср. Карловци бр. 279. ex 1743.

потужио се царском комесару, због таквих насилја са Срб. Народом у Крајини Вараждинској¹⁾ Међу тим су прота Араловић северински, прота Никшић парћански и прота Вујић плавинички 15. октобра и. г. и сами поднели образложењу молбу Архиепископском Синоду у Карловцима, у којој изложили све неправде, што их Српски Народ у тој Крајини подноси од епископа због својих српских школа, замолили су да се Синод постара и од цараце замоли дозволу за потребно уређење „школа српских“;²⁾ а владика им је у име Синода на то одговорио, 18. нов. и. г., да се још неко време стрпе, јер се Синод нада, да ће цараца ускоро на поднесена јој предлог дозволити, да се бар у сваком протопопијату по једна „српска школа“ отвори и држи.³⁾

Али од тога не би ништа, јер у новом „Српском Регламенту“, који је цараца 2. јануара 1777. г. на основу саборских и синодальных закључака од 1769., 1774. и 1776. г., издао, говори се истина о потреби и слободном подизању српских основних школа (§. LXV.), али само у Провинцијалу, док за Војничку Крајину остао је по староме, те су војени заповедници и даље радили што су хтели и народ силзили, да даје децу своју у римокатоличке немачке школе, у којима чак ни српским свештеницима није дозвољено било, да православну српску децу, која те школе полазе, у науци вере и матерњем језику подучавају. С тих разлога обратило се владика пакрачки Живковић 4. нов. 1778. год. поново на митрополита Вићентија Јовановића-Видака, и умолио га, да се постара код царакога двора неословати дозволу, да се одмах „за католическим и малим српским школама“ подигну бар у свакој парохији, по свима крајевима у Хрватској и Славонији где Српски Народ живи, као што је то већ за Банатски Провинцијал допуштено.⁴⁾

¹⁾ Компенат писма владике Живковића проти парћанском Никшићу од 20. септ. 1776. г. у Владичан. Архиву у Пацрацу.

²⁾ Ориг. у Митр. Патр. Архиву у Ср. Карловцима.

³⁾ Компенат у Влад. Арх. у Пацрацу.

⁴⁾ Ibidem.

Ну и од тога не би ништа; а војничке власти наставиле послао свој, те тако на пр. чим 12. фебр. 1778. г. отвориле Срби у Беловару своју малу народну школу издаде заповедник Вараждинског Генералата налог, да се има затворити — и 23. марта запета је силом затвориле. Белонарски Срби известили су одмах (26. III. и. г.) о томе владика свога и умолили га, да се код митрополита заузме, да им од царск. двора изрази дозволу, да могу и даље држати „неког већ начато српског школца“ их „Белонарски“, коју су отворили ради обучавања у „матерњим језиком тамо личнаг и екстрем Белонара по савезу наредошлагоса Христјанског јуношества“.⁵⁾ Шта нише наредно је заповедник, да се и учитељ те школе, парох Рајчевић, мора уклонити не само из Беловара, него и из оближњег села Вел. Средине, где је имао филијалну цркву и кућу своју, и наставити код парохијске цркве у Гудолцу.⁶⁾ Владика је о свему томе известио митрополита, а митрополит му је јавно, да је против тога, што је оберкоманда у Беловару затворила „српски школца“ притужио се Двор. Ратном Савету у Бечу.⁷⁾ — После овога наступиле су на српске народне школе у Војничкој Крајини ипак нешто боље прилике, јер 1780. год. би дозвољено, да се бар у комунитетима могу подизати српске школе, које ће дотичне српске општине о свом трошку издржавати,⁸⁾ па су родољубиви Срби одмах на све стране, где год су могли, отпочели с радом на отварању таквих школа.

Ну и ова радост Српскога Народа била је краткога века, јер наскоро дође на владу цар Јосиф II., са

⁵⁾ Ориг. Ibidem.

⁶⁾ Владика пакрачки Атан. Живковић, у писму својом од 1. јуна 1778. г., известио је пароха Рајчевића како му је генерал команда јавила, да је не само „школа малих српских“ у Беловару затворила, него да је и њему наредила да пресели у Гудолц, те га је позвао на договор, какове ће кораци даље предузети (Компенат у Влад. Арх. у Пацрацу).

⁷⁾ Ориг. Ibidem.

⁸⁾ Wankel, — Specialgeschichte der Militärgrenze, Wien 1875., II., p. 592.

својим централистичким и германизаторским идејама, па како су му српске народне школе велика сметња биле да германизира Хрватску и Славонију,¹⁾ одмах издаде налог, да се све српске школе по Војеној Крајини имају затворити, а Срби као и Хрвати имају пишати своју децу у тривијалне немачке школе, које су код сваке куманије подигнуте биле. — Тада се одмах (почетком 1783. г.) подигло православни српски епископи и отидоше лично цару у Беч, па га у име народа свога замолише, да дозволи бар по две српске школе о народном трошку држати код сваке црквиније у Војничкој Крајини, а нарочито у Карловачком и Вараждинском Ђенералату, где се сада ни једна таква школа не дозвољава; места где ће се те школе отворити одредиће сам народ, у споразуму са својим надлежним епископима. — У тим школама учиће се српска младеж „in der landes (немачком) und mutter Sprache, in lesen und schreiben, dann in der Künntniß des Christenthums“. А као главне разлоге, којима доказују потребу таквих школа навели су ово: 1. „У немачким основним тривијалним школама иду православне деца заједно са римокатоличком и учитељи римске вере уче их само читати писати и рачунати немачким језиком; а православ. грађанској деци немогуће је учити верске истине своје Цркве, ако не знају читати и писати својим матерњим језиком — јер целом свету је познато, да се код нас и служба Божја обавља на том језику, па су и све књиге наше тим језиком штампане. 2. Од самог царског двора дозвољено је и наређено, да српски православни свештеници имају по школама децу у вери поучавати, али од те поуке врло би слаба корист била младежи, која не зна читати књиге по којима се обука обавља. 3. Ако се жели, да православни Срби буду добри Хришћани, а с тим уједно и добри грађани и храбри

¹⁾ Ваља знати, да тада у целој Војеној Крајини није било ни једне хрватске школе, већ све саме немачке и по некоја српска, која се на силу одржавала (Види о томе добу прикупљену грађу у Цувајеној Гради за povijest školstva, 1).

војници, тада већ сама природа ствари захтева, да се они прво у својим школама науче читати и писати својим матерњим језиком и основним истинама вере, а онда тек пређу у немачке основне школе и ту се науче ономе, што им је за успех и напредак у војени потребило. И 4. најпосле, с пралом се Срби боје, у оба поменута Ђенералата, да се тиме, што им се њихове школе не допуштају, можда иде за тим, да се временом код њих сасвим истисне и заборави читање и писање матерњим језиком, те кад данашње генерације њихова свештенства изумру, да нема ко њихово место заузети и народ тако обезглави и изгуби...²⁾ — На ову представку епископа српских издао је Ђворски Ратни Савет у Бечу 31. марта 1783. год. одлуку, у којој се вели, да је цар дозволио да се у сваком Ђенералату по једна српска школа отвори, али издржавање њено не сме пасти на терет Срба граничара, те стога нека митрополит и епископи поднесу извештај како и из којег «онда издржаваће се такве школе...»³⁾ Ну, Српски Народ није се дао ни оним збунити; он је показао снажну отпорну снагу, те је одбио и сваки даљи покушај, да се из школа његових истисне Кирилица и увведе латиница, па шта више, није хтео примити ни Синодом својим одобрени Катихизис само за то, што је поред текста на словенском језику штампан био, у државној штампарији у Бечу, уједно и немачки текст истог Катихизиса. Пред тако одлучним држањем Српскога Народа, у обрачу своје националне индивидуалности, морале су државне власти своју агресивну политику за германизацијом Српскога Народа потиснути и дозволити, да се Катихизис 1774. год. одобрени од Синода „за употребу Српскѣгого келмо на Славенскомѣ“ језику штампан,⁴⁾

²⁾ Циркуларни Протокол «изјављене прве у Гудовцу ex 1782. г., т. 47—48.

³⁾ Ibidem, т. 48. 6.

⁴⁾ Intimat од 18. окт. 1785. г., и извештај митрополита Мојсија Путника од 10. нов. и г. у Владич. Архиву у Пакрацу. Fasc. 1. ex 1785. No 59.

а исто тако, да се и школе српске по Војничкој Крајини слободноје отварају и развијају.¹⁾

Овом попуштању државних власти нарочито је допринело и једногласно и одлучно држање целог Српског Народно-Црквеног Сабора у Темнишвару од 1790. год. у тим питањима. Тако је тај Сабор у 4. тачни I. разр. своје представке изстакао ово: „Поглавно је нужно за постојање источнио-православне цркве, да се језик одржи и она збога употребљавају, с којима су за то нужне књиге писане; того ради моли клир и Народ за височајшу наредбу, с којом да се нареди, да по свима предјелима, гди се год обитнице овога хријовскога налазе, у основним школама овај језик и писмена, која су при првом постављену врло нужна, уведена и задржана буду“; а војени сталеж из Хрватске и Славоније нарочито је још додао, да се и по Војеној Крајини, као што је већ од 1776. г. у провинцијалу „заведу школе, у којима би се народна младеж у свом материјем језику и својима писменима наставаљала“, те да „при подизању народних месни школа у колико обитнице саме сав трошак подмитити не би могле.... да у Војеној Покрајини регименте (где оне место земљаца — свихаји заступају)²⁾ у помоћ притећи има-

¹⁾ Шта више, под утицајем истакнутих српских заслуга за дом аустријски у ливим божанствима тога доба, одредио је цар Јосиф II, из коморске благајне 3000 еур. годишње за оснивање главнице, која би омогућила задржавање три српска писмита завода, како је то Импр. Двор. Депутација предлажала, ну Ратни Савет изјавио је, да би доста био и само један такав завод. У комбинацију, где би се таквога школа основала, дозволио је и Беловар и Госпаш (Vanček, — Specialgeschichte V. p. 272.)

²⁾ Под крај XVIII. века био је у Славонији по неки свихаји, који се збоља озбиљно старао о просвети својих поданика, па ма они и Срби били. Тако ми је на пр. познато како је свихаји оснивао 18. апр. 1773. г. писмо архиепископу карловачком Јовану Георгијевићу и замолио га, да пароху његових поданика Симону Панићу даде једног капелана, „kojeg duxovnost neka bi bila *Illyricina Sclavorum diachizu po naredbi Presvite Kraljeve (Pergulament od 1770. г.) namehati...*“ (Општ. у Матр. Матр. Арх. Карл. бр. 426 ex 1773. г.)

ју...“³⁾ — На те молбе народа нашег из свију крајева у Митрополији Карловачкој изашла је најпосле царска резолуција у Флоренци 23. априла 1791. г., у којој је речено: „Пошто је језик и начин писања у тог народа заједно и језик црквени, науке и трговачки, и у том тростручном принаренју заслужује да се изобразавља, то нека у свакој парохији постављени невац, који тај језик знати мора, место другог погодити се имајућег предуготовника, младежи за врло умерену плату српски језик предаје; и даље, у оним местима, где су школе на више разреда подељене, да се један од учитеља приноси, да поред другог школски предмета младежи у народном језику и писменима, такође за умерену плату наставља.“⁴⁾

Али и ова царска одлука није обезбедила српске школе по Војеној Крајини у Хрватској, под коју је скоро сав тамошњи Српски Народ спадао. Војене власти и даље су чиниле разне несправке српским школама и старале се да ма на који начин што више понемче своје граничаре. — У прва времена кад се почео развијати школски живот био је заповедник фелерал у Хрватској Крајини, са седиштем у Карловцу, родољубиви Србин Михајло барон Миклашиновић, који је не само штитио него и помагао српске школе по Горњој Крајини, па је шта више и предлози оснивања нових српских народних школа у Кореници, Косињу и др. местима;⁵⁾ а у његово доба тражила је Стубска Пукотина учитеље из Славонске Крајине, који би „поред српско-хрватскога језика знали и у немачком језику поучавати.“⁶⁾ Ну после неколико година, кад дође на управу други фелерал, наступили су и у овој Крајини исти одиошјаји за српске школе, као и у Варајдинском Фелералату. За владике

³⁾ Акта Сабора Народа Српског, I, pp. 15. и 39. (бр. I. и C).

⁴⁾ Ibidem, II, p. 4. (IV.) и уопр. p. 39—21.

⁵⁾ Vanček, — Specialgeschichte II, p. 582.

⁶⁾ Cuvaj, — Grada I. p. 456. — У исто време 1770. г. отворена је српска школа у Јасеновцу, а 1779. г. и у Новој Градци (Ibidem, p. 458.).

хрватског језика у школама.¹⁾ Хрвате до тада, а и касније, притискиваху с једне стране германизацијом, а с друге мађаризацијом. У Војској Крајини саме су немачке школе, а у Провинцијалу поред латинског језика диже се и мађарски. Шта више, на основу 8. зак. чл. Угарског Сабора од 1790. г., да се у свима школама има учити мађарски језик, издао је Кр. Намесничко Веће 3. јуна 1791. год. наредбу, да се мађарски језик има увести и у све школе загребачког Литерарног Округа, под које је сва Хрватска и Славонија потпадала. Уједно је наредбом од 22. јуна и. г. наређено, да код сваке главне школе има бити по један учитељ, који знаде мађарски предавати, а сви учитељски кандидати морају и мађарски научити. — Она одлука није остала само на папиру, него је одмах и у живот почела се провађати, те се у Вараждину и Пожеги већ 1792. год. налазе мађарски учитељи, а 1794. год. одређена је мађарском учитељу, хрватских учитељских приправника у Загребу, посебна стална годишња награда.²⁾ Међутим, Срби су се и овој мађаризацији њихових народних школа најодлучније опроти, те је, како земаљ. школ. надзорник А. Цувај вели: „за *srpske narodne škole* odredilo Njegovo Veličanstvo, da glede učenja mađarskoga jezika ima ostati status quo“.³⁾

У XIX. веку почеле су српске народне школе, по целој Хрватској и Славонији, све јаче и снажније развијати се у националном српском духу према општем националном покрету, који је тада по целој Европи владао; али после 1848. г., када дође доба апсолутизма у Хрватској и Славонији, настале су врло невољне прилике и за национални карактер наших школа. Ево како то доба карактерише А. Цувај, под насловом „Stanje srpskih narodnih osnovnih škola za apsolutizma“: „Prošlost našega naroda činila se od djece kao velika

tajna... U školi se nikad nije smjela čuti nijedna narodna poslovice, pripovijetka i t. d. . . . Čak i proslava sveto-savske svečanosti bješe zabranjena, niti su djeca šta znala o tome velikom prosvjetitelju srpskom“.¹⁾ Али кад је 1857. г. дошао за врховног управитеља српских народних школа знаменити школски раденик др. Ђорђе Натошевић отпочео је опет живљи национални рад по српским школама. Он уведе у српске основне школе и приповетке из повеснице. „Сеоба Срба из Бојке, Крштење Срба, Ђурић и Методије, Краљ Владимир и Косара, Стена Немања, Св. Сава, краљеви: Милутин и Детањски, цар Душан и цар Урош, кнез Лазар, пропаст на Косову — то су били одељци из Српске Историје, које су учитељи приповедали деци по књижици, написаној у ту сврху. Уз ове приповетке учили су деца на памет и народне песме по књизи: „Неколико народних песама“, коју је сам Натошевић удесио за школу. . . .“²⁾ Шта више, Натошевић је позвао учитеље „да pripovijedaju iz historije, da čitaju djeci narodne pjesme, da pokazuju ikone narodnih junaka i mučenika. . . ., da se probudi u narodu narodnost našeg i ponos. . . .“, — и објективни и неуморни

¹⁾ Ibidem, I, p. 635. Хрватске школе биле су тада као и пре још горе потиснуте. Тамо су учитељи све извештаје и сву кореспонденцију са властима морали увек обављати само на немачком и латинском језику; на кад су се обратили с представком на Духовни Стол и Кр. Намесничко Веће у Загребу, да им се дозволи уредовати хрватским језиком, одговорили су им обе власти: да то не иде, и наложило им прва, да све службене списе, које се односе на духовне власти имају и даље писати латинским језиком, — а друга, да све списе, које се односе на државне власти, имају и даље немачким језиком писати (Ibidem, II, p. 388.). Тек 1861. год. дозвољено је било хрватским учитељима, да могу школске извештаје на хрватском језику састављати и подносити (Ibid., II, p. 181.); а тек 16. фебр. 1868. г. изашло је царско решење по коме је хрватски језик у крајинским школама у принципу највишегаче са немачким, али је немачки језик и даље остао главним наставним језиком, јер се на хрватском језику могло само некоји предмети предавати (Ibid., II, p. 1068.).

²⁾ М. Пешковић, — Историја Српских Школа, p. 109.

¹⁾ Dr. Surmin, — Hrvatski preporod, Zagreb 1903., p. 7.

²⁾ A. Cuvaj, — Grada I, 591., 620. и др.

³⁾ Grada, I, p. 590.

радника на пољу проучавања школске прошлости г. А. Цувај, врховни земаљски школски надзорник и кр. саветник, изјавио је, да су то лепе¹⁾ карактеристичне црте рада покојног вреног главног надзорника наших српских народних школа.

Крајем седмог деценија XIX. века сипули су бољи дани како хрватским научним школама, тако и српским народним школама у Хрватској и Славонији. 21. децембра 1867. г. изашао је у Аустрији 19. зак. чланак, у коме се истичу ови напредни принципи: „*Све народности у Држави имају једнака права и свака народност има неповредљиво право да подржава и да се брине за унапређење своје народности и свога језика.* Држава признаје једнакост права свима језицима у земљи и у школама и у уредима и у јавном животу. У земљама где постоје различите народности, заводи јавне наставе имају се тако уредити, да свакој од ових народности омогући се, да се може образовати у својем језику, а да не буде принуђена изучавати други језик земаљски.“ У исто време чекали су на царску потврду закључци нашег Српског Народпо-Присног Сабора од 1864./5. год., у којима је и национално-конфесионални карактер српских школа довољно истакнут и изложен. И Његово Величанство, својим Превислицим Рескриптом од 10. августа 1868. год., потврдило је, у смислу горе истакнутих принципа, доведене закључке Народог Сабора нашег. — Ту је пре свега истакнуто, да је „*српски језик наставни језик у срп. народним школама*“ (§. 31. од. III.); од језика учиће се у тим основним школама,

као законом прописани, само: „*српски језик са дотичном поучком у читању и писању Кирилице*“ (§. 32. од. III.); а „*за учитеље у српској школи могу наместити бити само оне особе српске народности, а грчко-источне вере, које су савишле српску прерадану, дију*“ (§. 17. од. III.), те је шта више и у погледу државног надзора исти национални принципи задржав, јер се вели: „*надзор српских школа, који је утемељен на владарском вишем праву, имају извршавати само мужеве исте вероисповести и народности*“ (§. 79. од. III.). На основу овог царског „Рескрипта“ и у њему истакнутих принципа донео је наш Народни Сабор од 1871. г. посебну „Уредбу за Српске Народне Школе“, која је 17. јула 1872. г. добила највишу потврду. Све што је горе изложено, из Рескрипта, унесено је и још јаче означено у дотичним §§. ове Уредбе (31., 58., 61., и др.), па је, поред читања и писања српског, властитом иницијативом додано и учење „*читања и писања хрватског*“ (§. 31.). Шта више, Сабор наш постао је с том приликом и за ону српску децу, која буду полазила школе других народа, да за верско и национално обезбеђење своје добију пужну науку у матерњем језику и вери прапосланој, те је ставио у дужност дотичним Епархиј. Школ. Одборима, да настоје и траже начине „*да така српска деца добију поменуту наставу, а наставници и катихета саразмерну награду*“ (§. 49.). Ну, да се овај национално-конфесионални циљ српских народних школа може ваљано постићи имао је наш Сабор и даље, па је постао се и за образовање Срба народних учитеља у чистом српском националном и конфесионалном духу. Већ смо видели, из царског Рескрипта и Уредбе, да само Срби и Српкиње, који свршише Српску Учитељ. Школу могу постављени бити за српске народне учитеље и учитељице, па је исто то одређено и за учитеље на Српским Учитељ. Школама. У §. 107. вели се: „*Редовни учитељи Срп. Нар. Учит. Школа могу бити само православни Срби, који су савишле науку у свеучилишту etc.*“; а у §§. 108. и 109., да само

¹⁾ Grada, II., p. 729. — Шта више, г. Цувај одоја је достојну почит и хвалу и највећем будућу и чувару српске националне свести у Хрватској, проти Николи Беговићу, који је ради српства свога и тајновано. Он вели: „*Završujući ovaj prikaz o školskom životu naših Srba, spomenuti nam je čovjeka, koji svakako spada među najiznamljenije Srbe novijega vijeka, to proto Nikola Begović, duhovni vođa gornjo-krajiških Srba ... On je svoje ime časno prikaio u povijest svoga naroda.*“ (II. 638.).

Срби могу бити учитељи основних школа за приправничке вештобацице и да помоћници у Срп. Нар. Учшт. Школама могу бити само они страни, без разлике вере и народности, који могу своју струку на српском језику предавати....¹⁾

Сада су Српске Народне Школе данасе душом и у строго националном духу развијале се слободно по свима крајевима Хрватске и Славоније где Народ Српски живи. Ну, овај рад њихов убрзо је пресекао закон нови од 14. октобра 1874., — који императивно заведе „онђе пучке школе“ и тиме уби животну снагу многим Српским Народним школама;¹⁾ јер народ наш није био свуда тако јак, да би поред обавитних „онђих пучких школа“ могао издржавати још и своје националне школе, а влада га никако није хтела ослободити од приноса за „онђе пучке школе“, па ма колико он својих школа имао и на њих трошио.

Те пучке школе основане су у главном на принципима народности једнакости и правца, истакнутих у приредном 19. зак. чл. аустр. Сабора од 1867. год., а наиме: да се у њима подједнако обраћа пажња на развијање и јачање и хрватске и српске народности, чија ће деца те школе, као онђе (комуналне), заједнички полазити. Тај принцип, у осталом, огледа се већ и у самом њихову називу, а и у извесним одредбама тога закона. Ну, у пракси се убрзо показало, да је српска народност, са својим обележјима, у тим „онђим пучним школама“ не само занемарљива него по која пут и протјерана, па је Српски Народ са тим школама постао посве незадовољан. То незадовољство народа нашег нашло је израза и у представци Српског Народно-

¹⁾ Овај закон био је куд и камо неправеднији према народности него XXXVIII. зак. чл. уг. Сабора од 1868. г., којим су истина установљене комуналне школе и у Угарској, али само факултативно, а не императивно, те су зато тамо и могле одржити се све Српске Народне Школе, дотим су у Хрватској силном покомуналне тако, да их је у прво време само 9 остало, а тек касније умножавао им се број постепено.

Школемог Савета од 14. априла 1888. г., коју је Хрватски Сабор, од те год., у многом уважио и према закону од 14. маја 1887. г. издио извесне погодности наредбе, како за јачање и развијање српске народности у комуналним школама, тако и за оснивање аутономних српских народних школа. Наиме: у Закону Школемог од 31. октобра 1888. г. узакоњен је у §. 4.: „хрватски или српски језик, као наставни језик у пучним школама“, ¹⁾ а у VI-тој глави тога закона (§§. 96—103.) узакоњене су „конфесионалне и српске аутономне пучке и учитељске школе“, те још неке друге погодности, као што је: прописано учење црквено-словенског језика за ученике и приправнике српске народности (§. 50. и 76.), јавност српских аутономних школа (§. 132.) и др. Ну, Срби ни с овим законом нису могли, а нити данас могу, бити задовољни, те је већ 1892. г. Српски Народно-Црквени Сабор у Карловцима поднео (30. нов. под бр. 562.) своју представку Земаљском Сабору у Загребу, да се тај закон подвргне ревизији, јер он „у §. 23. и 97. само изнимно и факултативно дозвољава, да се у којем месту може основати српска аутономна народна школа, ако то, по претходном изишћењу политичке области, краљ. земаљ. влада сходним пронађе и одобри; а у томе лежи баш и повреда и злоупотреба аутономног права Српскога Народа на његову црквено-народну наставу...“ Ту представку уступило је Земаљ. Сабор кр. земаљ. влади с налогом, да изложене наводе узме у обзир код своједобне ревизије Школемог Закона од 31. октобра 1888. г., што ни до данас још није учињено.

Још нам је остало једно питање да га овде расправимо, а то је питање о прослављању св. Саве, као заштитника просвете у Српском Народу. — Кад су

¹⁾ Покрајинско Школемо Вијеће у Далмацији издало је 19. нов. 1887. год. наредбу, да се: „Настава у основним школама са српским (или хрватским) националним језиком или предавати кирилицом и латиницом“ (бр. 4267.).

код нас отворене прве редовне школе у Карловцима, и Срему у опште, посвећивање су оне биле покрову пресв. Богородице, јер је Рус Максим Суворов тога дана (1. окт.) 1726. г. отворио прву редовну школу у Карловцима и тако је посветио.¹⁾ Али касније, кад је током XVIII. века Српска Црква у Карловачкој Митрополији почела све више истицати значај св. Саве за Српски Народ и његову просвету, те га најпосле 1777., 1779. и 1786. г. и саме државне власти, као што смо видели, признаше и прогласише заштитником нашколикога Српског Народа, тада је и име св. Саве све чешће долазило у везу са српским школама.

У колико је до данас познато, прва је била српска црквено-школска општина у Земуну, која је и школу увела у круг светосавске свечаности. Наиме: та је општина 1. новембра 1812 год. закључила, да оснује школски фонд, па је у то име сачинио и Устав о том школ. фонду, где се у тачци 8. види: „... Дан 14. јануара, т. ј. просветитељ српски св. Сава, биће патрон школа наших. Тог дана ће бити школска свечаност и сваке године чиниће се спомен свима онима, који шта придођише; ако су у животу за милост Божију и живот им, а ако су помирли, за њихов покој. Уз то још један од старијих ученика говориће кратак говор у захвалу свима основатељима или о користи наука и просвете.“²⁾ — Овај начин школског прославања св. Саве нашао је одмах одлуку у нашколиком Народу Српском, те га многе српске црквено-школске општине убрзо примине и по својим школама заведоше. За све то вије требало никаквих наредба; дух Народа Српског чинио је све то сам од себе по свима крајевима нашим. Из њега је он и пошшао, па га је даље развио и усавршио тако, да се данас, слободно можемо рећи, баш у светосав-

¹⁾ Види о томе више у мојој књизи: „Српске Школе од 1718.—1739. г., р. 40. и д.

²⁾ Оригинал у Архиву српске црквено-школске општине у Земуну.

ским свечаностима најтеже огледа религиозни карактер Народа Српског и национални карактер Цркве Српске — у дивној хармонији светоготог и црквеног елемента. А народне и државне власти¹⁾ наше санкционисале су, касније, само готов чин духа народног, и признавши га за леп, племенит и користан, прихватиле га и одобриле за сва будућа времена...

Тако сто, од почетка XIX. века до данас, све српске народне школе, не само по Монархији нашој, него и по свима другим крајевима,²⁾ славе на особито

¹⁾ Прва наредба кр. Земља. Владе у Загребу, да су и српска деца, која полазе комуналне школе, дужна учествовати у свечаном праженом и школском прославању св. Саве, изашла је 15. јула 1889. г. бр. 6798. у „Школској и наставном реду за руске школе у књижевинах Хрватској и Славонији“ (§. 10, бр. 2, и 9. ст. б.), те је тиме прилику санкционисања већ дано уведена и одржавана обичај. А 13. јан. 1897. бр. 4237. ек. 1896. изашла је и посебна владина наредба о прославању св. Саве у „ово-земалским руским школама по доделањем обичају.“ — Ту се види: „... На тај дан може доћи литија из цркве и школа и може се тамо, послје прописног обавијеног обредног дијела свечаности, декламовати, пјевати и пригодни говор држати, на само под тим условом, ако надлежни православни свештеник — вјероучитељ или његов замјеник, споразумно са учитељем, одобре и издати текст декламација, пјесама и пригодног говора, строго према односним одредбама предпостављене на духовне власти, те се чине обавеза и одговорност за свака слава ове недостойни згода“. Шта више, ту је посебно дозвољено, да: „1. и оним школама, гдје православна школска дјела не би могла примастовати светосавској литургији, због превелике удаљености од цркве или због зла времена, може се привремено издати јавна светосавска школска свечаност, пјевањем, декламацијом и говором, ако се о томе надлежни свештеник-вјероучитељ са додјелим учитељем споразуми и договори, пак је за додјелу прославу и отаке свечаности одговоран“.

²⁾ И Србијанци, као и сви друга, примили су од нас школско прославање св. Саве. Тако је прва пут у школи прослава св. Сави 1823. г. у ондашњој књижевској престоници — Крагујевцу („Братство“ друштва св. Саве, Београд 1908., оп. XII—XIII, р. 113.), а о томе како је св. Сава, баш утицајем нашим, почео се у Србији у опште свечано прославити, види интересанту белешку Тасе Милоновића у „Бранову Колу“ за 1898. г., пр. 509—512.

свечан начин св. Саву, као заштитника просвете српске. И он је тиме постао „Крсно Име“ просвете наше, којој је он и зачетник, па се зато и прославља правом српском славом — колачем и козивом, воптаницом и намиром, свечарском водicom и песмама црквеним и народним. Нега не слави само школа, него цео организам Народа Српског: — Црква га прославља својим свечаним богослужењем, народ на поучним и забавним сајмима и беседама својим, а школа је спојила народна и црквена елемент,¹) те се у њој, уз молитве и песме црквене, одушевљено оре и лене песме народне и родољубиве декламације, са свечаним дечијим или учитељевим говором у част светитеља, тога највећег родољуба и добротвора-просветитеља васколиког Народа Српског. И сасвим је природно, да се прослава тога највећег светитеља српског не може ни замислити без спомињања славне и тужне прошлости народне, без истицања оног огромног утцаја светитељева рада на све потоње родољубиве раденике на просвети и општем добру Народа Српског, — близи они с круном владарском или митром архијерејском, палицом пастирском или мачем јуначким и пером научњачким. — Све су то потомци и питошци духа светитељева, који још и данас живом снагом свога родољубива рада непрестано загревају све родољубе српске, да живе и раде, и неустрашиво стоје и падају за добро и срећу народа свога!

Најпосле, г. државни тужилац прихватио је још и нашу светосавску песму „Ускликимо с љубављу светитељу Сави!“... приписујући јој веленадјиничке тенденције, па ћемо стога и то питање у кратким тезима овде расветлити. — Чим се св. Сава, као заштитник просвете српске, почео по школама славити

¹) Прота Вучковић признао је дело тај карактер школских светосавских свечаности у члану: „К питању о светосавским школским свечаностима“ у „Српском Сигалу“ за 1904. г., р. 157. и д.

нико је одмах и неколико пригодних црквених и народних песама,¹) али је једна само међу њима била извађена из душе народне и зато одмах примљена по целоме Српству; а то је данашња светосавска песма „Ускликимо!“²), која је најистакнутије заједничко обележје: црквеног, народног и школског прослављања тога великог светитеља нашег. По данашњим резултатима научног истраживања порекла њеног може се доста поуздано установити, да је она постала у првим³) деценијама XIX. века, негде у Митрополији Карловачкој, те да је већ почетком петог деценија на све стране по целоме Српству раширена била. У првобитном облику своје она је сачињена била у осам строфа, са по пет стихова, у којима се поред св. Саве (строфа 1. и 2.), спомиње и почетак српске славе (3.), цар Душан (4.), син му Урош (3. и 4.), „убица“ Вукашин (4.), Косово Поље и кнез Лазар, чије је тело у Фрушкој Гори (5.), а за тим још невоље Српског Народа и његово ослобођење испод ига турског (6. и 7.), — дакле, кратка историја прошлости наше; па се позива васколико Српство: „трудољубна Србија“, „љупки Срем“ и „са свих страна сини Срби“ (2.), да достојно прославе највећег светитеља свога, који их, и раскомадане и расејале на све стране, држи у чврстом духовном и националном јединству! Седма строфа завршавала је молитвом:

„Чуј нам напај Сава, архијерејска главо,

„И прослави Србију и сву Србадију!“; — а за тим је одмах почињала осма строфа, којом се завршује цела ова песма светосавска:

¹) У свима тим песмама одјекје српско родољубље на се говори о чувању вере и народности српске, кроз искове тешког робовања („Бранско Коло“ за 1898., рр. 146—7, 214.).

²) Прве поуздане вести о њој потичу из 1839. г., које уједно говоре, као да јој је аутор велики родољуб српски тадашњи парох и катихета сегедински Павле Стаматовић; а једна верзија преноси и е у 1817. год. (Вади о сему томе опишије у „Бр. Колу“ за 1898., рр. 88., 114., 147., 214., 250. и 284.).

„И прослави Фердинанда,¹⁾ нашег цара-краља,
„Који љуби Србе, ко синове верне,
Да нам цвста оштар, пера,
Српско име слава стара
Чувај Боже, Србе и слогу им подај!“

Од свих тих строфа првобитне светосавске песме данас се обично пева само 3—4 и то прва неizmешено и свуда једнако, а друга је уметнута касније из првене светосавске песме и почиње овако: „Ти из Свете Горе нам дође оче Саво...“ Трећа данашња строфа, а друга првобитног текста, пева се по Срему, Баяату, Бачкој, Барањи и Славонији сасвим тачно по првашњем тексту, дочим су у Хрватској, а нарочито у Банији, већ од 1848. г. у другом стиху те строфе место „Јунки Среме“ певали „Јунка Банија“²⁾ док је најпосле 1856. г. није прекројило прота Никола Беговић, тадашњи парох у Перин, и прва два стиха те строфе изменио овако како се и данас у Хрватској свуда пева:

„Мила наша Банија, Липо и Крбаво,
„Са свих страна син Срби, с мора и Дунава“...

И тако, док се у свима доњим крајевима Митрополије Карловачке, већ скоро стотину година непрелидно у светосавској песми пева о „трудољубној Србији“ и „Јункоме Срему“, дотле се у Хрватској већ сво преко 50 год. место тога пева: „о Банији, Лици и Крбавој“, на је збиља више него чудновато, да се баш у тим крајевима српска светосавска песма онтужује, због тобожње пезепадијичке тенденције! А над тамо, она и овде и онде није ништа друго, него жив израз снажне српске пародне свести о духовном јединству насколиког народа нашег, на јој је и мелодија, према садржају, чисто народна — диван, бујан и дивљив одјек захвалног и родољубног срца народног!

¹⁾ Од 1848. г. спомиње се на том месту Његово Величанство цар и краљ Франц Јосиф I, као цар, „господар“ или „добри војвода“ српски („Вр. К.“, pp. 147., 252.).

²⁾ Ibidem, p. 252.

VII.

Даа посебна национална обележја Српскога Народа у Хрватској и Славонији.

„Do tog vremena (1906. g.) nije grčko-istočna crkva na području kraljevina Hrvatske i Slavonije, kao i nijedna druga crkva na zemaljskoj kugli, imala ni svoj barjak „crkveni“ ni svoj crkveni grb, prvi u trobojki crven-plavo-bijeloj, a potomji u obliku „crvenog“ krsta, koji dijeli bijeli štiti u četiri polja, od kojih polja ima svako slovo „C“, a štiti kruna kruna; do tog vremena nije narod grčko-istočne vjere ni slutio, da mu jedino njegova crkva ima osebinu — svoj barjak i svoj grb, koje embleme su tek vremenom sveštenici te crkve med njima popularizirali kao takove, kao „crkvene institucije“ i amanet njegove vjere, a zatim mu kao „Srbina po vjeri“, oboje privinuli uz srce kao „barjak srpski“, kao „grb srpski“, što u istinu od iskonsi i jesu“ (Ott. p. 13.).

„Nu medju narod se širi i iz srpskog grba znak četiri „C“ u križu, koji se uštikava na maramicama, a i u grčko-istočnoj crkvi u Dubici imade veliki „srpski barjak“, sa „srpskim grbom“ (Ott. p. 54.).

Ово су најмаркантнија места у Оутужинци, којима се инкриминира српска застава и српски грб, а има их и још неколико из којих се види не само криво сватање постапка и развитка српске заставе и српског грба, него и чудна контрадикција у појмовима. Тако на пр. на стр. 5. каже се, да је у народу нашем популаризован „grb kraljevine Srbije, te barjak kraljevine Srbije, sa i bez toga grba...“; на стр. 13. каже се за та обележја:

„barjak *srpski* i grb *srpski, što u istini od iskoni jesu*“; на стр. 16. види се, да се Народу Српском почело: „*taj grb i taj barjak predstavljati kao srpski emblem, što i jesu*“, па су та обележја тако названа и на стр. 54., док су опет на стр. 60. названа назиме *„srbijskim“* и *„srpskim“*, а на стр. 70. само *„srbijskim“*. Из овога се већ јасно види грдна збрка појмова „српски“ и „србијански“ односно „краљевине Србије“, која управо кулминира на претпоследњој страни „Онтужнице“, где се ти „*u istini od iskoni emblem srpski*“ сад опет називају „*t. zv. srpski barjak i srpski grb*“ и изрично тврди, да то није „*isti srpski barjak, isti srpski grb . . . nego kraljevine Srbije*“ (Онт. р. 103—104.). — Стога ћемо у ова два последња одељка и на то питање бацили доста светлости.

1 Српска застава.

Г. државни тужилац онтужује Српску Цркву, што је тобоже србијански тробојни барјак патриза Српском Народу у Хрватској и Славонији, као његово верско и национално обележје — „*прикрену институцију и аманет његове вјере*“. Међутим се баш обратно догодило. Црква је напме од народа свога примила те боје и сачувала их кроз векове, па их већ у XVIII. веку у Хрватској и Славонији истицала, заједно са народом, као своја национална обележја, и почетком XIX. века, развили их у тробојна народна знамења, предава их и ослободionicima Србије, као аманет заједничких нам предака . . .

Црвена, плава и бела боја од памтивека су националне боје васколиког Српскога Народа, јер су најчешће употребљавале, једна поред друге, у народној колористици нашој по свима крајевима, како на разним женским ручним радовима, а особито у плетеницама и врицама, тако и у рукописним књигама, у иницијалама и разним орнаментима, па дрвеним и металним предметима, по црквама и кућама нашим, те најпосле од XVIII. века и у националном и племићким грбовима,

а од XIX. века и у облику данашње наше српске тробојне заставе. — Мени су на пр. познате многе старе србуљске књиге, којима је поруб увеза оплетен црвено, плаво и бело бојадисаном вуном или свилом,¹⁾ а касније и памуком, те се на неким и читаве плетенице, оплетене у истим бојама, спуштају од тога порубу у књиге, да послуже као залог. Већина иницијала и орнамената у старим рукописним књигама нашим израђена је махом црвеном и плавом бојом на белој хартији.²⁾ Шта више, израј је карактеристично, да су већ у почетку XVIII. века изнесли акта наших Народно-Црквених Сабора прошивана концем, оплетеним од црвене, плаве и беле свиле,³⁾ баш као што су овда, на

¹⁾ Тако ћу примера ради споменути само Псалтир, који је штампан у Милешини 1544. г., а налази се у Библиотеци Југослов. Акад. Знаноств и Умет. у Загребу (Сиг. XX. А. 119—27. с. 63.) и рукописни Служабник од 1635. г., који се налази у Универзитетској књижници у Загребу под сигн. S. M. 32. F. 22; а у Вандаљанској Библиотеци у Пакрацу саставно сам много таквих старих књига, са порубом и залогом у црвеној, плавој и белој боји, покупилих их по црквама у бившем Тесералату Барадинском.

²⁾ Тако је на пр. и у Псалтиру спахије Стевана Абрамовића-Храбрег од 1637. г. (Гласник зем. музеја за Б. и Хер. XIII, р. 45. и др.) и у многим другим књигама, на поменутих и другим местима; а у Псалтиру из XV. века, који се сада налази у дворекој књижници у Мюнхену (München), налази се на л. 131. б. слика, која представља „земљу“, а над њом се налази и слика сунца и месеца, и то тако, да је сунце израђено црвеном бојом и белом оквиrom око њега, а месец плавом бојом, са истим таквим белим оквиrom. (Летописе Матвеје Српске, кн. 213, р. 112.). Шта више, у парохиј. цркви у селу Миклеушкој, у Мославини, напмо сам једну израј зену и изрично добро очувану плаштаницу патријарха Арсенија III. Чарнојевића од 1706. г., која је штампана на платну, па овда израђена бојом. Сва одеља аиједна, Никодима и четворице јеванђелиста, — који се поред Мајске Божије, која је у цркви, једина налазе покрај гроба Христовог, — израђена су само црвеном и плавом бојом. — Те боје срећају се скоро увек, како пре тога, тако и после тога до данас, и на одељу свјетитеља по иконостасима у свима старим црквама нашим, те тек од новијег доба, по где-где, прелађују и друге боје.

³⁾ Мени је познато више таквих аката у Митрон. Патријархији. Архиву у Ср. Карловцима, а нарочито два важна акта

и данас, државни аустријски списи прошивани концем, прио-жуте боје. Исто тако и на булама митрополитским, које су издаване дотичним епископима при постављању њихову на одређење им епископије, нисли су митрополитски печати на вршама оплетеним од памука или спилене вуле — првене, плаве и беле боје, сасвим слично као што су на племићким дипломатама нисли печати царски или краљевски, на прио-жутим вршама. — О томе се може свако уверити на примерцима сачуваним у Митропол. Патријаршијском Архиву...

Осим тога налазимо исте боје, кроз цео XVIII. век, и на српским националним и племићким грбовима, које су поједини одашчи Срби по Угарској, Хрватској и Славонији добивали, од аустријских царева и угарских краљева, за своје велике заслуге учињене престољу и домовини. Тако се те боје налазе већ и у грбу несубеженог деспота српског, гроца Ђорђа Бранковића,¹⁾ ког је 1688. г. добио од цара Леополда I. II у Ритеровој²⁾ и Жефаровићевој³⁾ Стематогресији означен је српски грб са тим бојама, на је отуд тако ушао и у народ. Тако ми је на пр. познато, да се те три народне боје наше налазе и на српском грбу од 1750. г. у српској правосл. цркви у маленом селу Диници (код Гарешнице у Беловар. Жупанији), на грбу бродског пуковника Михајла Продановића од 1759. год., чију слику доносимо у прилогу, под бр. II., на грбу Ђеферала Михајла барона Михашиновића из истог времена, који

од 2. и 13. марта 1751. г., на којима је ударено до стотину печата народних права, на су и коњи запечаћени печатима најодличнијих међу њима. — На истом месту налазе се и државна акта из тога доба пронашени прио-жутим концем, запечаћена државним печатом.

¹⁾ Rajih, — Историја IV. р. 296—297.

²⁾ P. Ritter (Павло Ритеровић), — *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio* Беч (2) 1701.

³⁾ Христофор Жефарович, *написе српској цркви загради*, — *Издањем архива најближих лугарских Писана Ритерова и данашњег архивског издањем на српској, и на оги згради на савременом јавном издањем*. Беч, 1741.

се налази насликан у манастиру Ђефанини на иконостасу под св. Јованом — „Крсним Именом“ тога Ђеферала и ктитора манастирског; исто тако и на српском грбу од 1780. год. у правосл. српској цркви у Бел. Писаници¹⁾ и т. д.

Мислим, да је већ ово доста за доказ, да су црвена, плава и бела боја од памтивеска српске националне боје, на су као такве, не само од народа нашег увек употребљаване, него и од аустријских владалаца признаване, заједно са дотичним националним и племићким грбовима; јер се и у свима тим племићким грбовима, као главне боје истичу баш српске националне боје, као обележје народности тих племића, док су царске боје: црна и жута, као израз њихове службе аустријскоме двору, употребљане ту на другом месту — у спољашњим цирадама, на и тада заједно с народним бојама.

Што се тиче употребе тих народних боја наших, у облику данашње гробојне заставе, није ми засад могуће тачно одредити време када је почео тај обичај, али ми највероватније изгледа, према прикупљеним подацима, да је то могло бити тек у почетку XIX. века, кад је после Француске Револуције, отпочело буђење свију европских народа из националног сна, те кад су и код других народа почеле се истицати гробојне заставе као национална обележја. Нема сумње, да је тада и Српски Народ под аустро-угарском влашћу средно боје своје у гробојну заставу, да и њом даде нови израз својим расцалтаним националним осећајима.... ну, о томе касније.

У старим народним песмама нашим понајвише се истиче „креташ барјак“, као знамење српско, а такову

¹⁾ У старој слици, цркви Бел. Перитовићкој — у селу Данчевци (Жупан. Беловарска) нашао сам у женској препрати 2 огромна дрвена цирака, који су забележени већ у инвентару од 1783. г., и стојали су онда пред престолу њихова, али су одатле већ пре неколико деценија као непотребни уклоњени. Оба су бојадисана народним бојама и сасвим по данашњем распореду тих боја: црвено, плаво и бело; а јасно се види, да су боје јако старе, те је врло вероватно, да су ти цираци бојадисани поменуто 1783. г., кад је и црква живописана.

заставу видимо и на сребрном повцу старих наших владалаца из породице Немањича — у рукама њиховим.¹⁾ Изгледа ми, да се онда још није обраћала пажња на боју заставе, те су оне обично биле у једној боји, али је могла свака друге боје бити, јер народне боје још тада не беху избиле на површину као такве и заставе нису имале значај националног обележја, будући да је и у том верско начело играло тада главну улогу. Стога и видимо на старим нашим заставима као главно обележје њихово крстове, којих је умело и више да буде на једној застави,²⁾ а обично су златом извезени били и по каткад украшени и драгим камењем.³⁾ На те старе заставе наше металне су, као што изгледа, поједине војводе наше, поред крстова и икону свога светитеља — свога „Крсног Имена“.⁴⁾ И тако је „крсташ барјак“

¹⁾ Тако на пр. на динарима краља Уроша I. Великог (1241—1272) и сина му Драгутина (1272—1275). На оба је: „краљ брдаџь гологлавѣ у дугомъ и сльнѣномъ одѣлу стѣсѣнѣ приѣма у десницѣ барѣѣ на комѣ е крстѣ наображенѣ“ (Гласник срп. уч. Друштва I, р. 175. и 176.).

²⁾ У народ. песмама спомиње се да је и краљ Марко имао: „Крстат — алај барјак“ (Вук, II, р. 364.), а нарочито се ошчеује „крсташ барјак“ Бошка Југовића: „Крсташ га је барјак поклопио, побратиме до копа Алата; на барјаку од алата јабукѣ, из јабукѣ од алата крстова, од крстова висе ките златне, те куцају Бошка по њеѣма“ (Вук, II, 285. и ср. 280. и 305.). Али се и из новијег доба, у време борбе Срба за ослобођење, спомињу такођер крсташни барјаци. Тако се на пр. у Мартићевим „Осветницима“ вели, како је пред бој на Грахову (1858. г.) појавило се небеско знамење: „На барјаку крст од жута алата“ (Загреб 1862. II, 88.), а на другом се опет месту вели: „Ево Мирко пред крсташном ходѣ“ (II. 132.). Код Вука се и у песми „Женидба Ива Сиванина“ вели: „На разлици крстата барјака, а под барјак позивѣ дружинѣ“ (III. 175.), док се у једној другој песми вели: „Ту крсташе побисе барјаке и ту трудни мило починуте (IV., 444.).

³⁾ Вук, III, 47.

⁴⁾ У песма о Мусићу Стевану вели се:

И занесе крстат свилѣ барјак,

На коме је дванаест крстова

Сва дванаест од чистога алата,

И икона светѣга Јована

Крсно Име њука Стевана... (Вук II. 290.).

у народу нашем постао омиљено обележје вере и слободе. Биће, да су и аустријске државне власти знале за ту љубав Народа Српског према својем старом „крсташу барјаку“, на је зато и Ђенерал Калрара 15. маја 1683. г. поднео Двор. Ратном Савету у Бечу предлог, да се српским граничарским четама из Карловачког и Вараждинског Ђенералата даду заставе урешене са светим крстом и патисмом: „Моји следе мене!“, јер да у војсци турској има много Хришћана, који би радо прешли на аустријску страну.¹⁾ Сви су изгледа, да је тај предлог одмах усвојен и Срби граничари у аустријској војсци добише своје старе „крсташе“, јер је тако урађено и одмах после велике сеобе Српскога Народа с патријархом Арсенијем III. Чарнојевићем, кад су српске чете под заповедништвом новонабраног и потврђеног подвојводе српског Јована Монастерлије, добиле 12 нових застана на којима је с једне стране био крст, а с друге цареки орао.²⁾ — Под тим својим застанама војсвали су Срби за Ђесара с напредном храброшћу и показали чуда од јунаштва, како у жестоком боју код Сланкамена, тако и по многим другим разбојиштима.

¹⁾ O. Klopp, — Das Jahr 1683, p. 182.

²⁾ На молбу Српскога Народа изаѣо је цар Леополд I. 3. апр. 1691. резолуцију, у којој се под тачком 3 каже: „... Clementer quoque ordinavimus, ut Rascianis sub vexillis nostris caesarcis et regis (quae ex uno latere cum sancta cruce ex altero vero cum aquila imperialis signata propedieum transmittentur) militanti...“ (Ориг. у Митроп. патријарху. Архиву бр. 29 ex 1691., а препис и копенат у Двор. Ратном Архиву у Бечу ex 1691. IV. No 14. и 103.). — Код Рајна (Historia IV, p. 321—324.) налази се превод на српском, целог тога акта, по Браковићевѣј Хронизи. — Упореди и резолуцију цареву на нова српска потраживања, од 12. апр. 1691. г. у Дв. Рат. Арх. Беч ex 1691. IV. бр. 125. И нећ 7. априла и. г. упутио је Двор. Ратни Савет — Дворску Комору, да за сад даде патинати само 12 застана за српску војску, јер се још не зна позитивно у каквој ће броју Срби на боју поде ноћи (Копенат у Архиву Двор. Рат. Сав. у Бечу ex 1691. IV. бр. 97.; а 24. и. м. известје је исти Савет будинског заповедника Арајагу, да су заставе за српску

И кад је 1804. г. у данашњој Србији плануо први устанак за слободу, разнине се ошет крсташа барјаци, само није поуздано, да ли је био црвен крст на белом пољу или бео крст на пољу црвеном. Ја држим, да је овај други био, јер бео барјак значајно је и онда мир и предају;¹⁾ а и Турци су имали црпене барјаке (само је пророков зелен) и на њима своје националне и државне знакове: полумесец, звезде и два мача у једној руци²⁾. — У оно доба нису Срби у Србији још ни знали за употребу народних боја на заставама; на то су их тек касије упозорили аустријски Срби, а нарочито Димитрије Давидовић Стеван Радичевић и Јаков Живановић, који су од 1835. г. радили на првом „Уставу“ ослобођене Србије, кога је најпосле 11. децембра 1838. г. потврдио и Султан, надавши уз то и посебан ферман, у коме се одобрила кнезу Милошу употреба државног српског грба и заставе у кнежевини Србији.³⁾ На као

војску готове, на му се налаз, да их свечано преда (Регистр. Двор. Рат. Сав. Б. ек 1691. IV. бр. 243.). А 28. и. м. известно је Арајазага Двор. Ратни Савет, да је по заповести учинио и посlatih му 12 застава предао подвојводи српском Јовану Монастерија (Експ. Прот. Двор. Рат. Сав. Беч ек 1691. V. бр. 13).

¹⁾ Тако се на пр. и у „Песмарица“ Гаврила Ковачевића, земунског књижевца, коју је 1804. г. написао и о трошку земунског трговца Марка Лазаревића исте године у Будиму штампано, под насловом: „Штук и савремена историја из Србије приликом ослобођења...“, — где описује славна дела првога устаника, као што он вели „исторически“, — каже на једном месту: како су Срби, чим су Турке потукли и задобили много оружја, одмах војску своју оправили „са барјаци лепо намитали“ (р. 26.), а на другом месту вели, како су Турци Шабац предали: „Тада Турци као сарањак поштом, а знаменје предају нашим“ (р. 39.)

²⁾ Путописац Кинло овако описује турске заставе по Босни и Србији у XVII. веку: „... deux enseignes: en l'une un Croissant blanc en champ de gueule, en l'autre un Croissant d'argent à deux lances séparées, venant d'une même poignée en champ de gueule...“ у делу: „Les voyages de M. Quiclet à Constantinople par terre. Paris 1664, под насловом: „Depart de Bosna Serai pour Belgrade.“

³⁾ О свему томе подробно у извештају самога Јак. Живановића: „Неколико примечанија на књигу Славенка у Турској од Кипријана Роберта“. — Споменик Срп. Кр. Акад. VI.

што је грб тај, као српски национални грб, већ од 1726. г. код аустријских Срба у великој употреби био, па чак и по пајоабитијим селима Хрватске, тако су исто и за народну и државну заставу кнежевине Србије узете националне боје: црвена, плава и бела, које су, као што смо видели, код аустријских Срба већ одавно и на све стране као такве употребљаване. Те прастаре српске боје проглашене су за народне боје и касије у „Уставу“ Краљевине Србије од 22. XII. 1888. г. (чл. 2.) а као такве сматрају су оне и у Босни, Далмацији, Црној Гори и свуда где Срба има, на су према томе и народне заставе удешене; а државне заставе постале су од тих народних застав кад се на њих поставио знак или грб државни. Тако је, као застава кнежевине Србије, означена народна застава, у поменутом ферману, овако: „Тробојна застава: црвено, плаво, бело хоризонтално лежећа. На црвеној боји, и то одмах до коња, четири звездице, по две у реду једне под другима, у виду четири угла. Коња на ком стоји застава, изијавио је народним бојама: црвеном, плавом, белом, уз целу дуж“;¹⁾ дочим по „Уставу“ данашња државна застава Краљевине Србије изгледа овако: „Тробојница црвено, плаво, бела, с четири златне звезде у горњем црвеном пољу, с грбом у средњем плавом пољу.“

У колико је до сада познато, српске народне боје почеле су се код аустријских Срба јавно употребљавати, у данашњем облику народне тробојне заставе, тек од 1848. г., кад су Мађари у §. 1. зак. чл. XXI. од 1847./8. г. заклучили: „Народне боје и земаљски грб, попраћају се у своје првобитно право“, — јер дотле ни Мађарима није било слободно истицати њихова национална и земаљска обележја, пошто је 1791. г. наређено, да се само царски грб и царске боје смеју јавно употребљавати. У истом чл. Угар. Сабора речено је даље: „На свима јавним зградама и заводима, при свима јавним свечаностима и на свима мађарским бро-

¹⁾ Ibidem, р. 47—49.

довима има се народна застава и државни грб употребљавати. У осталом слободно је, придруженим провинцијама, поред државних боја и грбова и своје боје и грбове употребљавати*. — После тога почеше се одмах и у Хрватској и у Славонији слободно употребљавати старе двобојне заставе — у првој: црвена и бела, а у другој плава и бела, које се брзо етопише у једну, на којој су народне боје Хрватске и Славоније испрва овако поређане биле: плава, бела, црвена. А кад је ова, царском одлуком од 2. септ. 1852. г., забрањена, начинише југословенски родољуби, после октобарске дипломе (20. октобра 1860.), заједничку југословенску заставу, на којој иду боје овим редом: црвена, бела, плава.¹⁾ Та је застава за тим касије призната као застава удружених краљевина, те се од тада као таква и употребљавала у Хрватској и Славонији, а као народна хрватска застава још и у Босни и Далмацији.

Одмах после поменутог зак. чл. Угар. Сабора од 1847./8. г. развали су и Срби у Митрополији Карловачкој своје народне тробојне заставе, — црвено, плаво, беле, — па су под њима дошле и оне грдие масе народа,²⁾ које су у Карловцима тражили сазив мајске скупштине. На тој скупштини Српскога Народа (1848. г.) ише су се те тробојне народне заставе на све стране, кад је скупштина једнодушно прогласила митрополита Рајачића за патријарха српског, а царског пуковника Стевана Шуљкића за војводу српског. Од то доба није се та српска народна застава престала,³⁾ при свима свечаностима, како на патријархову дворцу, тако и на свима српским црквама, јавним и приватним

¹⁾ О томе како се развила данашња хрватска застава има доста занимљивих података код проте Руварца: Ево шта сте вам криви! Земун 1895, pp. 110.—116.

²⁾ Нико-Паваокић, — Срби у Угарској, I, p. 231.

³⁾ И ако је први пут 1875. г. еддајмајестер Моливари, а други, и до сада последњи пут, 1876. г. бан Мажуранкић покупило забрањити у Хрватској и Славонији истицање застата „црвене, плаве и беле боје“. — Интересантно је и то, што су

зградама; а отуд је ушла и у народ те је носи при свему веселу — у свадбама⁴⁾ и на зборонима, као знамење своје српске народности. Под тим својим народним заставама борио се и тада храбро Српски Народ

у то доба, као и пре и после тога увек, српска зајатлијска удружења на својим заставама истицала народне боје. Тако на пр. Срп. Заплати. Задрута у Пакрацу, која је основана 1874. год., има за своју заставу тробојну српску заставу са разним заплатијским обележјима и српским грбом. У „Правилника“ те задруте, која је кр. Земља. Влада у Загребу потврдила 1875. г., вели се у §. 29. о задрутној застави овако: „Црвена, плава и бијела тробојница. У средини с једне стране лик св. Саве, а с друге стране знак задруте означен на печату. Окозо нека знаци разних заната, који се налазе у овој задрути“ (Правилна, p. 13.). Да су наша заплатијска удружења имала свој барјак већ и у XVIII. веку види у Глазнику Срп. Уч. Друштва П. од 2, p. 322.

⁴⁾ Наш је народ од пактинека при веселу своме, а нарочито при свадбама истицао и носно заставе. То нам и народне песме оспенају. Ево на пр. у песми „Женидба Милић барјактара“, где се пена:

„Подигне се кита и сватови
„Разише се свилови барјаци...
„Угасите сватске дасерије
„Уз јелске прислоните барјак...“
(Вук, III, p. 501. и 502.);

Или у песми удаја сестре „Љубовића“:
„И позивае од Удбине Зуна,
„Да му носи барјак пред сватовима...“ (III, 531.);

Или у једној другој песми:
„Сутра ће ми дасериони доћи,
„А пренесутра остаји сватови.
„У злом двору конач учиниш,
„Уз пенсер барјак прислонити...“ (I, 267.).

Све то потврђује нам и Славонки у своме Сатиру, кад кори своје Славонце, због разних лоших обичаја у сватовима. Он вели:

„Što ti nosiš crljena barjaka,
„Pak običaj sliđiš od Turaka...“ (p. 102.).

Ну тај пресор Реаловић остао је скоро пуних 150 г. без успеха, јер тек од новејег доба народни тробојни барјаци успише, да истисну стари турски барјак, који се још и данас по где-где у Славонији и Хрватској, како код православних, тако и код католика у сватовима, поред народнога, а и без њега, употребљава...

за свога цара, као što се оно, под крај XVII. и у почетку XVIII. века, одликовао необичним јунашвом под својим старим „крстанима“ и царским двоглавим орлом. Фра Матија Топаковић, професор Ђаковачке Богословије написао је 1849. г. родољубиву књијину: „*Misli domoljubne s. k. austrijskoj vojsci, pri cizinoj i osvoveni Osëk grad ulazku*“, у којој између осталог и оно рече:

„То да моћи браћи *Sibi* си прибаве,
„Patrijarha crkvi, vojsci si vojvodu...
„Ustaše, oružje latije u šake
„*S' carstima narodna razvike barjake.*“

А најкашњи батаљон, кад је дочекао војводу Шупљика и поздравно га унебесно, приј је запевao и познату родољубиву песму:

„Сада се српска застава
„Свуда виа мвно,
„И српска се браћа сва
„Свуда боре славно!“¹⁾

То крпале народне тековине своје, из 1848. год. чувао је Српски Народ на Хрватској и Славонији свагда врло ревно. Митрополиту карловачком остаде за увек наслов српског патријарха, наслов великог војводе српског примало је само Његово Величанство, а застава и грб српски остadoше у народу нашем за увек: *обележја српске народности и црквено-народне организације наше у Митрополији Карловачкој и Патријархајни Српској!* Народни Сабор наш, који је 1861. год., по налогу Његова Величанства, саставио „Устав“ за Војводину Српску означава је у чл. XII. српску народну заставу: *црвено, плаво, беле боје* — земаљском заставом Војводине Српске;²⁾ а др. Светозар Милетић про-

тумачио је тада тај захтев, уз одобравање целог сабора, овако: „Ми кадз иштемо своју *народну заставу*, тиме тражимо *признање наше народности*, тражимо за себе егземпције и гаранције, због чега смо овамо и позвани“³⁾ — Овде ми наља истаћи, да је тако и у Хрватској, и са највишег места, српска народна застава сматрана и тумачена као обележје српске народности и његове црквено-народне организације. Стога је она и за време владе Баха и Лев. Рауха, као и касније свагда слободно се вила — на српској патријархајни, српским црквама и српским кућама; а бивши бан гроф Куи Хедерварди, у саборском говору своје 1902. г., приказао је то стајалиште најмеродавнијих фактора у Хрватској овако: „*Ja sam svoje mišljenje o tome već imao zgode istaknuti, naime da ta zastava želi izražavati dati onoj organizovanoj autonomiji, koju pravoslavni živeći u ovim zemljama uživa po zakonu. Da ne bude u tom nikakove dvojbe, da se samo tomu daje ovim znakom izražaja, a da on neima možda kakav politički značaj, to je, kako je već rečeno, određeno, da se na izjescima javnim zgradama, gdje bi se mogla isticati narodno-crkvena zastava, ona se smije samo iz zemaljsku isticati. Budući da se tu radi o zvanjčim javnim zgradama, treba dakako dobro paziti što se tamo radi.*“

Војводини Србској поредз царске, а у предзнама Бачкима и Банатским за Војводину Србуку свадлачким и поредз Угарске заставе при званичним свечаностима обавезателно употребљивати* (Дјелна извзвредност Срб. Нар. Сабора, р. 104.). Вила јом напоменути, да је већина (8) одбора, коме је било поверено састављање предлога за „Устав“ хтела, да се народне боје на српској војвођанској застави намену и иду овим редом: бела, црвена и плава боја, за разлику од старог реда боја, ког је прихватила кнежевина Србија, ну мањина (6) одбора остала је под старог реда боја, истичући, да се војвођанска застава доволно разликује од србајанске нећ тиме, што нема 4 звезде у црвеном пољу, које она има, то је предлог мањине сан сабор једногласно прихватио, пошто је већина одборска од овог предлога одустала (Ibidem, р. 30. чл. XIII., р. 35. чл. XVII. и р. 73. чл. XIII.), па је тако и српска застава у Митрополији Карловачкој остала за сва времена: црвено, плаво-беле боје!

¹⁾ Ibidem, р. 108.

¹⁾ Цркулар. Протокол парохије Српено-Кавелске од 1840. г. и д. бр. IV. л. 106. б.

²⁾ Тај чланак у којин се заставе тиче гласи овако: „Спољашња знаци Србско Народнот политичког живота у Војводини Србској су: Грб и Застава Србска.... Застава Србска, са бојама, црвеном, плавом и белим, има се у целоз

„Ако се пак *боје исте заставе* налазе може бити на *cigaret-papiru* или *drugdje*, опет то не може значити ништа друго, него да се хоће дати изражаја *čuvstvu ljubavi prema stvarima*, коју та *srpska crkveno-narodna zastava* представља...

„Ја сам дакле увјек дао изражаја мишљењу, да се не *smije*, да се не може и да би било *neveliko štetno u isticanju* те *narodno-crkvene zastave*, *gledati nešto protuhrđanska, protu-monarhična* или *čak antidinastična*. Мислим да би била *nerjeda* за *cijelu zemlju*, да се каже, да је *jedan veliki dio naroda nerjeveran dinastiji*, за коју је *sam* толико *krevi protijevao*. Ако се ипак из страначко политичких обзира приказује ово као да је *proti interesom države*, *proti interesom osigurane autonomije ovih zemalja*, то се може *činiti samo naselom i hotice*, али *bezrazložno*“.¹⁾

Ну још дешме је сватко и решно питање српске заставе Дарматински Сабор, који је закључио: „Сабор Далматински стоји на томе становишту, да су Срби и Хрвати *jedan narod* са два имена. *Zastava hrvatska* је *narodno obilježje Hrvata*, а *srpska* је *narodno obilježje Srba*. *Stoga* се ради *ravnopravnosti* имаду *izjeležiti* на *općinama* *obadvije zastave* и то не само *gdje* је *većina* *nego* *gdje* је и *manjina Srba*“.²⁾ — Живицу потребу таквога братског рада осећали су одавно и сви родољуби хрватски, па ју је и опевао поменути католички свештеник и професор богословије Топаловић, кад је оно певало о слози са Србима 1849. г. у књижици својој „*Misli domoljubne*...“ Он рече:

„*Свакој обителји од обштине ове*

„*Jedno nek je pravo, jednaka sloboda,*

„*Jednog opsteg oca nek svi djeca slove:*

„*Jedan da s' ne diže vrh drugog naroda!*

„*Ravan teret svima za obštinsko blago,*

„*Pak će svakom biti i pravo i drago!*“

2. Српски грб.

Г. држ. тужилац категорички пориче, да Српска Карловачка Митрополија има свој грб, шта више он тврди, да она нема нити може имати прђава на какав грб, па је онтужује, да је у најновије време примила грб краљевине Србије и протурила га у народ, као „свој кривени грб“. Тај грб описује г. држ. тужилац подробно и вели да је: „у облику „*крсног*“ *крста*, који дијели *бијели штит* у четири поља, од којих поља има свако *слово „С“*, а штит *крупни* *крупна*“. (Опт. р. 13.) Морам одмах констатовати, да овакав грб није ни грб Митрополије Карловачке, нити Српскога Народа у њој, а још мање краљевине Србије. — Из тога се јасно види, да г. држ. одветник не познаје не само грб краљевине Србије¹⁾ него ни грб Митрополије Карловачке, који у нашој Монархији већ 183 год. постоји, па ћемо ту ствар потпуно рајаснити и уједно утврдити какав грб употређавља Српски Народ у Хрватској и Славонији, у својој народној орнаментичкој и иначе, те отакуда и зашто га употређавља...

Познато је, да су после пропасти српске државне самосталности и обновиња Пећке Патријаршије (1557. г.), сву бригу над Српским Народом по целој Турској Царевини, па и преко граница њених, примили на себе родољубиви српски патријарси. Они беху тада не само врховне духовне поглавце, него у неку руку и световне старешине и судије, па које се народ наш много радије обраћао него на турске судове. Као врховне духовне поглавце имали су они и свој посебни званични печат, који је изражавао тај карактер њихов. На печату том, који је обично био у величини данашње аустријске сребрне форинте, насликан је у средини на престолу, раширених руку на благослов, врховни архи-

¹⁾ На стр. 103. „Оптужнице“ вели овет г. држ. тужилац, да је грб краљевине Србије „*sa dva орла*“, што такођер не стоји, јер је грб краљев. Србије *двоглави* *бела* *орла*, као што ћемо даље доказати и као што нам слика VI. показује.

²⁾ Стенографски саборски записници ex 1902.

³⁾ Записници Далматин. Сабора ex 1905.

јереј своју архиепископију — Исусе Христосе; с једне и друге стране престола налазе се херувимске главе у лету, а са страна главе Христове пише „IG.“ и „XG.“ Око целог печата обично се налази овај натпис: „IG. + XG. + М(и)л(о)стѣю + Б(о)жѣю + Патр(и)арх(а) + Писки +“, а на подножју престола Христовог име дотичног патријарха: „Ирсин“, „Иданис“, „Мвуси“ etc., под именом налази се година, које је дотични патријарх ступио на престо, ако већ није означена у наслову око печата.¹⁾ Ну, патријарси пећки имали су и један други печат, који је означавало њихову *административну власт* у Пећкој Патријаршији. Тај печат био је нешто мањи од првог, а изгледао је онако: на штиту, који заузима скоро цео простор печата има велика црква у српско-византиском стилу, са три кубета; у врху штита, с десне стране цркве, налази се једна звезда, а с леве звездолик цвет с листоматом гравчином; под црквом лежи лав у позитиву чувар, са савишним репом на леђима. Над штитом у средини налази се један орнамент, сличан старој владалачкој круни, а под њим мањег звезда; с десне стране тога орнамента издиже се из штита крст, а с леве архиепископска штака; у угловима иза штаке и крста има такођер по једна звезда. На том делу печата, над штитом, налазе се обично још и почетна слова имена и презимена дотичног патријарха, а онда и слова: „Б(о)ж(е)ю. М(илост)ю. И(р)инск(а)“. П(иски), док се у самом штиту, у полу-кругу испод цркве и лава, налази још и ово: „+ патријарх(а) + српск(и) +“.²⁾ — Први печат употребљавали су патријарси пиши у сима духовним и црквеним пословима својим, а други у управним и световним, те за печење писам. Отisci првог били су махом црном

¹⁾ Мени је познато ово двадесет отисака тих печата, на писмима и разним званичним списима, пећких патријарха: Арсенија III. Чарнојевића (1674—1706. г.), Атанасија I. Приреца (1710.—1711. г.) и Мојсија Рајовића (1712—1727. г.).

²⁾ Од овакових печата видео сам десетак отисака на писмима патријарха Арсенија III. и Мојсија Рајовића.

бојом отиснути — на почетку или свршетку акта, а другог у црном или црном воску на крају или на својашњој страни акта.

У прво време употребљавали су епископи и митрополити српски, у Пећкој Патријаршији, сличне печате — на којима се обично, место слике Христове на престолу, налазио лик дотичног светитеља, коме беше епископска катедрална црква посвећена, са натписом имена и године ступања на престо тога епископа¹⁾ Касније, а нарочито од почетка XVIII. века, већина епископа српских употребљавала печат с грбом, који је начињен према патријаршском грбу на мањем печату, а на име: штит, кога држе два анђела или лава, у коме је мања и једноставнија црква с кулом поред ње и лавом под њом, а из штита с десне стране налази крст — с леве архиепископска штака, међу којима се јавља круна, из које на калуђерским бројаницама спушта се мањег крст.²⁾ — На тим печатима још су била почетна слова или цело име дотичних епископа.

С таквим ето печатима и грбовима на њима прешао је под власт Ђесара аустријских патријарх Арсеније III., са својим епископима, свештенством и народом. И већ ови печати са штитовима јасно показују утицај западне херадики; а од сада, када Срби дођоше у тешки додицај са западним културом, почео је тај утицај још јачи бивати — нарочито после 1701. год.,

¹⁾ Види оне печата Никодима митрополита смедеревског и браичевског од 1667. г. у Гласнику Срп. Уч. Друш. I, р. 173. (1.). — Касније су и епископи Пећке Патријаршије у својим печатима употребљавали старе државне грбове. Тако на пр. Екстратије митрополит рашки има на печату својом од 1757. г. двоглавог орла (Гласник VII, р. 176.), а као што ћемо видети патријарх Арсеније IV. Јовановић увео је у свој патријаршки грб — не само грб рашки, него и многе друге...

²⁾ Отиске таквих печата видео сам многе у Митр. Патр. Архиву у Карловцима, међу екзебираним и неекзебираним списима, на писмима и списима митрополита београдског Мојсија Петровића, епископа ваљевског Доситеја Николића, коштајничког Стевана Љубовића, горњо-карловачког и саског Данила Љубовића и др.

кад је Ритер-Витезовић, по Орбинију, издао у Бечу своју Стематографију са правим и тобожним грбовима из српске прошлости.¹⁾ Патријарх Арсеније и епископи његови употребљавали су и под аустријском влашћу сасвим слободно своје печате, јер им је то и загарантовано било већ у првој привилегији од 21. авг. 1690. г., у којој се каже: да Срби могу слободно по својим *српским обичајима* (*Rascianorum consuetudinem*) живети;²⁾ па зато патријарх и епископи наши нису никад тражили потврду грбова на својим печатима; него су их по својој вољи мењали, док се нису коначно утврдили

¹⁾ Већ одмах у почетку XVIII. века сретамо, по разним приватним и званичним актима, управо читаву масу нових хералдичких знакова на печатима, не само митрополита и епископа српских, него и на печатима Срба омиреца, трговца, сеоских кнезова и др., јер су државне власти аустријске допуштали сасвим слободан избор тих знакова, — пошто су печати онда играли велику улогу и особито потребни били оним народним поглавцима, који немемени беху, а таквих је тада био велики број. Наглада ми, да је народу нашем, а нарочито омирецима, најемпативнији био грб босански, јер је мач у руци, као символ борбе и храбрости, највише одговарао тадашњим приликама и расположењу нашег народа, који је скоро у непрекидној борби био. Зато се у највећем броју и налазе печати са тим грбом. Тако ми је познат печат укућаника српског Петра Јевеја из Буре од 1712. г., на коме је поред грба Македонског (усправљен лав) и грб босански, а на печатима: калетана Радослава од Косова, Паулина Македонца, Јована Навлачког, Петра Радашиновића Сењанског, браќетана Стојана Крајевачког, хаджаја: Илије и Јована, барјактара Стојана, стражмештра Бозе и др., од 1716—1728. г., налази се само грб босански. Осим тога налазе се још доста често грб: рашки, македонски и албански. — Изнамизли грб Србије, писам у прва два деценија XVIII. века ни на једном печату нашао, а стотинама видео сам их, све док у почетку трећег деценија не унесе га у свој грб митрополит Мојсије.

²⁾ Да је било потребно тражити специјалну потврду за грб митрополијски односно патријаршки, сигурно би патријарх Арсеније потражио је, као што је марта 1706. г. потражио потврду свога личног грба и наслова кнеза од Албаније — с правом прелаза на мушко и женско потомство брата му Ђорђа (Груја), — Како се поступао ... р. 29. и 72).

као стални грбови митрополије и епископија, — а парца Марија Терезија, тек неколико деценија после тога сасвим самостално извршеног процеса, на властиту иницијативу потврдила је те грбове и признала им легалност, као што ћемо касније уверити се...

Већ први наследник патријарха Арсенија III. крушедолски митрополит Исаија Ђаковић, изменио је грб патријарашки. Он није био патријарх него само митрополит, те није ни могао употребљавати печат, који се и после патријарха Арсенија III. употребљавао и даље у Пећској Патријаршији; али он је био као врховни митрополит духовни поглавник васколиког Српског Народа под влашћу аустријске, те је зато у свој митрополијски грб унео извесне знакове и из патријарашког грба. Његов грб изгледа овако: на влашту лежи штит, у коме је једноглави орао, с раширеним крилима и потковицама у кљууну и канџама, — дакле *грб рашки*; из штита с десне стране излази крст, а с леве архиј. штака, међу њима је круна, из које се бројанице с крстом спуштају у штит, а над круном у облацима је Христос с раширеним рукама, те с десне стране главе пише: IG., а с леве XG.; под облацима је с обе стране по један анђео у лету с трбухом. — Дакле, већ Исаија 1708. г. унео је у свој митрополијски грб за *обележје српске народности* своје митрополије, — коју су све привилегије и други списи аустријских царева називали Рашком Митрополијом (*Rascianorum*), — *грб старе Раше*, како га је код Ритера нашао. Његов наследник Софроније Подгоричанин (1710. г.) није ни доспео да даде начинити митрополијски грб, па је на бузи од 23. априла 1710. г. употребио свој епископски грб, који је састојао из штита, кога држе два анђела, а раздјељен је на два дела: У првом једноглави орао раширених крила, а у доњем лежење *лаз Српске Деспотовине*; над штитом је круна коју држи на укршеном крсту и штаци анђели; из круне се спушта на штит мали крст. А наследник Софронијев — Вићентије Поповић (1713—1725. г.) узео је митрополијски грб Исаије Ђаковића, са

грбом Раше, именујући га само у толико, што штит не лежи на влашту, него га држе два усправљена лавла.¹⁾

С Пожаревачким Миром (1718. г.) потпао је под власт аустријску и цео северни део данашње Србије са Митрополијом Београдском и Епископијом Ваљевском. Државне власти нашле су за сходно, да Митрополију Београдску не потчиње Архиепископији Крушевско-Карловачкој, него је прогласише посебном самосталном архиепископијом, подвргнувши јој и две епископије у Темнишварском Банату. Ну српска родољуби, и с једне и с друге стране, хтели су да се Српска Црква под аустро-угарском влашћу не цени на две независне митрополије, и свом силом су настојали, да се Београдска и Карловачка Митрополија сједине у једну архиепископију, што су и успели, изабравши једногласно 1726. г., — после смрти карловачког митрополита Вићентија, — београдског Митрополита Мојсија Петровића и за архиепископа карловачког, и против воље аустријских државних власти.²⁾ Сам митрополит Мојсије радио је несебично и највише да теме сједињеном, па је Народни Сабор прио 1722., а за тим и 1724. г., изабрао га за коадјутора обележом карловачком митрополиту Вићентију и тиме већ почео крчити пут коначном сједињеном васколиког Српског Народа под аустро-угарском влашћу у једној јединственој народно-црквеној организацији, у смислу дарованих и потврђених привилегија. И родољубиви митрополит Мојсије, још пре него што ће сести на престо карловачких архиепископа, као коадјутор³⁾ обележом митрополиту По-

¹⁾ Сви ови грбови првих наших митрополита и архиепископа под аустро-угарском влашћу могу се видети у Митропатријарху. Архиву у Карловцима, међу експлицираним и неексплицираним списима.

²⁾ Види о томе већ цитирану расправу Dr. J. Schwieker-a: Die Vereinigung der serbischen Metropolen von Belgrad und Carlitz. — Wien 1881.

³⁾ Видео сам и сам, а причао ми је и г. прота Руварач, да је и он видео на писмима митрополита Мојсија Петровића отиске оваког печата, са националним српским знаком, већ из

повићу, унео је у дотадашњи свој грб, који је изгледао као и грб многих других епископа, ново обележје за националност Српске Цркве, а на име: *крст, са четири оцила, окренутих оцила једно према другом, а све заједно према крсту*.¹⁾ као израз тежње васколиког Српског Народа под аустроугарском влашћу за јединственом црквено-народном везом. На то обележје народности и тежње за јединством обратило је он у своме грбу највећу пажњу и читаве $2\frac{1}{2}$ штита њиме је испунио, те тиме заменио рашког орла и србијанског десног лавла у грбовима пређашњих митрополита и архиепископа

1725. г., те ће по свој прилици бити, да је тај знак — те или 1724. г. у грб унесен. — Проти Руварачу имам захвалити, што ми је и неке грбове послао.

¹⁾ Нема сумње, да је ово српско национално обележје митрополит Мојсије Петровић унео у свој митропол. грб, на основу Стематографије Ритерове, у којој је, према измислици Орбинијевом грбу краља Вукашина, неомењиван тобожњи грб Србије, — јер се у попису Библиотеке Митрополитове од 1727. год. налази и Стематографија Ритерова (међу неексплицираним списима у М. П. А. К.). О томе, да је Орбиније измислио тобожњи грб Вукашина, изнео је Ст. Новаковић неспорне доказе у својој расправи: „Хералдички обичаји у Срба“ (Годишњица Николе Чупића VI, Београд, 1884., pp. 1—140. Упореди и читави прее. Dr. Ф. Шанића: „O srpskom grbu“ у „Savremeničnik“ 1909., г. pp. 65—70, где су донесени и списи како Орбинијева тако и Ритерова тобожњег старог српског грба). — Да је Ритер баш овај грб узео за грб Србије није ни мало чудновато, јер сви знаци у њему живо карактеришу ондашње прилике српског народа и његову тежњу борбу: „за крст чисти и слободу влашту“. Ритер је видео и српске кретање барјане, под којима су и у његово време Срби храбро борили се у аустријској војсци против Турана; он је можда знао и за један мали сребри новач деснога Бурђа Браковића Смедерева, који на лицу има велики крст, који дели цео новач на четири дела, а у сваком делу по једна је звезда. (Гласник, V. табл. I, сл. 8.). — Није искључена могућност, да је тако нешто и Орбинију послужило за комбинавање грба Вукашиновог, а изгледа само већ, како је и у Зборнику Војводице Вуковића штампаном у Месцима 1536—8. г. насликан св. Сава у архијерејском сјајосу ишапаном са кругонима, које претвора пресецају на четири дела.

карловачких.¹⁾ У тој коначној редакцији његов је грб изгледао овако: два аиџа држе штит, који је раздвојен на два неједнака дела; у мањем горњем делу с десне стране је кула, а с леве црква без звоника — западне архитектуре, док доњи дванаот већи део дела бео крст на четири дела, у којима је по једно оцело окренуто копчавом страном према вертикалној греди крста; над штитом је круна, а иза штита с леве стране излази архијерејска штана, с десне крст. — Веруј слику тога грба пружа нам у прилогу слика I. Немамо поузданих података, али су сви изгледи, да је тај грб иницијативом митрополита Мојсија, можда већ на сабору нашем у Карловцима 1726. г., проглашен грбом Митрополије Карловачке, јер га од тада без икакве измене употребљавали као грб митрополијски сви митрополити, архиепископи и патријарси карловачки. Од тога часа и онај тобожњи грб Србије, код Ритера, није више сматран грбом Србије, која тада као самостална држава није

¹⁾ Dr. Шишић сасвим је неправдо приметио: „Ошто је, да је карловачка митрополија тиме била да манифестује своје *srpsko podrijetlo* i обилежи неким спољашњим vidljivim, али i познатим i признатим знаком“ („Savremeni“ 1909, р. 70.); али друга његова претпоставка, да је тај знак имао да означи и територију Србије („Hrvatska“ за г. 1909, бр. 43.) не може се одржати. — Пре свега морамо напоменути, да и пређашњи митрополити са грбом рашким и деспотским (србијанским) нису могли имати намеру, да њима означи територију, јер се тада изаист изволазили ије ни дотадашња Раша и Србије Деспотове, пошто је и доњи Срем са Банатом био још у рукама турским, него су имали да означи епископ порекло Крушевдоске Митрополије; а тако исто и митрополит Мојсије није имао доводило основа за то, јер је на територију Србије имао само 2 епископате, док је на територију Угарске, Хрватске и Славоније имао 11 епископија епископских, а главна му резиденција била у Срему — у Карловцима, где је и школе подигао. — И за то нема сумње, да је тим знаком хтео да истакне само епископску националност васколице простране митрополије своје. Ово нам у осталом потврђује и та околност, што патријарх Арсеније IV., који је узео крстнасти грб из 12 грбова Балканских Земаља, није испрва ни узео тај грб епископ у свој патријархасти грб, него је за центар свога грба узео равниот орао, као што ћемо ниже видети.

ни постајала, него националним обележјем васколице Српског Народа под аустро-угарском влашћу, те је у том смислу, као главни саставни део митрополијског грба, и од царице Марије Терезије признат, па је тако не само кроз цео XVIII. век, него и данас употребљаван. — Да је заиста тако уверићемо се одмах.

Кад је митрополит Вићентије Јовановић 1731. г. изабран за митрополита карловачког одмах је напустио свој дотадашњи грб и узео искључиво овај митрополијски. После смрти његове дошао је на престо карловачких архиепископа патријарх пећки Арсеније IV. Јовановић-Шакабента, који је са једним делом Српског Народа, као савезник царев, пред поновним пад Београда у турске руке (1739. г.), прешао у ове крајеве. Он је тада, до издања Жезаровићеве Стематографије, употребљавао свој грб Пећке Патријаршије, кога га је он искombиновао према старим грбовима пећких патријараха и новијим грбовима карловачких митрополита.¹⁾ А када је Жезаровић израдио своју Стематографију узео је у њу и нови грб пећких патријараха, кога је опет он искombиновао — по грбовима сину земаља, које су спадале под јуридикцију пећког патријарха. Тај грб примио је тада патријарх Арсеније и од 1741. год. почео га употребљавати, а у њему је средину, дакле

¹⁾ Патријарх Арсеније IV. беше човек јако амбициозан и прилично несталан. Та његова несталност огледала се и у грбовима, које је све он на печатима својим употребљавао. Мени су познате три врсте разних печата, које је он као патријарх пећки, док је још под Турцима био, употребљавао, а тако исто и три врсте од како је постао архиепископом карловачким. Један његов грб оцртао је и Влад. Спачић у Бранкову Колу за год. 1909., р. 129—130. — Питање Спачићено: ко је у грб узео знак крста са четири оцка? — разрешан смо е горе приведеним подацима и потврдили његову претпоставку, на основу западне барокне и рококо-орнаментике, да је почетник овога грба Београдско-Карловачки Митрополија. — Неспорана је тврдња прете Румарица (Ево шта ете нам јави, р. 101.) а по њему и др. Шишића (Savremeni, р. 70.), да је Арсеније IV. узео грб митрополита Мојсија, као грб Митрополије Карловачке; то је као што видимо већ за митроп. Мојсија ушисано!

главно место, заузимао грб рашки — орао с потковицама у кљууну и шапцама, док друга места заузимају минијатурни грбови: Босне, Зете, Далмације, Хрватске, Славоније, Срема, Илирика и др.; свега их је 12. Народни представници нису задовољни били, што је патријарх напустио митрополијски грб карловачки, са националним обележјем за васкозичи Српски Народ, те су по свој прилици приликом Народног Сабора 1744. г. против тога протестовали и од тада видимо, где патријарх Арсеније употребава исти грб, али му је средњи штит, у коме је био само рашки орао, сада раздвојен на два дела, те се у горњем налази орао, а у доњем српско национално обележје Митрополије Карловачке из њеног грба: крст, са 4 оцила. — После смрти патријарха Арсенија IV, сви митрополити карловачки непрекидно употребљавају Мојсијев грб, као грб Митрополије Карловачке, а од 1848. г. и Патријаршије Српске. Грб тај, у данашњем модернизираним облику његову, показује нам у прилогу слика V.

Већ смо нагласили, да је царица Марија Терезија потврдила овај митрополијски грб. — То се догодило овако: На Архијерејском Синоду Митрополије Карловачке 1776. год. претресан је напрг за ново „Устројство“ (Регуламент) аутономне организације Српскога Народа под аустро-угарском влашћу. Царски комесар на том Синоду био је пошешки велики жулан гроф Антон Јанковић-Даруварски. Он је у двадесет и шестој седници тога Синода, 28. децембра 1776. г., прочитао експрес стигло писмо царице Марије Терезије од 23. и. м., у коме се у тачки 4. рекло: „Пошто је наређено, да се свака грчко-несједињена Конзисторија снабде печатом, то има сваки епископ отисак *свога грба* предати царском комесару, како би се печат са нужним натписом у Бечу поручити могао.“¹⁾ Сви епископи, са митрополитом, предали су тада одмах царском комесару затражене отиске печата, које су и дотле употребљавали; и царица Марија дала је по тим отисцима наре-

зати нове печате с потребним натписима, па их је, с потврдом грбова на тим печатима, послала како митрополиту за његову Архијерејску Конзисторију и епископима за њихове Епархијске Конзисторије, тако и за Митрополитску Апелаторију, чији се делокруг протезао на све Србе у Митрополији Карловачкој, — слично томе, као што се и данас протеза делокруг Митрополијског Црквеног Савета. Царица је *својеручно* потписала декрете како за митрополита и грб митрополијски, тако и за епископе и печате њихових Конзисторија.²⁾ Сви ти декрети потписани су 17. маја 1777. год. с налогом, да се сви партикуларни (епископски и др.) грбови појединих епископа имају напустити и у значајној употреби искључиво само ови употребљавати, што их је царица потврдила и дала изревати; ти печати не ће се више као до сада мењати после смрти митрополита и епископа, јер су овим стално фиксирани, те не ће носити на себи имена дотичних митрополита и епископа, као што је дотле било. — Отисак од царице потврђеног и у Бечу израђеног митрополитског грба видимо у прилогу на слици III. Он нас јасно уверава, да је то управо овај грб што га је митрополит Мојсије 1726. г., као грб митрополијски увео, те је и национално српско обележје: крст са оцилима, исто овако нарочито истакнуто, да одмах упада сваком у очи. На акту том Митрополијске Апелаторије (или „Народна Митрополитска Конзисторија“) од 1778. г. читамо још и значајну потврду Павла Ненадовића „*Народа Српскога*“³⁾ да је то заиста „Митрополит Печата“.⁴⁾

Према свему изложеном не може више спора бити, да Српска Црква у Митрополији Карловачкој има свој

¹⁾ Оригинаал за митрополију у Матр. II. Ар. у К, а за Пакрачко Владичанство у Владич. Архиву Intimata Fasc. I. ex 1777. No 10. — Интересантно је, да се у грбу Пакрачког Владичанства налази, поред отисака, и цео грб Славоније, а у грбу Горњо-Карловачког Владичанства и цео грб Далмације.

²⁾ Оригинаал у Владич. Архиву у Пакраду. Intimata No 2 ex 1778.

³⁾ Српски Свон за 1904. г., р. 629.

грб већ 183. год. и да је он, од највишег надлежног фактора у Аустро-Угарској Монархији, већ пре 132. год. као легалан признат и одобрен.¹⁾ — Крст са оцима, кога народ наш као национално обележје своје употребљава у својој орнаментичкој и иначе, јесте баш главни саставни део тог легалног и вековног митрополиског грба српског...

Овај митрополиски грб наш, а нарочито његово национално обележје српско, развира се брзо већ у првој половини XVIII. века по наскоком Српском Народу и у најудаљенијим и најзабитнијим крајевима Хрватске. — По Срему и Славонији, на њишким градским црквама српским, налазе се и данас читави митрополиски српски грбови на дрвеним торњевима, као на пр. у Земуну, Карловцима, Руми, Новој Градиници и т. д., а од митрополита Јована Георгијевића (1769—1773. г.) налази се тај грб, с нарочито добро истакнутим националним обележјем, и на самим антимпсима, без којих се не може ни једна литургија у Православној Цркви обавити. Ти антимписи раширени су и по свој Хрватској и Славонији, те се на њима по многим црквама и данас служе.²⁾ Ну, у Хрватској почео се врло рано употребљавати баш прекренирани

¹⁾ Тврдња „најомишлетнијих кругова“ изнесена у „Ustav-posle“ за 1909. г. бр. 42, поводом чланка проф. Шимшића „О српском грбу“, да је: „Grčko-istočna patrijaršija došla znano per abazima i posjed svoga grba, pošto joj ga nije ni jedan kralj hrvatsko-ugarski potvrdio, došlo potvrdio“ — експоз је неоснована и тенденциозно измачена. — 1902. г. говорио је у хрватском сабору тадашњи изотичи заступник, а данашњи велики жупан беловарски пресв. г. Тома Георгијевић, и о српском грбу на је истакао легалност његовог и навео покушај Земља. Владе у Загребу из доба прогона Срба, из време Маџурањеве 1877. г., да посједа грбове српске, са српских цркава по Срему. — Ју касније, усправили се, из представе Архиепископске Комисије, о легалности тих грбова, повукла је Влада своју наредбу и оставила српске грбове на њиховим местима.

²⁾ Тако на пр. у парох. цркви у Нарту, код Беловара, и многим другим црквама нашим.

део митрополиског српског грба: крст са оцима. Тако на пр. видео сам тај грб у филијалној цркви Бриљаничкој у селу Дишнику (код Гарешнице — у Беловарској Жупанији) на самом иконостасу, под престолном иконом Мајке Божије, са записом да га је насликао „30. Јуна 1750. Јован Мамра“, који је и цео иконостас радио. Тај грб је велик до $\frac{1}{2}$ метра и тачно је израђен по Жезаровићевој Стематографији од 1741. год., која се тако брзо раширила по нашем народу, да је исте године изашло и друго издање. — Велики црвени штит дели бео крст на четири поља, а у сваком пољу налази се по једно кљавом бојом израђено огњило.¹⁾ Ту је још интересантно, да се с друге стране под престолном иконом Христовом налази из истог доба и у истој величини, грб Хрватске — црвене и сребрне кошке, а на њему царски аустријски двоглави орло. У свему овоме ја видим напредно добро развијену националну свест српску код представника нашег народа у Хрватској већ у првој половини XVIII. Нема сумње, да грб Хрватске има да означај територију хрватску, а царски орло, да је на њему аустријска Војничка Крајина (Бенералат Варајдински), док грб српски јасно нам казује, да ту живљаху и живе свесни Срби граничари! Тако је ето већ пре 160 година Српски Народ у Хрватској имао правилне и здраве појмове о својим положају у оним земљама и знао поштовати туђе, али уједно и поносио се својим! Исти такав српски грб, израђен у бојама и с круном, налази се и у парох. цркви у Вел. Писанцима на престолу храмовног заштитника св. Лазара; а vis-à-vis том српском грбу налази се на истом престолу грб Босне, израђен такођер у народним бојама, а око њега, као и око првог налазе

¹⁾ У положају ових огњила разлика је код митропол. грба и ових народних грбова српских у толико, што су, како видео, у митропол. грбу они окренути конвектно т. ј. знам према вертикал. греди крста, а у свим народним грбовима, они су окренути конвексно т. ј. лежима према тој греди крста, — управо онако као што је код Жезаровића, Гитера и Орбиквија.

се жутом бојом израђени роково орнаменти. По запису на престолу ти су грбови, као и цео иконостас у цркви, израђени 1780. год. — И ту се види добро развијена свест Српскога Народа о пореку своме и народности својој. Босански грб казује нам како је у тога народа још живо било предање, да се из Босне доселилине му преци у ове крајеве, а грб српски сведочи нам, да су се поносили својом српском народношћу и онда, као и данас!

Ти живи сведоци прошлости наше јасно нам показују: како је били српски грб, кога данас г. држав. тужилац никримшира, већ у XVIII. веку у великој раширен био и по Хрватској, а да и не говоримо о Срему и Славонији. Шта више, они нас још унамерају, да тај грб српски није никад у овим крајевима истицао, као симбол државне власти, него као омиљено обележје српске народности; а то нам потврђује и један племићки грб негдашњег заповедника бродске цукровнице Михаила Продановића, кога је 10. марта 1759. год. добио од царице Марије Терезије, за своја јуначка дела у седмогодишњем рату.¹⁾ Веран снимак тога карактеристичног грба доносимо у прилозима под бр. II. — Ту се, поред српских народних и царских боја, нарочито истиче тачно и јасно у народним бојама изражени српски грб, који се данас оптужује, као грб краљевине Србије. Нема сумње, да овај српски грб у грбу Србија заслужног аустријског описира, заједно са народним бојама, имао је задатак да истакне национално обележје тога аустријског племића — свесног и поносног због свога српског порекла; сасвим исто као и данас, што народна српска застава и грб имају задатак, да истакну српску народ-

ност ових, који их употребљавају. Разлика је данас само та, што је у XVIII. веку царица Марија Терезија, силом своје највише државне власти, одобравала и потврђивала слободно истицање тих националних српских обележја, а представница државне власти у Хрватској, у XX. веку, у том веку национализма, забрањују то и протоне најжешће!

Тако је ето познат и раширен био национални грб српски, поред грба митрополијског, којег је он саставни део, већ у XVIII. веку, па јер онда какво чудо, да су учени аустријски Срби, при уређивању новослобођене Србије од Турака, почетком XIX. века, предложили својој браћи за грб младе кнежевине — вековни национални грб аустријских Срба?! И Србијанци су примили предлог, те искитили тај грб маслиничим и растовним изодним границима и поставили га на плант алазачки, прогласили га грбом кнежевине Србије. По Ферману турскога султана од 1838. г., тај грб изгледао је овако: „Грб српски преставља *бео крст* на *црвеном пољу*, с *четир сенила* челинасте боје, између *кракова крета*, *леђма* окренута *краковима крета*. Тај грб лежи на *кнежевској порфари*, из *кнежевске круне* *висећој*, *окужен* *вешем*, *састављеним* из *изодних гранича*, с *десне стране растове*, с *леве масличне*, *природне боје*, *плавом панталком* на *шмет* *испод* *грба* *безаних*, и *врховима* *више* *грба* *састављених*. *Круна* од *основе* *црвене*, *украшена* *златом* и *драгим камењем*, и *златним крстом* на *врху*“.²⁾ — Тако је ето од националног грба

¹⁾ Мишљење протв. Руварца, да су Давидовић и Живановић, по Орбачију, односно Ругери и Жешаровићу начинили грб кнежевине Србије (Ево шта сте нам крени!, р. 103.), држим да не ће бити тачно, јер тим образованим људима напим морао је тај грб добро познат бити и из практичног живота, пошто је код аустриј. Срба, као што нисмо, на све стране у живој употреби био, те и из по свој прилици нису ни потребна била хералдичка дела поменутих писаца. А још је нетачнија тврдња, да Србијанци нису примили национални наш грб од нас, него тобоже из поменутих књига (ibidem.)

²⁾ „Споменик“ Срп. Краљ. Академ. Наука VI. р. 48.

³⁾ О томе је истога дана обавештен и Двор. Ратни Савет у Бечу, са описом и сликом грба К. и. к. Krieger Archiv ex 1759. III. — Интересантно је такође, да у грбу — родољубивог Србина генерала Михајла барона Митановића, има и грб Хрватске и Славоније, поред народних српских боја. Споменица смо већ, да се тај грб налази наследно у манастиру Лепоплани, на иконостасу, под иконом св. Јована, крсног имена тога генерала.

аустријских Срба постао и развио се грб кнежевине Србије. А када је касније (1882. год.) Србија постала краљевином, уведен је законом од 20. јуна 1882. год. и нов грб, на коме је главни знак државне власти Душанов бели двоглави орао, са пређашњим српским грбом на прсима. Ево како се описује тај грб у „Уставу“ краљевине Србије од 22. децембра 1888. г.: „Грб је краљевине Србије двоглави бели орао на црвеном штиту с круном краљевском. Врх обе главе двоглавог белог орла стоји круна краљевска; а испод сваке главе по један кривогрбни цвет. На прсима му је грб кнежевине Србије: бео крст на црвеном штиту са по једним огњилом у сваком углу крета“ (чл. 2.). Слика под VI. показује нам веран снимак тога грба краљевине Србије.... Између њега и српског грба Митрополије Карловачке, који је 156. год. старији од њега, има само једна веза, — као што је и једна веза народна и религиозна између Срба у Србији и Аустро-Угарској, — а то је крст са четири оцила, кога Србији даде пре 71. годину Митрополија Карловачка!

Да нам буде у свима детаљима јасно питање о српском грбу, изнећу овде још и неколико података о грбу Српске Војводине из 1848. и 1861. године. — Ваља намме знати, да су представници Српског Народа у Срему и Угарској, чим је 1848. г. букнула буна, узели за грб Војводине стари национални грб српски, управо онако како су га 10 година пре тога у Србији украмали за државни грб кнежевине Србије. Сliku тога грба јасно нам приказује слика IV., снимљена са „Закона Востаног Црквом Нароу Србском у востанним становима и код кућа“ од 6. јула 1848. г., што га је издао главни одбор Српске Војводине у Срем. Карловцима. У исто доба оцила се по целом народу нашем у Аустро-Угарској родољубива песма:

„Ја сам србски славни син
„Име ми је Срб;
„Први ми је сада чин
„Србски стећи грб,

„И под грбом зрије све,
„Које душманом погом тре...“)

Касније, кад су представници Српског Народа, на позив Његова Величества, 1861. год. на Народном Сабору у Карловцима, стварали „Устав за Војводину Српску“, унесен је и чланак о застави и грбу српском, на је грб овако описан: „Грб Војводине Српске састоји се из белог крста на црвеном, са четири *огњилца*“ (чл. XII); — дакле управо онај грб, што га данас г. држав. одветник оптужује и ако га не познаје и криво приказује, тврдећи: да је *крст* на белом мољу и да су слова „С“, место оцила (Опт. р. 13.), те да није грб српски него краљевине Србије (р. 103.). У обрашкожу тога чланка поменутог „Устава“, при шаљању цару на потврду, рекли су представници наши: „Поред ови реални емблеа за обезбеђење *примателности права и народности Српске*, желе и *поставити народни јонит* употреблене *заставе српске*... као и употреблене *грба српског*, по примѣру, као што и свака жупанија свој сопствениј грб има“...²⁾

То је сто права и тачна историја српског грба, који ни остао само међу интелигенцијом Народа Српског, н *је* као народу нашем мило српско обезбеђење ушао и *у* *ниже слојеве народне*,³⁾ који га већ у

¹⁾ Грб у Протокол парох. у Срп. Капела ex 1840. IV., з. 348.

²⁾ Чл. II. р. Српског Народ. Собора... р. 104. и 122. — Ист. то је, да је две године после тога Народни Собор, *поставио* у Загребу „Родословне Архиепископа српски“, на је на њему с десне стране у дну великога *народних бојама* *исликан* грб Војводине Српске, управо *онако* како је Сабор закључио да има бити, а с *леве* стране грб митрополијски, са нарочито истакнутим *обележјем* српског грба. И ти „Родослови“ *најави* се урамљени по врло многим црквама српским у Хрватској, као и. пр. у Новим Пављанима, Брезови, Новоселанима и т. д.

³⁾ И саме заједнице наше узимале су национални грб српски за грб на својим заједничким печатима и заставима. Тако

XVIII. веку израđиваху на својим мушким и женским ручним радовима, те на свој начин приказиваху и тумачише у народној орнаментичкој својој.¹⁾ Ну, од 1848. г. почела је та употреба српског грба у маси народа нашег све јача бити, те је испрва — па Њилизовима, убрисима (ручницима), торбацима, прекорацима, чутурама, тиквицама и др. народним рукотворинама, — израђиван ујаво опакко, као што је приказан на снимку српског грба са „Војеног Закона“ Српске Војводине од 1848. г. (сл. IV.). То нам живо представља слика VII., коју сам верно снимио са једног старог Њилима, кога сам пре 10. год. добио из Њике (из Доњег Ланца). Поуздано знам, да је такав грб све до најновијег времена рађен по слима крајевима Хрватске, где Срби живе, јер сам и по многим црквама видео где и данас стоје стари Њилимови и убриси са тим грбовима;²⁾ а од новијег времена баш добијају цркве наше на дар многе убрисе, на којима нису више ни стари српски грбови, војвођански и национални у опште, него потпуни српски грбови Митрополије Карловачке — уткани

на р. учинила је 1874. год. „Српска Заплатијска Задруга у Пакраду“. У њеним „Правилима“ потребним од Земљ. Владе, каже се у чл. 132. „Печат задруге је крст са четари окла, изнад њега двије руке једна у другој са знамењем радости...“ (Правила, р. 13.).

3) Тако је народ наш схватио окла, која нису производ његова духа него измишљотина Орбаницева, као српска слова „с“, те је на тога и припросто старо српско свјетостенство почео тумачити, да та тобожња слова значе: „Свети Сава, Српска Слава, а народ свет, у коме се много о савоји пеза и многе издаје народне присиљују неслози, тумачи то на свој начин и вели, да та слова значе: „Само Слово Орбина Славна.“ — За ово потоне тумачење изгледа ми, као да је био загрејан, и сам творац давашњег митроноз. грба нашег, који је крст с оклима увео у грб, јер је та окла окренуто једно према другом, док су код Орбаница, Гитера и Жефаровића сви једна другим леђа окренути. Народ наравно није запазио ту за њега ситницу...

4) Примера ради споменућу цркве у Гудовцу, Беловару, Нарти, Ровингу, Вел. Петровици и т. д.

и навезени. А фабричким производима странаца није потребно ни да говорим...

Осим познате напредне љубави Српског Народа према свему оном, што је његово — национално, помогла је природном ширењу српског грба у масе народа нашег и врло лака конструкција тога грба и згодна техника, за израђивање његово на разним женским и мушким ручним радовима.

VIII.

Закључак.

Тако смо ето, у колико је могуће било на брзу руку, претресли и многим поузданим подацима оборили све тобоже „необориве“ историјске наводе г. државног тужилаца, изнесене у „Оптужници“ против 53 Србина. А по његову пластитом признању он је све те моменте унео у увод своје „Оптужнице“ с врло важном тенденцијом: да напме покаже како „у православном народу“ у Хрватској и Славонији није било никакова природна основа, за самосталан унутрашњи развитак свих оних српских националних појава, о којима он тврди, да су сасвим нови и страни, те споља и са извесном кажњивом тенденцијом натурени пароду томе, који је тобоже сасвим друге крви и другог порекла од народа Српског....

Он напме рече: „Sve je to istaknuto jedino i samo u tu svrhu, da se ustanovu, kako u većem dijelu naroda, kraljevina Hrvatske i Slavonije vjere grčko-istočne, po porijeklu i njegovoj političkoj prošlosti nije bilo, niti je moglo biti oslonca, predavjeta, klice, iz koje bi od sebe u narodu te vjere, nastali gore istaknuti pojavi, na koje se je nadovezala veleizdajnička velikosrpska propaganda, koja je predmetom ove kaznene parnice, već da su svi ti pojavi gledom na to, što nisu tako stari, a razmjerno vrlo kratko i sistematski razvili se do današnjeg po državu pogibeljnog pokreta, jedna umjetna politička teorevina — plod političkog podhvata jednog faktora, koji se nalazi izvan naroda, a kojeg interesu ima taj podhvata da služi...“ (Omr. p. 14).

— Изложени поуздани историјски и правни подаци, о чијој веродостојности ни сам г. држ. тужилац не ће моћи дуго сумњати, — јер сам навео где се налазе, па их може и у оригиналу потражити, видети, прочитати и проучити, — јасно нас уверавају, да је г. државни тужилац врло лош темељ изабрао за доказ својих тврдња и да су скоро сви његови историјски наводи скроз неосновани. Према томе и све даље дедукције г. држ. тужилаца, основане на таквом темељу, разуме се да губе, не само сваки историјски, него и сваки јуридички значај....

САДРЖАЈ.

Предговор	стр. 3—5
I. Порекло Српског Народа у Хрватској и Славонији 7—91	
1. Како је је вере аутохтони народ у Хрватској и Славонији?	8—20

Хрватски историци о једној католичкој вери у Хрватској (9—13); извори подаци о прогањању православних Срба и других народа у Срему и јужној Угарској до XV. века (13—16); толерисање православ. Срба у Срему, Славонији и јуж. Угарској до XV. века (16—17); римски православници противе се толерисању Срба (17—18); православних аутохтоних Хрвата нема, а православне Србе, досељене у Хрват. и Славонију узимају у заштиту аустријски владари (19—20).

2. Како је народности народ у Босни? 20—35
У Босни од памтљива живе Срби (21); зашто босански владари од XIII. века почињу називати своје поданике Бошњацима? (21—22); босански владари, римске папе, књижевници и путници називају Босанце и Србима (22—29); исто то чине аустријски цареви и ђенерали (29—31); Далматинци досељени из Босне називају се Србима (31—32); језик Босанаца називан је увек српским језиком (32—35).

3. Како су народности т. зв. Власи у Хрватској и Славонији? 36—91

Извор назорима држан. тужаца о овом питању (37); мишљење хрватских и страних историча и писаца о т. зв. Власима (38—39); Србе разио називају: Срби, Рашани, Грачани, Илири (39—45); Власи — првобитно име за

дуде роман. порекла и сеоског стања, а Латини — за дуде истог порекла грађан. стања (46—48); Влах постаје име и за Србе прво пастире, а за тим и сељаци у опште (48—50); а Латини за дуде истог порекла грађанског стања (46—48); Влах постаје име и за Србе, прво пастире, а за тим и за сељаци у опште (48—50); а Латин постаје име и за Хрвате грађане и уопште за римокатолике (52); затим се име Влах пренело и на све Србе православне вере по Босни, Далмацији, Хрватској и Славонији (51—53); седење романских Влах у Хрватску и њихово хрватизирање (53—54); историјски споменици разликују те Влахе од т. зв. Влаха — православних Срба (54—55); они т. зв. Влахе називају и Србима, Рашанима и Илирима те истичу да су сва та имена синоними за један народ словенског-српског порекла: по Жумберку (55—56), по Славонији (56—60), по Бавији (60—63), по Лици и Крбави (63—67), по Карловачком и Вараждинском Ђенералу (67—78); католици по Хрватској и Славонији називаху православне Србе из верских обзира Власима, а православни од католика: Буњшцима, Шокицима, Краљцима, Латинцима и Миђарима, док се католици сами називаху "Крићани", а православни "Рићани" (79—83); хрватски и страни историци и иници тврде, да су т. зв. Власи прани Срби православне вере (83—86); о томе нас уверава и здрав разум проматрањем етничких особина православног народа у Хрватској и Славонији (86—87); а поткрепљују нам то уверење и научни резултати румунског етнографског ипца Теодора Филинеску, као и нашег др. Тихом. Р. Ђорђевића (87—89); међу српским породичним именима у Хрватској и Славонији нема их 2% са страним кореном у опште, а камо ли са романским-власиним (90—91).

II. Српска насеља у Хрватској и Славонији . . . 92—141

Прва српска насеља по Срему и источној Славонији (92—93); насеље по северној и запад. Славонији, пре Турака, за њихове владе и војске (93—100); Турци пустоше Хрватску и довађају православне Србе на Хрватску Крајину (100—104); привилеговани положај тих Срба —

— III —

турских крајинишких (104—105); њихове тежње да дођу под хришћанског владарца и прва насеља српска по слободној Хрватској са новим повлашћима (106—109); српска насеља по горњој Славонији — данашњој Безоварској и Вараждинској Жупанији — и њихове повлашће (109—114); насеља по Карловачком Ђенералату и њихове повлашће (114—117); појиничка, грађанска и црквена организација Срба у тим хрватским крајевима, што не бежу под Турцима (117—119); нова насеља српска по Хрватској и Славонији, после прогона Турака и њихове заслуге за ослобођење тих земаља (119—122); прелазак пећског патријарха Арсенија III. Чарнојевића и окупљање високог Српског Народа по Угарској, Хрватској у јединствену и чврсту народно-црквену организацију, на основу добивених привилегија од цара Леополда I. за цео Народ Српски (122—134); хрватски и славонски сталежи противе се српским привилегијама, али их царevi аустријски и даље потврђују, штите и бране (134—137); државне власти не допуштају, да се повлашће дароване Српском Народу протегну и на друге православне народе у Монархији, а наиме на: Русене и Румуне (Вахте), док их и саме протегну на све новодосељане Србе т. зв. Вахте по Хрватској и Славонији (137—139); кратак преглед даљег развоја српске народно-црквене организације у Митрополији Карловачкој до данас, на основу поменутих привилегија (139—141).

III. Национална свест Српског Народа у Хрватској и Славонији 142—190

Неконзеквентности и маршавије погрешке у Оутужници (142—144); после пропасти српских држава јача свест о јединству Народа Српског по свима крајевима Балкан, Полуострва, — утицај обнове Пећске Патријаршије (144—146); српска национална свест у западним крајевима током XVI века по штампаним рукописним србјским књигама из тога доба (146—153); српска национална свест у Босни током XVII. и XVIII. века, из преписке босанских Срба у Далмацији током XVIII. века (155—156); национална свест српска у оних Срба, што

пређоше с патријархом Арсенијем III. (156—157); национална свест представника високог Српског Народа по Хрватској и Славонији, а нарочито оних из Лике, Крбаве и Баније, на првом Српском Народно-Црквеном изборном Сабору у Крушедолу 1708. г. (157—162); већ први митрополити крушедолски називају се врховни митрополити свију Срба под влашћу аустријском, а епископи славонски (пожешки) и хрватски (мартав.) још у XVII. веку кажу, да су епископи Срба (163—164); цео бивши Вараждински Ђенералат у XVII. и XVIII. веку називају Срби, Руси и други народи „српском земљом“, с обзиром на српски етнички елемент у њој, а цето бива и са другим аустро-угарским покрајинама где Срби у знатном броју станују (164—168); књижевници српски већ од XVII. века пишу, да су они и народ њихов у Хрватској и Славонији — Срби (166—170); то потврђује и значајна статистика из почетка XIX. века (170) и разни књижевници из XVIII. века (171—172); српска национална свест у маси народа по Хрватској и Славонији најбоље се огледа у народним песмама, заданутима напредним родољубљем српским, што нам сведоче петицији XVIII. века (172—176); од народа свога прихвати је тај родољубиви српски дух и Црква Српска, па га увела и у црквене песме Срба светитеља (176—181); српска национална свест по Хрватској утврђује се и развија у XVIII. веку и путем катихетичке наставе (181—183); Српски Народ у Хрватској и Славонији уздиже у XIX. век с јаким националном свешћу, која се 1847 г. диже до свога апогеја (183—185); Срби неће да приме име Илира (187—188), а Хрвати и Хрватско-Славонски Сабори, од 1848 г. и даље, признају Србе у Хрватској и Славонији, као једнокрван и равноправан народ, ну у правци се од тога даље заостаје (186—190).

IV. Српски језик и српско писмо 191—214

Српски језик дијалекатски језик страних дворова од XV.—XVII. века (191—192); српски језик народни језик у Дубровнику (192—3); склади, вјесавци и јављци називају свој језик српским (193); Личани, Бановци, Славонци и Вараждинци називају свој језик српским (193—197); учење

академичких ауторитета о језику српском и хрватском (197—199); у Далмацији и Босни назива се тај језик српско-хрватским (199). Српска Њираница дипломатско писмо турског, румунског и угарског двора, а од XV—XVII века пишу поме и хрватски писмени у јужним и источним крајевима (199—200); славонски и босански католици знају само Њираницу све до половине XVIII века, те Францусци штампају стога и своје богословске књиге Њираницом, коју називају српским писмом (200—203); сиви Срби у Хрватској и Славонији од увек пишу само Њираницом (203—205); Фратри у Славонији противе се уводињу латинице још у првој полов. XVIII века (202); постоје тога и саме државне власти поново штампају разне законе и наредбе за Србе по Хрватској и Славонији — српским језиком и Њираницом (209—210); Срби и даље пишу само Њираницом и слова та издвајају својим српским словима, а штампану и књиге — српском штампом и српским књигама (210—211); утицајем српским унађа се у другој полов. XIX. века Њираница и у хрватске школе (211); Саборна Хрватска дозвољавају употребу Њиранице и у звањима и школама, а царски Рескрипт од 1868 г. и Закон од 1857 г. узаконљује Њираницу, као писмо Српскога Народа у Хрп. и Слав. (211—214).

V. Српска Народна Црква 215—234

Држ. одметан не познаје дух и устројство Српске Цркве (215—217); основни принципи Православне Цркве у опште, а посебно Српске Народне Цркве (217—219); народни карактер Српске Цркве признаше одмах по прелазу владоци аустријски, на то признају и данашњи државни закони (219—221); Српска Црква назива своју веру од увек само православном (221—222); други је постоје називати српском вером, а по њима и сам народ од кога је примило за тим тај назив и српско свештенство (222—225); идентификовање вере и народности (224); називи: „право-католичка“ и „српско-православна“ (225—226); како је дошло до званичног назива „грчко-источна“? (225—227); сам

народ наш чувар је православа (226—228); Црква наша истиче свој национални карактер: српски светитељи и песме у њихову славу, иконе српских светитеља, цркве посвећене и заветоване њима, св. Сава и државним законима је признат за заштитника Српског Народа, кнез Лазар (228—232); чудна народна обележја и обичаји: српске боје, грб, Крсно име, народна музика и женска имена (232—234).

VI. Српска Народна Школа 235—257

Шта све државни тужац онтукује? (235—236); Српска Црква је створила и однеговала Српске Народне Школе (236—237); рад на оснивању редовних српских основних школа по Хрватској и Славонији (237—238); римски свештеници и сталаци противе се отварању српских народ. школа (238—239); ну Срби ипак продиру и многим жртвама отварају и надржавају, у другој полов. XVIII. века, своје народне школе, које нарочито баш Карловцима и Марађинском Генералату називају „српским школама“ (239—241); борба Српскога Народа у Хрватској у XVIII. веку, да отуна и развије своје српске основне школе (241—246); настанак те борбе у XIX. веку (246—249); државни и земаљски закони признају религиозно-национални карактер њених основних школама и ако њим несходним одредбама у Хрватској и Славонији ограничују слободно развијање (249—254); св. Сава, као заштитник школа, почиње се у њима свечано славити и наредбе земаљ. Владе дозвољавају то и за комуналне школе (254—255); свetosавска песма, њен настанак и садржај (255—257).

VII. Два посебна национална обележја Српскога Народа у Хрватској и Славонији 258—290

Нетачности и контрадикције у „Онтукуници“ у ствари српске заставе и српскога грба (258—259).

1. Српска застава 259—272

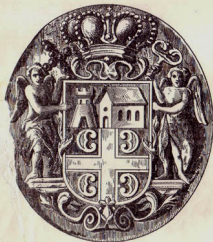
Црсна, плава и бела боји од памтвека омилене српске народне боје, те се употребљавају на старим женским ручним радовима, на порубима увеза књига и залама, иницијалима, орнаментима etc. (259—260); од XVIII. века прошивају се саборска акта, висе митрополит. печати,

израђују се грбови национални и племићки и т. д. (260—263); стари „крсташи барјаци“ место даванских тробојних застава (263—265); почетком XIX. века појављују се народне српске боје на тробојним заставама, аустријски Срби 1838. г. од своје народне заставе стварају државну заставу кнежевине Србије — разлика између народних и државних застава (265—267); српска народна и хрватска народна тробојна застава од 1848. г. до данас (267—271); суд меродавних хрватских државних фактора о српској народној застави (271—272).

2. Српски грб 273—291

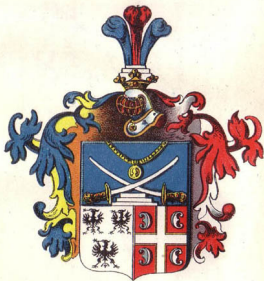
Печати и грбови пећских патријарха и њихових епископа (273—275); разлитак грбова на печатима митрополита, епископа и др. после прелаза патријарха Арсенија III. под власт аустријску (275—278); митрополит Мојсије Петровић уводи данашњи грб Митрополије Карловачке (278—280); његови наследници, осим патријарха Арсенија IV., држе тај грб као грб митрополијски (280—282); царица Марија Терезија потврђује тај грб за Митрополију Карловачку (282—284); још пре тога тај грб је раширен дубоко у Српски Народ по свој Хрватској и Славонији (284—286); како је постао грб кнежевине и краљевине Србије? заједничко национално обележје у њима и у српском грбу Митрополије Карловачке (286—288); грб Српске Војводине од 1848 и 1861 (288—289); српски грб на рукотворима Српског Народа по Хрватској и Славонији (290—291).

VIII. Закључак 292—293

Слика I.

Грб Српске Митрополије од Мојсија Петровића 1726. г.

Слика II.

Грб пуковника Продановића, што га је добио од царице
Марије Терезије 1759. г.

Арх. сѣи Протопола сасени пр. Арх. Епископ. Ватикански Св. Римски Апостолски
 Во зѣна сасени сѣи, Св. Римски Апостолски Митрополит. Римски, и Мѣ
 Голгози. Оз. Кирмант. Епископ. 1778

Митрополит. Карловацки Св. Римски
 Апостолски, и Мѣ Голгози. Митрополит.
 Митрополит. Карловацки Св. Римски, и Мѣ Голгози.

Слика III.

Грб Српске Митрополије Карловачке, што га је потврдила
 царица Марија Терезија 17. маја 1775. г.

Членъ XXIII. Одъ дана и часа обнародованія и протолкованія овогъ воєногоъ закона по свима предѣлима Србства и у воєннымъ Становима, ступа овай воєнный законъ у животъ.

Членъ XXIV. Данъ и часъ овогъ обнародованія има свако мѣсто, нѣгова власть, и свакій воєнный Станъ не отложно овомъ Главномъ Одбору явити.

ИЗЪ ЗАСѢДАНІЯ СРБСКО-НАРОДНОГЪ ГЛАВНОГЪ ОДБОРА

У Карловцѣма 6. Юліа 1848 године држаногъ

Н-ра 1307.

Народни Секретаръ,

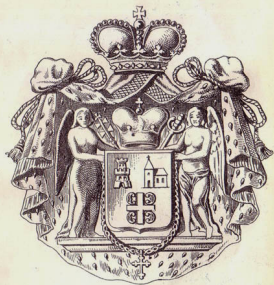
Іованъ Станковићъ.

Подъ Предсѣдатель,

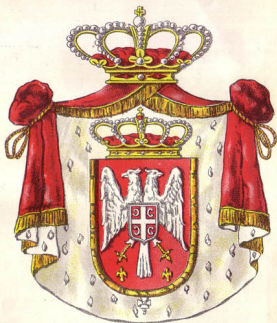
Петаръ Іовановићъ.

Слика IV.

Слика V.

Данашњи грб Српске Митрополије Карловачке.

Слика VI.

Грб краљевине Србије.

Слика VII.

